

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI**

QURBONOVA MUNISA MAMARAJABOVNA

**SPORT TURLARI BO‘YICHA MUSOBAQALAR TASHKIL
ETISH VA HAKAMLIK NAZARIYASI**

(O‘quv qo‘llanma)

Mazkur o‘quv qo‘llanma amaldagi malaka talabi, o‘quv reja, fan dasturi va zamon talablariga muvofiq ishlab chiqilgan bo‘lib, 5112000 – jismoniy madaniyat ta’lim yo‘nalishi talabalari va olimpiya va paralimpiya sport turlariga tayyorlash markazlari o‘quvchilari hamda Sport maktablarining murabbiylari uchun mo‘ljallangan.

TERMIZ – 2024

UO'K: 28-725-9(575.151-26)

KBK: 86.38r(5B)

Y 77

Sport turlari bo'yicha musobaqalar tashkil etish va hakamlik nazariyasi.
Qurbonova Munisa Mamarajabovna – Термиз: “KITOB NASHR”,
2024. – 230 бет.

Tuzuvchilar: Termiz davlat universiteti Sport faoliyati va boshqaruvi fakultetining Jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishi bo'yicha sirtqi ta'lim shakli talabasi, Denov tuman BO'SM murabbiysi,

Taqrizchilar:

professor I.Xasanov Termiz davlat universiteti Sport faoliyati va boshqaruvi fakulteti dekani.

dotsent. A.R.Abdulaxatov Chirchiq davlat pedagogika universiteti jismoniy madaniyat metodikasi kafedrası mudiri.

Mazkur o'quv qo'llanma amaldagi malaka talabi, o'quv reja, fan dasturi va zamon talablariga muvofiq ishlab chiqilgan bo'lib, 5112000 – jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishi talabalari va olimpiya va paralimpiya sport turlariga tayyorlash markazlari o'quvchilari hamda Sport maktablarining murabbiylari uchun mo'ljallangan bo'lib bunda, sport o'yinlari hamda yakka kurash sport turlari bo'yicha musobaqa tashkil qilish va o'tkazish texnologiyasi, musobaqa nizomi, musobaqa o'tkazish tizimlari, musobaqa qoidalari, hakamlar, hakamlik qilish va ularning imo-ishoralari ochib berilgan.

ISBN 978-9910-8881-1-3

© KITOB NASHR mchj 2024 y.
© Q. M. Mamarajabovna, 2024 y.

KIRISH

Mamlakatimizda jismoniy tarbiya sohasini rivojlanishiga qaratilgan qator me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan va jadallikda hayotga tatbiq etib kelinmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi, «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida»gi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 3-iyundagi PQ-3031-sonli "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori shular jumlasidandir.

Bugungi kunda Respublikamizning barcha hududlarida, hatto uzoq-uzoq qishloq manzillarida ham jismoniy mashqlar yoki sport turlari bilan shug'ullanishga barcha imkoniyatlar va shart-sharoitlar yaratilgan.

Ta'kidlash joizki, yurtimiz bo'ylab ommaviy sog'lomlashtirish ishlarini jadallashtirishda sport turlarining ahamiyati beqiyostir. Sport o'yinlari hamda yakka kurash sport turlari bo'yicha musobaqa tashkil qilish va o'tkazish, musobaqa qoidalari, hakamlik qilish, musobaqalarga oid hujjatlarni rasmiylashtirish kabilarni ta'lim muassasalarida va aholining turli qatlamlari orasida targ'ib qilishda, yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashda ham beqiyos ahamiyatga ega hisoblanadi. Sport o'yinlari hamda yakka kurash sport turlari bo'yicha musobaqalar tashkil etish va hakamlik nazariyasi bo'yicha yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash samaradorligini oshirish shu hakamlik ixtisosligi bo'yicha kadrlar tayyorlash sifati bilan belgilanadi. Mazkur vazifalarni maqsadli hal etish foydalaniladigan o'quv adabiyotlari va birinchi navbatda keng qamrovli, yangi ilmiy-uslubiy ma'lumotlarga asoslangan o'quv qo'llanma va darsliklar salohiyatiga bog'liqdir.

Muallif tomonidan tayyorlangan va barcha jismoniy tarbiya fakultetlari talabalariga mo'ljallangan "Sport turlari bo'yicha musobaqalar tashkil etish va hakamlik nazariyasi" nomli o'quv qo'llanmasi o'z mohiyati hamda mazmuni jihatidan nafaqat jismoniy tarbiya va sportga ixtisoslashgan barcha ta'lim muassasalari o'quvchi-yoshlariga tavsiya etiladi, balki shu sohada faoliyat yuritayotgan o'qituvchi-murabbiylar va mutaxassis-tashkilotchilariga ham dasturulamal sifatida xizmat qilishi mumkin.

Ushbu o'quv qo'llanma 5112000 Jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishining amaldagi malaka talabi, o'quv reja, fan dasturiga muvofiq tayyorlangan. O'quv qo'llanmani nashirdan chiqarish maskur yo'nalish bo'yicha ta'lim berish sifatini yanada rivojlantiradi degan umiddamiz. Albatta sport nazariyasi va amaliyoti kundan kunga o'zgarib borishi

tabiiy hol, binobarin, o'quv qo'llanmadagi rasmlar qo'llanmani yanada boyitishga olib kelish bilan bir qatorda talabalar va murabbiylarga o'rgatishda bir oz bo'lsa ham amaliy yordam beradi degan umiddamiz.

1-bo'lim. SPORT O'YINLARI BO'YICHA MUSOBAQALAR TASHKIL ETISH VA HAKAMLIK QILISH NAZARIYASI.

1.1. FUTBOL MUSOBAQALARNI TASHKIL ETISH VA HAKAMLIK QILISH NAZARIYASI

1.1.1. Futbol o'yini qoidalarining kelib chiqishi

Futbolning aniq sanasi ma'lum emas, ammo futbol tarixi bir asrdan ko'proq vaqtni tashkil etadi va ko'plab mamlakatlarga ta'sir ko'rsatadi. To'p bilan o'yinlar barcha qit'alarda mashhur bo'lib, arxeologlarning keng tarqalgan topilmalari bu haqda ma'lumot beradi. Qadimgi Xitoyda "Tsujui" deb nomlanuvchi o'yin bo'lib, ularning eslatmalari miloddan avvalgi ikkinchi asrga to'g'ri keladi.

Futbol (ngl. «foot» – oyoq, «ball» – to'p) – sport o'yini. O'yindan maqsad to'pni raqib darvozasga kiritish. Bunga har bir jamoadagi darvozabon halaqit berishga intiladi, unga o'z darvozasi yaqinidagi jarima maydonchasi ichida to'pga qo'l bilan teginishga ruxsat etilgan. Boshqa barcha o'yinchilarga, shuningdek o'z jarima maydonchasidan tashqariga chiqqan darvozabonga ham bunday huquq berilmagan.

Futbol eng qadimiy o'yinlardan biridir. Inglizlarning e'tirof etishlaricha, oyoq bilan to'p o'ynash Britan orollarida IX-asrda juda mashhur bo'lgan. 1863 yil 26 oktabrda Londonda Angliya futbol uyushmasining tashkil etilishi paytida bu o'yinning 13 moddadan iborat bo'lgan ilk rasmiy qoidalari tasdiqlangan. Keyinchalik bu qoidalar boshqa barcha milliy uyushmalar uchun futbol o'yinining asosi bo'lib qoldi. Futbol o'yinining ilk qoidalarida belgilanishicha, maydon uzunligi 200 yard (183 metr) dan, kengligi 100 yard (91 metr) dan oshiq bo'lmasligi kerak. Darvozalar ikki ustundan iborat bo'lib, ular orasida to'sin bo'lmagan va ustunlar orasidagi masofa 8 yard (7,32 m) bo'lgan. 1866 yilda balandlikni cheklash uchun ustunlar orasiga arqon tortib qo'yilgan. Yana 10 yil o'tib, bu arqonni yog'och to'singa almashtirishgan. Darvozabonning qo'l bilan o'ynashga haqqi yo'q edi. 1871-yilda faqat darvoza maydoni ichida o'ng qo'l bilan o'ynashga ruxsat berilgan. Darvozabonning jarima maydoni ichida ham qo'l bilan o'ynash huquqini qo'lga kiritishi uchun 30 yildan ko'proq vaqt kerak bo'ldi (1902). Uzoq vaqt mobaynida na jarima to'pi, na 11 metrlik zarba bo'lgan. Qoidabuzarlik uchun erkin zarbalar bilan chegaralanib

qolinaverardi. Nihoyat, 1891-yil eng qat'iy jazolardan biri – 11 metrlik jarima kiritildi, uni inglizcha so'z bilan "penalti" deb ataydilar.

Futbol shakllanayotgan davrlarda jamoa sardorlari o'yin qoidalariga rioya qilinishini kuzatib turardilar. Futbol maydonida hakam 1880-yilda paydo bo'ldi. Bir yildan so'ng esa hakam ikkita yordamchisi bilan maydonga chiqa boshladi. Hushtak 1878-yilda kiritildi, bunga qadar hakam to'xtatish yoki o'yinni qayta boshlash uchun ovozdan yoki qo'l harakatlaridan foydalanardi. O'sha yillarda barcha milliy futbol uyushmalari uchun qoidalar bir xil yoki majburiy bo'lmagan. Har bir uyushma o'z xohishiga ko'ra bu qoidalarga turli o'zgartirishlar kiritishi mumkin edi. Bu vaziyat xalqaro uchrashuvlar o'tkazish yoki xalqaro musobaqalar tashkil etishda qiyinchiliklar tug'dirardi. 1882-yili to'p mustaqil futbol ittifoqlari, ya'ni Angliya, Shotlandiya, Uels va Irlandiya ittifoqlarining birlashuvi bo'lib o'tdi. Bunda yagona qoidalar qabul qilindi va futbol qoidalarida u yoki bu o'zgarishlarni amalga oshirish huquqiga ega bo'lgan xalqaro Kengash tasdiqlandi. 1871-yilda Angliyada mamlakat Kubogining yo'nalishi tasdiqlandi. Bu kubok uchun hozirda ingliz futbol jamoalari kurash olib boradilar xalqaro miqyosdagi ilk futbol uchrashuvi Angliya va Shotlandiya jamoalari o'rtasida 1873-yilda bo'lib o'tdi. O'yinchilar soni 11 kishidan ortiq bo'lsa, ularning jamoadagi joylashishi hozirgidan boshqacharoq bo'lgan. Angliya jamoasida 7 ta o'yinchi hujumda, 1 tasi yarim himoyada bo'lgan, shuningdek, 2 ta himoyachi va 1 ta darvozabon bo'lgan. Shotlandiya jamoasi tarkibida esa 6 ta hujumchi, 2 ta yarim himoyachi bo'lgan edi.

XIX asrning 80-yillarida futbol o'yini Yevropa qit'asidagi mamlakatlarga yoyila boshladi. 1875-yilda futbol Gollandiyaga, keyinroq esa Daniyaga kirib keldi. 1882-yildan boshlab Shveytsariyada, 1890-yildan Chexiyada, 1897-yildan esa Rossiyada futbol o'ynay boshladilar. 1882-yilda xalqaro futbol uyushmalari boshqarmasiga asos solindi. Nihoyat, 1904-yil 21-mayda Fransiya tashabbusi bilan hozirda 200 dan ortiq davlatlar a'zo bo'lgan Xalqaro Futbol Uyushmasi – FIFA tashkil etildi. FIFA bilan bir qatorda 1954-yildan boshlab Yevropa Futbol ittifoqi – UEFA ham faoliyat ko'rsatadi. 1930-yildan boshlab har 4 yilda futbol bo'yicha Jahon chempionati, 1958 yildan boshlab esa milliy terma jamoalar qatnashadigan Yevropa chempionatlari o'tkazilib kelinmoqda. 1900-yildan boshlab futbol olimpiya sport turiga aylandi, ammo rasmiy jihatdan u Olimpiya o'yinlari dasturiga 1908 yilda kiritilgan. Osiyo Futbol konfederasiyasi (OFK) 1954-yili tuzilgan bo'lib, hozirgi vaqtda

44 ga yaqin mamlakatlarni birlashtiradi. O‘zbekiston Futbol federatsiyasi 1994-yildan FIFA va OFKga a‘zo bo‘lgan. Hozirda O‘zbekiston FIFA va OFK tomonidan o‘tkaziladigan barcha rasmiy musobaqalarda qatnashib kelmoqda.

1.1.2. Futbol bo‘yicha jahon miqyosidagi musobaqalarning o‘tkazilishi.

Jahon chempionati jahon futbolining boshqaruvchi organi FIFA tomonidan o‘tkaziladi va unda barcha qit‘alarning FIFA a‘zosi bo‘lgan erkaklar milliy terma jamoalari ishtirok etishlari mumkin. Jahon chempionatlarining final musobaqalari 4 yilda bir marta, Olimpiya o‘yinlari kabi o‘tkaziladi. Ammo mintaqaviy musobaqalar hisobga olinsa, har bir mundial 3 yildan ortiq davom etadi. 2018 yilgi jahon chempionati saralash musobaqalarida 209 jamoa ishtirok etdi. Har 4 yilda bir marta oldindan tanlangan mamlakat-chempionat egasi bo‘lgan bir oy davomida o‘tkaziladigan final musobaqasida 1998-yildan buyon 32 jamoa (saralash musobaqasi yakunlariga ko‘ra shunday huquqqa ega bo‘lgan 31 jamoa va 1938-yildan boshlab mezbon mamlakat terma jamoasi ishtirok etmoqda. Nazariy jihatdan, turnir bir nechta mamlakat tomonidan qabul qilinishi mumkin, ammo 90 yillik tarixdan ko‘proq vaqt davomida FIFA ikki mamlakatga jahon kubogini o‘tkazishga ishongan. Keyinchalik, tashkilot bir necha bor ikki yoki undan ortiq mamlakatlarda (masalan, Yevro-2000 dan beri bir necha marta Yevropa chempionatlariga bir necha mamlakatlarga ishonib topshirilgan UEFA) turnirni o‘tkazishga intilmasligini aniq ko‘rsatdi. Biroq, JCh-2018, JCh-2026 jahon kubogi uchta mamlakatda bo‘lib o‘tishi ma‘lum bo‘ldi. 1938-yildan 2002-yilgacha jahon chempionatining avvalgi sovrinlar o‘yini g‘olibi saralash bosqichidan o‘tmasdan final turnirida ishtirok etgan; 2006-yildan buyon o‘tgan jahon chempionati g‘olibi umumiy asosda saralash turnirini o‘tkazmoqda). 1930-yildan buyon o‘tkaziladigan jahon chempionatining final qismi (1942 va 1946 yillardagi ikkinchi jahon urushi sababli tanaffus bilan) katta auditoriyaga ega va butun dunyoda katta qiziqish uyg‘otmoqda. Misol uchun, 2006-yilgi chempionatining finali 715,1 million tomoshabin tomosha qildi. Bu fikrlarning soni bo‘yicha to‘qqizinchi teletranslyatsiya bo‘ldi. Jahon chempionati jahon futbol tarixidagi birinchi futbol musobaqasi emas. Futbol 1908-yili Olimpiya o‘yinlari dasturining bir qismiga aylandi. 1909-yilda Turin shahrida ser Tomas Lipton “birinchi jahon kubogi” deb nomlangan

turnirni tashkil etdi. Italiyaliklar, nemislar va shveytsariyaliklar ushbu turnirga eng kuchli professional klublarni yubordilar. Ammo Angliya futbol federatsiyasi ham xuddi shunday taklifni rad etishga javob berdi. Angliya futbolining vakillari ishtirokisiz turnirni jiddiy deb hisoblash mumkin emasligini tushunib, Lipton Angliya shimoli sharqidagi “Vest Oakland” futbol klubi deb nomlangan havaskor futbol klubiga taklif qildi. Ushbu jamoaning aksariyat qismi ko‘mir konlari ishchilari edi. Biroq West Oakland qit‘adagi professionallar ishtirokida turnirni qo‘lga kiritdi. 1911-yilda inglizlar ikki yil avval g‘alaba qozongan nomni himoya qilish uchun Italiyaga qaytib kelishdi va yana “Yuventus” ni mag‘lubiyatga uchratib 6:1 hisobida g‘alaba qozondi.

Turli mamlakatlar futbolchilari ishtirok etishi mumkin bo‘lgan Olimpiya o‘yinlarida futbol turniri yagona rasmiy xalqaro musobaqa bo‘ldi. 1924 va 1928 yillarda Urugvay jamoasi g‘alaba qozondi. Ushbu turnirlar FIFAning rasmiy ravishda terma jamoalar o‘rtasidagi jahon chempionati deb tan olingan. Professional sportning keng rivojlanishi, Pro va havaskorlarning o‘yin darajasi o‘rtasidagi tafovutning tez o‘sishi FIFAni jahon kubogini tashkil etishga majbur qildi. FIFAning 1926-yilgi Kongressida Anri Delone shunday dedi: “bugun Olimpiya o‘yinlarining devorlari ortida futbolni saqlab qolish mumkin emas”. Shu bilan birga, FIFA ijroiya qo‘mitasi Shveytsariya Bonne (raisi), Avstriya Maizl (kotibi), fransuz Delone, nemis Linneman va Italiya Ferretidan iborat komissiya tashkil etdi va unga Jahon Kubogini tashkil etish imkoniyatini o‘rganishga buyruq berdi. Jahon chempionati haqidagi yakuniy qaror 1928-yil 28 may kuni Amsterdamda FIFA Kongressi tomonidan qabul qilindi. Bu haqda prezident matbuot xizmati xabar berdi.

Rasmiy musobaqalarda qoidalarda ko‘rsatilgan texnik talablarga javob beradigan to‘plargagina ruxsat beriladi. FIFA tomonidan o‘tkaziladigan musobaqa o‘yinlarida, quyidagi uch belgidan birortasiga ega bo‘lgan to‘plardagina foydalanishga ruxsat berilgan. Rasmiy logotip “FIFA APPROVED” (FIFA maqullaydi) Rasmiy logotip “FIFA INSPECTED” (FIFA nazorat qilgan) yoki “INTERNATIONAL O‘YIN – BALL STANDARD” (To‘p xalqaro standartga mos) To‘pning bunday belgilari uning rasmiy tekshiruvdan o‘tganini ko‘rsatadi va tekshiruv natijasiga ko‘ra to‘p muhim texnik talablarga mos ekanligini bildiradi. Milliy federatsiyalar musobaqa vaqtida faqatgina shu uch markirovkaga ega har qanday to‘plardan foydalanishni talab qilish mumkin. Boshqa har qanday o‘yinlardan to‘p qoida talablariga mos kelishi kerak. FIFA

musobaqalarida va milliy federatsiyalar tashkil qilgan musobaqalarda to'plarga hech qanday savdo sotiqqa oid reklamaga ruxsat berilmaydi. Quyidagi holatni hisobga olmaganda ya'ni musobaqa nishoni, musobaqa tashkilotchisi va tasdiqlangan tayyorlovchining savdo markasi. Bunday muhrlarning soni va o'lchami, mustaqil reglamenti bilan cheklanishi mumkin:

O'yin o'tkaziladigan maydon to'rtburchak holatda bo'lishi zarur. Maydonning yon tomoni (ya'ni bo'yi) darvoza ortidan (ya'ni enidan) katta bo'lishi kerak.

Bo'yiga: minimum 90 m, maksimum 120 m

Eniga: minimum 45 m, maksimum 90 m

Xalqaro o'yinlar uchun:

Bo'yiga: minimum 100 m, maksimum 110 m

Eniga: minimum 64 m, maksimum 75 m

Maydondagi chiziqlar. O'yin o'tkaziladigan maydon chiziqlar bilan belgilanadi va ushbu chiziqlar xam maydon tarkibiga kiradi. Ikkita uzun maydonni ajratuvchi chiziqlar – yon chiziqlar, ikkita kichkina chiziqlar esa – darvoza chizig'i deb ataladi. Maydon markazidagi chiziq o'yin o'tkaziladigan maydonni teng ikkiga ajratib turadi. Ushbu markazdagi chiziqning o'rtasida markaziy belgi mavjud. Ushbu markaziy belgidan radiusi 9,15 m bo'lgan aylana chiziladi.

Darvoza maydoni. Maydonning har ikki tomonida darvoza maydoni mavjud bo'lib, u quyidagicha joylashgan:

Darvoza chizig'idan 5,5 metr masofada darvozani har bir ustunining ichki tomonidan parallel chiziq tortiladi. Bu chiziqning uzunligi ham 5,5 metr bo'ladi. Bu uzunlikdagi chiziqning oxiri perpendekulyar tarzda darvoza chizig'i bilan tutashadi. Shu shakldagi to'rtburchak darvoza maydoni deb ataladi.

Jarima maydoni. Maydonning har ikki tomonida jarima maydoni mavjud bo'lib, u quyidagicha joylashgan:

Darvoza chizig'idan 16,5 metr masofada darvozani har bir ustunining ichki tomonidan parallel chiziq tortiladi. Bu kesmaning uzunligi ham 16,5 metr bo'ladi. Bu uzunlikdagi chiziqning oxiri perpendekulyar tarzda darvoza chizig'i bilan tutashadi. Shu shakldagi to'rtburchak jarima maydoni deb ataladi.

Har ikkala maydonlar o'rtasida darvoza chizig'idan 11 metr masofada hamda darvoza ustunlaridan teng masofada 11 metrlik belgi qo'yiladi. Har bir jarima maydoni chizig'i tashqarisidan radiusi 9,15 metr bo'lgan yarim aylana chiziladi va uning markazi 11 metrlik nuqta vazifasini o'taydi.

Maydon burchagidagi bayroqlar. O'yin o'tkaziladigan maydonning har bir burchagiga uzunligi 1,5 metrdan oshmagan ustunlar o'rnatiladi. Bu ustunning tepa uchi o'tkir bo'lmasligi va ustunga qalin matoli bayroq ilingan bo'lishi shart. Ushbu bayroqlar yana maydon markazini ajratib turuvchi chiziqning oxirlariga, maydondan tashqariga va yon chiziqdan 1 metr uzoqlikkacha o'rnatilishi ham mumkin.

Burchak sektori. Har bir maydon burchagidagi bayroq asosida oysimon chiziq o'tkaziladi, ushbu chiziq burchakdagi bayroqdan 1 metr radiusdagi o'lchamda chiziladi.

Darvoza. Har ikki darvoza chizig'ining o'rtasiga darvoza o'rnatiladi. Darvoza ikki vertikal ustundan iborat bo'lib, maydon burchagidagi bayroqlardan teng masofada joylashgan. Ushbu ikki ustunni bitta gorizontal joylashgan to'sin birlashtirib turadi.

Darvoza ustunlarining orasi 7,32 metr, darvoza to'sini yerdan 2,44 metr masofada joylashgan bo'lishi kerak.

Ikkala ustun va to'sin ham bir xil kenglikda (12 sm gacha) bo'lishi zarur. Darvoza ichida chiziq ham ustunlar va to'sinning kengligida chizilgan bo'lishi zarur. Darvozaga va darvoza ichiga darvozabonlarga halaqit qilmaydigan qilib darvoza to'rlarini o'rnatish kerak. Darvoza ustunlari va to'sin oq rangda bo'lishi zarur.

To'p uchun xom-ashyo va texnik ma'lumotlar:

To'p:

Dumaloq shaklda bo'lishi;

- teri yoki shunga o'xshash xom-ashyodan tayyorlangan bo'lishi;
- hajmi 70 sm kubdan ko'p yoki 68 sm kubdan kam bo'lmasligi;
- uchrashuv boshlanish arafasida 410 gr-450 gr gacha bo'lishi;

Yaroqsiz holatga kelgan to'pni almashtirish. Agar to'p o'yin paytida o'z holatini yo'qotsa, unda:

- uchrashuvni to'xtatish zarur

To'p almashtirilgandan so'ng o'yin to'xtagan nuqtadan «bahsli to'p» orqali davom ettirish zarur.

Agar to'p o'z holatini: maydon tashqarisiga chiqib ketganda, jarima to'pi belgilanganda, burchak to'pi tepilayotganda, 11 metrli jarima to'pi tepilayotganda, yon chiziqdan o'yinga kiritilayotgan paytda yo'qotsa, unda:

-to'p almashtirilgandan so'ng o'yin to'p kiritilishi bilan davom ettirilishi ko'zda tutiladi.

O'yinchilar soni. O'yin har qaysisida darvozabonlarni qo'shgan holda o'yinchilarning soni 11 tadan oshmagan ikki jamoa ishtirokida o'tkaziladi. Agar jamoalarda o'yinchilar soni 7 ta kam bo'lsa, o'yin boshlanmasligi mumkin. Rasmiy musobaqalar. FIFA yoki milliy federatsiyalar tomonidan tashkil qilinadigan har qanday rasmiy musobaqalarda 3 tagacha o'yinchilarni almashtirishga ruxsat beriladi. Musobaqa nizomida buyurtmaga kiritiladigan zahiradagi o'yinchilar soni 3 dan 7 gacha o'zaro kelishilgan bo'lishi kerak, bundan ortiq bo'lishi mumkin emas.

Boshqa o'yinlarda zahira almashtirilishi mumkin, shu shart bilanki, Jamoalar almashinadigan o'yinchilarning maksimal sonini oldindan kelishib oladilar. Hakam bu haqda o'yin boshlanishidan oldin xabardor qilinishi kerak. Agar hakam xabardor qilinmagan bo'lsa yoki (kelishuv) o'yin boshlangunga qadar bir bitimga kelinmagan bo'lsa 3 tagacha zahira almashtirishga ruxsat beriladi. Har qanday o'yin boshlanishidan oldin hakamga zahiradagi o'yinchilar familiyasi taqdim etilishi kerak. Shu usulda familiyasi ko'rsatilmagan o'yinchilar o'yinda qatnasha olmaydilar.

Almashtirish tartibi. Asosiy o'yinchilarni zahiradagi bilan almashtirish uchun quyidagi shartlarni bajarish zarur.

- har qanday mo'ljallangan almashtirish haqida hakam xabardor qilingan bo'lishi kerak.

- zahiradagi o'yinchi faqatgina asosiy o'yinchi maydondan chiqqandan so'ng hakam hushtagidan keyin maydonga chiqadi.

- zahiradagi o'yinchi o'yin to'xtatilganda faqat o'rta chiziqdan o'yin maydoniga tushadi.

- zahiradagi o'yinchi maydonga chiqqandan so'ng almashtirish tugallangan hisoblanadi.

- shu vaqtdan boshlab zahiradagi o'yinchi asosiy tarkib o'yinchisi hisoblanadi, almashtirilgan o'yinchi esa asosiy o'yinchi hisoblanmaydi. Almashtirilgan o'yinchi o'yinda boshqa ishtirok eta olmaydi.

- hamma zahiradagi o'yinchilar o'yinga qatnashish yoki qatnashmasliklaridan qat'iy nazar hakam vakolatlariga bo'ysunadilar.

Darvozabonning almashtirilishi. Boshqa har qanday o'yinchilar darvozabon bilan quyidagi holat (shartlar)da joylarini almashishlari mumkin;

- hakam bu haqda almashinishdan oldin xabardor qilingan bo'lishi kerak.

- almashinish o'yin to'xtaganda amalga oshiriladi.

- agar zahiradagi o'yinchi hakam ruxsatisiz maydonga chiqsa qoida buzulgan hisoblanadi.

- o'yin to'xtatiladi.

- zahiradagi o'yinchi sariq kartochka ko'rsatilish bilan ogohlantirish oladi va uning maydondan chiqishi so'raladi

- o'yin to'xtatilganda to'p qayerda bo'lsa o'sha joydan, «bahsli to'p» yordamida o'yin yangilanadi. Agar o'yinchi hakam ruxsatisiz darvozabon bilan joy almasha o'yin davom etadi.

- to'p keyingi marta o'yindan chiqqanda qoidani buzgan o'yinchilar sariq kartochka ko'rsatilishi bilan ogohlantirish oladilar.

Boshqa har qanday shu qoidaning buzilishida:

- shunga muvofiq o'yinchilar sariq kartochka ko'rsatish bilan ogohlantirish oladilar. O'yinni qaytadan boshlash. Agar o'yin hakam tomonidan ogohlantirish berish uchun to'xtatilsa:

- o'yin raqib jamoa o'yinchisi tomonidan o'yin to'xtatilganda to'p qayerda bo'lsa shu joydan erkin zarba bilan o'yin yangilanadi. Asosiy tarkibdagi va zahiradagi, chiqarib yuborilgan o'yinchilar. Boshlang'ich zarbadan oldin chiqarib yuborilgan o'yinchi, Faqatgina ro'yxatdagi zahira o'yinchilardan birortasi bilan almashtirilishi mumkin

- o'yin protokolida boshlang'ich zarbadan oldin yoki o'yin boshlangandan so'ng chiqarib yuborilgan zahiradagi o'yinchini almashtirishga yo'l qo'yilmaydi.

Xalqaro o'yin qoidasi. O'yin davomida jamoaning rasmiy kishisi o'yinchilarga taktik ko'rsatmalar berishga huquqi bor, lekin bundan so'ng u tezda joyiga qaytishga majbur. Hamma rasmiy kishilar texnik zona doirasida bo'lishlari majburdir: Ular o'zlarini odobli, tarbiyali, xush muomalali va javobgar his qilishi (tutishlari) kerak.

O'yinchilar epikirovkasi. Xavfsizlik. O'yinchi o'z hayotiga yoki boshqa o'yinchi hayotiga xavf soluvchi biror narsa taqmasligi yoki kiymasligi kerak. Epikirovka. O'yinchilar majburiy ekipirovka

elementlari hisoblanadi. Ko'ylak yoki futbolka. Kalta ishton – agar kalta ishton tagidan ichki kiyim kiyiladigan bo'lsa, ichki kiyim rangi kalta ishton rangidan bo'lishi kerak. Getralar. Oyoq qalqoni. Oyoq kiyim. Shitlar To'liq getra bilan yopiladi. To'g'ri keladigan (mos keladigan) materialdan (rezina, plastik yoki shunga o'xshash) tayyorlanadi. Bu futbolchilarni yetarli darajada himoya bilan ta'minlaydi.

Darvozabonlar kiyimining rangi boshqa o'yinchilar hakam va hakam yordamchilari kiyimi rangidan farq qilishi kerak. Qoida buzilishi va jazo. Shu qoidaning har qanday buzilishida: O'yinni to'xtatishning hojati yo'q. Hakam o'yinchining o'z ekipirovkasini tartibga keltirishi uchun maydondan chiqishini so'raydi (maslahat beradi). O'yinchi to'p o'yindan chiqqan vaqtda maydonni tashlab chiqadi (chiqib ketadi) agar shu paytgacha u o'z ekipirovkasni tartibga keltirmagan bo'lsa. Hakam talabi bilan o'z ekipirovkasini tartibga keltirish uchun maydonni tashlab chiqqan har qanday o'yinchi, hakam ruxsatisiz yana maydonga qaytishi mumkin emas. O'yinchining yana maydonga chiqishiga ruxsat berishdan oldin, hakam uning ekipirovkasini tekshiradi. Qachonki: to'p o'yindan chiqsa. O'yinchi yana maydonga chiqishi mumkin. Shu qoidani buzganligi sababli maydondan chiqishi so'ralgan o'yinchi (yoki yana aytayotgan) hakam ruxsatisiz maydonga chiqsa sariq kartochka o'rsatish bilan ogohlantirish oladi. O'yinni qaytadan boshlash. Agar hakam ogohlantirish berish uchun o'yinni to'xtatsa: O'yin qarshi jamoa o'yinchisi tomonidan hakam o'yinni to'xtatgan vaqtda to'p qayerda bo'lsa, shu joydan erkin to'p tepish bilan o'yin qaytadan boshlanadi.

Hakam. Har qanday o'yin hamma vakolatga ega bo'lgan hakam tomonidan nazorat qilinadi va o'yin qoidasiga rioya qilinishini ta'minlaydi. Hakamning huquqi va majburiyatlari. Hakam o'yin qoidasiga rioya qilinishini ta'minlaydi. O'yinning borishini o'z yordamchilari bilan nazorat qiladi. Foydalaniladigan har qanday to'pni 2 qoida talablariga mos kelishini ta'minlaydi. O'yinchilar kiyimi 4 qoida talablariga mos kelishini ta'minlaydi. O'yin xronometraji va o'yinni yozib boradi. U o'z ixtiyoriga ko'ra o'yinni to'xtatishi vaqtinchalik to'xtatishi yoki har qanday qoida buzilishida o'yinni umuman to'xtatib qo'yishi mumkin. To'xtatishi, vaqtinchalik to'xtatishi yoki har qanday chetdan bo'lgan aralashuvga o'yinni umuman to'xtatib qo'yish mumkin. Agar uning fikricha o'yinchi jiddiy jarohat olgan va o'yinchini maydondan olib chiqilishini zaruar bo'lsa o'yinni to'xtatadi. O'yinchi unchalik ahamiyatga ega bo'lmagan jarohat olgan bo'lsa to'p o'yindan

chiqmaguncha o'yinni davom ettirishiga ruxsat berishi mumkin. O'yinchidan qon oqayotgan bo'lsa, uning maydondan chiqish ta'minlaydi. Hakam qon oqishining to'xtaganiga ishonch hosil qilib, signal berganidan so'ng o'yinchi maydonga qaytishi mumkin. Qachonki o'yinchi birdaniga bir nechta qoida buzilishiga yo'l qo'ysa, uni muhimroq (og'irroq) bo'lgan qoida buzilishi uchun jazolaydi. Ogohlantirishi yoki chiqarib yuborish bilan jazolanadigan qoida buzilishlariga yo'l qo'ygan o'yinchilarga nisbatan intizom choralari ko'riladi. U bunday choralarni tez qabul qilishga majbur emas, lekin to'p o'yindan chiqqan zahotiyiq qabul qilishi kerak. O'zlarini tarbiyali, madaniyatli tutmagan jamoa rasmiy kishilarga nisbatan chora qabul qiladi va o'z ixtiyoriga ko'ra maydondan (texnik zonadan) chiqarib yuborishi mumkin. Hakam o'zi ko'rmay qolgan holatlar bo'yicha o'z yordamchilari tavsiyasiga asoslanib harakat qiladi. Begona shaxslar maydonda qolmasliklarini ta'minlaydi. O'yin vaqtinchalik to'xtatilgandan keyin uni yangilaydi. O'yin davomida o'yinchilarga yoki jamoaning rasmiy shaxslariga nisbatan qo'llanilgan intizom choralari va har xil o'yindan oldin, o'yin davomida yoki o'yindan so'ng yuz bergan holatlar bo'yicha tegishli tashkilotga bildirishnoma beradi. Hakam qarori. O'yinga bog'liq voqealar bo'yicha hakam qarori qat'iy hisoblanadi. Hakam o'z qarorini quyidagi holatlarda o'zgartirishi mumkin. Ya'ni agar u hali o'yinni yangilamagan bo'lsa qarorini xato ekanligini yoki yordamchilari tavsiyasi bilan tushunib yetsa.

Xalqaro yig'in qarori. O'yinni tashkil qilish, o'tkazish va boshqarishda zarur bo'lgan yoki o'yin qoidasi talablariga mos qabul qilingan qarorlar oqibatida yuzaga yoki yuz bergan har qanday klub, kompaniya, uyushma yoki tashkilotga yetkazilgan har qanday zarar, har qanday o'yinchi rasmiy shaxs yoki tomoshabin tomonidan olingan jarohat (uchun). Har qanday mulkka yetkazilgan zarar uchun. Hakam (yoki sharoitga qarab yordamchi yoki zahiradagi hakam) fuqarolik javobgarligiga tortilmaydi. Hakam quyidagi hollarda qaror chiqarishi mumkin:

- maydon holatiga ko'ra yoki ob havo sharoitiga ko'ra o'yinni o'tkazishga ijozat bersa bo'ladimi, yo'qmi, biron bir sababga ko'ra o'yinni to'xtatish to'g'risida;
- o'yin davomida foydalaniladigan uskuna yoki jihozlar holati to'g'risida;

- darvoza ustuni, to'sini, burchak bayroqlari va to'pni qo'shgan holda .

- tomoshabinlar aralashuvi sababli yoki tomoshabinlar uchun ajratilgan zonada yuz bergan muammolar uchun;

- jarohat olgan o'yinchi tibbiy yordam ko'rsatilishi uchun maydondan chiqishiga ruxsat berish uchun o'yinni to'xtatish yoki to'xtatmaslik to'g'risida;

- jarohat olgan o'yinchidan unga tibbiy yordam ko'rsatish uchun maydondan chiqishini so'rash yoki talab qilish to'g'risida;

- o'yinchiga ayrim kiyim yoki ekipirovka predmetlarini taqib yurishga ruxsat berish yoki ruxsat bermaslik to'g'risida;

- har qanday shaxslarga (jamoaning yoki o'yingoh rasmiy kishilari, xavfsizlik xizmati vakillari, suratchi yoki boshqa ommaviy axborot vakillarini qo'shgan holda) to'g'ridan-to'g'ri maydon yaqinida bo'lishlariga ruxsat berish yoki ruxsat bermaslik (uning majburiyatlari doirasida bo'lsa) to'g'risida;

- o'yin qoidasiga mos keluvchi yoki FIFA reglamenti yoki qoida shartlariga ko'ra uning vazifasiga kiruvchi boshqa har qanday qaror.

Zahiradagi hakam tayinlanadigan musobaqa yoki turnirlarda, uning roli va majburiyati, xalqaro yig'in tomonidan tasdiqlangan ko'rsatmaga mos kelishi kerak.

Hakam yordamchilarining majburiyati

Ikkita hakam yordamchisi tayinlanadi va hakam qaroriga bog'liq holda ularning vazifasiga quyidagilar kiradi:

- to'p maydon chizig'idan tashqariga to'liq chiqsa;

- qaysi jamoa burchak to'pi, darvozadan zarba yoki to'p tashlash huquqiga ega bo'lsa;

- o'yinchi o'yindan tashqari holatda bo'lsa;

- o'yinchi almashtirish to'g'risida iltimos bo'lsa.

- hakam ko'rish maydonidan tashqarisida yuz bergan intizomsiz xulq yoki boshqa har qanday holatlar bo'yicha. Quyidagi holatlarda qisman qoida buzilishlar kiradi;

- 11 m jarima to'pi bajarilayotganda darvozabon to'pga zarba berilishidan oldin joyidan oldinga siljisa; - to'p esa chiziqni kesib o'tsa.

- yordamchilar hakamga o'yinni o'yin qoidasiga mos o'tkazilishiga yordam beradilar.

- yordamchilar 9,15 m masofasiga rioya qilishiga yordam berish uchun maydon doirasiga kirish mumkin.

Hakam o'z yordamchisini asoslanmagan aralashuv yoki qo'pol muomala holatlarida vazifasidan ozod qiladi va tegishli tashkilotga bildirishnoma beradi.

O'yin davomiyligi. O'yin 45 minutdan 2 taym davom etadi. (agar hakam va ikki jamoa vakillari boshqa variantni kelishmagan bo'lsa) har qanday o'yin vaqtini o'zgartirish to'g'risidagi kelishuvga (masalan yorug'likning yetishmasligi sababli har qaysi taymning 40 minutgacha qisqartirilishi) o'yin boshlangunga qadar erishilgan bo'lishi kerak va bu holat musobaqa talablariga javob berishi kerak. O'yinchilar 2 taym oralig'ida tanaffus olishlariga haqlari bor. Taym oralig'idagi tanaffus 15 minutdan oshmasligi kerak. Musobaqa tartibida taymlar oralig'idagi tanaffus vaqti ko'rsatilgan bo'lishi kerak. Taymlar orasidagi tanaffusning davomiyligi faqat hakamning roziligi bilan o'zgartirilishi mumkin.

Quyidagi holatlarga ketgan vaqt uchun ikki taymning har qaysisiga qo'shimcha vaqt qo'shib beriladi.

1. O'yinchilarni almashtirishga
2. O'yinchining jarohatini jiddiyligini aniqlashga
3. Jarohatlangan o'yinchilarga tibbiy yordam ko'rsatish uchun ularni maydon tashqarisiga olib chiqishga
4. Qasddan o'yin vaqtini cho'zish
5. Boshqa har qanday holatlarda Qo'shib berilgan vaqtning davomiyligini faqat hakam aniqlaydi.

Har qaysi ikki taym asosiy vaqtining oxirgi daqiqasida yoki qo'shib berilgan vaqtning oxirgi daqiqasida belgilangan 11 metrlik jarima to'pi uchun alohida vaqt ajratiladi. Agar musobaqa nizomida boshqacha holatlar bo'lmasa oxirigacha o'ynalmagan o'yin qayta o'ynaladi. Dastlabki shartlar. O'yin boshlanishidan oldin qur'a tashlash o'tkaziladi va jamoalardan biri darvozani tanlash huquqini oladi. Qarshi jamoa o'yinda boshlang'ich zarbani bajaradi. Qur'a tashlash tufayli darvozani tanlagan jamoa, ikkinchi taymda boshlang'ich zarbani bajaradi. O'yinni ikkinchi taymida jamoalar darvoza almashadilar. Boshlang'ich zarba bu o'yinni boshlash yoki o'yinni yangilash uchun qo'llaniladigan usuldir.

1. O'yin boshida.
2. Urilgan goldan so'ng.
3. Ikkinchi taym boshida.

Boshlang'ich zarbani bajarish holatlari.

1. Barcha o'yinchilar o'z o'yin maydonida bo'lishlari kerak.

2. Boshlang'ich zarbani bajarish huquqini qo'lga kirita olmagan jamoa o'yinchilari to'p o'yinga kiritilmaguncha to'pdan 9,15m masofa uzoqlikda turishlari kerak.

3. To'p harakatsiz holatda maydon markazida turadi.

4. Hakam signal beradi.

5. To'pga zarba berilib to'p oldinga harakatlanguandan so'ng to'p o'yinda hisoblanadi.

6. Boshlang'ich zarbani bajargan o'yinchi to'p boshqa o'yinchiga tegmaguncha ikkinchi marta tegishga haqqi yo'q. Jamoalardan biri gol urgandan so'ng boshlang'ich zarba boshqa jamoa o'yinchisi tomonidan amalga oshiriladi.

Qoida buzilishi va jazo. Agar boshlang'ich zarbani bajargan o'yinchi to'pga boshqa bir o'yinchi tegmasidan oldin ikkinchi marta tegsa, qoida buzilgan joydan raqib jamoa o'yinchisiga erkin to'p tepish huquqi beriladi. Har qanday boshlang'ich zarba bajarish tartibi buzilganda boshlang'ich zarba qayta takrorlanadi.

Bahsli to'p. «Bahsli to'p»- bu to'p o'yinda bo'lgan vaqtda o'yin qoidasida ko'zda tutilmagan holat bo'yicha vaqtinchalik to'xtatilgandan so'ng o'yinni yangilash usulidir. Bahsli to'pni bajarish holati. Hakam o'yinni to'xtatganda to'p qayerda bo'lsa o'sha joydan to'pni tashlab beradi. To'p yerga tegishi bilan o'yin davom ettiriladi.

Qoida buzilishi va jazo. Bu holatda bahsli to'p qayta o'ynaladi: agar o'yinchi to'p yerga tegmasidan oldin tegsa; agar to'p yerga tekkandan so'ng maydon tashqarisiga chiqib ketsa va bunda hech qaysi o'yinchi to'pga tegmagan bo'lsa. Himoyalannuvchi jamoa foydasiga uning darvoza maydoni chegarasida erkin yoki jarima to'pi belgilansa darvoza maydonining har qanday nuqtasidan bajariladi. Hujum qiluvchi jamoa foydasiga belgilangan raqib jamoa darvoza maydoni chegarasidagi erkin to'p darvoza maydoni chizig'idan qoida buzilgan joyga yaqin nuqtada bajariladi. Darvoza maydoni ichida vaqtinchalik to'xtatishdan so'ng o'yinni yangilash uchun qo'llaniladigan «bahsli to'p», darvoza chizig'iga parallel holatda darvoza maydoni chiziqida o'yin to'xtatilgan vaqtda to'p qayerda bo'lgan bo'lsa shu joy yaqinidagi nuqtadan o'ynaladi.

To'p o'yinda va o'yindan tashqarida. To'p yerdan yoki havo orqali darvoza chiziqidan yoki yon chiziqdan to'liq kesib o'tsa, o'yin hakam tomonidan to'xtatilsa. To'p o'yindan chiqqan hisoblanadi. Qolgan hamma holatlarda to'p o'yinda hisoblanadi, to'p darvoza ustuniga, to'siniga yoki burchakdagi bayroqqa tegib maydonga qaytsa, to'p

maydonda turgan hakamga yoki hakam yordamchisiga tegib qaytsa bu holatlarda to'p o'yinda hisoblanadi.

Natijani aniqlash. Agar to'p ikki ustun oralig'i va to'sin ostida darvoza chizig'idan to'liq o'tsa va bunda gol urgan jamoa o'yin qoidasini buzmagani bo'lsa, darvozaga to'p urilgan hisoblanadi. O'yin davomida eng ko'p to'p urgan jamoa g'olib hisoblanadi. Agar ikkala jamoada to'plar nisbati teng bo'lsa yoki bitta ham to'p urilmagan bo'lsa bunday o'yin natijasi durang bo'ladi. Musobaqa tartibida agar o'yin durang natija bilan tugasa qo'shimcha vaqt tayinlash yoki xalqaro yig'in tomonidan tasdiqlangan o'yin g'olibini aniqlash tartibi to'g'risidagi holat ko'zda tutiladi.

O'yindan tashqari holat. O'yinchining o'yindan tashqari holatda bo'lishi o'zidan o'zi qoida buzilishi bo'lib hisoblanmaydi. To'p va oxirgi raqib o'yinchisidan ko'ra raqib darvoza chizig'iga yaqin bo'lgan holatida o'yinchi o'yindan tashqari holatda deb hisoblanadi. Quyidagi holatlarda o'yinchi o'yindan tashqari holatda bo'lmaydi:

- u maydonning o'ziga tegishli qismida bo'lsa;
- raqib jamoaning oxirgi o'yinchisi bilan bir chiziqda bo'lsa;
- raqib jamoaning oxirgi 2 o'yinchisi bilan bir chiziqda bo'lsa;

O'yindan tashqari holatda turgan o'yinchi faqat shunday hollarda jazolanishi mumkin. Agar to'pga tegish vaqtida yoki biror jamoadoshi to'pga zarba berayotgan vaqtda, u hakamning fikricha o'yin jarayoniga faol ishtirok etayotgan bo'lsa, aniqrog'i, o'yinga aralashsa yoki raqibining o'ynashiga halaqit bersa yoki o'zining joylashgan vaziyatiga ko'ra ustunlikka ega bo'lsa. Agar o'yinchi to'g'ridan-to'g'ri to'pni qabul qilsa, darvoza maydoni chizig'idan zarbadan yoki yon chiziqdan to'p o'yinga kiritilganda yoki burchak to'pi tepilganda, o'yindan tashqari holat hisoblanmaydi. Har qanday o'yindan tashqari holat qoidasi buzilganda hakam erkin to'p tayinlaydi va bu qoida buzilgan joydan raqib jamoa o'yinchisi tomonidan amalga oshiriladi.

Qoida buzilishi va intizomsiz o'yinchilar odobi. Qoida buzilishi, ta'qiqlangan usullarning qo'llanishi, tartibsiz o'yinchilar xulqi quyidagicha jazolanadi. Jarima to'pi. O'yinchi quyidagi 6 holatdan birortasini amalga oshirsa va bunda hakam o'yinchining harakatini ehtiyotsizlik yoki o'ta jismoniy zo'ravonlik deb baholasa jarima to'pini tepish huquqi raqib jamoaga beriladi.

1. Raqibga oyoq bilan zarba berish yoki zarba berishga harakat qilish.

2. Chalib yuborish yoki chalib yuborishga harakat qilish.
3. Raqib ustiga sakrash.
4. Raqibga hujum qilish.
5. Raqibga qo'l bilan zarba berish yoki zarba berishga urinishga harakat qilish.
6. Raqibni itarish (turtish).

Agar o'yinchi quyidagi 4 holatda qoida buzilishiga yo'l qo'ysa jarima to'pini tepish huquqi raqib jamoaga ham berilishi mumkin.

1. Raqibdan to'pni olib qo'yishda, to'pga yetib unga tegmasidan oldin raqibga tegsa.

2. Raqibni ushlab qolish.

3. Raqibga tupurish.

4. Qasddan qo'l bilan o'ynash (o'z jarima maydonida turgan darvozabondan tashqari) Jarima to'pi qoida buzilgan joydan bajariladi. Agar bu holatlar o'yinchi tomonidan o'z darvozasi jarima maydonida sodir etilsa 11 metrlik jarima to'pi yuqorida ko'rsatilgan 10 ta qoida buzilishining har qaysisida tayinlanadi. Bunda to'pning qayerda bo'lishi hisobga olinmaydi, shu shart bilanki to'p o'yinda bo'lishi kerak. Agar darvozabon o'z jarima maydonida turib quyidagi 5 ta qoidadan birortasini buzsa mazkur holatda erkin to'p tepish huquqi raqib jamoaga beriladi.

1. To'pni tashlashdan oldin, qo'lida 6 sekunddan ortiq to'pni ushlab tursa.

2. To'pni tashlagandan so'ng boshqa o'yinchi tegmasidan yana to'pni qo'l bilan ushlasa.

3. O'z jamoadoshi tomonidan ataylab oshirilgan to'pga qo'li bilan tegsa.

4. O'z jamoadoshi tomonidan yon chiziqdan tashlangan to'pni qabul qilishda to'g'ridan-to'g'ri qo'li bilan tegsa. Quyidagi holatlarda erkin to'p tayinlanadi:

1. Xavfli o'ynasa.

2. Raqibning harakat qilishiga yo'l qo'ymasa.

3. Darvozabonning to'pni tashlashiga halaqit qilsa. Qoidada ko'rsatib o'tilmagan boshqa har qanday qoida buzilishida, o'yin to'xtalib o'yinchiga ogohlantirish beriladi yoki maydondan chiqarib yuboriladi. Erkin to'p qayerda qoida buzilgan bo'lsa o'sha joydan bajariladi. Ogohlantirish bilan jazolanadigan qoida buzishlar. Agar o'yinchi quyidagi yetti qoidaning birortasini buzsa u sariq kartochka olish bilan ogohlantiriladi.

1. Sportchiga xos bo'lmagan xatti harakatlar.
2. Hakam qaroriga namoyishkorona norozilik bildirish (so'z bilan yoki ishora bilan).
3. O'yin qoidasini muntazam buzish.
4. O'yinni yangidan boshlashni cho'zish.
5. O'yinni burchakdan, jarima yoki erkin to'p bilan yangidan boshlashda talab qilingan masofaga rioya qilmasa.
6. Maydonga hakam ruxsatisiz chiqish yoki qaytish.
7. O'zboshimchalik bilan hakam ruxsatisiz maydondan ketish. Agar o'yinchi quyidagi yetti qoidaning birortasini buzsa o'yinchi qizil kartochka ko'rsatish bilan o'yindan chetlatiladi.
 1. O'yin qoidasining jiddiy buzilishi.
 2. Zo'ravonlik, qo'pollik xatti harakatlari.
 3. Raqibga yoki boshqa shaxsga tupirish.
 4. Ataylab qo'l bilan o'ynab, raqibning gol urishiga halaqit qilish yoki aniq gol urishi imkoniyatidan mahrum qilish. (bu o'z jarima maydonida turgan darvozabonga tegishli emas)
 5. Erkin to'p jarima yoki 11 metrlik zarba bilan jazolanadigan qoida buzish bilan darvozaga harakat qilayotgan raqibni aniq gol urish imkoniyatidan mahrum qilish.
 6. Ranjitadigan haqoratli so'zlar yoki odob axloqqa to'g'ri kelmaydigan ishoralar qilsa.
 7. Bir o'yin davomida 2 ta ogohlantirish olsa. Maydondan chiqarilib yuborilgan o'yinchi maydon chegarasiga yaqin joylar va texnik zonalardan ham chiqib ketish kerak. Qizil yoki sariq kartochka faqat o'yinchiga, zahiradagi o'yinchiga yoki almashtirilgan o'yinchiga ko'rsatilishi mumkin.

Xalqaro o'yin qarori. O'yinchining raqibga, sherigiga, hakamga, hakam yordamchisiga yoki boshqa har qanday shaxsga nisbatan o'yin maydonida yoki maydon tashqarisida ogohlantirishga yoki chiqarib yuborilishiga olib keladigan qoida buzishi, yo'l qo'ygan xatti harakatlariga munosib jazolanadi. Agar darvozabon qo'lining har qanday qismi to'pga tegsa u to'pni nazorat qilayotgan hisoblanadi. Darvozabon to'pni nazorat qilishi deganda ataylab to'pni egallab olishi tushuniladi. Agar darvozabon to'pni egallashda qo'lidan chiqarib yuborsa, maydondagi o'yinchilar to'p bilan o'ynashlari mumkin. 12 qoidaga ko'ra o'yinchi to'pni o'z darvozaboniga kallasi, ko'kragi yoki tizzasi bilan uzatishi mumkin. Lekin o'yinchi hakam fikricha ataylab ustalik bilan

hiyla ishlatib qoidani aylanib o'tmoqchi bo'lsa (to'p o'yinda bo'lgan vaqtida) bu sportga xos bo'lmagan harakat hisoblanadi va o'yinchi sariq kartochka ko'rsatish bilan ogohlantirish oladi. Raqib jamoa qoida buzilgan joydan erkin to'p tepish huquqini qo'lga kiritadi. O'yinchi erkin yoki jarima zarbasini bajarayotganda ataylab ustalik bilan hiyla ishlatib qoidani aylanib o'tmoqchi bo'lsa sportga xos bo'lmagan harakati uchun bunda ular sariq kartochka ko'rsatish bilan ogohlantirish oladi. To'pni orqadan olib qo'yishda raqibning xavfsizligiga tahdid solinishi, jiddiy qoida buzilishi sifatida jazolanishi kerak. Maydonda hakamni aldash uchun ishlatilgan har qanday mug'ambirlik, ayyorlik sportchiga xos bo'lmagan xatti harakat sifatida jazolanadi.

Jarima va erkin zarbalar. Zarbalar jarima yoki erkin zarbaga bo'linadi. Jarima zarbasida bo'lganidek xuddi shunday erkin zarbada ham to'p zarba bajarilayotganda harakatsiz holatda bo'lishi kerak. Zarbani bajarayotgan o'yinchi esa to'p boshqa o'yinchiga tegmaguncha ikkinchi marta to'pga tegishga haqqi yo'q, agar to'p jarima zarbasidan so'ng to'g'ridan-to'g'ri, qarama-qarshi jamoa darvozasiga tushsa gol hisoblanadi. Agar to'p jarima zarbasidan so'ng to'g'ridan-to'g'ri o'z darvozasiga tushsa qarama-qarshi jamoa burchak to'pini tepishni qo'lga kiritadi. (SIGNAL) -hakam qo'lini boshi tepasiga ko'targan holda erkin zarba haqida signal beradi. U qo'lini shu holatda zarba bajarilib to'p biron bir o'yinchiga tegmaguncha yoki o'yindan chiqmaguncha ushlab turadi. Agar zarbadan so'ng va darvozaga tushishdan oldin boshqa o'yinchiga tegsa to'p shu holatda hisoblanishi mumkin.

- agar erkin zarbadan to'p to'g'ri qarama-qarshi jamoa darvozasiga tushsa, darvozadan zarba tayinlanadi;

- agar erkin zarbadan to'p to'g'ridan-to'g'ri o'z darvozasiga tushsa qarshi jamoa burchak zarbasini bajarish huquqini oladi.

- raqib jamoaning hamma o'yinchilari to'pdan kamida 9,15m (10 yard) masofada joylashadi.

- to'p o'yinga kirmaguncha raqib jamoaning hamma o'yinchilari jarima maydoni tashqarisida turadi. - qachonki to'p jarima maydonidan tashqariga chiqsa, to'p o'yinda hisoblanadi.

- darvoza maydoni doirasida bajarilishi kerak bo'lgan jarima yoki erkin zarba uning har qaysi nuqtasida bajarilishi mumkin.

Hujumdagi jamoa tomonidan bajariladigan erkin zarbalar:

- raqib jamoaning hamma o'yinchilari to'pdan kamida 9,15m (10 yard) masofada joylashadi.

- to'pga zarba berilib, u harakatda bo'lsa to'p o'yinda hisoblanadi.
- darvoza maydonida bajarish uchun tayinlangan erkin zarba, darvoza chizig'iga parallel bo'lgan darvoza maydoni chizig'ida qoida buzilgan joy yaqinida amalga oshiriladi.

Jarima maydoni tashqarisida bajariladigan jarima yoki erkin zarbalar.

- raqib jamoaning hamma o'yinchilari to'p o'yinga kirmaguncha to'pdan 9,15 m masofa uzoqlikda joylashadi. - to'pga zarba berilib u harakatda bo'lsa to'p o'yinda hisoblanadi.

- jarima yoki erkin zarba qayerda hoida buzilgan bo'lsa o'sha joydan bajariladi. Qoida buzilishi va jazo. Agar jarima yoki erkin zarba bajarilayotganda raqiblardan biri to'pga ruxsat berilgan masofadan ko'ra yaqinroqda bo'lsa.

Himoyalalanayotgan jamoaning o'z jarima maydonida bajarayotgan jarima yoki erkin zarbasidan so'ng to'p to'g'ridan-to'g'ri o'yinga kirmasa takrorlanadi.

Maydon o'yinchisi tomonidan (darvozabon emas) bajariladigan jarima yoki erkin zarba. Agar to'p o'yinga kirgandan so'ng zarbani bajargan o'yinga to'pga boshqa biror o'yinchi tegmasdan oldin ikkinchi marotaba to'pga tegsa zarba qaytariladi.

Agar to'p o'yinga kirgandan so'ng zarbani bajargan o'yinchi to'pga boshqa o'yinchi tegmasidan oldin ataylab to'pni qo'li bilan o'ynasa qarshi jamoa qoida buzilgan joydan erkin zarba bajarish huquqini qo'lga kiritadi. Qarshi jamoa qoida buzilgan joydan jarima zarbasini bajarish huquqini qo'lga kiritadi.

- agar qoida buzilishi zarbani bajargan o'yinchi jamoasi jarima maydoni doirasida yuz bersa, 11 m zarba tayinlanadi. Darvozabon tomonidan bajariladigan jarima yoki erkin zarba.

Agar to'p o'yinga kirganidan so'ng darvozabon to'pga boshqa biror o'yinchi tegmasidan oldin (qo'li bilan emas) qaytadan to'pga tegsa, qarshi jamoa qoida buzilgan joydan erkin zarba bajarish huquqini qo'lga kiritadi. Agar to'p o'yinga kirganidan so'ng darvozabon to'pga biror o'yinchi tegmasidan oldin ataylab to'pni qo'li bilan o'ynasa.

- agar hoida buzilishi shu darvozabon jarima maydoni tashqarisida yuz bergan bo'lsa, qarshi jamoa jarima zarbasini bajarish huquqini oladi, zarba qoida buzilgan joydan bajariladi .

- agar qoida buzilishi shu darvozabon jarima maydoni ichida yuz bersa, qarshi jamoa jarima zarbasini bajarish huquqini oladi, zarba qoida buzilgan joydan bajariladi.

Yozgi Olimpiada o'yinlari o'tkazilgan mamlakatlar. Yashil rangda Olimpiada o'yinlariga mezbonlik qilgan mamlakatlar. Ko'k rangda olimpiya o'yinlariga ikki va undan ortiq mezbonlik qilgan mamlakatlar.

Futbol Parijda tashkil etilgan Olimpiada o'yinlariga sport turi sifatida 1900 yilda kiritildi. 1996 Atlanta Olimpiadasidan e'tiboran ayollar futboli ham kiritdi.

1.1.3. Futbol bo'yicha hakamlik qilish qoidalari, vazifalari.

Futbol o'yinni 5 nafar hakam boshqaradi va bosh hakam hamda hakamlar hay'ati maydonga jamoa o'yinchilari sport kiyimidan farqlanadigan kiyimda tushishi shart. Bosh hakamda hushtak, sekundometr, sariq va qizil kartochkalar, yon daftar va ruchka bo'lishi shart. O'yinni maydon hakami hamda «o'yindan tashqari holat»ni va to'p maydondan chiqib ketganligini aniqlab qayd etuvchi ikki yon chiziq hakamlari (YoChh) olib boradilar. Agar maydondagi hakamlardan birining o'yinni boshqara olmasligi kuzatilsa (salomatligi tufayli, turli xil sabablarga ko'ra jarohat olsa), u holda hakamdan o'yinni shunday tarzda nazorat qilishni taqozo qiladiki, futbolchilar harakatiga halaqit qilmasligi va bir vaqtning o'zida o'yin vaziyatini nazorat qilib borishi kerak. Amalda parallel va diagonal usulda hakamlik qilinadi.

Diagonal usuli eng ommaviy va ko'p qo'llaniladigan usul hisoblanadi. Diagonal usulning afzalligi shundaki, hakam bu usul yordamida, asosan, maydon markazidagi sodir bo'ladigan voqealarni nazorat qilishi, to'p uchun kurashayotgan o'yinchilar yonida bo'lishi mumkin. Chiziq hakamlari yordamida hakam maydonning ikki tomonidagi yon chiziqni ham nazorat qilib turadi. Hakam o'yin jarayonida tasavvuridagi maydon diagonalining chizig'ida harakatlanadi. Vaziyat taqozo etganda, u yoki bu tomonga chiqishi mumkin. Chiziqdagi 1- YoChh va 2- YoChhlari maydon yon chiziqlari bo'ylab harakatlanib, o'ziga xos ikkinchi diagonalni tashkil etadilar.

Masalan, agar hakam F nuqtaga o'tsa, chiziqdagi 1- YoChh A va H nuqtasi oralig'idagi joyga o'tishi kerak. Agarda hakam D nuqtasi atrofida bo'lib qolsa, bunda chiziqdagi 2- YoChh hakam J va D nuqtasi orasida joylashishi kerak. O'yin davomida chiziq hakamlarining harakati faqatgina maydonning bir tomoni bilan chegaralanadi. O'yin jarayonida diagonal usulida hakamlik qilishda noto'g'ri harakatlanish diagonal usul

mazmunining buzilishiga olib keladi. Ushbu hakam zahiradagi hakam bilan almashtiriladi. Futbol hakami bo'lish qiyin, chunki futbolchilar bilan bir qatorda tanqidning aksariyati hakamlarga tushadi. Qanday bo'lsin, qo'llaringizni ko'rmaydigan hushtak, har doim maydonda, stendlarda va divanlarda norozi bo'ladi. Lekin bu yerda muxlislar hakamlarning o'ziga xos xususiyatlarini tushunishadi. Futbolda hakamning harakati futbol qoidalari tartibiga ko'ra, ma'lum bir jihatni anglatadi. O'yinning ba'zi daqiqalarini o'tkazib yubormaslik uchun hakam har doim yon hakamlarga yordam beradi. Quyida sizga futbolda hakamning harakatini tushunish osonroq bo'lishi uchun, e'tiboringizga futboldagi hakamlarning harakatlarini taqdim etamiz.

«Bahsli to'p» «O'yin qoidalari»da ko'rsatilmagan hollar qoida buzilsa va uchrashuv vaqtinchalik to'xtatilsa, uchrashuvni «bahsli to'p» orqali davom ettirish kerak.

«Bahsli to'p» quyidagicha amalga oshiriladi:

Bosh hakam to'p tashab bergan holda uchrashuv to'xtatilgan joydan «bahsli to'p»ni amalga oshiradi To'p yerga tegishi bilan o'yin qayta boshlandi deb hisoblanadi.

1-rasm

«O'yindan tashqari» holatni aniqlash. O'yinchining «o'yindan tashqari» holatda qolishi o'yin qoidalarini buzilishidir.

O'yinchi «o'yindan tashqari» holatda deb topiladi, agar:

-o'yinchi raqib darvoza chizig'iga raqibning so'nggi o'yinchisidan yaqinroq holatda tursa, unda ushbu o'yinchi o'yindan tashqari holatda deb hisoblanadi.

O'yinchi «o'yindan tashqari» holatga tushmaydi, agar:

-o'z jamoasining yarim maydonida bo'lsa,

-raqib jamoasining so'nggi o'yinchisi bilan bir xil darajada bo'lsa,

-raqib jamoasining so‘nggi va so‘nggisidan bitta oldin turgan o‘yinchisi bilan bir xil darajada bo‘lsa.

Qoidabuzarlik. «O‘yindan tashqari» holatda qolgan futbolchini hakamning fikriga ko‘ra, jamoadoshlaridan bironta sherigi to‘pga teginish vaqtida o‘yinga faol tarzda halaqit qilsa jazolash mumkin, ya’ni:

- to‘p bilan harakat qilishda bevosita ishtirok etsa,
- raqib harakatlariga halaqit qilsa,
- o‘zining egallab turgan pozitsiyasidan yaxshiroq vaziyatga chiqishga urinsa.

2-rasm

Qoidabuzarlik yo‘q. «O‘yindan tashqari» holatda qolgan o‘yinchini jazolash kuzatilmaydi, agar u bevosita to‘pni quyidagi holatlarda qabul qilib olsa:

- darvozadan erkin to‘p tepilgandan so‘ng,
- yon chiziqdan tashab berilganda,
- burchak to‘pi tepilganda.

Agar o‘yinchi quyidagi 7 qoida buzilish holatlarining birini sodir etsa, hakam tomonidan sariq kartochka ko‘rsatish orqali ogohlantiriladi:

1. Sport qoidalariga xilof ravishda harakat qilsa;
2. So‘zlari yoki harakatlari orqali hakamning qaroriga norozilik bildirsa;
3. O‘yin qoidalarini doimiy ravishda buzsa;

4. Sun'iy ravishda o'yinni davom etishiga halaqit qilsa;
5. Burchak, jarima to'pi yoki erkin zarba amalga oshirilayotgan paytda masofaviy joylashishni buzsa;
6. Hakamning ruxsatisiz maydonga chiqsa yoki maydonga qaytsa;
7. Hakamni ruxsatisiz ongli ravishda maydonni tark etsa.

Maydondan chetlatish bilan jazolanuvchi qoida buzilish holatlari. Agar o'yinchi quyidagi 7 qoida buzilish holatlarining birini sodir etsa, hakam tomonidan qizil kartochka ko'rsatish orqali ogohlantiriladi:

1. O'ta qo'pol va xavfli harakatni amalga oshirsa;
2. O'zini juda betartib holda tutsa;
3. Raqib o'yinchisi yoxud boshqa kimsaga nisbatan tupursa;
4. To'pni atayin qo'li bilan ushlab qolish orqali raqib jamoa o'yinchilarining to'pni darvozaga kiritishiga halaqit qilsa (darvozabon o'z jarima maydonchasi ichida to'pni qo'li bilan o'ynashi bundan mustasno);
5. Erkin zarba, jarima to'pi yoki 11 metrlik jarima to'pi belgilash bilan jazolanuvchi qoida buzilishi holatini sodir etgan holda zarba berish holatiga chiqayotgan raqib o'yinchisini to'xtatib qolsa;
6. Xaqoratli, odobsiz so'z va iboralarni ishlatsa;
7. Bir o'yinda ikki marta sariq kartochka bilan ogohlantirilsa.

Erkin zarba

Majburiy ishora. Erkin zarba berilishi oldidan hakam qo'lini boshi uzra ko'tarib, zarba berilgach, to'p o'yinchilardan biriga tekkuncha yoki maydonni tark etguncha qo'lini tushirmaydi.

To'p darvozaga borib tushdi. Erkin zarba yo'llangandan keyin faqatgina to'p o'yinchilardan biriga tegib, darvozaga borib tushgan holdagina gol inobatga olinadi.

-agar erkin zarbadan so'ng, to'p hech kimga tegmasdan raqib darvozasi to'riga borib tushsa, gol hisoblanmaydi va to'p darvoza maydonchasidan o'yinga kiritiladi.

-agar erkin zarba ijro etilgandan so'ng to'p hech bir o'yinchiga tegmasdan, o'z darvozasi to'riga borib tushsa, raqib jamoa foydasiga burchak to'pi beligilanadi.

3-rasm

Burchak to‘pini amalga oshirish tartibi:

- to‘p burchak sektori ichiga bayroqli ustunning atrofida joylashtiriladi. Hamda darvoza chizig‘iga yaqinroq nuqtaga qo‘yiladi;
- zarba berayotgan paytda bayroqli ustunga tegish ta‘qiqlanadi;
- to‘p o‘yinga kiritulguncha, raqib jamoa futbolchisi to‘pdan 9,15 metrdan yaqin bo‘lmagan masofada turishi lozim;
- burchak to‘pi hujum qilayotgan jamoa a‘zosi tomonidan oyoq bilan o‘yinga kiritiladi;
- to‘p oyoq bilan joyidan siljishi bilan o‘yinga kiritilgan deb hisoblanadi;
- burchak to‘pini kiritayotgan o‘yinchi birinchi bor to‘pga tegishgandan so‘ng kema-ket ikkinchi bor tegina olmaydi, ya‘ni to‘pga ikkinchi marta uning jamoadoshi kelib teginadi.

4-rasm

Texnik maydoncha. Ko‘rib turganingizdek, maydonda bo‘ladigan uchrashuvlarda zaxira futbolchilari uchun maxsus o‘rindiqlar va jamoa rahbariyati uchun mo‘ljallangan texnik maydoncha bo‘ladi.

5-rasm

To'rtinchi hakam:

-musobaqa reglamentiga ko'ra har bir o'yinga to'rtinchi hakam tayinlanishi mumkin. Agar maydonda harakat qilayotgan 3 hakamdan birontasi o'zining vazifasini bajara olmaydigan darajadagi vaziyatga tushib qolsa, unda to'rtinchi hakam uning o'rniga almashtiriladi.

-agar hakam o'z vazifasini bajara olmaydigan darajadagi vaziyatga tushib qolsa unda hakamlarni almashtirish tartibi musobaqa reglamenti asosida amalga oshiriladi.

-bosh hakam ko'rsatmasiga binoan to'rtinchi hakam o'yingacha, o'yin paytida va o'yindan keyin bosh hakamga barcha tashkiliy ishlarda yordam berishi mumkin.

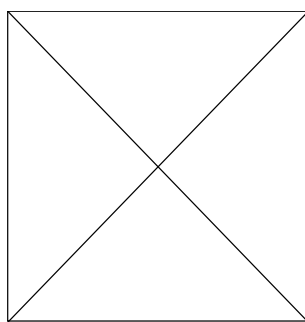
6-rasm

Bosh hakam ishoralari.

Indirect free kick

Erkin zarba
Ogohlantirish

Jarima zarbasi

Advantage

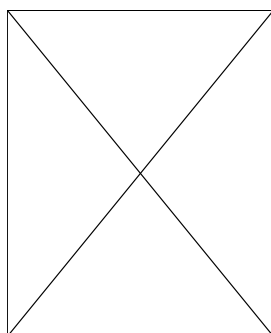
O'yinni davom ettirish
chetlatish

Bosh hakam yordamchilarining ishoralari

Substitution

O'yinchi almashtirish

O'yindan tashqari holat

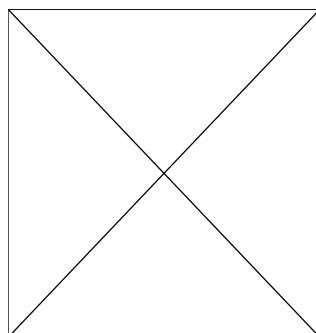
Throw-in

Yon chiziqdan to'pni
o'yinga kiritish

Offside on the near
side of the field

*O'yindan tashqari
holat. yaqin,
nuqtadan*

*O'yindan tashqari
holat, maydonning,
o'rtarog'idan*

Offside on the
far side of the field

*O'yindan tashqari
holat, maydonning uzoq
nuqtasidan*

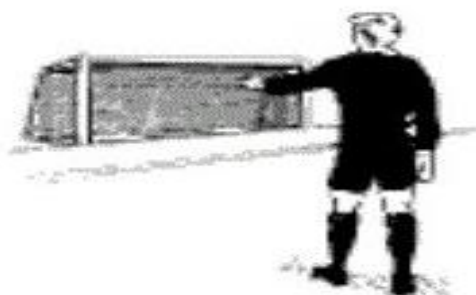
7-rasm

O'n bir metrlik jarima to'pi

8-rasm

Darvazabon jarima maydonidan to'pni o'yinga kiritish

9-rasm

Ogohlantirish (sariq)

***Maydondan chetlatish
(qizil)***

10-rasm

VAR Tizimidan foydalanish

11-rasm

1.1.4. Musobaqa o'tkazish nizomini tuzish

Smeta tuzilganda quyidagilar ko'rsatiladi:

1. Musobaqa nomi
2. O'tkazish vaqti va joyi
3. Hakamlarning soni va ish haqi
4. Qatnashuvchilar soni (shu jumladan boshqa shaharlardan kelganlar) ularni joylashtirish, ovqatlantirish va yo'l harajatiga ketadigan mablag'.
5. Musobaqa o'tkazish joy ijarasi.
6. Mehmonxona ijarasi.
7. Musobaqa o'tkaziladigan joyni badiiy bezatish uchun ketadigan xarajat.
8. Afisha, dasturlar, qaydnomalar va yozish-chizish uchun kerakli qog'oz, qalam, ruchka kabilar harajati.
9. Diplom, esdalik sovg'a, mukofot kabilarga sarf bo'ladigan xarajat.
10. Transportga ketadigan harajat.
11. Xizmat ko'rsatuvchi xodimlar uchun xarajat (ishchilar, farroshlar, tibbiy xodimlar).

Musobaqa o'tkazish uchun bosh hakam va bosh kotib tasdiqlanadi.

Yirik musobaqalarni o'tkazish uchun barcha tadbirlarni bevosita musobaqa o'tkazadigan joyda 5-7 kishidan iborat tashkiliy qo'mita tashkil qiladi. Uning vazifasiga musobaqa o'tkaziladigan joyni tanlash va jihozlash, asbob-anjomlarni tayyorlash, trenirovka va joylashish joylarini aniqlash, ovqatlanishni tashkil qilish, kotiblarni komplektlash, musobaqa oldidan xabar berish kiradi. Musobaqadan oldin xabar berish gazeta, radio, televidenie orqali musobaqa o'tkaziladigan joy, vaqt va qatnashchilar to'g'risidagi axborotni o'z ichiga oladi. Afishalarni, dasturlarni, qatnashchilar uchun chiptalarni oldindan tayyorlab qo'yish kerak.

Musobaqa o'tkaziladigan joy shiorlar, plakatlar, jadvallar bilan chiroyli bezatilgan bo'lishi kerak. Uning yonida qatnashchilar va hakamlar uchun xona, issiq suvi bor dush, shifokorlar xonasi bo'lishi lozim. Musobaqa o'tkaziladigan joy radiolashtirilgan bo'lishi kerak. Yuqorida qayd etilganlarni bo'lishi musobaqalarni muvaffaqiyatli o'tkazilishiga kafolat beradi.

Musobaqa qatnashchilari bilan o'tkaziladigan ishlarga quyidagilar kiradi:

- qatnashchilarni qabul qilib olish va joylashtirish;
- musobaqaga qo'yish uchun tayinlangan mandat komissiyasining ishi;
- vakillar maslahati;
- hakamlar kollegiyasining maslahati.

Qatnashchilarni qabul qilish va joylashtirishga tashkiliy qo'mita vakili rahbarlik qiladi. Agar qatnashchilar biron-bir sababga ko'ra aeroportda va temiryo'l vokzalida ular kutib olinmasa, ya'ni mehmonlar, qayerga kelishi lozimligi to'g'risida e'lonlar bo'lishi shart.

Musobaqada xizmat qiladigan hakamlar musobaqa qatnashchilaridan alohida joyda joylashtirilishi kerak. Musobaqaga qatnashish uchun qo'yish masalasi nizomga muvofiq mandat komissiyasi tomonidan ko'rib chiqiladi.

Musobaqaga qo'yish javobgarligini o'z zimmasiga bosh hakam, musobaqa bosh shifokori va mandat komissiyasi vakili oladilar. Musobaqalarda rasmiy qoidalariga rioya qilinishi lozim.

Futbol musobaqalarining turlari

Mamlakatimizda o'tkaziladigan futbol bo'yicha musobaqalarning o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalarga qarab asosiy va yordamchi musobaqalarga bo'lish mumkin.

Respublikamizda yagona sport tasnifi talablariga muvofiq tashkil etiladigan va erishilgan natijalariga ko'ra sport tasnifi beriladigan hamda g'olib yoki chempion degan nom beriladigan musobaqalar asosiy musobaqalarga kiradi.

Musobaqalarning asosiy turi - taqvim musobaqalar bo'lib, ular sport tadbirlarining yagona taqvim rejasida nazarda tuziladi va tasdiqlangan "nizom"ga muvofiq ravishda o'tkaziladi.

Qo'yidagilar musobaqalarning asosiy turlariga kiradi:

- birinchilik yoki chempionatlar;
- kubok musobaqalari;
- saralash musobaqalari.

Birinchilik yoki chempionatlar eng mas'uliyatli musobaqalar bo'lib, ularning natijalari bo'yicha g'olib jamoaga chempionlik nomi beriladi. Musobaqalarni tashkil etishning va o'tkazishning bu turi jamoalar kuchini oqilona baholashga, olib borilayotgan o'quv-mashg'ulot ishining sifatini taqqoslashga imkon beradi.

Kubok musobaqalari- juda ko'p jamoalarni jalb etish va g'olibni nisbatan qisqa muddatlar ichida aniqlash maqsadida o'tkaziladi. Kubok musobaqalari eng yaxshilarni izchillik bilan olish prinsipi bo'yicha o'tkaziladi.

Saralash o'yinlari musobaqalarning keyingi bosqichida qatnashish uchun eng kuchli jamoalarni aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

Musobaqalarning yordamchi turlariga qo'yidagilar kiradi:

- nazorat uchrashuvlari;
- o'rtoqlik uchrashuvlari;
- namunali uchrashuvlar;
- qisqartirilgan musobaqalar.

Nazorat uchrashuvlari. Jamoalarni bo'lajak musobaqalarga tayyorlash va ularning tayyorgarligini tekshirish maqsadida o'tkaziladi.

O'rtoqlik uchrashuvlari. O'quv-mashg'ulot maqsadlarida yoki an'anaviy musobaqalar rejasiga ko'ra o'tkaziladi.

Namunali uchrashuvlar. Mamlakatimizda kishilarimiz orasida sportning futbol turini ommalashtirishga va sport mahoratini ko'rsatishga xizmat qiladi.

Qisqartirilgan musobaqalar. Bir necha soat mobaynida o'tkaziladi. Ular odatda bayram kunlariga va sport mavsumining ochilish yoki yopilish kunlariga rejalashtiriladi.

Bunday futbol musobaqalarini o'tkazishda o'yin vaqti qisqartiriladi. Qisqartirilgan musobaqalarning dasturi faqat o'yinni o'tkazishnigina emas, balki o'yinchilarning texnik - taktik yoki jismoniy tayyorgarliklarini aniqlash maqsadini oldiga qo'ygan musobaqalarni o'tkazishni ham o'z ichiga olgan bo'lishi mumkin. Bunday musobaqalarda jamoa murabbiylari o'z jamoalari o'yinchilari imkoniyatlarini Musobaqa oldi chamalab oladi.

Musobaqalarning turlari. Musobaqalar qo'yilgan vazifalargagina qarab: birinchiliklar yoki chempionatlar, kubok musobaqalari, qisqartirilgan, baravarlashtirilgan, klassifikatsiya va saralash musobaqalari, o'yin va o'rtoqlik uchrashuvlari kabi turlarga bo'linadi.

Birinchiliklar yoki chempionatlar eng katta musobaqalar bo'lib, ularda kollektiv, tuman, shahar, respublika chempioni degan faxriy unvon beriladi. Ular yilda bir marta o'tkaziladi. Birinchilik g'oliblari oltin, kumush va bronza medallari bilan mukofotlanadilar.

Kubok musobaqalari "yutqazgan chiqib ketish" prinsipida o'tkaziladi. Bu musobaqalar ko'p vaqt talab qilmaydi va ko'p

qatnashuvchilarni jalb qilish imkonini beradi. Qatnashuvchilarning tayyorgarligi har xil bo'lganligi uchun kuchliroq jamoalarning uchrashuvlarini oxirgi bosqichlarga mo'ljallash kerak. Qisqartirilgan musobaqalar (blitsturnirlar)da ko'p jamoalar qatnashganlari holda bir kunda o'tkaziladi. Buning uchun o'yin vaqti 30 minutgacha qisqartiriladi. Bunday musobaqalar mavsumning ochilishiga yoki bayramlarga bag'ishlab o'tkaziladi.

Baravarlashtirilgan musobaqalar tayyorgarligi har xil bo'lgan jamoalar orasida o'tkaziladi. Jamoalarning qiziqishini saqlab qolish uchun kuchsizroq jamoaga oldindan yoki uchrashuv tamom bo'lgandan so'ng qo'shimcha ochkolar beriladi.

Klassifikatsiya musobaqalari jamoalarning (o'yinchilarning) tayyorgarligini aniqlash, sport klassifikatsiyasining razryad talablarini bajarish maqsadida o'tkaziladi. Saralash musobaqalari tayyorgarligi eng yaxshi jamoalarni (o'yinchilarni) aniqlab, keyingi yirik musobaqalarda qatnashtirish uchun o'tkaziladi. O'yin uchrashuvlari musobaqalar kalendarida ko'zda tutilgan va an'anaviy hisoblanadi. Uchrashuvlarda ikki va undan ortiq jamoalar qatnashishi mumkin. Musobaqalarning bunday turlari alohida shaharlar, viloyatlar hamda chet davlatlar orasida do'stlik munosabatlarining rivojlanishiga yordam beradi. O'rtoqlik uchrashuvlari bo'lajak musobaqalarga va sport trenirovkasining ba'zi bir bo'limlari bo'yicha tayyorgarlikni aniqlash maqsadida ayrim jamoalar o'rtasida o'tkaziladi.

1.1.5. Musobaqa o'tkazish tizimlari

Musobaqa o'tkazish tizimi. Musobaqa paytida hamma jamoalarga g'alaba uchun kurashishga bir xil sharoit yaratib berish va g'oliblarni haqiqiy natijalar asosida aniqlash kerak.

Musobaqalarni o'tkazish tizimlari har xil bo'lishi mumkin. Lekin u yoki bu tizimini tanlashda quyidagi sharoitlarni hisobga olish lozim:

- a) musobaqa oldida turgan vazifalar;
- b) musobaqa o'tkazish sharoitlari;
- v) qatnashuvchi jamoalarning soni;
- g) o'tkazilayotgan musobaqaning turlari;

d) qatnashuvchilarning sport tayyorgarligi va ishlab chiqarishda bandligi;

e) musobaqa o'tkazish joylarining bandligi, soni va hududiy joylashuvi.

Umuman olganda sport o'yinlari musobaqalarini o'tkazish amaliyotida asosan ikkita (chiqib ketish va aylanma) tizimi qo'llaniladi.

Bu ikki tizimining qo'shilishi natijasida uchinchi - aralash tizimi paydo bo'ladi.

Chiqib ketish tizimi bo'yicha musobaqalar o'tkazishda tizim bo'yicha musobaqalar o'tkazilganda uchrashuvda yutqazgan jamoa keyingi uchrashuvlarda qatnashmaydi. Natijada musobaqa oxirida biror marta ham yutqazmagan jamoa qoladi. Ana shu jamoa g'olib hisoblanadi. Oxirgi (final) uchrashuvda g'olib jamoaga yutqazgan jamoa ikkinchi hisoblanadi.

Bu tizimning afzalligi shundaki, agar 64 jamoa bilan aylanma tizimi bo'yicha musobaqa o'tkazish uchun 63 kalendar kuni talab qilinadigan bo'lsa, chiqib ketish tizimisi bo'yicha esa faqat 6 kalendar kunining o'zi kifoya. Lekin u bir qator kamchiliklarga ham ega. Bu tizimi barcha jamoalarning haqiqiy imkoniyatlarini aniqlash imkonini bermaydi va shu usul qo'llanilganda aksariyat jamoalar juda kam uchrashuvlarda qatnashadi. Birorta kuchli jamoa birinchi kunning o'zida mag'lubiyatga uchrab, musobaqalardan chiqib ketishi mumkin.

Chiqib ketish tizimi bo'yicha o'tkazilgan musobaqalarda hamma uchrashuvlar biror jamoaning g'alabasi bilan tugallanishi lozim.

Bu tizim ikki variantdan iborat:

a) bir marta mag'lubiyatga uchragandan keyin chiqib ketish;

b) ikki marta mag'lubiyatga uchragandan keyin chiqib ketish. (Ikkinchi variant juda kam hollarda qo'llaniladi.)

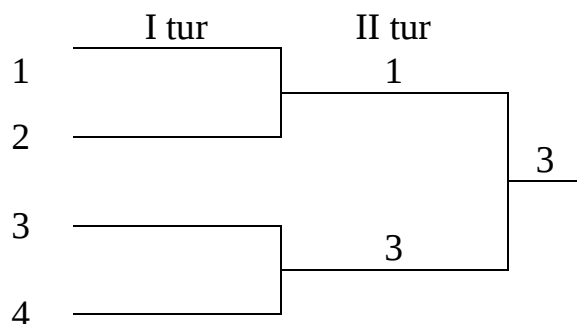
Bir marta mag'lubiyatga uchrab chiqib ketish usuli bilan o'tkaziladigan musobaqa uchun quyidagicha kalendar tuziladi. Avval musobaqada qatnashayotgan jamoalarning uchrashuv tartibini belgilaydigan jadval tuziladi. So'ng qur'a yordamida har bir jamoaning jadvaldagi tartib raqami aniqlanadi.

Musobaqada ishtirok etadigan jamoalarning soniga qarab musobaqa necha turdan iborat ekanligini va musobaqa qancha kun davom etishini aniqlash jadvali.

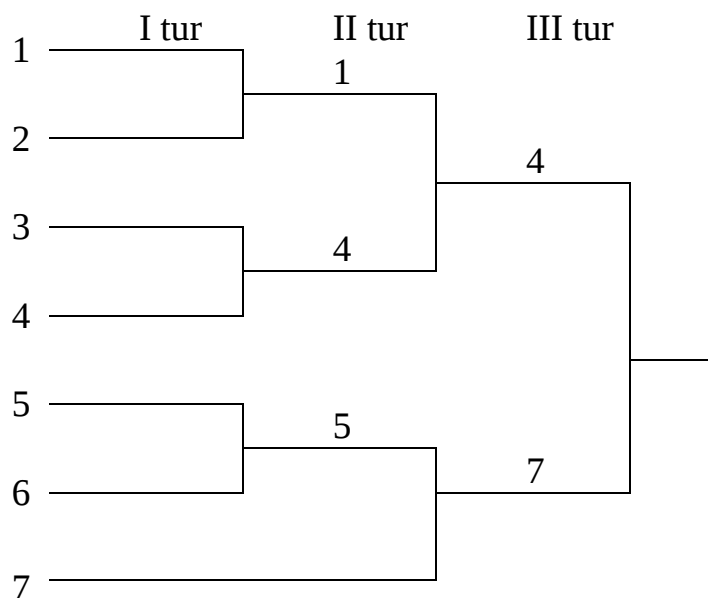
1-jadval

Jamoalar soni	Turlar va kunlar soni						
	1	2	3	4	5	6	7
2	Q						
3-4		Q					
5-8			Q				
9-16				Q			
17-32					Q		
33-64						Q	
65-128							Q

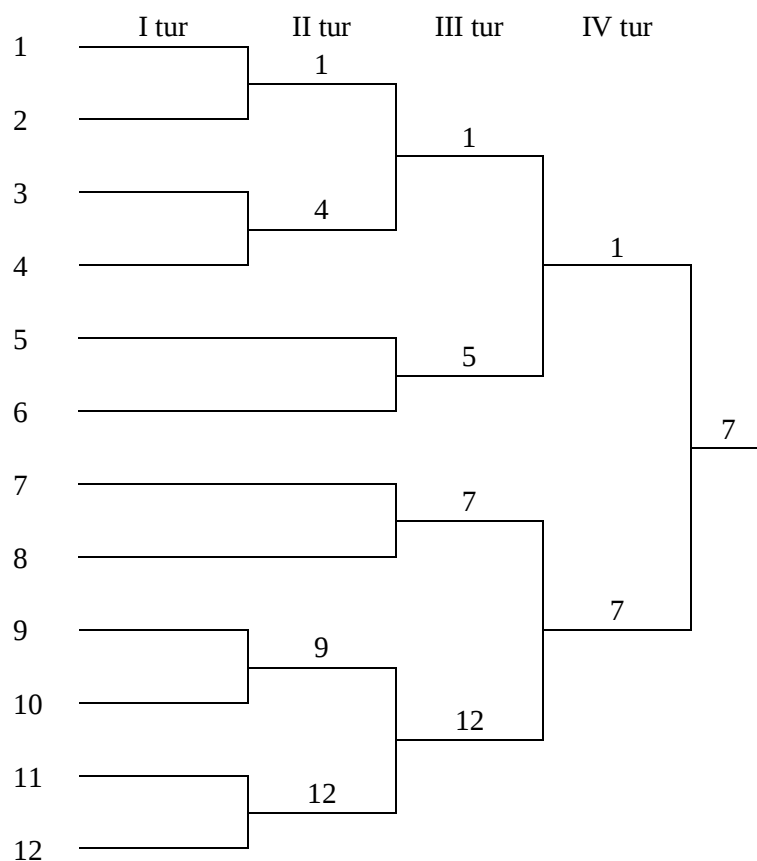
Yuqoridagi jadvaldan shuni xulosa qilsa bo‘ladiki, misol uchun 4 ta jamoa ishtirokidagi uchrashuvlar quyidagidek bo‘ladi.

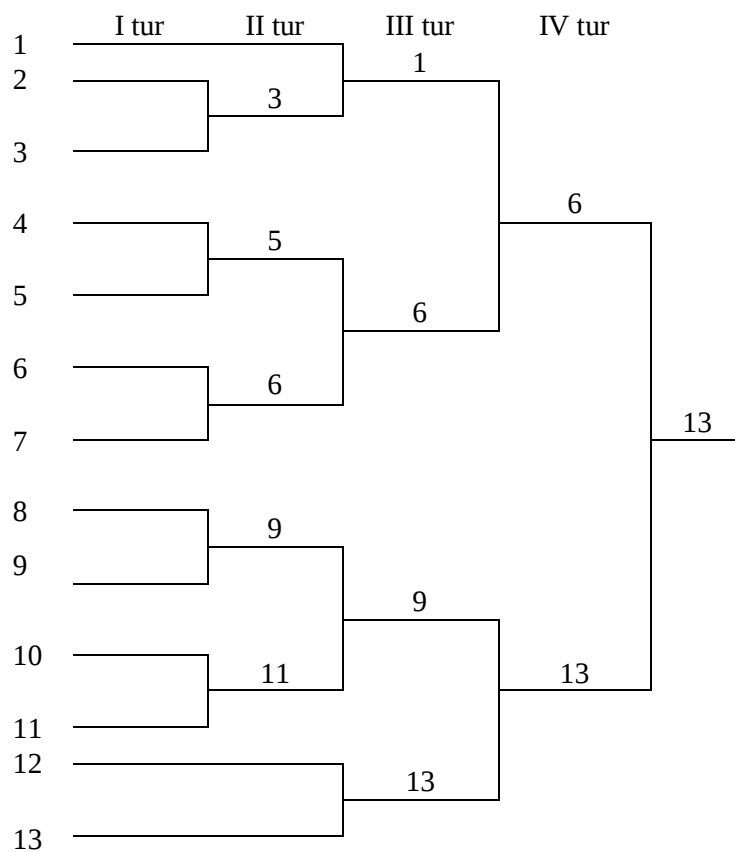
7 ta jamoa ishtirok etganida

12 ta jamoa ishtirok etganida

13 ta jamoa ishtirok etganida

Bir mag'lubiyatdan keyin chiqib ketish usuli bilan musobaqa o'tkazilganda uchrashuvlar soni qatnashayotgan jamoalar sonidan bitta kam bo'ladi.

Birinchi turda hamma jamoalar musobaqada qatnashmagan holatlarda ikkinchi turda jamoalarning sonini 2 n darajasiga keltirish maqsadida jadvalning o'rtasidagi jamoalar birinchi turdan, chetdagi (yuqoridagi va pastdagi) jamoalar esa ikkinchi turdan musobaqalarga qatnasha boshlaydilar.

Birinchi turda qatnashmaydigan jamoalarning soni juft bo'lganda yuqoridan va pastdan baravar sondagi jamoalar birinchi tur o'yinlaridan ozod qilinadi. Agar birinchi turda qatnashmaydigan jamoalar soni toq bo'lsa, birinchi tur o'yinlaridan jadvalning pastidan yuqoriga nisbatan bitta jamoa ortiq ozod qilinadi.

Buni quyidagi formula yordamida aniqlash mumkin:

$(a - 2n) \cdot 2q \cdot x$ – musobaqaga kelgan jamoalar soni;

$2n$ – jamoalarning soniga yaqin ikkinchi darajasi;

2 – birinchi turda ishtirok etadigan jamoalarni juftlashtiruvchi son;

x – birinchi turda ishtirok etadigan jamoalar soni.

Misol uchun, 12 ta jamoa va 13 ta jamoa musobaqaga ishtirok etadigan holatlarni ko'rib chiqaylik:

$(a - 2n) \cdot 2q \cdot x$;

$(12 - 2 \cdot 3) \cdot 2q \cdot (12 - 8) \cdot 2q \cdot 4 \cdot 2q \cdot 8$;

ya'ni birinchi turda 8 ta jamoa (3-, 4-, 5-, 6-, 7-, 8-, 9-, 10-, jamoalar) ishtirok etar ekan, 4 ta jamoa (1-, 2-, 11-, 12-,) ikkinchi turdan ishtirok etadi (yuqorida keltirilgan 12 ta jamoa ishtirok etgan kalendarga qarang).

O'n uchta jamoa o'ynaganda quyidagidek bo'ladi:

$(a - 2n) \cdot 2q \cdot x$;

$(13 - 2 \cdot 3) \cdot 2q \cdot (13 - 8) \cdot 2q \cdot 5 \cdot 2q \cdot 10$;

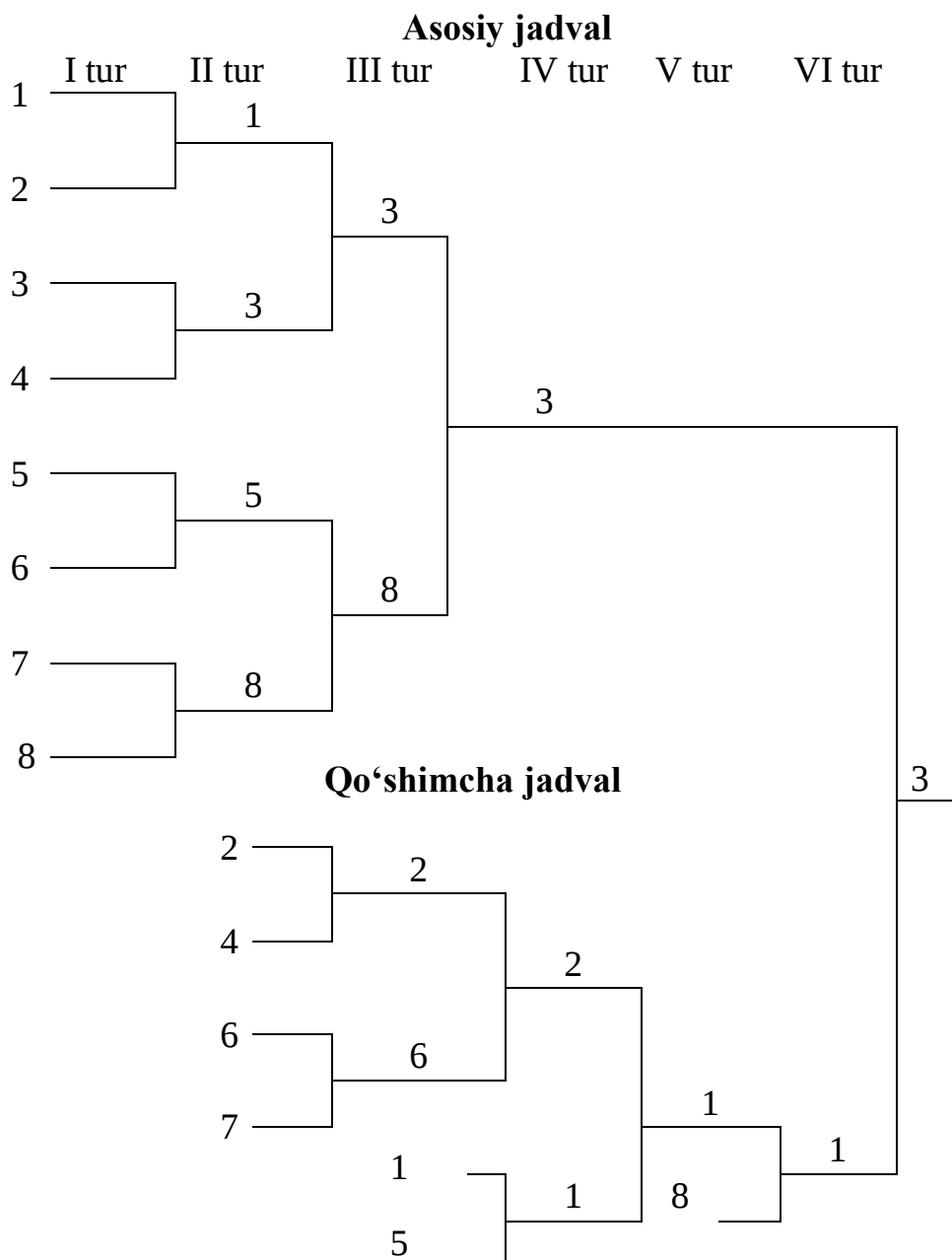
ya'ni birinchi turda 10 jamoa (2-, 3-, 4-, 5-, 6-, 7-, 8-, 9-, 10-, 11-) ishtirok etar ekan, 3ta jamoa (1-, 12-, 13-) ikkinchi turdan musobaqada ishtirok etadi (yuqorida keltirilgan 13 ta jamoa uchun tuzilgan kalendarga qarang).

Kuchli jamoalar I turning o'zida o'zaro uchrashib mag'lubiyatga uchrab, chiqib ketishlarining oldini olish uchun ularni jadvalga tarqatib chiqish mumkin. Ayrim vaqtlarda kuchli jamoalar musobaqalarga I turdan emas, balki keyingi turlardan masalan chorak finaldan qo'yiladi.

Ikki mag'lubiyatdan keyin chiqib ketish usuli qatnashayotgan jamoalarning soni ko'p bo'lmagan paytlarda qo'llaniladi. Bunda jamoa

ikki marta mag'lubiyatga uchragandan so'ng musobaqalardan chiqib ketadi.

Misol uchun, 8 ta jamoa ishtirok etgandani jadval quyidagidek bo'ladi:

Izoh. Agar asosiy jadvaldagi jamoa (bu misolda 3-jamoa) qo'shimcha jadvaldagi bir marta yutqazgan jamoaga ya'ni 1-jamoaga, yutqazib qo'ysa u holda g'olibni aniqlash uchun yana o'zaro bir marta o'ynashlari va unda kim yutsa o'sha jamoa g'olib hisoblanadi.

Aylanma tizim. Musobaqalar aylanma tizimida o'tkazilganda hamma jamoalar bir-birlari bilan bir, ikki yoki undan ham ko'proq uchrashib chiqishlari mumkin. Pirovardida butun musobaqa davomida eng ko'p ochko to'plagan jamoa g'olib chiqadi.

Aylanma tizimi eng takomillashgan tizim hisoblanadi. Chunki u faqat birinchi o'rinni egallagan jamoanigina aniqlab qolmay, balki musobaqada qatnashayotgan hamma jamoalarning tayyorgarligiga qarab munosib o'rinlarni aniqlab beradi. Bu tizim qatnashuvchilardan katta tayyorgarlikni va futbolchilarning butun musobaqa davrida yuqori sport formasida bo'lishlarini talab qiladi.

Aylanma tizimining salbiy tomoni musobaqa o'tqazish uchun ko'p vaqt talab qilinishidir. Vaqtdan yutish uchun jamoalarni bir nechta guruhlariga bo'lish mumkin.

Ushbu tizim bo'yicha musobaqalarda jamoalar bir-birlari bilan bir martadan uchrashtirilib musobaqa tur yoki turnir sifatida o'tkazilishi mumkin.

Aylanma tizim bo'yicha kalendar tuzishda eng avval musobaqalar o'tkazish uchun kerakli kalendar kunlari quyidagicha aniqlanadi: qatnashuvchi jamoalarning soni juft bo'lgan paytda musobaqa uchun kerakli kalendar kunlarining soni jamoalarning sonidan bitta kam bo'ladi toq bo'lganda teng bo'ladi.

Aylana tizim bo'yicha kalendar ikki usulda tuzilishi mumkin: takomillashgan va soddalashtirilgan. Birinchi usulda avval toq sonli jamoalar uchun jadval tayyorlanadi. Jamoalarning soni juft bo'lganda oxirgi son hisoblanmay turiladi. Avval kalendar kunlarining soniga teng vertikal chiziqlar chiziladi. Birinchi chiziqning tepasiga birinchi raqam, shu chiziqning atrofiga esa qolgan raqamlar soat strelkasining harakati bo'ylab joylashtiriladi. Boshqa vertikal chiziqlar orasiga raqamlar ketma-ket «ilon izi» shaklida yozib chiqiladi. 5-6 jamoa uchun o'yin kalendari quyidagicha tuziladi:

I kun		III kun		V kun
1		2		3
54 2		1 3		2 4
3		5 4		1 5
	4		5	
	I kun		IV kun	

Jamoalarning soni toq bo'lgan paytlarda vertikal chiziqlarning yuqorisidagi va pastidagi jamoalar shu o'yin kunlari musobaqalarda qatnashmaydilar.

Jamoalarning soni juft bo'lgan paytlarda esa vaqtincha hisoblanmay turilgan oxirgi juft son va pastida joylashgan raqamlarga (qo'shib) juftlab

chiqiladi. Bunda yuqoridagi raqamlarga chap tomondan, pastdagilarga o'ng tomondan yozib qo'yiladi.

I kun	III kun	V kun
(6)- 1	(6)- 2	(6)- 3
54 2 1	3 2	4
3 5	4 1	5
4-(6)	5-(6)	
II kun	IV kun	

Shundan so'ng har bir kalendar kunni quyidagidek, avval vertikal chiziqning o'ng tomonida joylashgan raqam, so'ng chap tomonida joylashgan raqam ko'chirib yoziladi. Bunda yana bir narsaga ahamiyat berish lozim: birinchi kalendar kunni yuqoridan pastga, ikkinchi kunni pastdan yuqoriga, uchinchi kunni yuqoridan pastga qarab va hokazo tartibda (quyidagi misol singari) ko'chiriladi.

2-jadval

I kun	II kun	III kun	IV kun	V kun
1-(6)	(6)-4	2-(6)	(6)-5	3-(6)
2-5	5-3	3-1	1-4	4-2
3-4	1-2	4-5	2-3	5-1

Shunday qilib, takomillashtirilgan usul bo'yicha kalendar tuzilganda har bir jamoa o'z maydoni va raqib maydonida galma-gal musobaqalashish imkoniga ega bo'ladi.

Soddalashtirilgan usul tur va turnir musobaqalarining kalendarini tuzishda qo'llaniladi. Musobaqaga ishtirok etadigan jamoalarning soni toq bo'lgan paytda shartli ravishda «0» nomeri qo'shiladi. Qaysi bir jamoa «0» bilan juftlashsa, o'sha kuni u musobaqalarda qatnashmaydi (dam oladi).

Masalan, 7 ta jamoa uchun o'yin kalendari quyidagidek tuziladi:

3-jadval

I kun	II kun	III kun	IV kun	V kun	VI kun	VII kun
1-0	1-7	1-6	1-5	1-4	1-3	1-2
2-7	0-6	7-5	6-4	5-3	4-2	3-0
3-6	2-5	0-4	7-3	6-2	5-0	4-7
4-5	3-4	2-3	0-2	7-0	6-7	5-6

Jamoalarning soni juft bo'lgan paytda «0» o'rniga oxirgi juft son yoziladi. Yuqorida keltirilgan misolda «8» raqami yoziladi.

Soddalashtirilgan usul bilan musobaqalarning kalendarini tuzishda «1» raqami har doim o'z o'rnida siljmay turadi. Qolgan raqamlar esa soat strelkasining harakatiga qarama-qarshi tomoniga bir pog'ona siljishi oqibatida keyingi kun uchrashadigan jamoalarni bir-biri bilan juftlab qo'yadi. Aylanma tizimi bilan musobaqa tashkil qilinganda uchrashuvlar sonini quyidagi formula bilan aniqlash mumkin.

$$(a - 1) \cdot a : 2 \cdot x$$

a – jamoalar soni

x – uchrashuvlar soni

Misol uchun, musobaqada 5 ta yoki 6 ta jamoa ishtirok etganda nechta uchrashuv bo'lishini aniqlash:

$$(a - 1) \cdot a : 2 \cdot x; (5 - 1) \cdot 5 : 2 \cdot 4 \cdot 5 : 2 \cdot 20 : 2 \cdot 10$$

Musobaqada 5 ta jamoa qatnashganida o'nta uchrashuv bo'lar ekan;

$$(a - 1) \cdot a : 2 \cdot x; (6 - 1) \cdot 6 : 2 \cdot 5 \cdot 6 : 2 \cdot 30 : 2 \cdot 15$$

Oltita jamoa ishtirok etgan musobaqada o'n beshta uchrashuv bo'lar ekan.

Aralash tizim. Musobaqalar aralash tizim bo'yicha o'tkazilganda uchrashuvlarning bir qismi chiqib ketish, ikkinchi qismi esa aylanma tizimida o'tkaziladi. Bu usul musobaqalarda qatnashayotgan jamoalarning soni ko'p hamda ular bir-birlaridan hududiy jihatdan uzoqda joylashganlarida qo'llaniladi. Bunday holda hamma jamoalar hududiy guruhlariga bo'linadi. Musobaqalar guruhlarida chiqib ketish tizimisi bo'yicha o'tkazilsa, final musobaqalari esa aylanma tizim bo'yicha o'tkaziladi yoki aksincha o'tkazilishi mumkin.

Musobaqa natijalarini hisoblash. Qoidalarda qayd etilganidek, «Sof g'alaba» uchun – 3 ochko, «Galaba» uchun – 2 ochko, Mag'lubiyat uchun – 0 ochko, jamoalar uchrashuvda ishtiroki uchun – 1 ochko beriladi.

Musobaqa oxirida ochkolar soni qo'shib chiqiladi. Eng ko'p ochko to'plagan jamoa birinchi o'rinni egallaydi. Qolgan jamoalar ham yiqqan ochkolarining soniga qarab, tegishli o'rinlarni egallaydilar. Agar bir nechta jamoalarning ochkolari soni teng bo'lib qolsa, ular o'zaro uchrashganlarida qaysi jamoa g'olib chiqqan bo'lsa, shu jamoa yuqori o'rinni egallaydi.

Agar uchta va undan ortiq jamoalarning yiqqan ochkolari teng bo'lsa kiritilgan to'plar (ochkolar)ni farqi orqali aniqlash lozim. Mabodo bu ko'rsatkich ham masalaga oydinlik kiritmasa, «sof g'alaba» qaysi jamoada ko'p bo'lsa, shu jamoa yuqori o'rinni egallaydi. Yuqorida aytib

o'tilganlar ham masalani hal eta olmasa u holda qur'a tashlash orqali jamoalar egallagan o'rinlari aniqlanadi.

VAR tizimi. Video yordamchi hakamlar tizimi (ИНГ. Video assistant referee), qisqartirilgan VAR yoki video yordamchi hakam - bu futbolda bosh hakamga videotakrorlar yordamida qaror qabul qilishga imkon beradigan texnologiya. Rasmiy ravishda 2018-yilda Xalqaro turnirlarda bir qator sinovlardan so'ng futbol o'yini qoidalariga kiritilgan

Tizim qanday ishlaydi. Video yordam tizimi sizga to'rt turdagi bahsli daqiqalarni ko'rishga va hakamga to'g'ri qaror qabul qilishga yordam berishga imkon beradi. Gollar urilganda qoidalar buzilishi, penaltilar bilan epizodlar, qizil kartochkaning noto'g'ri qo'llanilishi (ikkinchi sariq bilan epizodlar hisobga olinmaydi) va jazolangan futbolchilarni aniqlashdagi xatolar (aynan qaysi futbolchi qoidani buzganini aniqlashga yordam beradi). Shunday qilib, video yordam tizimi o'yin davomida hakamning "aniq xatolarini" rasman aniqlash va tasdiqlash imkonini beradi

Har bir uchrashuvda video hakam, video hakam yordamchisi va videoni takrorlash operatori maxsus video xonada, ular uchrashuvni turli burchaklardan bir nechta monitorlarda kuzatib borishadi va bosh hakam bilan radioaloqa orqali aloqa qilishadi. Video hakam lavozimiga amaldagi xalqaro hakam tomonidan ham, futbolchilik faoliyatini yakunlagan hakam tomonidan ham tayinlanishi mumkin. Video hakam qoidabuzarlik faktlarini qayd etish va videotakrorlardan foydalanish zarurligi to'g'risida milliy televideniye xabar berishni o'z zimmasiga oladi (ular televizor ekranlarida xabarni namoyish qilishadi), video hakam yordamchisi esa maydonda bo'lib o'tayotgan uchrashuv voqealarini kuzatib boradi.

Uchrashuv davomida video hakam operatoridan o'yinning har qanday tortishuvli daqiqasini qayta namoyish etishni so'rashi mumkin va agar video yordam tizimi hakam tomonidan "aniq xato" bo'lganligini aniqlasa, jamoa bu haqda bosh hakamga xabar beradi (agar qoidabuzarliklar bo'lmasa, hakamga xabar berilmaydi). Hakam qarordan shubhalansa, tizimdan yordam so'rashi mumkin; xuddi shu tarzda, VAR sudyaga vaziyatni qayta ko'rib chiqishni maslahat berishi mumkin. Umuman olganda, hakam VAR xabaridan keyin uchta variantdan birini tanlashi mumkin: qarorini kuchida qoldirish, voqeani ekranda ko'rish uchun pauza qilish yoki videoassistentning tavsiyasini qabul qilish va darhol uning qarorini bekor qilish (12-rasm).

12-rasm VAR tizimi

Agar jamoalardan birining o‘yin ustunligi bo‘lsa, hakam takroriy o‘yinni ko‘rish uchun o‘yinni to‘xtatishga haqli emas. Agar hakam videoni takrorlashni ko‘rishga boradigan bo‘lsa, u barmog‘i bilan havoga to‘rtburchaklar chizish orqali signal beradi - video monitor belgisi.

Futbolchilarning o‘zlari hakamdan bunday imo-ishoralar bilan videotakrorni tomosha qilishni yoki hakam takroriy o‘yinni tomosha qilayotgan maydonga kirishni talab qilishga haqli emaslar: futbolchilar buning uchun sariq kartochka bilan jazolanadi¹.

13-rasm

FIFA faoliyat yuritgan prezidentlar

¹ N.I.Davronov. Sport turlari bo‘yicha musobaqalar o‘tkazish va hakamlik qilish. O‘quv qo‘llanma //. – Buxoro: Durdona nashriyoti, 2020. - 240 b.

4-jadval

	F.I.Sh	Davlati	Muddat
1.	Rober Geren	Fransiya	1904—1906 yillar
2.	Deniel Vulfoll	Angliya	1906—1918 yillar
3.	Jyul Rime	Fransiya	1921—1954 yillar
4.	Rudolf Sildreyers	Belgiya	1954—1955 yillar
5.	Artur Dryuri	Angliya	1955—1961 yillar
6.	Stenli Rouz	Angliya	1961—1974 yillar
7.	Joao Avelanj	Braziliya	1974—1998 yillar
8.	Zepp Blatter	Shveytsariya	1998—2016 yillar
9.	Djanni Infantino	Shveytsariya	2016-yildan buyon

**“Futbol musobaqalarni tashkil etish va hakamlik qilish nazariyasi”
mavzusi bo'yicha nazarot savollar**

1. Futbol o'yini qoidalarining kelib chiqishi haqida nimalarni bilasiz?
2. Futbol bo'yicha jahon miqyosidagi musobaqalarni o'tkazish tartibi qanday?
3. Futbol bo'yicha Olimpiada o'yinlari qayerlarda o'tkazilgan va eng ko'p g'alaba qozongan jamoalarni bilasizmi?
4. Musobaqa Nizomining tartibini yoritib bering?
5. Futbol bo'yicha hakamlik qilish qoidalari va vazifalarini ayting.
6. Musobaqa hujjatlarini rasmiylashtirish tartibi qanday?

1.2. VOLEYBOL MUSOBAQALARNI TASHKIL ETISH VA HAKAMLIK QILISH NAZARIYASI

1.2.1. Voleybol o'yin qoidalarining kelib chiqishi

Biz sevgan voleybol o'yini Amerika Qo'shma Shtatlarining Massachusets shtatidagi Xoliok shahrida yosh xristianlar ittifoqini jismoniy tarbiya bo'yicha rahbari pastor Vilyam Morgan tomonidan 1895-yilda yaratilgan. Vilyam Morgan voleybol o'yinini oddiy, ko'p mablag' sarflamasdan tashkil etishni ko'zda tutgan. Voleybol o'yinining dastlabki rasmiy o'yin qoidalarini 1896-yilda Springfield shahridagi kollej direktori doktor Alfred Xalsted tomonidan birinchi rasmiy qoidalari ishlab chiqilgan. U bu sport turiga "voleybol" deb nom berdi. "Voleybol" inglizcha so'z bo'lib, o'zbek tilida "parvoz qiluvchi to'p" degan ma'noni bildiradi. Mazkur qoidalarni ayrim bndlari quyidagilardan iborat bo'lgan:

- maydonchani o'lchami 7,6 x 16,1 m;
- to'ring balandligi 195 sm;
- to'pning og'irligi 252-336 gr;
- o'yinchilar tarkibi chegaralanmagan;
- to'pni o'yinga kiritish paytida maydonchani o'ng tashqi qismida joylashgan 1x1 metrli to'rtburchak shaklidagi joydan bir oyoqda turib kiritilgan va hokazo.

Voleybolning borgan sari ommaviylasha borishi va ishtirokchilarning o'yin mahorati shakllana borishi bilan bir qatorda musobaqa qoidalari ham o'zgarib, takomillashib borgan.

- 1900-yil – hisob 21 ochkogacha, to'ring balandligi 213 sm;
- 1912-yil – maydoncha 10,6 x 18,2 m, to'r – 228 sm;
- 1917-yil – hisob 15 ochkogacha, to'ring balandligi 243 sm;
- 1918-yil – o'yinchilar soni bir jamoada – 6 ta;
- 1922-yil – to'pni faqat 3 marta o'ynash, maydoncha 9,1 x 18,2 m;
- 1925-yil – to'p aylanasi 66-69 sm, og'irligi 275-285 g, maydoncha 9 x 18 m;

1934-yil – to'ring balandligi ayollar uchun 224 sm.

Qoidalar rasmiy holda to'liq 1946-yilda joriy etilgan va 1951-yilga kelib Marselda FIVB Kongressi tomonidan tasdiqlandi.

1947-yil – erkaklar o'rtasida o'yin 5 partiyadan iborat.

1950-yil – ayollar o'yini 5 partiyadan iborat.

1952-yil – tanaffus 1 partiyada 2 marta.

- 1957-yil – tanaffus 1 daqiqadan 30 soniyagacha qisqaradi.
1961-yil – o'yinchi almashtirish qoidasi tasdiqlandi.
1965-yil – to'siq qo'yuvchi qayta o'ynashi (to'pga tegishi) mumkin, u qo'llarini raqib tomoniga o'tkazishi mumkin.
1970-yil – chegaralovchi antenna (180 sm) joriy etildi.
1976-yil – kiritilgan to'pga to'siq qo'yish mumkun.
1984-yil – to'pni qabul qilishda tanani beldan baland qismi bilan «tegish» mumkin, to'p o'yinga kiritilayotganda uni to'sish bekor qilindi.
1988-yil – eng yuqori hisob 17 gacha, hal etuvchi partiya taybreyk tarzida, ochkolar soni 2 ta farq bo'lguncha davom etadi.
1992-yil – to'p tanani tizzadan yuqori barcha joyiga tegishi mumkin.
1998-yil – to'p tanani barcha qismiga tegishi mumkin; hisob 25 gacha, 5-partiyada 15 gacha; har partiyada hisob 8 va 16 bo'lganda 2 ta bir daqiqadan texnik tanaffus beriladi; jamoalar 2 martadan 30 sekund tanaffus olishlari mumkin; to'p kiritish 9 metr oralig'ida ijro etilishi mumkin; "Libero" o'yinchisi joriy etildi.
2008-yil – to'pning rangi o'zgartirildi (sariq-ko'k); to'r oldida joylashgan o'yinchilar to'rni pastki qismiga tegishi mumkin.

1.2.2. Musobaqa haqida tushuncha

Musobaqa keng ma'noda har bir insonni yakka va jamoaviy tartibda biror raqibga nisbatan imkoniyatlarini qo'llab, yuksak natijaga erishish tushuniladi. Ushbu jarayonni amalga oshirishda o'ziga xos tartib-qoidalar, shart-sharoitlar, maqsad va vazifalar belgilanadi.

Sport musobaqasi – bu ma'lum muddat ichida shakllangan jismoniy ruhiy va texnik-taktik tayyorgarlik imkoniyatlarni raqobat ta'sirida namoyish etish va yuksak natijaga erishishga qaratilgan jarayondir.

Sport musobaqalari, miqyosidan qat'iy nazar bir qator turlarga bo'linadi: Olimpiada o'yinlari, chempionat, kubok musobaqalari, turnirlar muntazam o'tkazilishi odat tusiga kirgan.

Tarixiy an'analarga ko'ra har bir musobaqa o'z miqyosi va maqomidan qat'iy nazar o'ziga xos tarbiyaviy, ijtimoiy, siyosiy ahamiyat kasb etadi. Musobaqalar sog'lomlashtiruvchi, tarixiy, madaniy va ma'naviy qadriyatlarni shakllantiruvchi, barkamol avlodni tarbiyalovchi hamda intellektual salohiyatni oshiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Aynan musobaqa sport turlarini ommalashishda ham katta rol o'ynaydi.

Musobaqalarda qatnashuvchilar avvalambor, tajriba almashadilar, trenerlar esa yangi trenirovka usullarini sinovdan o'tkazish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shuningdek, sport musobaqalari sport turlarini targ'ib qilishning eng yaxshi va hammabop shakllaridan hisoblanadi.

Mamlakatimizda musobaqalar o'tkazilishi tufayligina sport o'yinlaridan basketbol, futbol, gandbol, tennis va boshqalar ommaviylashdi. Demak musobaqasiz sportning rivojlanishi mumkin emas.

1.2.3. Musobaqani ochilish va yopilish marosimlari

Musobaqalarning turi va miqyosidan qat'iy nazar har bir musobaqa o'ziga xos ssenariy va dastur asosida o'tkaziladigan ochilish hamda yopilish marosimlari bilan farqlanadi. Musobaqaning ochilishi va yopilishiga doir ssenariyda rasmiy dasturlardan tashqari har bir sport turing o'ziga xos urf-odatlar hamda udumlarga xos turli ko'ngilochar tadbirlar joy olishi mumkin.

Musobaqaning ochilish va yopilish ssenariysida belgilangan dastur avvaldan puxta ishlab chiqiladi, muhokama etiladi va tashkiliy qo'mita tomonidan tasdiqlanganidan so'ng tayyorgarlik jarayoni tashkil etiladi.

Quyida namuna sifatida musobaqaning ochilish va yopilish marosimiga doir ssenariysi keltirilgan:

- musobaqaning bosh hakami tomonidan musiqa sadolari ostida ishtirokchi jamoalarni maydonga saflantirib olib chiqish;

- bosh hakam tantanavor ravishda kelib, tashkiliy qo'mita raisiga ishtirokchi jamoalarning musobaqaning ochilishiga saf tortganlari haqida ma'lumot berish;

- tashkiliy qo'mita raisi qisqacha musobaqaning maqsadi va ijtimoiy-siyosiy ahamiyati haqida fikr yuritib, tabrik so'zini faxriy shaxs (rahbar yoki rahbar nomidan tabriklaydigan shaxs)ga beradi;

- tabrik so'zi yakunlangandan so'ng bosh hakam ishtirokchi jamoalar nigohini davlat bayrog'i joylashtirilgan tomonga qaratish;

- davlat madhiyasi yangrash va davlat bayrog'i ko'tarish;

- davlat madhiyasi tugashi bilanoq bosh hakam musobaqa ishtirokchilariga o'yinlarida mahorat va yuksak natijalarga erishishini tilash;

- bosh hakam ishtirokchi jamoalarni musiqa sadosi ostida maydondan olib chiqish;

- musobaqa jadvali bo'yicha birinchi o'yinga ishtirok etadigan jamoalar maydonga tashrif buyurish.

Musobaqada ishtirok etuvchi barcha jamoalar o'yinlari yakunlanganidan so'ng musobaqaning yopilish marosimi o'tkaziladi.

Musobaqaning yopilish marosimida g'olib va sovrindor jamoalar (ayrim hollarda barcha jamoalar) ishtirok etadi.

Musobaqaning yopilish marosimi ham maxsus ssenariy asosida o'tkaziladi. Ssenariyda belgilangan dastur yakunida davlat bayrog'i tushiriladi va musobaqa yopiq deb e'lon qilinadi.

Musobaqaning yakuniy natijalari va tashkiliy ishlarning saviyasi bo'yicha rasmiy hisobot tuziladi va ushbu hisobotning nusxalari har bir jamoa vakillariga taqdim etiladi.

1.2.4. Musobaqa nizomi

Sovrinli o'rinlar shuningdek, musobaqada qatnashuvchi jamoalar yoki jismoniy tarbiya jamoalari (natijalar klublar bo'yicha hisobga olinganda) egallaydigan barcha keyingi o'rinlar aniqlanadigan biron-bir rasmiy musobaqa o'tkazishdan avval musobaqa haqidagi nizom tuzilgan bo'lishi kerak. Bu nizom voleybol federatsiyasi yoki musobaqani o'tkazuvchi boshqa biror tashkilot tomonidan tasdiqlanishi shart.

Musobaqa haqidagi nizom katta yuridik kuchga ega bo'lgan hujjatdir. Unda asosiy tashkiliy va texnik shart-sharoitlar aniq bayon qilingan bo'ladi. Nizom o'quv-mashq ishlarining mazmunini belgilab beradi. Chunki jamoalarning tashkiliy-uslubiy tayyorgarligi bo'lajak musobaqalarning xususiyatlarini hisobga olgan holda o'tkaziladi. Musobaqada qatnashuvchi jamoalarning tayyorgarlik ko'rish uchun yetarli vaqtga ega bo'lishlari nazarda tutilib, nizom oldindan tasdiqlanishi va tarqatilishi kerak.

Musobaqani o'tkazish davrida tasdiqlangan nizomdan chetga chiqishga yo'l qo'yilmaydi. Aks holda mazkur musobaqani o'tkazayotgan tashkilotning obro'yiga putur yetadi va keraksiz nizolarni keltirib chiqaradi.

Nizom musobaqani o'tkazuvchi sport tashkiloti tomonidan tuziladi, hamda quyidagilarni ifodalaydi:

1. Musobaqaning maqsadi va vazifalari. Ular quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

a) o'quv-trenirovka ishlarining yakunini tekshirish;

b) voleybolchilarning tayyorgarligini tekshirish va kuchlilarni aniqlash;

v) sportchilarning tizimli ravishda trenirovka qilishga va sport mahoratlarini oshirishga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish;

g) voleybol o‘yinini omma o‘rtasida keng yoyish va boshqalar.

Musobaqalarni o‘tkazish joyi va vaqti. Musobaqa o‘tkaziladigan shahar (baza) ko‘rsatiladi va kunlari belgilanadi.

2. Musobaqani boshqarish. Musobaqani tashkil qiluvchilar qaysi tashkilotligi, rahbarlari, hakamlar hay’ati va ularni tasdiqlovchi tashkilot ko‘rsatiladi;

3. Musobaqalarda qatnashuvchi tashkilotlar va sportchilar. Musobaqada qatnashuvchi jamoalar soni va nomi ko‘rsatiladi; talabnoma (zayavka)ga kiritiladigan qatnashuvchilarning ko‘pi bilan qancha bo‘lishligi, ya’ni soni, yoshi va ularni malakasi belgilanadi.

4. Musobaqalarni o‘tkazish shartlari. Qur’a tashlash vaqti, joyi va uning asosiy prinsiplari (tamoyillari) ma’lum qilinadi. Musobaqa qaysi o‘yin tizimi (aylanma, chiqib ketish, aralash) bo‘yicha o‘tkazilishi ko‘rsatiladi.

5. Norozilik (protest)larni taqdim etish shartlari va ularni ko‘rib chiqish tartibi.

6. Jamoalarni va qatnashuvchilarni mukofotlash. G‘olib jamoa va sovrindorlarni mukofotlash, esdaliklar taqdim qilish ko‘rsatiladi.

7. Jamoalarni qabul qilib olish. Agar musobaqalar sportchilarning doimiy turar joylarida o‘tkazilmasa, u holda mablag‘ ajratuvchi tashkilot, kelish va ketish muddatlari, joylashtirish hamda ovqatlantirish qanday tashkil etilishi ko‘rsatiladi.

8. Talabnoma (zayavka)ni va qayta talabnomani taqdim etish turlari va vaqti, jamoalar va qatnashuvchilarni rasmiylashtirish (pasport, reyting daftarchasi, klassifikatsiya bileti, talabalik guvohnomasini taqdim qilish) tartibi.

Nizom tuzilgandan so‘ng musobaqani o‘tkazish uchun ketadigan mablag‘ smetasi tuziladi. Unga asoslanib mazkur musobaqani o‘tkazadigan tashkilotlar pul vositalarini ajratadi.

1.2.5. Musobaqa o‘tkazish tizimlari

Birinchi navbatda, o‘yin tizimini tanlashdan oldin quyidagi vazifalar hisobga olinishi lozim. Uni o‘tkazish mumkin bo‘lgan muddati, qatnashuvchilarning sport tayyorgarligi darajasi, musobaqani o‘tkazish uchun hududiy joylashish to‘g‘risida ma’lumotlar mavjud bo‘lishi kerak.

Musobaqalar aylanma, yutqazgan chiqib ketadigan va aralash tizimlar asosida o'tkaziladi.

Aylanma tizim. Aylanma tizim bo'yicha hamma qatnashuvchi jamoalar bir-birlari bilan uchrashishadi. Musobaqalashuvchilarning kuchlari o'rtasidagi nisbatini aylanma usul, ayniqsa obyektiv aniqlashga imkon beradi. Bu tizim tasodifiy natijalar oldini oladi va sportchilar tayyorgarligini tekshirishga va g'oliblarni aniqlashga to'liq imkoniyat beradi.

Aylanma tizim bo'yicha o'tkaziladigan musobaqalar ko'p vaqt talab qiladi, bu uning asosiy zaif tomonidir.

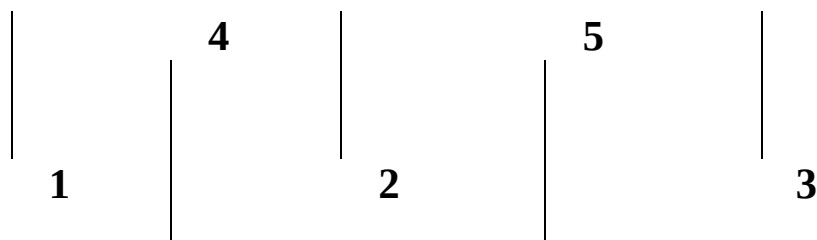
Aylanma tizim bo'yicha o'yin taqvimini quyidagicha tuziladi.

O'yinlarning navbati maxsus jadval yordamida aniqlanadi. Barcha jamoalar qur'a tashlash asosida tartib raqamlarini oladilar. Shundan so'ng musobaqaning har bir kunida qaysi jamoalar (qur'ada tushgan raqam bo'yicha) bir-biri bilan uchrashishi jadval yordamida aniqlanadi. Agar ishtirok etuvchi jamoalar soni toq bo'lsa, unda har kuni bir jamoa qavs ichida raqami ko'rsatilgan jamoa bilan uchrashadigan kun (jamoayo'qligi) dam oladi.

Jadval tuzishda qatnashuvchilar soniga qarab vertikal chiziqlar chizib chiqiladi. Chiziqlar asosan toq olinadi. Masalan: 7, 8 ta jamoa qatnashuvida 7 ta, 9-10 ta jamoa bo'lganda 9 ta vertikal chiziq chizib olinadi.

Unda qatnashuvchilar raqami (qur'a natijasiga asosan) quyidagicha yoziladi: birinchi chiziq tagida 1 raqami qo'yiladi, bitta chiziqdan so'ng 2 raqami, yana bittadan so'ng 3 raqami va hokazo. Yuqoridagi ikkinchi chiziqdan boshlab, keyingi raqamlarning joylashishini davom ettiramiz: 4 raqami, bittadan so'ng 5 raqami va hokazo. Oxirgi, juft raqam mavjud bo'lganda yuqoridagi raqamlar yoniga yoziladi.

Qatnashuvchi jamoalar soni besh yoki oltita bo'lgandagi namuna:

Undan keyin 1 dan 5 gacha raqamlar egri chiziq bo'yicha namunada ko'rsatilganidek yozib chiqiladi.

4		5	
3	5	4	1
2	1	3	2
1	2	3	

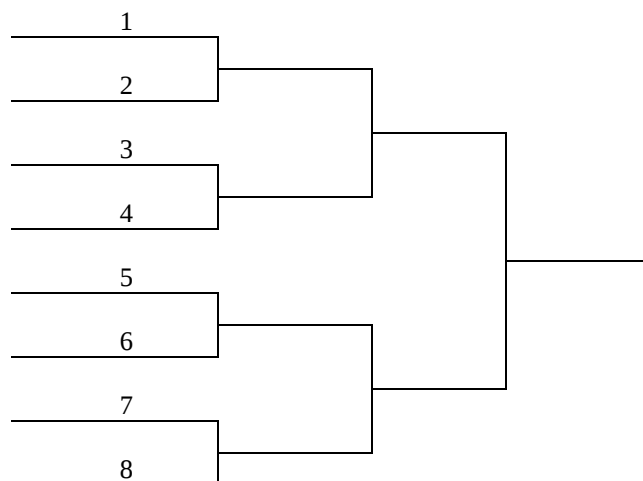
Raqamlardan har bir vertikal chiziqning o'ng tomonidan boshlab o'ynaydigan juftlik kelib chiqadi va ular birinchi chiziqning pastidan yuqorisiga, o'ngidan chapiga, ikkinchi vertikal chiziqning yuqorisidan pastiga qarab yoziladi.

1-kun	2-kun	3-kun	4-kun	5-kun
1 - (6)	(6) - 4	2 - (6)	(6) - 5	3 - (6)
2 - 5	5 - 3	3 - 1	1 - 4	4 - 2
3 - 4	1 - 2	4 - 5	2 - 3	5 - 1

Chap tomonda turgan jamoalar maydon egalari hisoblanib, ular mehmon jamoalarning sport kiyimidan rangi bilan farq qiladigan ikkinchi sport kiyimiga ham ega bo'lishlari kerak.

Chiqib ketish tizimi. Yutqazgan chiqib ketish tartibida o'tkazilayotgan musobaqada uchrashuvda mag'lub bo'lgan jamoa musobaqalardan chiqib ketadi. Bu tartibning kamchiligi shundaki, o'yin natijasi tasodifiy bo'lishi ham mumkin. Ustunligi shundaki, ko'p sonli jamoalar qatnashayotgan musobaqalarni o'tkazish uchun ozgina vaqt kerak bo'ladi. Musobaqada ishtirok etayotgan jamoalar soni 4, 8, 16, 32 va hokazo bo'lganda hamma qatnashuvchilar musobaqaning birinchi turidan qatnashishadi. Juftliklar tartib raqamlari yuqoridan pastga qarab tuziladi.

8 ta jamoa uchun namuna:

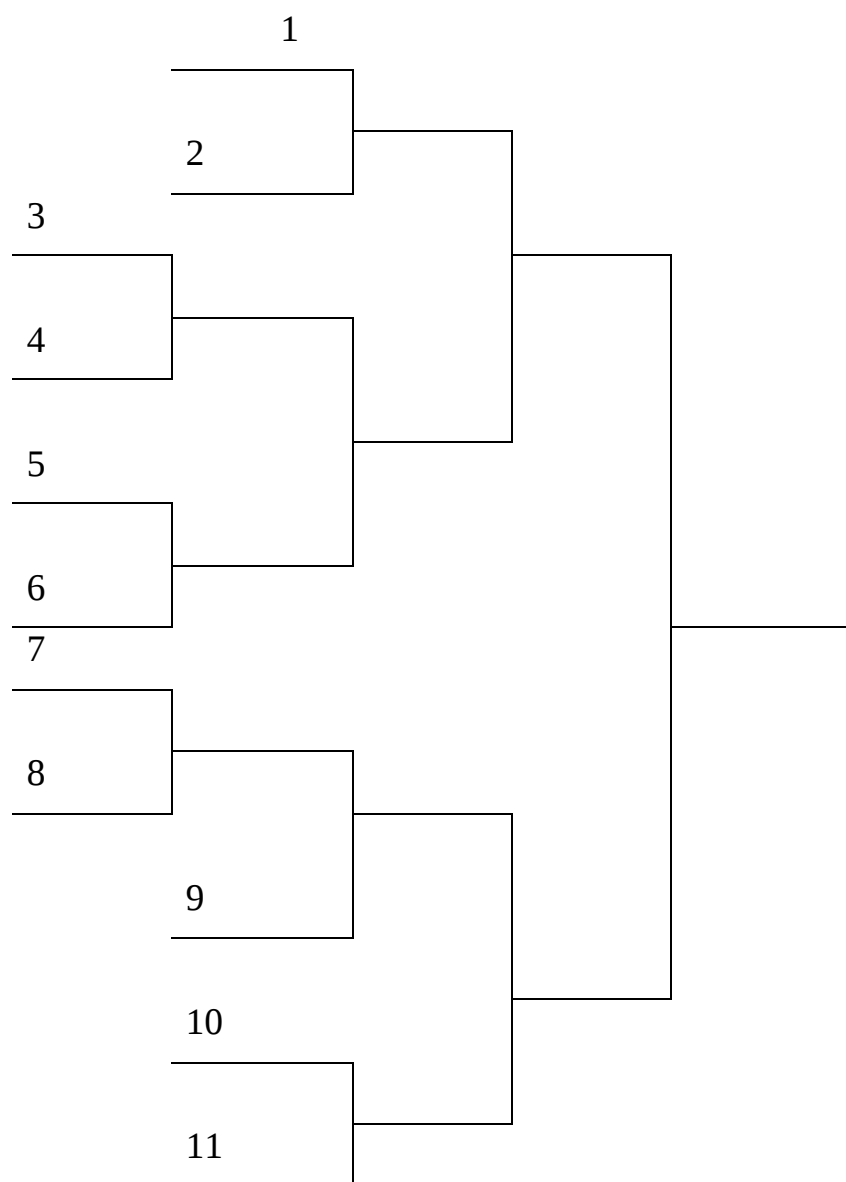
Agar jamoalar soni 2 ning darajasiga barobar bo'lmasa, unda ayrim jamoalar (qur'a natijasiga ko'ra) ikkinchi davradan boshlab qatnashadilar. Jadvalni shunday tuzish kerakki, ikkinchi turda o'ynaydigan jamoalar soni teng bo'lishi kerak. Birinchi davrada nechta jamoa ishtirok etishi quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$(A - 2^n) \times 2$, bunda A - jami jamoalar soni; n – qatnashadigan jamoalar soniga yaqin bo'lgan daraja.

Misol uchun, 11 ta jamoa ishtirok etadigan musobaqa olinadigan bo'lsa: $A=11$.

11 ga eng yaqin son 8 bo'ladi ($2^3 = 8$).

Formula asosida yechiladi: $(11-8) \times 2 = 6$.

5-jadval

Chiqib ketish tizimi bo'yicha o'yinda uchrashadigan jamoalarni joylashish tartibi

Ishtirok etuvchi jamoalarning umumiy soni	Birinchi davrada ishtirok etuvchi jamolar soni	Ikkinchi davrada ishtirok etuvchi jamoalar soni		
		jami	yuqoridan	pastdan
4	4	-	-	-
5	2	3	1	2
6	4	2	1	1
7	6	1	-	-
8	8	-	-	-
9	2	7	3	4
10	4	6	3	3
11	6	5	2	3
12	8	4	2	2
13	10	3	1	2
14	12	2	1	1
15	14	1	-	1
16	16	-	-	-
17	2	15	7	8
18	4	14	7	7
19	6	13	6	7
20	8	12	6	6

Birinchi turda 6 ta jamoa o'ynashi kerak. Ikkinchi davradan boshlab o'ynaydigan jamoalar uchun 2 ta yuqoridagi va 2 ta pastdagi raqamlar belgilanadi. Barcha raqamlar (birinchi davrada o'ynaydigan raqamlar

ham) jadvalda yuqorida va pastda joylashgan jamoalar o'rtasida teng taqsimlanadi. Agar jamoalar soni toq bo'lsa, unda ikkinchi davradan o'yinni boshlaydigan jamoalarning soni jadvalning pastida yuqoridagiga nisbatan bitta ortiq bo'ladi. Birinchi davradan o'yinni boshlaydigan jamoalarda esa, aksincha, jadvalning yuqorisida bitta raqam ortiq bo'ladi.

Bir musobaqa doirasida ikki tizimdan ham foydalanish mumkin bo'lib, bu tizim shartli ravishda aralash tizim deb nomlanadi.

Aralash tizimga muvofiq guruhlar yoki hududlarda o'yin aylanma tizimida, so'ngra esa yutqazgan chiqib ketish tizimida olib boriladi yoki aksincha bo'lishi ham mumkin.

1.2.6. Musobaqa o'tkazish hujjatlari

Musobaqani tashkil qilish va o'tkazish uchun quyidagi hujjatlar bo'lishi va bu hujjatlarni yuritish va tayyorlash to'g'risida barcha mutaxassislar bilishi talab etiladi.

Barcha hujjatlarni tayyorlash namunalari berib o'tilgan.

5-jadval

«Tasdiqlayman»
Sharof Rashidov nomidagi
Samarqand davlat universiteti
rektori_____prof.R.I.Xalmu
radov «_____»
_____2024 y

«Tasdiqlayman»
Samarqand viloyati Yoshlar
siyosati va sport bosh boshqarmasi
boshlig'i
_____Sh.A.Ro'ziyev
«_____» _____2024 y

Voleybol bo'yicha oliy ta'lim muassasalari talabalarining (ayollar)
jamoalari o'rtasida _____ - O'zbekiston chempionati musobaqasiga
ishtirok etadigan "Samarqand viloyati" jamoasidan

TALABNOMA

№	F.I.Sh	Tug'ilgan sanasi va yili	Sport unvoni	Bo'yi	Vazni	Ish joyi yoki o'qish joyi	Pasport nomeri, kim tomonidan va qachon berilgan	Uy manzili	Shifokor ruxsati
1									
2									
3									
4									
5									
6									
7									
8									
9									
10									
11									
12									

Bosh murabbiy: _____

Hakam: _____

Yordamchi murabbiy: _____

Shifokor: _____

Jamoa libosi

Asosiy: Ko'k rang

Zahira: Sariq rang

O'ZBEKISTON VOLEYBOL FEDERATSIYASI
TEXNIK TALABNOMA

Jamoa nomi: _____

Jamoa bosh murabbiysi: _____

Jamoa murabbiysi: _____

№	Familiyasi, ismi, sharifi	Sport unvoni	Tug'ilgan yili	
1				
2				Libero
3				
4				
5				
6				Sardor
7				
8				
9				
10				Libero
11				
12				

Jamoa sardori: _____

Jamoa vakili: _____

O'ZBEKISTON VOLEYBOL FEDERATSIYASI NATIJALAR JADVALI

Jamoalar o'rtasida voleybol bo'yicha O'zbekiston chempionati

« ____ » _____ 20__ yil _____

№ T/r	Jamoa	1	2	3	4	5	Ochkolar hisobi	To'plar soni	O'rin
1.									
2.									
3.									
4.									
5.									

Bosh hakam _____

Kotib _____

O'ZBEKISTON VOLEYBOL FEDERATSIYASI

Qaydnoma № _____

Hisob qaydnomasi

Kotib imzosi _____

TEXNIK HISOBOT

Jamoa tarkibi _____ Jamoa tarkibi

Voleybol taqvim uchrashuvlari

« _____ » _____
Hakam _____

1	2	3	4	5
partiya	partiya	partiya	partiya	partiya
1	1	1	1	1
2	2	2	2	2
3	3	3	3	3
4	4	4	4	4
5	5	5	5	5
6	6	6	6	6
7	7	7	7	7
8	8	8	8	8
9	9	9	9	9
10	10	10	10	10
11	11	11	11	11
12	12	12	12	12
13	13	13	13	13
14	14	14	14	14
15	15	15	15	15
16	16	16	16	16
17	17	17	17	17
18	18	18	18	18
19	19	19	19	19
20	20	20	20	20
21	21	21	21	21
22	22	22	22	22
23	23	23	23	23
24	24	24	24	24
25	25	25	25	25

№	Familiyasi, ismi, sharifi	Imzo	№	Familiyasi, ismi, sharifi	Imzo
1.			1.		
2.			2.		
3.			3.		
4.			4.		
5.			5.		
6.			6.		
7.			7.		
8.			8.		

Jamoa sardori _____ Jamoa sardori

1- partiya hisob bilan yakunlandi _____ jamoa foydasiga

2- partiya hisob bilan yakunlandi _____ jamoa foydasiga

3- partiya hisob bilan yakunlandi _____ jamoa foydasiga

4- partiya hisob bilan yakunlandi _____ jamoa foydasiga

5- partiya hisob bilan yakunlandi _____ jamoa foydasiga

JAMI HISOB _____ jamoa foydasiga

Hakamning imzosi _____

O'ZBEKISTON VOLEYBOL FEDERATSIYASI

O'yinchilarni joylashtirish kartasi

Jamoa _____

SET 1 LINE-UP SHEET	LIBERO №	
TEAM		
IV	III	II
V	VI	I
SERVICE		
COACH SIGNATURE		

SET 2 LINE-UP SHEET	LIBERO №	
TEAM		
IV	III	II
V	VI	I
SERVICE		
COACH SIGNATURE		

SET 3 LINE-UP SHEET	LIBERO №	
TEAM		
IV	III	II
V	VI	I
SERVICE		
COACH SIGNATURE		

SET 4 LINE-UP SHEET	LIBERO №	
TEAM		
IV	III	II
V	VI	I
SERVICE		
COACH SIGNATURE		

SET 5 LINE-UP SHEET	LIBERO №	
TEAM		
IV	III	II
V	VI	I
SERVICE		
COACH SIGNATURE		

SET 1 LINE-UP SHEET	LIBERO №	
TEAM		
IV	III	II
V	VI	I
SERVICE		
COACH SIGNATURE		

SET 2 LINE-UP SHEET	LIBERO №	
TEAM		
IV	III	II
V	VI	I
SERVICE		
COACH SIGNATURE		

SET 3 LINE-UP SHEET	LIBERO №	
TEAM		
IV	III	II
V	VI	I
SERVICE		
COACH SIGNATURE		

SET 4 LINE-UP SHEET	LIBERO №	
TEAM		
IV	III	II
V	VI	I
SERVICE		
COACH SIGNATURE		

SET 5 LINE-UP SHEET	LIBERO №	
TEAM		
IV	III	II
V	VI	I
SERVICE		
COACH SIGNATURE		

O'ZBEKISTON VOLEYBOL FEDERATSIYASI

Jamoalar o'rtasida voleybol bo'yicha O'zbekiston chempionati

«_____» _____ 20__ y. yil _____

O'YINLAR JADVALI.**24 fevral**

9.00	Jamoa – Jamoa.
10.30	Jamoa – Jamoa.
12.00	Jamoa – Jamoa.
13.30	Jamoa – Jamoa.
15.00	Jamoa – Jamoa.

25 fevral

9.00	Jamoa – Jamoa.
10.30	Jamoa – Jamoa.
12.00	Jamoa – Jamoa.
13.30	Jamoa – Jamoa.
15.00	Jamoa – Jamoa.

26 fevral

9.00	Jamoa – Jamoa.
10.30	Jamoa – Jamoa.
12.00	Jamoa – Jamoa.
13.30	Jamoa – Jamoa.
15.00	Jamoa – Jamoa.

27 fevral

9.00	Jamoa – Jamoa.
10.30	Jamoa – Jamoa.
12.00	Jamoa – Jamoa.
13.30	Jamoa – Jamoa.
15.00	Jamoa – Jamoa.

28 fevral

9.00	Jamoa – Jamoa.
10.30	Jamoa – Jamoa.
12.00	Jamoa – Jamoa.
13.30	Jamoa – Jamoa.
15.00	Jamoa – Jamoa.

Bosh hakam _____

O'ZBEKISTON VOLEYBOL FEDERATSIYASI

Jamoalar o'rtasida voleybol bo'yicha O'zbekiston chempionati

«_____» _____ 20__ y. _____ yil

O'YIN NATIJALARI JADVALI.

Sana	O'yinlar №	Jamoalar	O'yinlar hisobi	Schet va partiyalar	O'yin vaqti
24.02.2023	1	Jamoa – Jamoa.			
	2	Jamoa – Jamoa.			
	3	Jamoa – Jamoa.			
	4	Jamoa – Jamoa.			
	5	Jamoa – Jamoa.			
25.02.2023	6	Jamoa – Jamoa.			
	7	Jamoa – Jamoa.			
	8	Jamoa – Jamoa.			
	9	Jamoa – Jamoa.			
	10	Jamoa – Jamoa.			
26.02.2023	11	Jamoa – Jamoa.			
	12	Jamoa – Jamoa.			
	13	Jamoa – Jamoa.			
	14	Jamoa – Jamoa.			
	15	Jamoa – Jamoa.			
27.02.2023	16	Jamoa – Jamoa.			
	17	Jamoa – Jamoa.			
	18	Jamoa – Jamoa.			
	19	Jamoa – Jamoa.			
	20	Jamoa – Jamoa.			
28.02.2023	21	Jamoa – Jamoa.			
	22	Jamoa – Jamoa.			
	23	Jamoa – Jamoa.			
	24	Jamoa – Jamoa.			
	25	Jamoa – Jamoa.			

Bosh hakam _____

1.2.7. Uskuna va jihozlarga qo'yiladigan talablar

Voleybol maydoni 18x9 m o'lchamdagi to'rtburchak shaklda, o'yin maydonining yon tomonidan erkin zonaning o'lchami kamida 3,5 m, orqa tomonidan 3,8 m bo'lishi talab etiladi (*14-rasm*). O'yin maydonning ustidagi bo'sh joy kamida 7 m balandlikda bo'lishi lozim. FIVB, jahon va rasmiy musobaqalar uchun erkin zona yon chiziqlardan kamida 5 m va oldingi chiziqlardan 8 m masofa bo'lishi lozim. Maydon balandligi kamida 12,5 m balandlikda bo'lishi kerak. Bu o'lchamlar rasmiy musobaqalarni tashkil qilishda talab etiladigan musobaqa o'tkazish joyi hisoblanadi.

O'yin maydonining yuzasi tekis, gorizontal va bir xil bo'lishi kerak. Noto'g'ri va silliq sirtlarda o'ynash taqiqlanadi. FIVB, dunyo va rasmiy musobaqalarda faqat yog'och yoki sintetik qoplangan maydonchalarda musobaqani tashkil qilishga ruxsat beriladi. O'yin maydonning yuzasi ochiq rangda bo'lishi kerak. FIVB, tomonidan tasdiqlangan rasmiy qoidaga asosan chiziqlarni rangi oq rangda bo'lishi majburiydir. Boshqa ranglar o'yin maydoni va erkin zonaga taa'lluqlidir.

O'yin maydoni yon tomoni (18 m) va old tomoni (9 m) chiziqlar bilan cheklangan. Barcha chiziqlarining kengligi 5 sm bo'lib, bu o'lchamlar maydon o'lchamlariga kiritilgan. Chiziq ranglari polning rangi va boshqa har qanday chiziqdan farq qilishi kerak (zallarda boshqa o'yin maydonchalarining belgilari bo'lishi mumkin). O'rta chiziq maydoni teng ikkiga bo'ladigan chiziq hisoblanadi 9x9 m teng bo'linadi. Bu 9 m ham ikki qismga bo'linadi yani 3 m hujum chizig'i va 6 m himoya chiziqlariga ajratiladi.

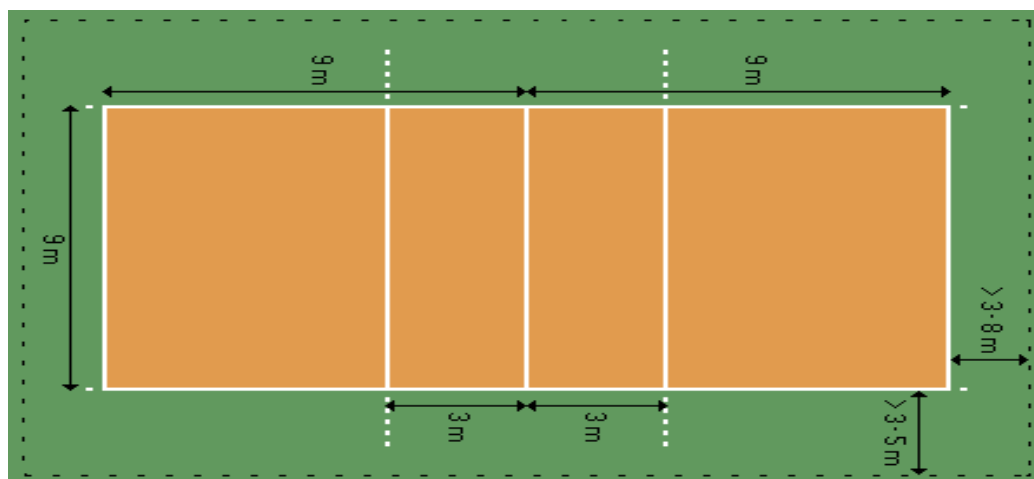
Har bir maydonning oldingi hududlari o'rta chiziqdan 3 m oralig'ida parallel (o'rta chiziqqa nisbatan) chiziq bilan chegaralangan bo'lib, ikki yon chiziqlar bilan tutashtirilgan bo'ladi (chiziqlar kengligi zona o'lchamini o'ziga biriktiradi).

Oldingi zona yon chiziqlar ortidan bo'sh zona oxirigacha belgilanadi.

To'p kiritish zonasi – bu 9 m o'lchamga teng orqa chiziqning orqa qismidir.

To'p kiritish zonasi ikki yon chiziqning davomi shaklida 20 sm oraliqda har biri 15 sm bo'lgan bo'lak chiziqlar bilan maydonning orqa bo'shlig'iga qarab chiziladi. Bu chiziqlar to'p kiritish zonasini o'z ichiga oladi.

To'p kiritish zonasi orqa tomondagi bo'sh zona oxirigacha davom etadi.

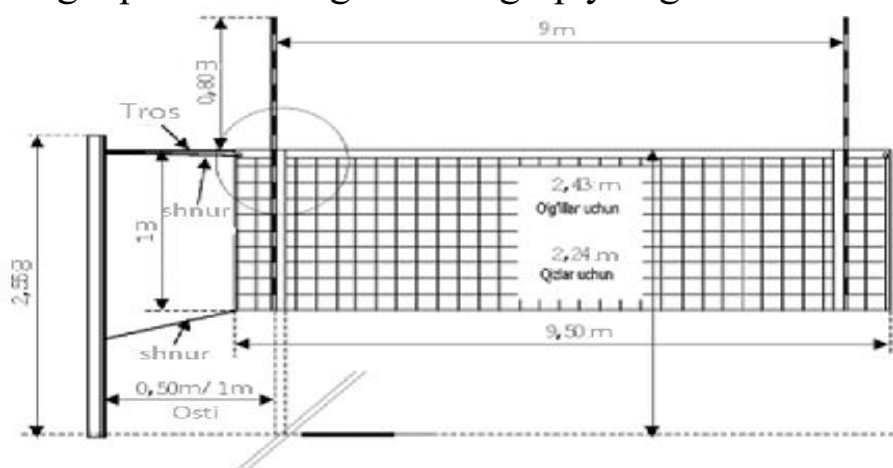
14-rasm

O'yinchi almashtirish zonasi – hujum chizig'i bilan yon chiziqning tutashgan joyni o'z ichiga oladi. Bu belgilangan joyda o'yinchilarni almashtirishga ruxsat beriladi.

Zalning harorati. Harorat 10°C dan kam bo'lishi mumkin emas. FIVBning jahon miqyosidagi musobaqalarida eng yuqori harorat 25°C dan ortiq bo'lishi mumkin emas va eng kam harorat 16°C bo'lishi lozim. Bu jahon standarti deb ataladi.

Zalning yorug'ligi. FIVBning jahon miqyosidagi musobaqalarida o'yin maydonining yorug'ligi 1000-1500 lyuksdan kam bo'lishi mumkin emas (o'yin maydonidan 1 m balandlikda o'lchanganda).

To'r balandligi. To'r o'rta chiziq ustida vertikal joylashtirilishi kerak. To'rning yuqori chegarasi maydon yuzasidan erkaklar uchun 2,43 m va ayollar uchun 2,24 m balandlikda o'rnatilishi lozim. O'yinchilarning yoshi va jinsiga qarab to'rning balandligi quyidagicha bo'ladi:

15-rasm

	11-12 yosh	13-14 yosh	15-16 yosh	17-18 yosh
<i>O'g'il bolalar</i>	220 sm	230 sm	240 sm	243 sm
<i>Qiz bolalar</i>	200 sm	210 sm	220 sm	224 sm

To'ring balandligi o'yin maydonining o'rtasidan o'lchanadi.

To'rni yon chiziqlar ustidan o'lchangan balandligi belgilangan balandlikdan 2 sm dan ortiq bo'lmasligi kerak.

To'ring tuzilishi. To'ring kengligi 1 metr va uzunligi 9,5 metr bo'lib, $10 \times 10 \text{ sm}^2$ shaklida qora rangda to'qilgan bo'lishi kerak.

To'ring yuqori qismi 5 sm kenglikda gorizontal joylashgan ikki qavat oq lenta bilan tikilgan, lenta, uchlari teshik bo'lib, orasidan shnur (tros) o'tkaziladigan joyi va maxsus taranglashtiruvchi moslamaga mahkamlash talab etiladi.

To'r pastki qismidan ustunlarga tarang qiya shaklda tortiladi.

Chegaralovchi lentalar. To'ring ikki tomonidan ikki yon chiziqlar ustidan vertikal joylashtirilgan lentalar chegaralovchi lentalar deb ataladi. Lentalar kengligi 5 sm va uzunligi 1 m bo'lib, ular to'r (o'lchami) tarkibiga kiradi.

Antennalar. Antenna diametri 10 mm, uzunliga 1,80 m naychadan iborat bo'lib, qattiq egiluvchan materialdan tayyorlangan bo'ladi.

Antenna to'ring ikki tomonida joylashtirilgan chegaralovchi lentalar bilan bir yo'nalishda tik holatda o'rnatiladi.

Har bir antennalar to'rni yuqori qismidan 80 sm chiqib turadi va ular 10 sm kenglikda qizil-oq ranglarga bo'yalgan bo'ladi. Mazkur antennalar maydon va to'r o'lchamlari tarkibining chegaralovchi belgisini anglatadi.

Ustunlar. To'r o'rnatiladigan ustunlar yon chiziqlardan 0,5-1,0 m oraliqda o'rnatiladi. Ustunlarning balandligi 2,55 m bo'lib, ularning balandlikni o'zgartirishga moslashtirilganligi maqsadga muvofiq.

FIVBning rasmiy musobaqalarida to'rni tortib turuvchi ustunlar yon chiziq ortidan 1 m oraliqda o'rnatiladi (agar FIVBni o'zga ko'rsatmasi bo'lmasa).

Ustunlar – yumaloq va tekis shaklda bo'lib, o'yinchilarga xavf tug'diruvchi moslamalardan holi bo'lishi kerak. Musobaqa jarayonlarida ustunlarni maxsus mato (gubka) bilan o'rab qo'yish talab etiladi.

To'pning tuzilishi. To'p elastik yoki sintetik charmdan ishlangan va ichki qismida rezina kameradan iborat yumaloq shaklga ega bo'lishi

lozim. Uni rangi «ochiq» bir xil yoki turli rangda bo'lishi mumkin. To'pning aylanasi 65-67 sm, og'irligi 260-270 g, ichki bosimi 0,30 dan 0,32 kg/kv. sm (294,3 dan 318,82 mba yoki gPa) gacha bo'lishi lozim. Musobaqa jarayonida beshta to'pdan foydalaniladi. To'p kiritayotgan o'yinchilarni to'p bilan ta'minlab beruvchi 6 kishi maydon atrofida joylashtiriladi (16-rasm).

16-rasm

To'plarning bir xilligi.

Barcha rasmiy musobaqalarda beshta to'pdan foydalaniladi. To'plar aylanasi, og'irligi, ichki bosimi, rangi va tipi bo'yicha bir xil standartga mos bo'lishi shart. FIVBning jahon, kontinental va milliy musobaqalari (chempionatlari) FIVB tasdiqlagan to'plar bilan o'tkazilishi kerak (agar FIVB bilan o'zga shart kelishilmagan bo'lsa). To'p kiritayotgan o'yinchilarni to'p bilan ta'minlab beruvchi 6 kishi maydon atrofida joylashadi.

1.2.8. Musobaqa ishitirokchilari

Ishitirokchilar. Jamoa tarkibi.

Jamoa tarkibi ko'pi bilan 14 o'yinchidan, ya'ni bitta murabbiy, uning 2 yordamchisi, bitta massajchi va bitta shifokordan iborat bo'ladi. O'yinchilardan biri jamoa sardori (kapitan) bo'lib, u musobaqa qaydnomasida belgilanishi kerak.

FIVBning jahon miqyosidagi musobaqalarida jamoa shifokori o'yin vaqtida jamoa o'rindiqlaridan joy olishi uchun oldindan FIVBda akkreditatsiya qilinishi shart. O'yinchilardan biri jamoa sardori bo'lishi kerak va u o'yin bayonnomasida qayd etilishi lozim. Libero sardor bo'lishi mumkin emas. Musobaqada faqat musobaqa qaydnomasida ismi, sharifi zikr etilgan o'yinchilar ishtirok etishlari mumkin. Murabbiy va jamoa sardori musobaqa qaydnomalariga imzo chekkanlaridan so'ng bu

qaydnomaga boshqa o'yinchilarning kiritilishi ta'qiqlanadi.

Jamoaning joylashishi.

O'yinda ishtirok etmaydigan o'yinchilar maxsus ajratilgan o'rindiqlarda o'tirishi yoki razminkaga ajratilgan joyda bo'lishi kerak. Murabbiy o'yin davomida yon chiziq bo'ylab o'yinga xalaqit bermasdan harakat qilishi yoki belgilangan o'rnida o'tirishi mumkin. Jamoalar o'rindiqlari hakam-kotib yonidagi bo'shliqda joylashgan bo'ladi. O'yin vaqtida o'rindiqlarda faqat jamoa a'zolari o'tirishi mumkin. Razminkada ham faqat ular ishtirok etishi darkor.

O'yinda ishtirok etmayotgan o'yinchilar to'psiz quyidagi tartibda chigalyozdi mashqlarini qilishlari mumkin:

- o'yin vaqtida: razminkaga ajratilgan joyda;
- tanaffus vaqtlarida va texnik tanaffus davomida, orqa chiziqlar ortidagi bo'shliqda. Partiyalar oralig'idagi tanaffuslarda o'yinchilar bo'sh zonada to'p bilan razminka qilishlari mumkin.

O'yin kiyimi.

O'yinchilarni o'yin kiyimi futbolka, trusik, paypoq va sport poyabzalidan iborat bo'ladi. Futbolka, trusik va paypoqlar jamoaning barcha o'yinchilarida ("libero" o'yinchisi bundan mustasno) bir xil shakl va rangga ega bo'lib, toza bo'lishi lozim. Poyabzal yumshoq, yengil bo'lib, poshnasiz, tagi rezina yoki charm materialdan bo'lishi talab etiladi. FIVBning jahon miqyosidagi kattalar o'rtasida o'tkaziladigan musobaqalarida jamoaning sport poyabzali bir xil rangda, lekin savdo markasi, rangi va dizayni farq qilishi mumkin. O'yinchilarning futbolkalari 1 dan 20 gacha raqamlanishi lozim. Raqam futbolkaning ko'krak qismi o'rtasida va orqasida joylashishi kerak. Raqamlarning rangi va tiniqligi futbolka rangi va tiniqligidan keskin farq qilib turishi lozim. Ko'krakdagi raqam balandligi kamida 15 sm, oraliqda, raqam 20 sm bo'lishi shart. Raqam chizig'ining kengligi 2 sm bo'lishi kerak.

FIVBning rasmiy musobaqalarida o'yinchining raqami uning trusigini o'ng tomonida ham qayd etilishi kerak. Bu raqam chizig'ining kengligi 1 sm va balandligi 4-6 sm bo'lishi lozim. Jamoa sardori futbolkasining ko'krak qismidagi raqami ostida gorizontall joylashgan 8x2 sm li chiziq bo'lishi lozim. Jamoa futbolkalarida faqat qoidaning bandlarida ko'rsatilgan rasmiy raqamlar bo'lishi shart va ular turli rangda bo'lishi mumkin emas ("libero" o'yinchisi futbolkasining rangi bundan mustasno).

O'yin kiyimlarini o'zgartirish.

Birinchi hakam ruxsati bilan mumkin:

Partiyalar oralig'ida yoki o'yinchi almashtirilgan paytida ham kiyimlarni o'zgartirishga, agar o'zgartirilgan kiyim oldingisidan rangi, shakli, raqami bilan farq qilmasa. Ob-havo sovuq bo'lganda mashg'ulot kostyumlarida o'ynashga, agar ushbu kostyumlar rangi, shakli bir xil bo'lsa ("libero" bundan mustasno) va qoida bo'yicha raqamlangan bo'lsa.

Ta'qiqlangan buyumlar.

O'yin davomida sportchilar o'zlariga sun'iy yordam beruvchi yoki jarohat yetkazuvchi buyumlardan holi bo'lishlari shart. O'yinchilar mas'uliyatni o'zlariga olgan holda ko'zoynak taqishlari mumkin.

Jamoa rahbarlari.

Jamoa sardori va murabbiy o'z o'yinchilari xulqi hamda intizomiga to'liq javobgardirlar.

Sardor. O'yin oldidan jamoa sardori musobaqa qaydnomasiga imzo chekadi va o'z jamoasi tarkibini hakamga ma'lum qiladi. O'yin davomida jamoa sardori o'yinda sardor sifatida harakat qiladi. Agar sardor asosiy tarkibda o'yinga tushmasa o'zi yoki murabbiy tomonidan boshqa o'ynaydigan o'yinchilardan birini sardor etib tayinlaydi. O'yindagi sardor o'z vazifasini asosiy sardor o'yinga kirishgunicha yoki partiya oxirigacha bajaradi. To'p o'yindan tashqari holatda o'yindagi sardor quyidagi vazifalarda hakamga murojaat qilishi mumkin:

Qoidalar amalini to'g'ri qo'llash masalasi bo'yicha tushuntirish yoki jamoadoshlari savollari va iltimoslarini yetkazish. Agar o'yindagi sardorni hakam qarori qanoatlantirmasa, u darhol bu haqida o'z noroziligini bildirishi darkor. Shu asosida u o'yindan so'ng rasmiy norozilik varaqasini topshirishga zamin yaratiladi.

Ruxsat so'rash:

Maydoncha yuzasi, to'r, to'p va boshqalarni tekshirib ko'rish uchun ruxsat olish.

O'yinchi almashtirish yoki tanaffuslar olishga ruxsat so'rash. Jamoa sardori o'yin tugagandan so'ng:

Hakamlarga tashakkur bildirishi va o'yin qaydnomasiga imzo chekishi lozim.

Agar u (yoki vaqtincha sardor) oldindagi 1-hakamga o'z noroziligini bildirgan bo'lsa, bu norozilik qaydnomada rasmiy norozilik sifatida tasdiqlanishi va yozilishi mumkin.

Murabbiy. Murabbiy butun o‘yin davomida maydonchadan tashqari joyda turgan holda o‘z jamoasi o‘yiniga rahbarlik qiladi. U jamoa o‘yinchilarini maydonchada joylashish tartibini belgilaydi. O‘yinchilarni almashtirish va tanaffuslar olish jarayonini boshqaradi. Ushbu masalalarni u 2-hakam orqali hal etishi lozim. O‘yindan oldin murabbiy qaydnomada o‘z o‘yinchilarining asosiy tarkibini belgilaydi va ko‘zdan kechiradi. O‘yinchilar raqamlarini tasdiqlab imzo chekib beradi.

Murabbiy o‘yin vaqtida:

Har bir partiyadan avval hakam-kotib yoki ikkinchi hakam taqdim etgan o‘yinchilarning joylashish kartochkasiga o‘z jamoasining asosiy o‘yinchilari raqamlarini qayd etib, imzo chekib berishi kerak. O‘z jamoasi o‘rindig‘ida kotib-hakamga yaqin o‘tiradi, vaqti-vaqti bilan bu joyni tark etib turishi ham mumkin. Tanaffus yoki o‘yinchi almashtirish haqida murojaat qilishi mumkin. O‘yinga halaqit bermasdan zahiradagi o‘yinchilar va maydondagi o‘yinchilarga ko‘rsatma berib borishi mumkin.

Murabbiy yordamchisi.

Murabbiy yordamchisi o‘yin jarayoniga aralashmasdan o‘rindiqlarda o‘tirishi lozim. Agar murabbiy o‘z jamoasini tark etishi kerak bo‘lib qolsa, unda yordamchi murabbiy jamoa sardori iltimosi va 1-hakam roziligiga ko‘ra asosiy murabbiy vazifalarini bajaradi.

O‘yin jarayoni.

Ochko olish va o‘yinda g‘alaba qozonish.

Ochko olish.

Jamoani ochko to‘plashi:

- to‘p raqib maydoni yuzasiga tushganda;
- raqib jamoasi xatoga yo‘l qo‘yganda;
- raqib jamoasi “tanbeh” olganda.

Xato. O‘yin qoidasiga zid bo‘lgan har bir harakat hakamlar tomonidan o‘yin xatosi deb qayd etiladi:

- agar ikki yoki undan ko‘p ketma-ket xatolar sodir etilsa, e‘tiborga faqat birinchi xato olinadi;
- agar ikki yoki undan ko‘p ketma-ket xatolar bir vaqtning o‘zida raqiblar tomonidan sodir etilsa, bu ikki yoqlama xato hisoblanadi va to‘p qayta o‘ynaladi.

O‘ynalgan to‘pni yutish.

Xatolarning qiymati o'yin epizodini yutish yoki yutqazish bilan aniqlanadi. To'pni o'yinga kiritish uchun zarba berilgandan toki to'p o'yindan chiqqunga qadar "o'ynalgan to'p" yoki "to'p o'yinda" deb hisoblanadi. Agar A jamoa to'p kiritisa, B jamoa xatoga yo'l qo'ysa, A jamoaga ochko beriladi va u to'p kiritishni davom ettiraveradi. Agar A jamoa xatoga yo'l qo'ysa, B jamoaga ochko beriladi va u to'pni o'yinga kiritish huquqini oladi.

Partiyani yutish.

Har bir partiyada (V- partiyadan tashqari) jamoalarning biri birinchi bo'lib 2 ochko farqi bilan 25 ochko to'plasa, shu jamoa partiyada g'olib deb topiladi. Agar hisob teng: 24:24 bo'lsa, o'yin jamoalaridan biri 2 ochko farqi bilan yutmaguncha davom etaveradi.

O'yin yutug'i.

Uch partiyani yutgan jamoa o'yin g'olibi deb belgilanadi. Agar umumiy hisob 2:2 bo'lib qolsa, hal qiluvchi (V- partiya) partiya 15 ochkogacha o'ynaladi. 14:14 bo'lsa, o'yin jamoalaridan biri 2 ochko farqi bilan yutmaguncha davom etaveradi.

Tarkibi to'liq bo'lmagan jamoa va o'yinga kelmaslik.

Agar jamoa rejalashtirgan o'yindan voz kechsa, unda u o'yinga kelmadi deb e'lon qilinadi va unga 0-3 hisobida mag'lubiyat yoziladi, har bir partiya esa 0-25 hisobi bilan qayd etiladi. Agar jamoa uzrli sababsiz maydonga belgilangan vaqtda chiqmasa belgilangan qoidalarga ko'ra jazolanadi. Partiyada yoki o'yinda jamoaning tarkibi to'liq bo'lmasa, u partiya yoki o'yinni yutqazgan bo'ladi. Raqib jamoaga partiyada yoki o'yinda g'alaba ochkolari yoziladi. To'liqsiz jamoa o'z ochkolarini saqlab qoladi.

O'yinning tuzilishi. Qur'a tashlash.

O'yin oldidan birinchi hakam birinchi partiyada qaysi bir jamoaga to'pni o'yinga kiritish yoki maydoncha tomonini aniqlash bo'yicha qur'a tashlaydi. Agar so'nggi hal qiluvchi partiya bo'lsa, qur'a qayta tashlanadi. Qur'a jamoalar sardorlari ishtirokida tashlanadi. Qur'a tashlash bo'yicha g'olib bo'lgan sardor o'z ixtiyoriga ko'ra to'pni o'yinga kiritish, to'pni qabul qilish yoki maydoni tanlash huquqiga ega bo'ladi.

O'yinchini tayyorgarligi (chigalyozdi).

Agar jamoalar uchun oldindan o'zga maydonchada chigalyozdi mashqlarini qilish imkoniyati yaratilgan bo'lsa, unda to'rdan oshirib chigalyozdi qilish vaqti 3 daqiqa beriladi. Aks holda ushbu chigalyozdi

uchun 5 daqiqa beriladi. Agar ikki jamoa sardorlari kelishilgan holda to‘rdan oshirilib chigalyozdi o‘tkazmoqchi bo‘lsa, unda jamoalarga 6 yoki 10 daqiqa vaqt berilishi mumkin.

O‘yinda har bir jamoadan faqat 6 o‘yinchi ishtirok etadi. Jamoaning dastlabki joylashishi o‘yinchilarning joy almashish tartibini belgilaydi. Ushbu tartib butun partiya davomida saqlanishi lozim. Har bir partiya oldidan murabbiy o‘yinchilarning maydonchada joylashish tartibini kartochkaga yozib va imzo qo‘yib, ikkinchi hakamga yoki kotib-hakamga taqdim etishi lozim. Dastlabki joylashishda o‘rin ololmagan o‘yinchilar, shu partiyaning zahiradagi o‘yinchilari hisoblanadi (“libero”dan tashqari). Joylashish kartochkasi taqdim etilgandan so‘ng ushbu kartochkaga o‘zgartirish kiritish mumkin emas. Lekin o‘yinchi rasmiy almashtirilishi mumkin.

O‘yinda joylashish tartibi joylashish kartochkasida ko‘rsatilgan raqamlarga to‘g‘ri kelmasligi.

Agar kartochkada qayd etilgan o‘yinchilar o‘rniga boshqa o‘yinchi kirib qolsa, joylashish kartochkasida ko‘rsatilgandek to‘g‘rilab qo‘yilishi lozim. Buning uchun jazo qo‘llanilmaydi. Agar kartochkada ko‘rsatilgan joylashish tartibi o‘zgacha bo‘lsa, o‘yinchilar kartochkada qayd etilgandek joylashtirilishi lozim. Buning uchun ham jazo qo‘llanilmaydi. Agar murabbiy noto‘g‘ri joylashgan o‘yinchini maydonda qoldirmoqchi bo‘lsa, unda u o‘yinchi almashtirishni so‘rashi va bu bayonnomada qayd etilishi lozim.

To‘p kiritish vaqtida o‘yinchilarning joy almashishi.

To‘p kiritish vaqtida o‘yinchilar o‘z maydoni hududlari chegarasida joylashgan bo‘lishlari kerak (to‘p kirituvchi o‘yinchi bundan mustasno). O‘yinchilarning joylashishi quyidagi tartib raqamlari bilan ifodalanadi:

To‘r bo‘ylab turgan uch o‘yinchi – oldi chiziq o‘yinchilari 4-, 3- va 2-hududlarda joylashadi, qolgan uch o‘yinchi orqa chiziq o‘yinchilari 5-, 6- va 1-hududlarda joylashadi.

O‘yinchilarning to‘g‘ri joylashishi:

Har bir orqa chiziq o‘yinchisi oldingi chiziq o‘yinchilaridan orqada joylashishi kerak. Oldingi va orqa chiziq o‘yinchilari qoidada qayd etilganidek, gorizontal ravishda joylashishi lozim. O‘yinchilarning to‘g‘ri joylashishi ular oyoqlarining maydon yuzasida turish holatiga qarab aniqlanadi va nazorat qilinadi.

Har bir oldingi chiziq o‘yinchisi oyoqlari orqa o‘yinchilari oyoqlariga nisbatan o‘rta chiziqqa yaqin joylashishi kerak. Har bir o‘ng

qanot (chap qanot) o'yinchisi oyoqlari markaziy o'yinchi oyoqlariga nisbatan o'ng (chap) qanot chizig'iga yaqin joylashishi lozim. To'p o'yinga kiritilgandan so'ng o'yinchilar maydonchani istalgan joyida yoki bo'sh zonada harakatlanishlari mumkin.

Joylashishda xatoga yo'l qo'yish:

To'p kiritilayotgan vaqtda biror o'yinchi noto'g'ri joylashgan bo'lsa, joylashish xato deb topiladi. To'p kiritayotgan o'yinchining xatosi joylashish xatosidan ustun turadi. To'pni o'yinga kiritgandan so'ng to'p xatolikka uchrasa (to'rga tegib qarshi maydonga o'tmasa, maydon chegarasidan chiqib ketsa), bu holda joylashish xatosi hisobga olinadi. Joylashish xatosi quyidagi oqibatlarga olib keladi:

Jamoa to'p kiritishdan mahrum bo'ladi.

O'yinchilar o'zlarining to'g'ri joylashishini tiklaydilar.

Joy almashish.

To'p kiritish tartibi va o'yinchilarning to'g'ri joylashishi bilan belgilanadigan hamda nazorat qilinadigan joy almashish tartibi partiyaning oxirigacha saqlanishi shart. To'p qabul qiluvchi jamoa to'p kiritish huquqiga ega bo'lganda, uning o'yinchilari soat strelkasi yo'nalishi bo'yicha navbatdagi hududlarga o'tib, joy almashadi: 1-zona o'yinchisi 6-zonaga, 6-zona o'yinchisi 5-zonaga, 5-zona o'yinchisi 4-zonaga, 4-zona o'yinchisi 3-zonaga, 3-zona o'yinchisi 2-zonaga, 2-zona o'yinchisi 1-zonaga.

Joy almashishda xatoga yo'l qo'yish.

To'p kiritishni boshqa o'yinchi amalga oshirgan bo'lsa joy almashishda xatoga yo'l qo'yilgan bo'ladi. Bu quyidagi oqibatlarga olib keladi:

Jamoa to'p kiritish huquqidan mahrum bo'ladi.

Almashishda yo'l qo'yilgan xato to'g'rilanadi.

Kotib-hakam almashishda qachon xatoga yo'l qo'yilganligini aniqlashi va shu vaqt ichida to'plangan barcha ochkolarni bekor qilishi lozim. Raqib ochkolari saqlanib qoladi. Agar xatoga qachon yo'l qo'yilganligini aniqlash imkoni bo'lmasa ochkolar bekor qilinmaydi. Yagona jazo – to'p kiritish huquqidan mahrum qilish.

O'yinchini almashtirish.

Almashtirish – bu muayyan zonadagi o'yinchining maydonni tark etishi va uning o'rnini boshqa o'yinchi egallashidir. Almashtirish hakamning ruxsati asosida amalga oshiriladi. Bir o'yinchini ikkinchi o'yinchi o'rniga tushishi kotib shu haqida bayonnomaga yozgandan

soʻng amalga oshiriladi.

Oʻyinchi almashtirish chegarasi.

Har bir partiyada jamoaga koʻpi bilan 6 ta almashtirish beriladi. Bir vaqtning oʻzida bir yoki bir necha oʻyinchi almashtirishi mumkin. Dastlabki tarkibda joylashgan oʻyinchi maydonni bir partiyada faqat bir marta tark etib, qaytib oʻz oʻrniga kirishi mumkin. Almashtirilayotgan zahiradagi oʻyinchi har bir partiyada faqat bir marta maydonga tushishi mumkin. U maydonda qolishi yoki yana dastlabki tarkibdagi muvofiq oʻyinchi bilan qayta almashtirilishi mumkin. Aynan shunday almashtirish 3 ta dastlabki tarkibdagi va 3 ta zahiradagi oʻyinchi oʻrtasida amalga oshirilishi mumkin.

Oʻyinchi istisno tariqasida almashtirish.

Jarohatlanish sababli oʻyinni davom ettira olmaydigan oʻyinchi zahiradagi oʻyinchi bilan yuqorida qayd etilgan qoida asosida almashtirilishi lozim. Agar buning iloji boʻlmasa, yaʼni jamoa almashtirish imkoniyatidan toʻliq foydalanib boʻlgan boʻlsa, unda shu jamoaga qoidadan tashqari istisno tariqasida jarohatlangan oʻyinchini almashtirish imkoniyati beriladi. Ushbu oʻyinda jarohatlanib maydonni tark etgan oʻyinchiga maydonga qaytish huquqi berilmaydi.

Oʻyinchi jazo bilan maydondan chiqarilganda almashtirish tartibi.

Maydondan jazo bilan chiqarilgan yoki diskvalifikatsiya (chetlashtirilgan) qilingan oʻyinchini almashtirish qoidadagi tartibga asosan amalga oshiriladi.

Notoʻgʻri almashtirish.

Agar jamoa almashtirish imkoniyatidan toʻliq foydalangan boʻlsa, oʻyinchi boshqa bir oʻyinchi oʻrniga tushsa, u holda oʻyinchi almashtirish notoʻgʻri boʻladi.

Jamoa notoʻgʻri almashtirishga yoʻl qoʻyganda va vaziyat hal etilib, oʻyin qayta tiklanganda quyidagi qarorlar qabul qilinishi kerak:

- jamoa oʻyin vaziyatini yutqazgan hisoblanadi;
- notoʻgʻri almashtirish toʻgʻrilanadi;
- “aybdor” jamoaning soʻnggi ochkolari bekor qilinadi. Raqib ochkolari saqlab qolinadi.

Oʻyin holati. Toʻp oʻyinda.

Birinchi hakamning ruxsati bilan oʻyinga toʻp kiritilganda, toʻp oʻyinda deb hisoblanadi.

Toʻp oʻyindan tashqarida.

Hakamning hushtak chalishi bilan o'yin to'xtalgandan boshlab, to'p o'yindan tashqarida deb hisoblanadi.

To'p "maydonda".

To'p maydon yuzasiga yoki chizig'iga tekkanda, to'p "maydonda" deb hisoblanadi.

To'p "maydondan" tashqarida.

To'p quyidagi vaziyatlarda maydondan tashqarida deb baholanadi:

- to'p maydonning chegaralovchi chiziqlaridan tashqarisiga tushsa;
- to'p maydon tashqarisidagi biror jismga, shipga yoki o'yinda ishtirok etmayotgan kishiga tegsa;
- to'p chegaralovchi antennaga, lentaga va uni tashqarisiga (to'rga hamda ustunga) tegsa;
- to'p to'rni vertikal yuzasidan tashqari (to'rni pastki bo'shlig'i va chegaralovchi antenning tashqi tomoni) joyga o'tganda;
- to'p to'liq to'rni pastki qismidan o'tsa.

To'p bilan o'ynash.

Har bir jamoa o'ziga ajratilgan maydon chegarasida o'ynashi kerak. Shu bilan bir qatorda, to'p maydondan tashqari joylardan maydon chegarasiga qaytarilib, o'ynalishi mumkin. Har bir jamoa to'p o'yinga kiritilgandan so'ng to'p bilan faqat 3 martagacha o'ynashi mumkin (to'siq qo'yishdagi o'ynash hisobga olinmaydi). 3-to'p o'ynalishida to'p faqat raqib jamoasi maydonchasi tomon yo'naltirilishi lozim. Agar to'p 3 martadan ko'p o'ynalgan bo'lsa, "jamoalar 4 marta to'p bilan o'ynadi" deb xato holati qayd etiladi.

To'p bilan o'ynashda nafaqat ongli, maqsadli to'p o'ynash, balki o'yinchi tanasiga tasodifan tegib ketgan to'p ham e'tiborga olinadi. Har bir o'yinchi to'pga ketma-ket tegishi (o'ynashi) mumkin emas. Bir vaqtning o'zida ikki yoki uch o'yinchi to'pga tegishi (o'ynashi) mumkin. Agar ikki yoki uch o'yinchi bir vaqtning o'zida to'p bilan o'ynasa – bu ikki yoki uch marta to'p bilan o'ynaldi deb hisoblanadi (guruh bo'lib to'siq qo'yish bundan mustasno).

To'pni o'ynash xususiyati (to'pga tegish).

To'pni tananing xohlagan qismi bilan o'ynash mumkin.

To'pni zarb bilan urish yoki uzatib o'tkazish mumkin. To'p xohlagan tomonga yo'naltirilishi mumkin.

To'p bilan o'ynashda yuz beradigan xatolar.

To'pni to'rt marta o'ynash: to'pni raqib jamoa tomoniga o'tkazish uchun jamoa o'yinchilari to'p bilan 4 marta o'ynasa xato hisoblanadi.

O'yinchi to'p bilan o'ynashda sherigi yordamidan foydalanishi yoki maydon chegarasidagi bir jismga tayanish ham xato hisoblanadi. To'pni ushlab olish: o'yinchi to'pni qisqa muddatda urib, o'ynamasdan ushlab olsa yoki ilib uzatsa xato hisoblanadi.

O'yinchi to'pni ikki marta o'ynashi: o'yinchi to'pni ketma-ket ikki marta o'ynashi yoki to'p uning tanasining turli qismlariga ketma-ket bir necha bor tegishi xato hisoblanadi.

To'p to'r oldida.

To'r ustidan o'tayotgan to'p:

Raqib tomonga yo'naltirilgan to'p to'rning ustidan qoida bilan chegaralangan kenglik oralig'idan, ya'ni to'rning ikki tomoniga o'rnatilgan antennalar oralig'idan o'tishi lozim.

Pastdan – to'rni yuqori chegarasidan.

Yon tomondan – antennalar oralig'ida va faraz qilingan davomidan.

Yuqoridan – ship bo'yicha.

To'pni o'z maydonchasiga qaytarayotgan o'yinchi raqib maydonchasini bosib o'tishi mumkin emas.

Qayd etilgan oraliq chegaralarining (antennalarning) qaysi tomonidan to'p raqib tomoniga yo'naltirilgan bo'lsa, shu tomondan yana oraliq chegarasi tashqarisidan to'p o'z maydoniga qaytarilishi kerak.

Raqib jamoasi bu harakatga to'sqinlik qilishi mumkin emas.

Barcha hollarda ham to'r ustidan o'tayotgan to'p to'rga tegib o'tishi mumkin.

To'p to'rda.

O'yin davomida to'p to'rga tegib, uning ustidan o'tmasa, bunday to'pni 3 marta o'ynash qoidasini buzmasdan o'ynash mumkin. Agar o'yinga kiritilayotgan to'p to'rga tegib o'tmasa, bu jamoaning mag'lubiyati hisoblanadi. Agar to'p to'rni teshib o'tsa yoki uni ag'darib yuborsa, ushbu vaziyatdagi o'yin bekor qilinadi va to'p o'yinga qayta kiritiladi.

O'yinchi to'r oldida.

Qo'llarni to'r ustidan o'tkazish:

O'yinchi to'siq qo'yishda qo'llarini to'r ustidan raqib tomonga o'tkazishi mumkin. Lekin hujum qilayotgan o'yinchidan oldin to'pga tegishi mumkin emas. To'p bilan hujum qilishda to'p to'rning qoq ustida yo hujum qilayotgan o'yinchi tomonida bo'lishi kerak.

Tananing u yoki bu qismining to'r tagidan o'tishi.

Tananing ayrim qismlari to'rning pastki qismidan maydon yuzasi

oralig'idagi bo'shliqni kesib, raqib tomoniga o'tishi mumkin. Lekin bu holda ushbu vaziyat raqib o'yiniga xalaqit berishi kerak emas. Raqib tomonga o'rta chiziqni bosib o'tish:

Oyoq yoki qo'l bilan o'rta chiziqni har qanaqasiga bosish mumkin, lekin shu chiziqdan to'liq o'tib ketish mumkin emas.

Tananing boshqa qismlari bilan raqib maydonini bosish mumkin emas.

To'p o'yindan chiqqandan so'ng o'yinchi raqib maydoniga o'tib ketishi mumkin.

O'yinchi raqib maydonining bo'sh zonasiga (maydondan tashqari) raqib o'yiniga xalaqit bermasdan o'tib ketish mumkin.

To'r bilan to'qnashish.

To'r oldida o'ynayotgan o'yinchi to'rga tegib ketsa xato hisoblanadi. To'r oldida to'p bilan o'ynamayotgan o'yinchi to'rga tasodifan tegib ketsa ham xato hisoblanadi. Agar o'yinchi to'r ustidan zarba berib bo'lganidan so'ng to'siqdan so'ng o'yinga xalaqit bermagan holda to'rni chegaralovchi lentadan tashqari joyga (to'rning davomi: tros, ustun) tegib ketsa, xato hisoblanmaydi.

Agar to'p to'rga urilib, shu sababli o'yinchi tanasiga tegsa, xato hisoblanmaydi.

To'r oldida o'yinchining xatolari:

Raqibning zarba berishidan oldin yoki uning zarba berish vaqtida to'siq qo'yayotgan o'yinchi to'pga yoki raqib tanasiga undan oldin tegishi xato hisoblanadi. O'yinchi to'rni pastki qismidagi bo'shliqdan gavdasi, qo'li, boshi, yoki oyog'i bilan o'tib, raqib o'yiniga xalaqit bersa, xato hisoblanadi. O'yinchi raqib maydoni tomonga o'tib ketsa xato. O'yinchi to'rga tegib ketsa ham xato.

To'pni o'yinga kiritish.

To'pni o'yinga kiritish – bu to'pni o'yinga kiritish varaqasida yozilgan 1-zonada joylashgan o'yinchi ishtirokida amalga oshiriladi.

Partiyada birinchi to'pni o'yinga kiritish.

Birinchi partiyada va hal etuvchi partiyada birinchi to'pni o'yinga kiritish huquqi qur'a tashlash orqali aniqlanadi. Qolgan partiyalarda to'pni o'yinga kiritish galma-gal amalga oshiriladi.

To'pni o'yinga kiritish tartibi.

O'yinchilar to'pni o'yinga kiritishda o'yinchilarning hududlarda joylashish varaqasida yozilgan tartibga rioya qilishlari shart. Partiyadagi

birinchi to'pni o'yinga kiritishdan so'ng to'p kirituvchi o'yinchi quyidagicha aniqlanadi:

Agar jamoa to'pni o'yinga kiritishda yoki kiritgandan so'ng o'yin davomida ochko olishga erishsa, to'p kiritgan o'yinchi (yoki uning o'rniga almashgan o'yinchi) yana to'p kiritadi. Jamoa ochko olaversa, to'p kiritish qaytarilaveradi.

Agar kiritilgan to'pni qabul qilayotgan jamoa o'yin vaziyatini yutsa, u ham ochko oladi, ham to'p kiritish huquqini qo'lga kiritadi. Lekin to'p kiritishdan oldin jamoa o'yinchilari joylashgan hududlaridan boshqa zonaga siljiydilar, ya'ni 2-zonada joylashgan o'yinchi 1-zonaga siljib, to'p kiritish funksiyasini bajaradi.

To'pni o'yinga kiritishga ruxsat berilishi.

Birinchi hakam to'pni o'yinga kirituvchining to'p bilan tayyor turganligi va jamoalarni o'yinga shay ekanligini ko'zdan kechirib, to'p kiritishga ruxsat beradi.

To'pni o'yinga kiritishni ijro etish.

To'p qo'l bilan yuqoriga irg'atilgandan so'ng bir qo'l bilan to'pni urib o'yinga kiritish kerak. Agar to'p urilmay qolib, to'p kirituvchining tanasiga tegib ketsa (yoki ilib olinsa) to'p o'yinga kiritilgan, deb baholanadi. To'p kiritish vaqtida o'yinchi orqa chiziq ustida va to'p kiritish zonasidan tashqarida bo'lishi kerak emas. Lekin to'pni urib bo'lgandan so'ng chiziqni bosish yoki xohlagan zonaga o'tishi mumkin. To'p kiritishga birinchi hakam tomonidan ruxsat berilganidan so'ng (hushtak chalinganidan keyin) to'p kiritish 8 soniya ichida ijro etilishi kerak.

Hakamning hushtagi ovozidan oldin to'p o'yinga kiritilsa hisoblanmaydi va to'p kiritish qaytariladi.

To'pni o'yinga kiritishdagi xatolar.

Agar to'p kiritayotgan o'yinchi quyidagi xatolarga yo'l qo'ysa, hatto raqib jamoasi noto'g'ri joylashgan bo'lsa ham, to'p kiritish huquqi raqibga beriladi. Bunday qaror quyidagi hollarda qabul qilinadi:

- to'p kiritish navbati buzilganda;
- to'p kiritishda to'pni havoga otib ilib olsa;
- to'p kiritish vaqti 8 soniyadan oshsa.

To'p kiritishda to'p urilganidan keyingi xatolar:

- to'p kiritishda to'p o'z o'yinchisiga tegsa yoki to'rdan o'tmasa;
- to'p maydondan tashqariga tushsa;
- to'p yo'nga kiritishda chiziqni bosish.

To'pni o'yinga kiritish va uni qabul qilish vaqtida maydonda joylashish.

Agar to'pni o'yinga kiritayotgan o'yinchi xatolikka yo'l qo'ysa va shu vaqtda raqib maydonda joylashish qoidasini buzsa, bu holda to'p kiritishdagi xato e'tiborga olinadi. Agar to'pni o'yinga kiritish to'g'ri ijro etilgan bo'lsa, lekin to'p keyinchalik xatoga uchrasa (to'rdan o'tmasa, maydon tashqarisiga tushsa va boshqa holatlarda), bunda raqib jamoaning joylashishidagi xatosi (agar shu xato mavjud bo'lsa) e'tiborga olinadi.

Hujum zarbasi:

To'pni o'yinga kiritish va to'siq qo'yishdan tashqari, raqib tomoniga to'pni yo'naltirishga qaratilgan barcha harakatlar hujum deb hisoblanadi. Hujum zarbasining bir turi sifatida raqibni "aldab", to'pni ilib otmasdan turtib o'tkazish mumkin. Hujum zarbasi to'p to'liq to'r ustidan o'tib bo'lganda yoki raqibga tekkanda tugallangan hisoblanadi.

Hujum zarbasining qoida asosida ijro etilishi.

Oldingi chiziq o'yinchisi o'z tomonidan har qanday balandlikda uzatilgan to'pga zarba berishi (urishi, uzatishi) mumkin. Orqa chiziq o'yinchisi orqa chiziq joylaridan har qanday balandlikdagi to'pga zarba berishi (urish, uzatish) mumkin.

Orqa chiziq o'yinchisi zarba berish uchun hujum chizig'ini bosib yoki undan o'tib ketib sakrashi taqiqlanadi. Lekin qoida asosida sakragandan so'ng hujum chizig'i ustiga yoki uning ichkarisiga tushishi mumkin. Orqa chiziq o'yinchisi, agar to'p to'rnining yuqori chegarasidan pastda bo'lsa, hujum zonasidan zarba berishi mumkin. Raqib tomonidan o'yinga kiritilgan to'pga hujum hududlaridan zarba berish yoki to'sib raqib tomoniga qaytarish mumkin emas:

Hujum zarbasidagi xatolar:

- agar o'yinchi raqib tomondagi to'pga zarba bersa (tegsa);
- agar o'yinchi to'pni maydondan tashqariga yo'naltirsa;
- agar orqa chiziq o'yinchisi to'rnining yuqori chegarasidan tashqaridan to'pga hujum hududlaridan zarba bersa;
- o'yinchi raqib kiritayotgan to'pga hujum hududlaridan turib to'r yuqorisidan zarba bersa;
- agar to'p to'r tepasida bo'lsa va bu to'pni libero ursal;
- agar libero oldingi zonadan to'pni to'rdan baland uzatsa va bu to'p bilan raqib tomoniga zarba berilsa.

To'siq qo'yish.

To'siq qo'yish – to'r yaqinida raqib tomonidan o'tkazilayotgan to'p (zarba, uzatish, aldash) yo'nalishini sakrab to'sish yoki raqib tomoniga qaytarish demakdir. To'siq qo'yish faqat oldingi chiziq o'yinchilari ishtirokida amalga oshiriladi. To'siq qo'yishga intilish – bu to'siq qo'yish uchun qo'llarni to'p ustiga chiqarganda to'pning qo'lga tegmasligi lozim.

Guruh bo'lib to'siq qo'yish.

Guruh bo'lib to'siq qo'yishda ikki yoki uch o'yinchi bir-biriga yaqin joylashgan holda ishtirok etadi. Agar bu o'yinchilarning birortasi to'pga tegsa, to'siq qo'yildi deb hisoblanadi.

To'siq qo'yishda to'pning to'siqqa tegishi.

To'siq qo'yuvchi o'yinchilarning bittasi yoki bir nechtasiga bir vaqtning o'zida tegishi mumkin. Bu holda to'p to'siq qo'yuvchi o'yinchi tanasining xohlagan qismiga tegishi mumkin.

To'siqning raqib tomonida qo'yilishi.

To'siq qo'yish raqib o'yinchisining o'yniga xalaqit bermagan holda raqib tomonida ijro etilishi mumkin. Raqib hujum zarbasini ijro etmasdan oldin to'siq qo'yuvchi o'yinchilar to'pga tegmasliklari kerak.

To'siq qo'yish va jamoaning zarbasi.

To'siq qo'yishda to'pning to'siq qo'yuvchi o'yinchilar qo'lga (tanasiga) tegishi ularning zarbasi deb hisoblanmaydi. Binobarin, to'p to'siq qo'yuvchi o'yinchilar qo'lga (tanasiga) tekkandan so'ng jamoaga yana uch marta o'ynash imkoniyati beriladi. To'siq qo'yilgandan so'ng to'p bilan birinchi o'ynashni istalgan o'yinchi ishtirokida amalga oshirilishi mumkin.

Kiritilayotgan to'pga to'siq qo'yish.

Kiritilayotgan to'pga to'siq qo'yish mumkin emas.

To'siq qo'yishdagi xatolar:

- agar to'siq qo'yuvchi o'yinchi raqib tomoniga qo'llarini o'tkazib, to'pga raqibdan oldin yoki u bilan bir vaqtda tegsa;
- agar orqa chiziq o'yinchisi to'siqda ishtirok etsa;
- raqib tomonidan o'yinga kiritilayotgan to'pga to'siq qo'yilsa;
- to'siqdan to'p maydon tashqarisiga tushsa;
- maydonni chegaralovchi to'r ustidagi antennadan tashqari bo'shliqda to'siq qo'yilsa;
- agar libero o'zi yoki guruh tarkibida to'siq qo'ysa.

1.2.9. Tanaffuslar va to'xtalishlar.

O'yindagi tanaffuslar.

O'yindagi tanaffuslar taym-aut va o'yinchilarni almashtirishga

ketgan vaqtlardan iborat.

O'yindagi tanaffuslar soni.

O'yindagi tanaffuslar soni ikkita taym-aut va har partiya 6 tagacha o'yinchi almashtirishga ketadigan vaqtdan iborat.

Tanaffusni talab qilish.

Tanaffuslar faqat murabbiy yoki jamoa sardori tomonidan talab qilinishi mumkin. Talab qilingan tanaffus to'p o'yindan chiqqanda yoki to'pni o'yinga kiritishdan avval beriladi. O'yinchini almashtirish haqidagi talab partiya boshlanishidan avval ham qondiriladi.

Tanaffuslarning ketma-ketligi.

Bir vaqtning o'zida 2 ta taym-aut va bir o'yinchini almashtirish haqidagi talab ketma-ket o'yinni tiklanmasdan qondirilishi mumkin. Bir tanaffus davomida ikki yoki undan ko'p o'yinchi almashtirilishi mumkin.

Taym-autlar va texnik taym-autlar.

Taym-aut (tanaffus) 30 soniya davom etadi. FIVBning jahon miqyosidagi musobaqalarida taym-autlar quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

O'yinchi almashtirish.

O'yinchini almashtirish maxsus belgilangan joyda amalga oshirilishi kerak. O'yinchini almashtirishga ajratiladigan vaqt jarayonni o'yin bayonnomasiga yozish, zahiradagi o'yinchining maydonga kirishi va maydondagi o'yinchining o'yindan chiqishiga ketgan vaqt bilan o'lchanadi. O'yinchini almashtirish to'g'risidagi talab vaqtida maydonga kiruvchi o'yinchi tayyor bo'lishi va murabbiyning oldida bo'lishi kerak. Agar ushbu shartlarga rioya qilinmasa, o'yinchini almashtirish bekor qilinadi, jamoa esa o'yinni cho'zgani uchun jazolanadi.

FIVB jahon miqyosidagi musobaqalarida o'yinchini almashtirish jarayonini osonlashtirish maqsadida o'yinchilar raqamlari yozilgan dastak-taxtachalardan foydalaniladi. Agar murabbiy bittadan ortiq o'yinchini almashtirish istagini bildirsa, u almashtiradigan o'yinchilar sonini ko'rsatishi lozim. Bu holda o'yinchilarni almashtirish navbatma-navbat amalga oshiriladi.

Murabbiyning noto'g'ri talablari:

- tanaffuslarni noto'g'ri talab qilish.

To'p kiritish uchun hakam tomonidan hushtak chalingan vaqtda yoki chalingandan so'ng tanaffus olishga ruxsat berilmaydi. Tanaffus olish huquqi yo'q o'yinchi tanaffusni talab qilishga haqli emas. Qoida bo'yicha belgilangan taym-autlar va o'yinchilarni almashtirish

imkoniyati bo'lmaganda, ularni talab qilish. Barcha noto'g'ri talab (tanaffus yoki o'yinchini almashtirish bo'yicha) o'yinning cho'zilishiga olib kelmasa yoki o'yin jarayoniga salbiy ta'sir etmasa ham bu talab hakam tomonidan qondirilmaydi. Bu vaziyat jazolanmaydi. Lekin ushbu vaziyat bir partiyaning o'zida yana qaytarilsa jamoa jazolanadi.

O'yinni cho'zish.

O'yinni cho'zishning turlari.

Jamoaning o'yinni cho'zish bilan bog'liq bo'lgan harakati quyidagi vaziyatlar bilan ifodalanadi:

- o'yinchini almashtirish vaqtini cho'zish;
- talab qilib olingan taym-aut va "texnik taym-aut" tanaffuslarning belgilangan vaqtini cho'zish;
- o'yinchini almashtirish uchun qilingan noto'g'ri talab;
- shu noto'g'ri talabni bir partiyada qaytarish;
- o'yinchining o'yinni davom etirishini cho'zishi.

O'yinning davom etishi. O'yinchini almashtirish va barcha tanaffuslar vaqtini cho'zishda qo'llaniladigan ogohlantirish jazolari. "Cho'zish" uchun "ogohlantirish" jamoaga qaratilgan (qo'llaniladigan) jazo hisoblanadi. O'yinni cho'zganligi uchun berilgan jazo uchrashuv oxirigacha o'z kuchini saqlaydi. O'yinni cho'zganligi uchun berilgan barcha jazolar (shu jumladan, "ogohlantirish" ham) bayonnomaga yoziladi.

O'yinchining jarohatlanishi.

Agar maydonda jiddiy jarohatlanish – baxtsiz hodisa ro'y bersa, bu holda hakam darhol o'yinni to'xtatib, maydonga shifokorlarni taklif qilishi lozim. Bunday hollarda to'p qayta o'ynaladi. Agar jarohatlangan o'yinchini qoidaga asosan yoki istisno tariqasida almashtirish imkoniyati bo'lmasa, shu o'yinchi tiklanishi uchun 3 daqiqa vaqt beriladi. Lekin bu imkoniyat shu o'yinchi uchun bir o'yin davomida bir martadan ortiq berilmaydi. Agar mazkur o'yinchi tiklana olmasa, jamoa to'liq tarkibga ega emas deb e'lon qilinadi.

O'yin jarayoniga tashqi ta'sir.

O'yin jarayoniga tashqaridan ta'sir ko'rsatilsa va o'yinda to'xtalish yuz bersa o'yin vaziyati yana qaytadan tiklanadi.

Uzoq muddatli tanaffus.

Agar kutilmagan vaziyat o'yinning to'xtatilishiga olib kelsa, birinchi hakam tashkilotchi va nazorat vakili (agar bo'lsa) o'yinni tiklash hamda barcha zarur sharoitlarni ta'minlash chorasini ko'rishlari kerak.

Agar o'yin davomidagi bunday to'xtalishlar bir necha bor ro'y bersa, to'xtalishlar vaqti jami 4 soatdan oshmasa, bu holda o'yin shu maydonning o'zida tiklansa, bu holda to'xtalgan partiya odatdagidek to'plangan ochkolar, o'yinda ishtirok etgan o'yinchilar joylashishi va tanaffusgacha bo'lgan joylashish saqlangan holda davom ettiriladi. Avvalgi partiyalardagi ochkolar ham qanday bo'lsa shunday saqlanadi.

Agar o'yin boshqa maydonga ko'chirilgan bo'lsa bu to'xtatilgan partiya bekor qilinadi. Lekin avvalgi o'yinchilar tarkibi va o'yinchilarning joylashishi saqlab qolinadi va oldingi partiyalarda to'plagan ochkolari ham saqlanib qolinadi. Agar o'yin davomidagi to'xtalishlar vaqti 4 soatdan oshib ketsa, o'yin to'liq qayta o'ynalishi kerak.

Tanaffus va maydon almashinuvi.

Tanaffuslar.

Partiyalar oralig'idagi tanaffuslar 3 daqiqa vaqtni tashkil etadi. Shu vaqt ichida maydon almashinish va maydonda o'yinchilarning joylashish tartibi bayonnomaga yoziladi. Tashkilotchilarning iltimosiga ko'ra, 2- va 3-partiyalar oralig'idagi tanaffus mutasaddi shaxs tomonidan 10 daqiqagacha uzaytirilishi mumkin.

Maydon almashish.

Har bir partiyadan so'ng jamoalar maydon almashadilar. Hal qiluvchi V partiya bundan istisno. Jamoaning zahiradagi o'yinchilar ham ajratilgan zahira joylarini almashadilar. Hal qiluvchi partiya jamoalardan biri 8 ochko to'planganda jamoalar o'yin vaqtini cho'zmasdan darhol maydon almashishlari lozim. O'yinchilarning joylashishi qanday bo'lsa shunday saqlab qolinadi. Agar maydon almashish o'z vaqtida (8 ochko) bajarilmay qolsa, ushbu xato aniqlangan zahoti bartaraf etiladi (maydon almashiniladi), lekin hisob qanday bo'lsa, shundayligicha qoladi.

1.2.10. “Libero” o'yinchisi.

“Libero” o'yinchisi haqida.

Har bir jamoa o'z tarkibidagi 14 o'yinchi ichida 2 ta himoyada o'ynovchi “libero” o'yinchisini kiritish mumkin. “Libero” o'yin bayonnomasida rasmiylashtirilgan bo'lishi shart va birinchi partiyadagi joylashishida raqami ko'rsatilishi kerak. “Libero” jamoa sardori yoki o'yinda sardor sifatida o'ynashi mumkin emas.

“Libero”ning kiyimi. “Libero”ning kiyimi boshqa

o'yinchilarnikidan ranggi yoki shakli bilan tubdan ajralib turishi shart. "Libero"ning kiyimi (futbolikasi) boshqa o'yinchilar kiyimi kabi raqamlangan bo'lishi lozim.

"Libero" faoliyati tavsifi.

"Libero"ning o'yin harakati.

"Libero" orqa zonadagi xohlagan o'yinchining o'rniga tushib o'ynashi mumkin. "Libero" faqat orqa chiziqda himoyada o'ynaydi, unga umuman hujum zarbasini berish (agar to'p to'r sathidan balandda bo'lsa) taqiqlanadi. "Libero" to'p kiritishda to'siq qo'yishda ishtirok etishi mumkin emas. "Libero" ishtirokida uzatilgan to'p oldingi zonaga yo'naltirilgan bo'lsa, bu to'pni to'rdan yuqori holatda hujumda qo'llash mumkin emas. Agar shu vaziyat orqa chiziq hududlarida ro'y bersa bunday holda "libero" uzatgan to'pni hujum zarbasida qo'llash mumkin.

"Libero"ning o'yinchi o'rniga almashtirilishi.

"Libero" ni almashtirish chegaralanmaydi, uning almashtirilishi qoidadagi almashtirish hisobiga kiritilmaydi. Lekin "libero"ni almashtirishda kamida bir to'p o'ynalishi kerak. "Libero" bilan almashgan o'yinchi faqat uning o'zini o'rniga tushishi mumkin. "Libero"ning o'yinga tushishi to'p kiritishga hushtak chalinishidan oldin ham o'z ifodasini topishi mumkin:

a) har bir partiya oldidan ikkinchi hakam o'yinchilarning maydonda joylashishini nazoratdan o'tkazganidan so'ng;

b) to'p maydondan "tashqari"da bo'lganida.

To'p kiritishga hushtakchalinganidan so'ng, lekin to'pni kiritishdan oldin "libero"ning o'yinga tushishi bekor qilinmaydi, ammo to'p o'ynalgandan keyin og'zaki tanbeh beriladi. Agar shunday holat qaytarilsa, unda bu vaziyat jazo berish uchun asos bo'ladi. "Libero" va almashadigan o'yinchilarning maydonga kirish chiqishi o'z jamoasining o'rindig'i oldidan hujum chizig'ining yon chizig'i bilan kesishgan joyidan amalga oshiriladi.

Yangi "Libero"ni qayta ro'yxatga olish.

Ilk bor ro'yxatga olingan "libero" jarohat olsa, birinchi hakamning ruxsati bilan murabbiy o'z jamoasi tarkibidagi hali maydonga chiqmagan biror o'yinchisini "libero" sifatida ro'yxatdan o'tkazishi mumkin. Jarohatlangan "libero" ushbu o'yin davomida qayta maydonga chiqish huquqiga ega emas.

Yangi "libero" o'yin oxirigacha "libero" funksiyasini ijro etishi shart. Yangi "libero"ning o'yin raqami tanbehlar ustunida qayd etilishi

va navbatdagi partiyaning maydonda joylashish varaqasiga yozilishi kerak.

1.2.11. Hakamlar, ularning vazifalari va rasmiy ishoralari **Hakamlar va ularning faoliyati.**

Tarkibi:

- birinchi hakam (minbardagi hakam);
- ikkinchi hakam;
- hakam-kotib;
- axborot beruvchi hakam;
- 4 ta chiziq hakamlari;
- 6 ta to'p uzatib turuvchilar.

Hakamlar va ularning ish faoliyati. O'yin davomida hushtak chalish huquqi faqat birinchi va ikkinchi hakamga beriladi.

Birinchi hakam to'pni o'yinga kiritishga ruxsat hushtagini chaladi.

Birinchi va ikkinchi hakam yuz bergan xatoga aniq ishonch qilganlaridan so'ng o'yinni to'xtatishga ko'rsatma beradilar.

Bu holatda birinchi hakam ro'y bergan xatoning mohiyatiga ham, xatoga yo'l qo'ygan o'yinchiga ham ko'rsatma bermaydi. U faqat o'yinning davom ettirilishiga ishora qiladi.

Birinchi hakam quyidagilarni rasmiy ishora bilan ko'rsatadi:

- a) to'p kiritadigan jamoani;
- b) xatoning to'g'riligini;
- c) xato qilgan o'yinchini (agar zaruriyat bo'lsa).

Ikkinchi hakam birinchi hakamning ishorasini kuzatib, uni takrorlaydi.

Agar xato ikkinchi hakam tomonidan belgilansa, u quyidagilarga ishora bilan ko'rsatishi lozim:

- a) xato to'g'ri;
- b) xato qilgan o'yinchi;
- c) to'p kiritadigan jamoani.

Bu holda birinchi hakam ishorasini qaytarmaydi.

Birinchi hakam joyi. Birinchi hakam o'z faoliyatini to'r tortilgan ustun orqasida joylashadigan hakam o'rindig'ida tik turib yoki o'tirgan holatda amalga oshiradi.

Birinchi hakamning faoliyati. Birinchi hakam o‘yin jarayonini o‘yin boshlanishidan yakunlangungacha boshqarib turadi. U shu o‘yinda ishtirok etayotgan barcha hakam va o‘yinchilarga rahbarlik qiladi. O‘yin davomida uning qarori hal qiluvchi kuchga ega. Birinchi hakam qolgan hakamlar qarorini noto‘g‘ri deb topsa, ularning qarorini bekor qilish huquqiga ega. Agar hakam o‘z vazifasini uddalay olamasa, birinchi hakam ularning vazifasini o‘z zimmasiga olishi mumkin.

Birinchi hakam maydondagi boshqa ishchilar (to‘pni olib beruvchilar maydonni tozalovchilar) faoliyatini ham nazorat qiladi.

Birinchi hakam o‘z qarorlarini muhokama qilishga yo‘l qo‘ymasligi kerak. Lekin jamoa sardori iltimosiga ko‘ra, u o‘zining qaroriga izoh berishi lozim. Agar sardor mazkur izohdan qanoatlanmasa, unga o‘yindan so‘ng rasmiy shikoyat arizasini yozish huquqi berilishi kerak.

Birinchi hakam maydon, uskunalarini tayyor holatda ekanligini ko‘rib chiqishlari lozim.

Birinchi hakam o‘yindan oldin:

- maydon, to‘p va boshqa uskunalar holatini nazoratdan o‘tkazish;
- jamoa sardorlari bilan qur’a tashlashini amalga oshirish;
- razminka (chigal yozdi mashqlar) qilayotgan o‘yinchilarni nazorat qilish.

O‘yin davomida faqat birinchi hakam quyidagi huquqlarga ega:

- jamoalarni ogohlantirish;
- nomunosib xulq-atvor, odob hamda to‘pni o‘yinga kiritishni cho‘zish hollarini jazolash.

Ikkinchi hakam.

Joyi. Ikkinchi hakam birinchi hakamning qarama-qarshi tomonidagi voleybol ustuni ortida birinchi hakamga qaragan holda tik turib joylashadi.

Vakolatlari. Ikkinchi hakam birinchi hakamning yordamchisi hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda uning o‘zining mustaqil vakolatlari mavjud. Agar birinchi hakam o‘z faoliyatini davom ettira olmaslik holatiga tushib qolsa, ikkinchi hakam uning vazifalarini o‘z zimmasiga oladi.

Ikkinchi hakam hushtak chalmasdan turib, o‘z vakolatiga tegishli bo‘lmagan xatolarni ishora bilan ko‘rsatishi mumkin. Lekin u ushbu xatolarni birinchi hakam so‘zsiz e‘tiborga olishini talab qila olmaydi.

Ikkinchi hakam kotib faoliyatini ham nazorat qilib borish, tanaffuslarga ruxsat berish, tanaffuslarni vaqtini nazorat qilish, noto‘g‘ri

murojaat yoki talabni rad etish, o'yinchi almashtirish sonini nazorat qilib turadi hamda bu haqida birinchi hakamga to'liq axborot berib boradi.

Ikkinchi hakam jazo chorasi ko'rilgan jamoa a'zolarini kuzatadi va ularni qoidaga xilof harakatlari haqida birinchi hakamga xabar beradi.

Kotib. Yig'ilgan ochkolarni yozib boradi va hisobning tabloda to'g'ri aks ettirilishini nazorat qiladi.

O'yinga to'p kiritish navbatini nazorat qiladi. Agar navbat buzilsa, zudlik bilan bu haqida hakamlarga xabar qiladi.

Tanaffuslar va o'yinchi almashtirishlarni bayonnomaga yozib boradi hamda buni to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini ikkinchi hakamga bayonot beradi.

Hakamlarni partiya tugagani, texnik tanaffuslarning boshlanishi va tugash vaqti hamda hal qiluvchi partiyada hisob 8 bo'lganligi haqida xabardor qiladi.

Har bir ko'rilgan jazo choralarini bayonnomada qayd etadi.

O'yin yakunida kotib:

- yakuniy hisobni bayonnomaga yozish;
- agar shikoyat bo'lsa, uni bayonnomaga qayd etish va sardorga shu shikoyat mohiyatini bayonnomada ko'rsatishga ruxsat berish;
- bayonnomaga imzo chekish, sardor va hakamlarga imzo chektirishdan iborat.

Chiziq hakamlari.

Hakamlik qilish joyi. Agar o'yinda ikki chiziq hakam ishtirok etsa, ular maydon burchaklaridan 1-2 m uzoqlikda bir-biriga diagonal holatda joylashadilar. Ular yon va orqa chiziqlarni o'z tomonidan nazorat qiladi.

FIVBning rasmiy musobaqalarida 4 ta chiziq hakamlari ishtirok etadi. Ular maydonning har bir burchagidan 1-3 m uzoqlikda bo'sh zonada turib, o'z chiziqlarini nazorat qiladi.

Burchlari. Chiziq hakamlari o'z harakatlarini bayroqcha (40x40 sm) bilan amalga oshiradi. Chiziq hakamlari quyidagilarga e'tibor qaratishlari lozim:

- to'p maydonga yoki chiziq ustiga tushganda ishora qilish;
- to'p maydondan tashqariga tushsa yoki chegaralovchi antenna tashqarisidan o'tsa ishora qilish;
- to'p antennaga tegsa yoki to'r tagidan o'tsa ishora qilish;
- to'p o'yinga kiritilayotganda o'yinchi maydondan tashqarida bo'lsa ishora qilish;
- to'pni o'yinga kiritayotgan o'yinchining chiziqni bosganligi yoki

bosmaganligi haqida ishora qilish;

-o'yinchi o'z maydonida to'p bilan o'ynayotganda, antennaga tegsa yoki bu holat o'yinga xalaqit bersa ishora qilish;

-to'p to'r ostidan o'tsa yoki raqib maydoni tomonidan antennaga tegsa ishora qilish.

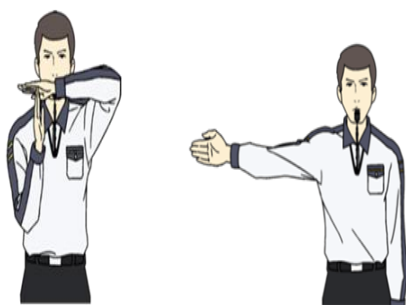
Bu harakatlarni birinchi hakam iltimosiga ko'ra takror bajarib ko'rsatadi.

Rasmiy ishoralar.

Hakamlar ishoralari. Hakamlar ro'y beradigan xatolar yoki tanaffuslarni rasmiy ishoralar bilan amalga oshiradi. Ishora holati biroz vaqt saqlanib turishi lozim. Hakam bir qo'li bilan xatoga yo'l qo'ygan jamoa maydonini, ikkinchi qo'li bilan to'p qaysi tomonga berilishini ko'rsatadi.

Chiziq hakamlarini bayroqcha bilan ishora qilishi. Chiziq hakamlari ro'y bergan xatolar mohiyatini rasmiy ishora bilan ma'lum qilib, biroz ushbu holatni saqlab turishi lozim.

HAKAMLAR IMO-ISHORALARI (ko'rsatkich belgilari)

<i>1.To'pni o'yinga kiritish uchun ruxsat berishdagi qo'l harakati. (Birinchi hakam vakolati).</i> 	<i>2.To'p kirituvchi jamoani ko'rsatishdagi qo'l harakati. (Birinchi va ikkinchi hakam vakolati)</i>
<i>3. Maydon almashtirish tarafini ko'rsatish. (Birinchi hakam vakolati)</i> 	<i>4. Tanaffus (taym-aut) qo'llar (T) harfi shaklda bo'lish va taym-aut so'ragan jamoa tomonni ko'rsatish (Birinchi va ikkinchi hakam vakolati)</i>

5. O'yinchi almashtirish. Qo'llarni tirsak holatida ko'tarib o'zaro aylantirish harakatini ko'rsatish. (Birinchi va ikkinchi hakam vakolati)

6. Noto'g'ri xulq-atvor uchun ogohlantirish. Sariq kartochka ko'rsatish. (Birinchi hakam vakolati)

7. O'yinda noto'g'ri xulq-atvor uchun jazolash. (qizil kartochka ko'rsatish) (Birinchi hakam vakolati)

8. Bitta o'yindan chetlashtirish. Sariq va qizil kartochkalarni bir vaqitda ko'rsatish. (Birinchi hakam vakolati)

9. Diskvalifikatsiya musobaqadan butunlay chetlashtirish. Sariq va qizil kartochkalarni alohida ko'rsatish. (Birinchi hakam vakolati)

10. Musobaqa yoki partiyani yakunlash. Ko'krak qafasi oldida panjalarni kesim shaklida ko'rsatish. (Birinchi va ikkinchi hakam vakolati)

11. To'pni o'yinga kiritishda yuqoriga otilmagan to'p. Ochiq qo'l kaftini yuqoriga ko'tarish. (Birinchi hakam vakolati)

12. To'pni o'yinga kiritishda 8 sekundan ortiq ushlab turish. Keng yozilgan qo'llarni 8 ta barmog'ini ko'tarish. (Birinchi hakam vakolati)

13. To'siq qo'yish yoki to'p yo'nalishini to'sish. Ikki qo'l panjalarni oldinga qaratib ko'tarish (Birinchi hakam vakolati)

14. Joylashish va joy almashishdagi xato. Bosh barmoq bilan aylana harakatini ko'rsatish. (Birinchi va ikkinchi hakam vakolati)

15. To'p maydonda. Qo'l va barmoqlarni maydon yuzasi tomon yo'naltirish. (Birinchi va ikkinchi hakam vakolati)

16. To'p maydon tashqarisida. Qo'llarni tirsak qismidan yuqoriga ko'tarib gavda tomon harakatlantirish. (Birinchi va ikkinchi hakam vakolati)

17. To'pni ushlash. Qo'lni tirsak qismidan yuqoriga harakatlantirish. (Birinchi hakam vakolati)

18. To'pga ikki marta tegish. Barmoqlarda ikki raqamini ko'rsatish (Birinchi va ikkinchi hakam vakolati)

19. To'pga to'rt marta tegish. Barmoqlarda to'rt raqamini ko'rsatish (Birinchi va ikkinchi hakam vakolati)

20. O'yinchi to'rga tegish yoki o'yinga kiritilgan to'p tegib qaytish. Muqobil qo'l bilan to'rning muvofiq tomonini ko'rsatish (Birinchi va ikkinchi hakam vakolati)

21. To'rni tashqi qisimlariga tegish. Panja pastga qaratilgan qo'l bilan to'r ustiga ko'tarish (Birinchi hakam vakolati)

22. Hujum vaqtidagi xato orqa zonadan chiziqni bosib hujum qilishi, libero oldingi zonada yuqoridan ikki qo'llab to'p uzatish. (Birinchi hakam vakolati)

23. To'pni o'yinga kiritayotgan o'yinchi chiziqni bosganda, o'yinchi raqib maydoniga o'tib ketganda. Qo'lni ko'rsatkich barmog'ini chiziq tomon qaratish (Birinchi va ikkinchi hakam vakolati)

24. Ikki tomonga taalluqli xato va takror o'ynash qo'llarni bosh barmoqlarini yuqoriga ko'tarish. (Birinchi va ikkinchi hakam vakolati)

25. To'pga tegish. Bir qo'l panjasini boshqa qo'l barmoqlariga tekkizish (Birinchi va ikkinchi hakam vakolati)

26. O'yinni cho'zish, to'p uzatishni kechiktirish uchun ogohlantirish. Qo'lni ko'tarib sariq kartochkani ikkinchi qo'l bilagiga tekkizish va shu ogohlantirish qizil kartochkada ham ko'rsatiladi. (Birinchi hakam vakolati)

1. To'p maydonda. Bayroqcha tutgan qo'l pastga qaragan holatda (Chiziq hakamining vakolati)

2. To'p maydondan tashqarida. Bayroqcha tutkan qo'l tepaga qaragan holatda (Chiziq hakamining vakolati)

3. To'p o'yinchiga tegib maydonni tark etganda. Bayroqcha chap qo'l kaftlariga qo'yilgan holatda (Chiziq hakamining vakolati)

4. To'p kirituvchi o'yinchi chiziqni bosganda. Bayroqchani keskin silkitish (Chiziq hakamining vakolati)

5. Bir xulosaga kela olmaslik. Ikki qo'l ko'krak oldida kres shaklda, o'ng qo'lda bayroqcha. (Chiziq hakamining vakolati)

32. O'yindagi kotib vazifalari. O'yin bayonnomasini yozish, varaqdagi o'yinchilar raqamini bayonnomaga kiritish, ochkolarni yozib borish va hisoblash, shu ochkolarni tabloda to'g'ri aks etishini nazorat qilish, o'yinga to'p kiritish navbatini belgilash.

Voleybol qoidalarining barchasini birgina qo'llanmada aks ettirish, qiyin ammo biz eng asosiy holatlar ustidagina to'xtalib o'tdik. Yuqoridagi ma'lumotlarni o'zlashtirishda "Voleybolning rasmiy qoidalari" qo'llanmasidan foydalanish zarur bo'ladi.

Maktab yoshidan biz voleybol sport turini o'rganib boramiz. Ko'pchilik bu tezkor, qiziq va jamoaviy o'yinni juda yaxshi ko'rishadi. Professional darajada bo'lmasa-da voleybol qonun-qoidalarini bilamiz. Shunga qaramasdan biz bugun zamonoviy voleybol qonun-qoidalari haqida ozmi ko'pmi ma'lumotlar yoritdik. Bu ma'lumotlar bilimlaringizni oshirish uchun yetarli darajada deb o'ylaymiz.

**“VOLEYBOL MUSOBAQALARNI TASHKIL ETISH VA
HAKAMLIK QILISH NAZARIYASI” MAVZUSI BO‘YICHA
NAZORAT SAVOLLARI:**

1. Voleybol o‘yini qoidalarining kelib chiqishi haqida nimalarni bilasiz?
2. Musobaqa Nizomining maqsadi, mohiyati va mazmuni nimalardan iborat?
3. Musobaqa tashkil qilishdagi hujjatlar tartibi.
4. Musobaqani tashkil qilish tizimlari aylanma, chiqib ketish va aralash tizimlar mohiyati.
5. Musobaqani ochilish va yopilish marosimlari qanday, qaysi tartibda va nimaga asosan o‘tkaziladi?
6. Maydon, to‘r, antena va to‘pning o‘lchamlari.
7. O‘yin usullarini ijro etishdagi xatolar.
8. Hisobni olib borilishi, partiyalarda va partiyalar oralig‘ida beriladigan tanaffuslar.
9. Tanaffuslarning ketma-ketligiga tavsif bering.
10. “Libiro” o‘yinchisining faoliyati haqida tavsif bering.
11. Ishtirokchilar xulqiga, ularga qo‘yiladigan talablarni tavsiflang.
12. Hakamlar va ularning ish faoliyati haqida tavsif bering.

1.3. BASKETBOL MUSOBAQALARNI TASHKIL ETISH VA HAKAMLIK QILISH NAZARIYASI

1.3.1. Basketbol o'yin qoidalarining kelib chiqishi

Basketbol o'yinining birinchi qoidalar o'yinning ixtirochisi muhtaram janob Djeysm Neysmit tomonidan ishlab chiqilib, **15 yanvar 1892 yilda** AQSHda, Massachusetts shtatining, Springfield kollejining "Treugolnik" ("Uchburchak") gazetasida "Basketbol o'yinining qoidalar kitobi" deb nomlangan sahifa ostida narshga chiqarilgan. Bu "kitob" 13 qismdan iborat bo'lib, unda o'yinning asosiy maqsadi, o'yinchilarning harakatlari va to'p bilan o'ynash qoidalar borasida tushunchalar berilgan edi. Jumladan, (Neysmitning fundamental qoidalar):

1. Basketbol faqat dumaloq to'p va qo'llar bilan o'ynaladi;
2. To'pni qo'lda ushlab turgan holatda qadam bosish ta'qiqlanadi;
3. O'yinchi maydonda xohlagan vaqtda, xohlagan pozitsiyani egallashi mumkin;
4. O'yinchilar o'rtasida personal (shaxsiy) kontaktlar (muloqotlar) ta'qiqlangan;
5. Halqalar gorizontal holatda o'yin maydonidan yuqorida o'rnatilgan bo'lishi lozim.

Dastlabki qoidalar hozirgi kungi zamonaviy basketbolning qoidalarida ham saqlanib qolingan.

1927 yilda Shvetsariya poytaxti Jeneva shahrida Xalqaro Jismoniy tarbiya maktabi tashkil topdi. Maktabning birinchi direktori lavozimiga Springfield kolleji o'qituvchisi doktor Elmer Berri tayinlandi. Yangi tuzilgan tashkilot Yevropa va boshqa qit'alarda basketbol rivojlaniga, xalqaro "basketbol" muloqotlari o'rnatilishiga va o'yin qoidalar shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsata boshladi.

U paytlarda basketbol o'yini dunyo bo'ylab ko'p mamlakatlarda, deyarli barcha qit'alarga o'ynalganiga qaramay, xalqaro uchrashuvlar soni juda kam bo'lgan. Moddiy va transport muammolari bilan birga o'yin qoidalar turli mamlakatlarda o'zgacha tavsiflanganligi mamlakatlararo munosabatlar rivojlanishiga to'sqinlik qilgan. Masalan: Fransiya, Belgiya, Ispaniya va Portugaliya mamlakatlarida "fransuz" basketbol qoidalar qo'llangan bo'lsa, boshqa qit'alarda "amerikancha" qoidalarini qo'llab musobaqalar o'tkazilgan. Bir-biridan keskin farqlangan o'yin qoidalar xalqaro musobaqalarni o'tkazish imkoniyatini bermagan. Bu va boshqa masalarni muhokama qilish maqsadida 8 ta mamlakat Argentina, Gretsiya, Italiya, Latviya, Portugaliya, Ruminiya,

Chexoslovakiya, Shvetsariya basketbol federatsiyalari vakillari doktor Elmer Berri taklifiga binoan **18 iyun 1932 yilda** birinchi xalqaro basketbol konferensiyasida ishtirok qilish maqsadida Jenevaga tashrif buyuradilar.

Birinchi xalqaro konferensiya ishtiroqchilari “amerikaning” basketbol qoidariga kichik o‘zgarishlar kiritgan holda, ularni yagona xalqaro qoidalar sifatida qabul qilinishiga va Xalqaro basketbol Federatsiyasi (“XBF” - o‘zb. tili, “FIBA” - ingl. tili) tashkil qilinishiga bir ovozdan ovoz berishdi. Shvetsariya fuqarolari **Leon Buffar - XBF birinchi Prezidenti, Vilyam Djons esa - Bosh kotib** lavozimlariga saylandilar.

Oradan ko‘p vaqt o‘tmay bu tashkilot qoshida bir nechta komissiyalar tuzildi. Birinchilardan, o‘yin qoidalariga ma’sul – texnik komissiya faoliyatini boshladi.

1932-1948 yillarda texnik komissiya asosan “amerika” basketbol qoidalarini yagona tizimga keltirish ustida ko‘p ish yuritdi va **1956 yilda Melburndagi Olimpiya o‘yinlaridan** so‘ng XBF kongressida, xalqaro qoidalar AQSHning qoidalaridan deyarli ravishda farqli va mustaqil bo‘lib shakillandi.

O‘yin texnikasi va taktikasi rivojlanishi, o‘yinchilarning o‘yin mahorati o‘sib, takomillashgan sari, jamoalar uchrashuvlari haqiqiy tomoshaga aylandi. Basketbolchilarning o‘yin “san’ati” va jismoniy qobiliyatlari o‘ziga xos tenglashdi. Basketbol nafis va barkamol, dunyo bo‘ylab ko‘plab tomoshabinlarni o‘ziga jalb qiluvchi o‘yinga aylandi.

1.3.2. Musobaqalarning ahamiyati

Sport musobaqalari sportchilarning malakalarini oshirishda katta ahamiyatga ega. Ular jismoniy, texnik, taktik, ruhiy, funksional tayyorgarliklarni aniqlashga va takomillashtirishga yordam beradi hamda qilinayotgan mehnatning natijasini ko‘rsatadi.

To‘g‘ri va yaxshi tashkil qilingan musobaqalar katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Chunki musobaqalar faqat jismoniy sifatlargagina (kuchlilik, chidamlilik, tezkorlik va egiluvchanlik) emas, balki ruhiy-psixologik sifatlarga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Musobaqa davrida sportchilarning tashkilotchilik, o‘zini tuta bilishlik, jamoa maqsadini o‘z maqsadidan yuqori qo‘ya olishlik kabi yana bir qancha sifatlari ham takomillashadi.

Musobaqalarda qatnashuvchilar avvalombor, tajriba almashadilar, trenerlar esa yangi trenirovka usullarini sinovdan o'tkazish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shuningdek, sport musobaqalari sport turlarini targ'ib qilishning eng yaxshi va hammabop shakllaridan hisoblanadi.

Mamlakatimizda musobaqalar o'tkazilishi tufayligina sport o'yinlaridan basketbol, futbol, gandbol, tennis va boshqalar ommaviylashdi. Demak, musobaqasiz sportning bo'lishi mumkin emas.

1.3.3. Musobaqalarga tayyorgarlik, uning nizomi hamda smetasi

Musobaqalarni yuqori saviyada o'tkazish ularni tayyorlash darajasi qanday bo'lganligiga bevosita bog'liqdir.

Tayyorgarlik ishlariga hujjatlarni tayyorlash (ishlab chiqish), musobaqa o'tkaziladigan joylarni tayyorlash, qatnashuvchi jamoalar bilan ish olib borish va shu kabilar kiradi.

Har bir musobaqaga tayyorgarlik unga nizom tuzish bilan boshlanadi. Nizom musobaqa o'tkazishda asosiy hujjat bo'lib hisoblanadi. U yoki bu tashkilot Nizomni oldindan aniq bilishi, unga o'quv-trenirovka ishlarini to'g'ri rejalashtirishiga yordam beradi. Shuning uchun Nizomni o'z vaqtida qatnashuvchi tashkilotlarga oldindan yuborishlari o'ta zarur.

Nizom musobaqani o'tkazuvchi sport tashkiloti tomonidan tuziladi hamda quyidagilarni ifodalaydi:

1. Musobaqaning maqsadi va vazifalari. Ular quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

- a) o'quv-trenirovka ishlarining yakunini tekshirish;
- b) basketbolchilarning tayyorgarligini tekshirish va kuchlilarni aniqlash;
- v) sportchilarning tizimli ravishda trenirovka qilishga va sport mahoratlarini oshirishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish;
- g) basketbol o'yinini omma o'rtasida keng yoyish va boshqalar.

Musobaqalarni o'tkazish joyi va vaqti. Musobaqa o'tkaziladigan shahar (baza) ko'rsatiladi va kunlari belgilanadi.

2. Musobaqani boshqarish. Musobaqani tashkil qiluvchilar qaysi tashkilotligi, rahbarlari, hakamlar hay'ati va ularni tasdiqlovchi tashkilot ko'rsatiladi;

3. Musobaqalarda qatnashuvchi tashkilotlar va sportchilar. Musobaqada qatnashuvchi jamoalar soni va nomi ko'rsatiladi; talabnoma

(zayavka)ga kiritiladigan qatnashuvchilarning ko‘pi bilan qancha bo‘lishligi, ya’ni soni, yoshi va ularni malakasi belgilanadi.

4. Musobaqalarni o‘tkazish shartlari. Qur’a tashlash vaqti, joyi va uning asosiy prinsiplari (tamoyillari) ma’lum qilinadi. Musobaqa qaysi o‘yin tizimi (aylanma, chiqib ketish, aralash) bo‘yicha o‘tkazilishi ko‘rsatiladi.

5. Norozilik (protest)larni taqdim etish shartlari va ularni ko‘rib chiqish tartibi.

6. Jamoalarni va qatnashuvchilarni mukofotlash. G‘olib jamoa va sovrindorlarni mukofotlash, esdaliklar taqdim qilish ko‘rsatiladi.

7. Jamoalarni qabul qilib olish. Agar musobaqalar sportchilarning doimiy turar joylarida o‘tkazilmasa, u holda mablag‘ ajratuvchi tashkilot, kelish va ketish muddatlari, joylashtirish hamda ovqatlantirish qanday tashkil etilishi ko‘rsatiladi.

8. Talabnoma (zayavka)ni va qayta talabnomani taqdim etish turlari va vaqti, jamoalar va qatnashuvchilarni rasmiylashtirish (pasport, reyting daftarchasi, klassifikatsiya bileti, talabalik guvohnomasini taqdim qilish) tartibi.

Nizom tuzilgandan so‘ng musobaqani o‘tkazish uchun ketadigan mablag‘ smetasi tuziladi. Unga asoslanib mazkur musobaqani o‘tkazadigan tashkilotlar pul vositalarini ajratadi.

Smeta tuzilganda quyidagilar ko‘rsatiladi:

1. Musobaqa nomi.
2. O‘tkazish vaqti va joyi.
3. Hakamlarning soni va ish haqi.
4. Qatnashuvchilar soni (shu jumladan boshqa shaharlardan kelganlar) ularni joylashtirish, ovqatlantirish va yo‘l xarajatiga ketadigan mablag‘.
5. Musobaqa o‘tkazish joyini ijarasi.
6. Mehmonxona ijarasi.
7. Musobaqa o‘tkaziladigan joyni badiiy bezatish uchun ketadigan xarajat.
8. Afisha, dasturlar, qaydnomalar va yozish-chizish uchun kerakli qog‘oz, qalam, ruchka va shu kabilar xarajati.

9. Diplom, esdalik sovg'alari, mukofotlar va shu kabilarga sarf bo'ladigan xarajat.

10. Transportga ketadigan xarajat.

11. Xizmat ko'rsatuvchi xodimlar uchun xarajat (ishchilar, farroshlar, tibbiy xodimlar).

Musobaqa o'tkazish uchun bosh hakam va bosh kotib tasdiqlanadi.

Yirik musobaqalarni o'tkazish uchun barcha tadbirlarni bevosita musobaqa o'tkazadigan joyda 5-7 kishidan iborat tashkiliy qo'mita tashkil qiladi. Uning vazifasiga musobaqa o'tkaziladigan joyni tanlash va jihozlash, asbob-anjomlarni tayyorlash, trenirovka va joylashish joylarini aniqlash, ovqatlanishni tashkil qilish, kotiblarni komplektlash, musobaqa oldidan xabar berish kiradi. Musobaqadan oldin xabar berish gazeta, radio, televidenie orqali musobaqa o'tkaziladigan joy, vaqt va qatnashchilar to'g'risidagi axborotni o'z ichiga oladi.

Afishalarni, dasturlarni, qatnashchilar uchun chiptalarni oldindan tayyorlab qo'yish kerak.

Musobaqa o'tkaziladigan joy shiorlar, plakatlar, jadvallar bilan chiroyli bezatilgan bo'lishi kerak. Uning yonida qatnashchilar va hakamlar uchun xona, issiq suvi bor dush, shifokorlar xonasi bo'lishi lozim. Musobaqa o'tkaziladigan joy radiolashtirilgan bo'lishi kerak. Yuqorida qayd etilganlarni bo'lishi musobaqalarni muvaffaqiyatli o'tkazilishiga kafolat beradi.

Musobaqa qatnashchilari bilan o'tkaziladigan ishlarga quyidagilar kiradi:

- qatnashchilarni qabul qilib olish va joylashtirish;
- musobaqaga qo'yish uchun tayinlangan mandat komissiyasining ishi;
- vakillar maslahati;
- hakamlar kollegiyasining maslahati.

Qatnashchilarni qabul qilish va joylashtirishga tashkiliy qo'mita vakili rahbarlik qiladi. Agar qatnashchilar biron-bir sababga ko'ra kutib olinmasa, aeroportda va temiryo'l vokzalida ular ya'ni mehmonlar, qayerga kelishi lozimligi to'g'risida e'lonlar bo'lishi shart. Musobaqada

xizmat qiladigan hakamlar musobaqa qatnashchilaridan alohida joyda joylashtirilishi kerak.

Musobaqaga qatnashish uchun qo'yish masalasi nizomga muvofiq mandat komissiyasi tomonidan ko'rib chiqiladi.

Musobaqa qo'yish javobgarligini o'z zimmasiga bosh hakam, musobaqa bosh vrachi va mandat komissiya vakili oladilar.

Musobaqalarda basketbol rasmiy qoidalariga rioya qilinishi lozim.

1.3.4. Musobaqa o'tkazish tizimlari

Musobaqa paytida hamma jamoalarga g'alaba uchun kurashishga bir xil sharoit yaratib berish va g'oliblarni haqiqiy natijalar asosida aniqlash kerak.

Musobaqalarni o'tkazish tizimlari har xil bo'lishi mumkin. Lekin u yoki bu tizimlarni tanlashda quyidagi sharoitlarni hisobga olish lozim:

- a) musobaqa oldida turgan vazifalarni;
- b) musobaqa o'tkazish sharoitlarini;
- v) qatnashuvchi jamoalarning sonini;
- g) o'tkazilayotgan musobaqaning turlarini;
- d) qatnashuvchilarning sport tayyorgarligi va ishlab chiqarishda bandligini;
- e) musobaqa o'tkazish joylarining bandligi, soni va hududiy joylashuvini.

Umuman olganda sport o'yinlari musobaqalarini o'tkazish amaliyotida asosan ikkita (chiqib ketish va aylanma) tizim qo'llaniladi.

Bu ikki tizimning qo'shilishi natijasida uchinchi – aralash tizim paydo bo'ladi.

Chiqib ketish tizimi bo'yicha musobaqalar o'tkazish. Bu tizim bo'yicha musobaqalar o'tkazilganda uchrashuvda yutqazgan jamoa keyingi uchrashuvlarda qatnashmaydi. Natijada musobaqa oxirida biror marta ham yutqazmagan jamoa qoladi. Ana shu jamoa g'olib hisoblanadi. Oxirgi (final) uchrashuvda g'olib jamoaga yutqazgan jamoa ikkinchi hisoblanadi.

Bu tizimning afzalligi shundaki, agar 64 jamoa bilan aylanma tizim bo'yicha musobaqa o'tkazish uchun 63 kalendar kuni talab qilinadigan bo'lsa, chiqib ketish tizimi bo'yicha esa faqat 6 kalendar kunining o'zi kifoya. Lekin u bir qator kamchiliklarga ham ega. Bu tizim barcha jamoalarning haqiqiy o'yinlarini aniqlash imkonini bermaydi va shu usul qo'llanilganda aksariyat jamoalar juda kam uchrashuvlarda qatnashadi.

Birorta kuchli jamoa birinchi kunning o'zida mag'lubiyatga uchrab musobaqalardan chiqib ketishi mumkin.

Chiqib ketish tizimi bo'yicha o'tkazilgan musobaqalarda hamma uchrashuvlar biror jamoaning g'alabasi bilan tugallanishi lozim.

Bu tizim ikki variantdan iborat:

a) bir marta mag'lubiyatga uchragandan keyin chiqib ketish;

b) ikki marta mag'lubiyatga uchragandan keyin chiqib ketish (ikkinchi variant juda kam hollarda qo'llaniladi).

Bir marta mag'lubiyatga uchrab chiqib ketish usuli bilan o'tkaziladigan musobaqa uchun quyidagicha kalendar tuziladi. Avval musobaqada qatnashayotgan jamoalarning uchrashuv tartibini belgilaydigan jadval tuziladi. So'ng qur'a yordamida har bir jamoaning jadvaldagi tartib raqami aniqlanadi.

Agarda qatnashayotgan jamoalarning soni 2^n (4, 8, 32, 64 va boshqa)ga teng bo'lsa, u holda hamma jamoalar musobaqaga birinchi kalendar kunida qatnashadilar. Birinchi turda jadvalda yonma-yon turgan jamoalar uchrashadi: birinchi jamoa ikkinchi bilan, uchinchi jamoa to'rtinchi jamoa bilan va h.k. Ikkinchi turda birinchi turning g'oliblari qatnashadilar: birinchi juftning g'olibi ikkinchi juft g'olibi bilan uchrashadi va h.k. Bir mag'lubiyatdan keyin chiqib ketish usuli (olimpiya usuli deb ham ataladi) bilan musobaqa o'tkazish tashkil qilinsa va bunga necha kun kerakligini aniqlash lozim bo'lsa, quyidagi qoidani qo'llash mumkin. Qatnashuvchi jamoalar soni ikkinchi darajasiga (2^n) teng bo'lsa, ya'ni 2^2 , 2^3 , 2^4 , 2^5 , 2^6 va hokazo, darajani ko'rsatib turgan son (daraja ko'rsatkichi) necha bo'lsa, shuncha kun kerak bo'ladi. Daraja ko'rsatkichi musobaqa necha turdan iborat ekanligini ham bildiradi. Misol uchun,

a) 8 ta jamoa (sakkiz ikkinchi darajasi, ya'ni 2^3 ga teng) ishtirok etadigan musobaqa 3 turdan iborat bo'lib, uch kun davom etadi.

Agar qatnashuvchi jamoalarning soni 2^n darajasidan ortiq bo'lsa, u holda daraja ko'rsatkichiga 1 sonini qo'shish bilan musobaqa necha turdan iborat ekanligini hamda necha kun kerakligi aniqlab olinadi. Misol uchun, b) 10 ta jamoa ishtirokidagi musobaqa g'olibini aniqlash uchun 4 kun kerak bo'ladi. Nega deganda, 10 ikkinchi darajasi – 2^3 dan, ya'ni 8 dan ortiq, shuning uchun yuqorida aytganimizdek daraja ko'rsatkichiga (bu yerda uchga) 1 sonini qo'shamiz va hosil bo'lgan son (bu misolda $3+1=4$), ya'ni yig'indi musobaqa necha turdan iborat ekanligini va necha kun kerakligini anglatadi.

Yuqorida ta’kidlab o’tganlarimizni quyidagi formulalar orqali ifodalasa bo’ladi:

a) $2^n = a \Rightarrow n = t$, ya’ni $2^3 = 8 \Rightarrow 3 = 3$

b) $2^n < a \Rightarrow n + 1 = t$, ya’ni $2^3 < 10 \Rightarrow 3 + 1 = 4$

Eslatma:

a – musobaqada ishtirok etadigan jami jamoalarning soni

n – daraja ko’rsatkichi

t – turlar va kunlar soni.

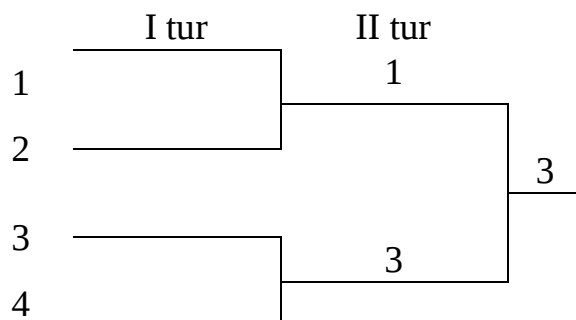
Ushbu formulalarga asoslanib quyidagi jadvalni tuzish mumkin.

13-jadval

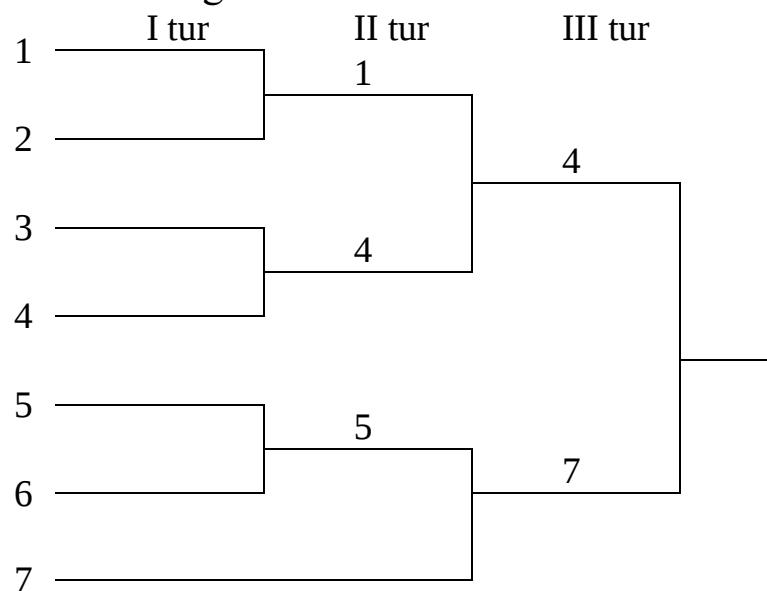
Musobaqada ishtirok etadigan jamoalarning soniga qarab musobaqa necha turdan iborat ekanligini va musobaqa qancha kun davom etishini aniqlash jadvali

Jamoalar soni	Turlar va kunlar soni						
	1	2	3	4	5	6	7
2	+						
3-4		+					
5-8			+				
9-16				+			
17-32					+		
33-64						+	
65-128							+

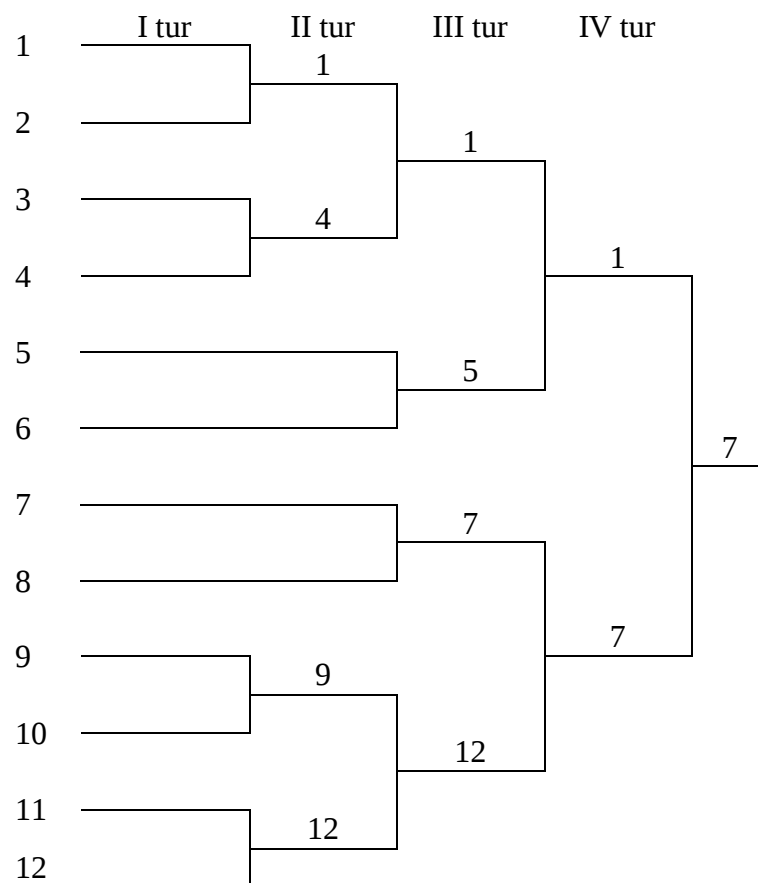
Yuqoridagi jadvaldan shuni xulosa qilsa bo’ladi, misol uchun 4 ta jamoa ishtirokidagi uchrashuvlar quyidagidek bo’ladi.

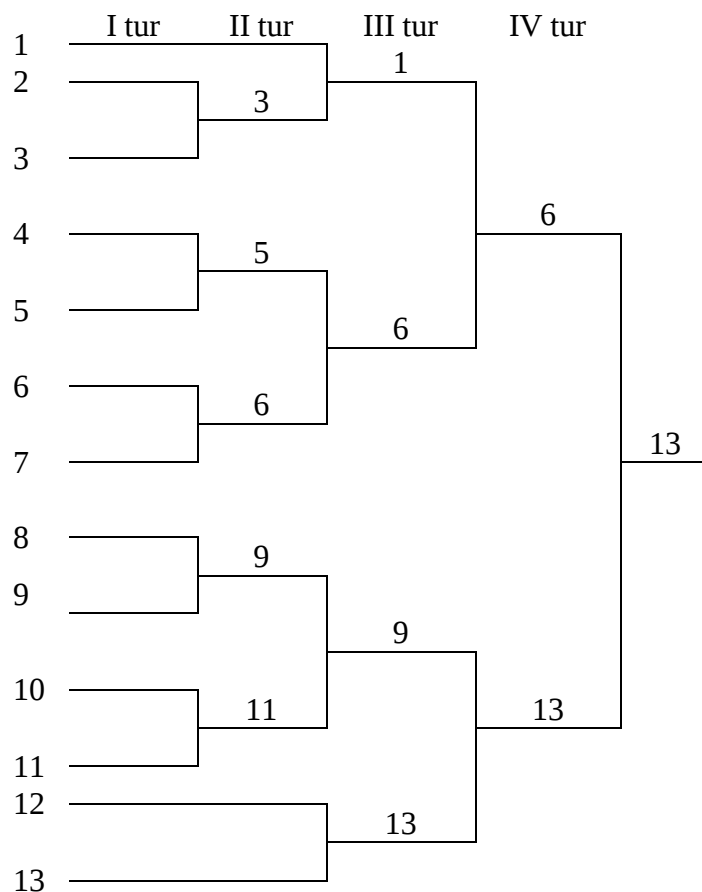
7 ta jamoa ishtirok etganida

12 ta jamoa ishtirok etganida

13 ta jamoa ishtirok etganida

Bir magʻlubiyatdan keyin chiqib ketish usuli bilan musobaqa oʻtkazilganda uchrashuvlar soni qatnashayotgan jamoalar sonidan bitta kam boʻladi.

Birinchi turda hamma jamoalar musobaqada qatnashmagan holatlarda ikkinchi turda jamoalarning sonini 2^n darajasiga keltirish maqsadida jadvalning oʻrtasidagi jamoalar birinchi turdan, chetdagi (yuqoridagi va pastdagi) jamoalar esa ikkinchi turdan musobaqalarga qatnasha boshlaydilar.

Birinchi turda qatnashmaydigan jamoalarning soni juft boʻlganda yuqoridan va pastdan baravar sondagi jamoalar birinchi tur oʻyinlaridan ozod qilinadi. Agar birinchi turda qatnashmaydigan jamoalar soni toq boʻlsa, birinchi tur oʻyinlaridan jadvalning pastidan yuqoriga nisbatan bitta jamoa ortiq ozod qilinadi.

Buni quyidagi formula yordamida aniqlash mumkin:

$$(a - 2^n) \cdot 2 = x$$

a – musobaqaga kelgan jamoalar soni;

2^n – jamoalarning soniga yaqin ikkinchi darajasi, ammo qatnashuvchi jamoalarning sonidan kichik qiymatga ega.

2 – birinchi turda ishtirok etadigan jamoalarni juftlashtiruvchi son;

x – birinchi turda ishtirok etadigan jamoalar soni.

Misol uchun, 12 ta jamoa va 13 ta jamoa musobaqaga ishtirok etadigan holatlarni ko'rib chiqaylik:

$$(a - 2^n) \cdot 2 = x;$$

$$(12 - 2^3) \cdot 2 = (12-8) \cdot 2 = 4 \cdot 2 = 8;$$

ya'ni birinchi turda 8 ta jamoa (3-, 4-, 5-, 6-, 7-, 8-, 9-, 10-, jamoalar) ishtirok etar ekan, 4 ta jamoa (1-, 2-, 11-, 12-,) ikkinchi turdan ishtirok etadi (yuqorida keltirilgan 12 ta jamoa ishtirok etgan kalendarga qarang).

O'n uchta jamoa o'ynaganda quyidagidek bo'ladi:

$$(a - 2^n) \cdot 2 = x;$$

$$(13 - 2^3) \cdot 2 = (13 - 8) \cdot 2 = 5 \cdot 2 = 10;$$

ya'ni birinchi turda 10 jamoa (2-, 3-, 4-, 5-, 6-, 7-, 8-, 9-, 10-, 11-) ishtirok etar ekan, 3ta jamoa (1-, 12-, 13-) ikkinchi turdan musobaqada ishtirok etadi (yuqorida keltirilgan 13 ta jamoa uchun tuzilgan kalendarga qarang).

Kuchli jamoalar I-turning o'zida o'zaro uchrashib mag'lubiyatga uchrab, chiqib ketishlarining oldini olish uchun ularni jadvalga tarqatib chiqish mumkin.

Buni jamoalarning soniga hamda nechta kuchli jamoa bor ekanligiga qarab, yoki avvalgi yilda o'tkazilgan musobaqalarda yuqori o'rinni (1-,2-,3- o'rinlarni) egllagan jamoalarni «onaboshi» qilish yo'li bilan ham amalga oshirish mumkin. Misol uchun, musobaqada 12 ta jamoa ishtirok etayotgan bo'lsa, u holda «A» guruhga 1- o'rinni egallagan, «B» guruhga 2- o'rinni egallagan, «S» guruhga 3- o'rinni egallagan jamoalarni tarqatib chiqiladi. Bundan so'ng qolgan 9 ta jamoa o'zaro qur'a tashlash orqali shu guruhlariga ya'ni, «A», «B», «S» guruhlariga taqsimlanishi mumkin.

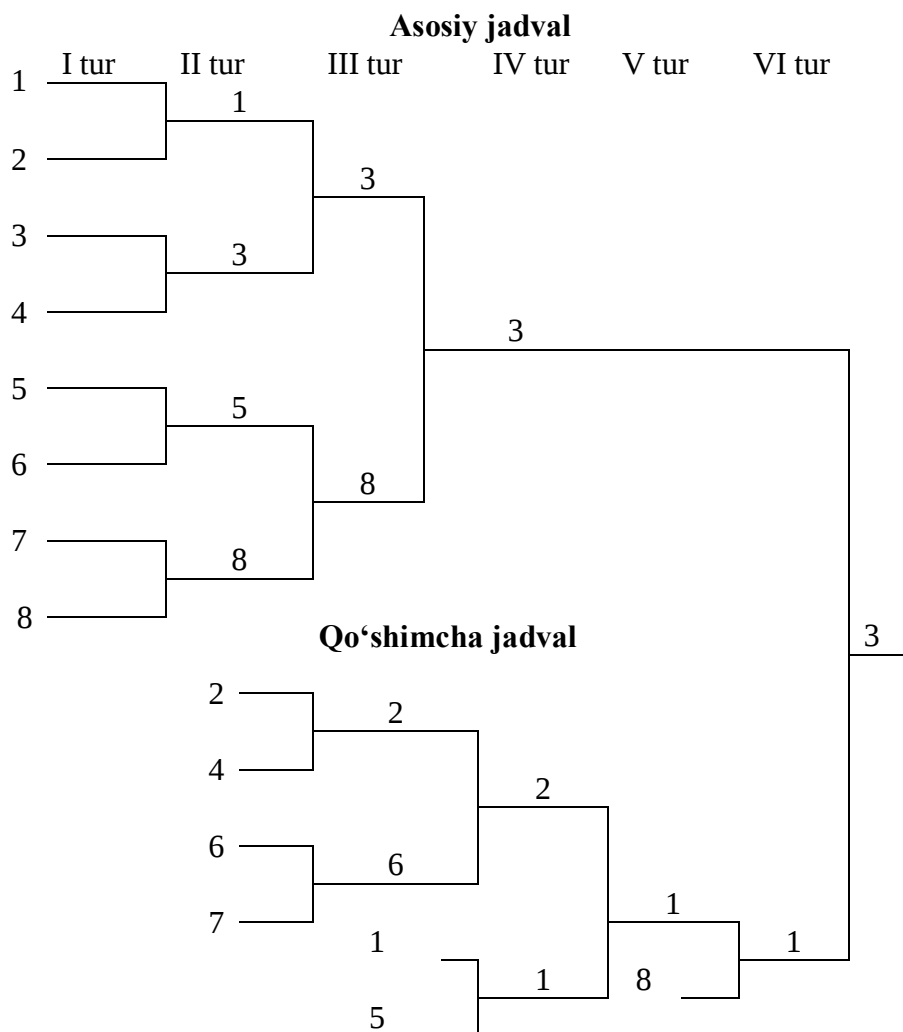
Agar yuqorida qayd etilgandek jamoalarni guruhlariga taqsimlash imkoni bo'lmasa, ularni «ilon izi» shaklida tarqatib guruhlar tuzish mumkin. Misol uchun, 12 ta jamoani 2 guruhga bo'lish lozim bo'lsa, bu quyidagidek amalga oshiriladi.

1	2
4	3
5	6
8	7
9	10
12	11

Ayrim vaqtlarda kuchli jamoalar musobaqalarga I-turdan emas, balki keyingi turlardan, masalan chorak finaldan qo'yiladi.

Ikki marta mag'lubiyatga uchragandan so'ng musobaqalardan chiqib ketish tizimi quyidagicha bo'ladi.

8 ta jamoa ishtirok etgandagi jadval:

Izoh: agar asosiy jadvaldagi jamoa (bu misolda 3-jamoa) qo'shimcha jadvaldagi bir marta yutqazgan jamoaga ya'ni 1-jamoga

yutqazib qo'ysa u holda g'olibni aniqlash uchun yana o'zaro bir marta o'ynashlari va bu uchrashuvda kim yutsa o'sha jamoa g'olib hisoblanadi.

Aylanma tizim. Musobaqalar aylanma tizimda o'tkazilganda hamma jamoalar bir-birlari bilan bir, ikki yoki undan ham ko'proq uchrashib chiqishlari mumkin. Pirovardida butun musobaqa davomida eng ko'p ochko to'plagan jamoa g'olib chiqadi.

Aylanma tizim eng takomillashgan tizim hisoblanadi. Chunki u faqat birinchi o'rinni egallagan jamoanigina aniqlab qolmay, balki musobaqada qatnashayotgan hamma jamoalarning tayyorgarligiga qarab munosib o'rinlarni aniqlab beradi. Bu tizim qatnashuvchilardan katta tayyorgarlikni va basketbolchilarning butun musobaqa davrida yuqori sport formasida bo'lishlarini talab qiladi.

Aylanma tizimning salbiy tomoni – musobaqa o'tkazish uchun ko'p vaqt talab qilishidir. Vaqtdan yutish uchun jamoalarni bir nechta guruhlariga bo'lish mumkin.

Ushbu tizim bo'yicha musobaqalarda jamoalar bir-birlari bilan bir martadan uchrashtirilib, musobaqa tur yoki turnir sifatida o'tkazilishi mumkin.

Aylanma tizimi bo'yicha kalendar tuzishda musobaqalar o'tkazish uchun kerakli kalendar kunlari qatnashuvchi jamoalarning soni juft bo'lgan paytda – musobaqa uchun kerakli kalendar kunlarining soni jamoalarning sonidan bitta kam bo'ladi, toq bo'lganda – teng bo'ladi.

Aylana tizimi bo'yicha kalendar ikki usulda tuzilishi mumkin: takomillashgan va soddalashtirilgan. Birinchi usulda avval toq sonli jamoalar uchun jadval tayyorlanadi. Jamoalarning soni juft bo'lganda oxirgi son hisoblanmay turiladi. Avval kalendar kunlarining soniga teng vertikal chiziqlar chiziladi. Birinchi chiziqning tepasiga birinchi nomer, shu chiziqning atrofiga esa qolgan nomerlar soat strelkasining harakati bo'ylab joylashtiriladi. Boshqa vertikal chiziqlar orasiga nomerlar ketma-ket «ilon izi» shaklida yozib chiqiladi. 5-6 jamoa uchun o'yin kalendari quyidagicha tuziladi:

I kun		III kun		V kun
1		2		3
5 2		3		4
4 3		4		5
	4		5	
	II kun		IV kun	

Jamoalarning soni toq bo'lgan paytlarda vertikal chiziqlarning yuqorisidagi va pastidagi jamoalar shu o'yin kunlari musobaqalarda qatnashmaydilar.

Jamoalarning soni juft bo'lgan paytlarda esa vaqtincha hisoblanmay turilgan oxirgi juft son vertikal chiziqlarning yuqorisida va pastida joylashgan raqamlarga (qo'shib) juftlab chiqiladi. Bunda yuqoridagi raqamlarga – chap tomondan, pastdagilarga o'ng tomondan yozib qo'yiladi.

I kun	III kun	V kun
(6)- 1	(6)- 2	(6)- 3
5 2	1 3	2 4
4 3	5 4	1 5
	4-(6)	5-(6)
	II kun	IV kun

Shundan so'ng har bir kalendar kunni quyidagidek, avval vertikal chiziqning o'ng tomonda joylashgan raqam, so'ng chap tomonda joylashgan raqam ko'chirib yoziladi. Bunda yana bir narsaga ahamiyat berish lozim: birinchi kalendar kunni yuqoridan pastga, ikkinchi kunni pastdan yuqoriga, uchinchi kunni yuqoridan pastga qarab va hokazo tartibda (quyidagi misol singari) ko'chiriladi.

14-jadval

I kun	II kun	III kun	IV kun	V kun
1-(6)	(6)-4	2-(6)	(6)-5	3-(6)
2-5	5-3	3-1	1-4	4-2
3-4	1-2	4-5	2-3	5-1

Shunday qilib, takomillashtirilgan usul bo'yicha kalendar tuzilganda har bir komanda o'z maydoni va raqib maydonida galma-gal musobaqalashish imkoniga ega bo'ladi.

Soddalashtirilgan usul tur va turnir musobaqalarining kalendarini tuzishda qo'llaniladi. Musobaqaga ishtirok etadigan komandalarning soni toq bo'lgan paytda shartli ravishda «0» nomeri qo'shiladi. Qaysi bir komanda «0» bilan juftlashsa, o'sha kuni u musobaqalarda qatnashmaydi (dam oladi).

Masalan, 7 ta jamoa uchun o'yin kalendari quyidagidek tuziladi:

I kun	II kun	III kun	IV kun	V kun	VI kun	VII kun
1-0	1-7	1-6	1-5	1-4	1-3	1-2
2-7	0-6	7-5	6-4	5-3	4-2	3-0
3-6	2-5	0-4	7-3	6-2	5-0	4-7
4-5	3-4	2-3	0-2	7-0	6-7	5-6

Jamoalarning soni juft bo'lgan paytda «0» o'rniga oxirgi juft son yoziladi. Yuqorida keltirilgan misolda «8» raqami yoziladi.

Soddalashtirilgan usul bilan musobaqalarning kalendarini tuzishda «1» raqami har doim o'z o'rnida siljmay turadi, qolgan raqamlar esa soat strelkasining harakatiga qarama-qarshi tomoniga bir pog'ona siljishi oqibatida keyingi kun uchrashadigan jamoalarni bir-biri bilan juftlab qo'yadi.

Aylanma tizim bilan musobaqa tashkil qilinganda uchrashuvlar sonini quyidagi formula bilan aniqlash mumkin.

$$(a - 1) \cdot a : 2 = x$$

a – komandalar soni

x – uchrashuvlar soni

Misol uchun, musobaqada 5 ta yoki 6 ta jamoa ishtirok etganda nechta uchrashuv bo'lishini aniqlash:

$$(a - 1) \cdot a : 2 = x; (5 - 1) \cdot 5 : 2 = 4 \cdot 5 : 2 = 20 : 2 = 10$$

Musobaqada 5 ta jamoa qatnashganida o'nta uchrashuv bo'lar ekan;

$$(a - 1) \cdot a : 2 = x; (6 - 1) \cdot 6 : 2 = 5 \cdot 6 : 2 = 30 : 2 = 15$$

Oltita jamoa ishtirok etgan musobaqada o'n beshta uchrashuv bo'lar ekan.

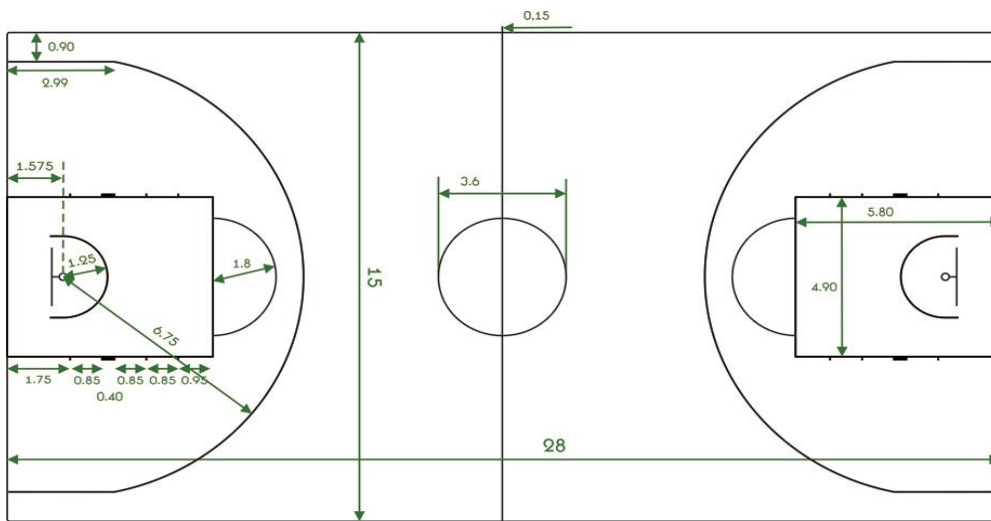
Aralash tizim. Musobaqalar aralash tizimi bo'yicha o'tkazilganda uchrashuvlarning bir qismi chiqib ketish, ikkinchi qismi esa aylanma tizimida o'tkaziladi. Bu usul musobaqalarda qatnashayotgan jamoalarning soni ko'p hamda ular bir-birlaridan hududiy jihatdan uzoqda joylashganlarida qo'llaniladi. Bunday holda hamma jamoalar hududiy guruhlariga bo'linadi. Musobaqalar guruhlarda chiqib ketish tizimi bo'yicha o'tkazilsa, final musobaqalari esa aylanma tizim bo'yicha o'tkaziladi yoki aksincha o'tkazilishi mumkin.

Uchrashayotgan jamoalarning sport kiyimlari bir xil rangda bo'lib qolsa, mezbonlar formalarini almashtirishlari shart. Agar musobaqa neytral maydonda o'tkazilayotgan bo'lsa, u holda kalendarida birinchi bo'lib ko'rsatilgan jamoa sport formasini almashtirishi lozim.

1.3.5. Basketbolning zamonaviy qoidalari

2000-yilning iyun oyida – Xalqaro basketbol federatsiyasi rasmiy ravishda erkaklar va ayollar uchun yangi basketbol qoidalari ishlab chiqdi.

Basketbol maydoni. 28x15m. Basketbol shitining kattaligi 180x105 sm, basketbol to‘rining uzunligi kamida 40 sm va ko‘pi bilan 45 sm bo‘lishi kerak. To‘pni xalqaga otish uchun 12 ta iladigan xalqasi bo‘lishi kerak. (17-rasm)

17-rasm

Basketbol o'yini to'rt chorakdan iborat. Har bir chorak o'n daqiqani tashkil etadi.

Birinchi, ikkinchi, uchinchi va to‘rtinchi shuningdek, qo‘shimcha chorak oralig‘idagi tanaffus ikki daqiqa bo‘ladi.

O'yinning birinchi yarmidan keyingi tanaffus vaqti 10 daqiqani tashkil etadi.

O‘yin jadvalida birinchi turgan jamoa maydon egasi bo‘lib, maydonning qaysi tomonida va qaysi o‘rindiqlarda bo‘lishini tanlash huquqi unga beriladi. Bu haqda mezbon jamoa o‘yindan 20 daqiqa oldin bosh hakamga ma’lum qilishi shart.

Jamoalar birinchi va uchinchi bo‘lim oldidan raqib maydondagi shit oldida mashq qilinishlariga ruxsat etiladi.

Jamoalar xalqaga to'p tashlaydigan tomonlarini faqat uchinchi bo'lim oldidan almashishlari mumkin.

Agarda o'yin boshlanishidan oldin birorta jamoada beshta o'yinchi bo'lmasa o'yin boshlanishiga ruxsat etilmaydi.

Zalning balandligi o'yin maydonidan to shiftgacha 7 metrdan kam bo'lmasligi kerak.

O'yin. Basketbolda har bir jamoa tarkibida 5 nafar o'yinchi bo'lgan 2 ta jamoa o'yinaydi. Agarda maydonda o'yinga tayyor bo'lmagan o'yinchisi bor jamoa bo'lsa o'yin boshlanmaydi.

O'yin vaqti yakunlanganda qaysi jamoa eng ko'p ochko to'plangan bo'lsa o'sha jamoa g'olib chiqqan hisoblanadi.

O'yin o'lchami 28x15 m bo'lgan maydonda o'tkaziladi, maydondagi barcha chiziqlarning eni 5 sm.

Jarima to'pini tashlash chizig'i (yuza qismi), tashqi chiziqlarning ichkari qismida 5,8 m uzoqda bo'ladi.

Yarim aylana bilan ajratilgan raqib savati yonidagi maydonchadan tashqari, maydonning barcha qismi 3 ochkolik to'p tashlash zonasiga kiradi. 3 ochkolik chiziq 3 ochkolik to'p tashlash zonasiga kirmaydi.

Jamoalar. Jamoa tarkibida o'yinga tushadigan 12 nafardan ko'p o'yinchi bo'lmasligi kerak. Agarda jamoa a'zosining familiyasi o'yin boshlanmasdan oldin qaydnomaga kiritilgan bo'lsa va diskvalifikatsiya qilinmagan bo'lsa, 5 ta fol olmaguncha o'ynashga ruxsat etiladi.

Jamoalar 4 dan 15 gacha bo'lgan raqamlarni ishlatishlari kerak. Milliy federatsiyalar o'zlarining o'yinlari uchun 2 xonali sonidan oshmagan boshqa raqamlardan foydalanishlari mumkin.

O'yin holatlari. O'yin har biri 10 daqiqadan bo'lgan 4 bo'limdan iborat. O'yindagi birinchi va ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi hamda har bir qo'shimcha bo'lim orasidagi tanaffus 2 daqiqa davom etadi.

O'yinning yarmi o'tgandan keyin tanaffus 15 daqiqa davom etadi.

Agar 4-bo'limning yakunida hisob teng bo'lsa 5 daqiqa qo'shimcha vaqt beriladi. O'yin qoidasi vaqt tugaganligini bildiruvchi hushtak chalinishi bilan bir vaqtda buzilgan bo'lsa, jarima to'pi vaqt tugaganidan so'ng bajarilishi kerak. Barcha qo'shimcha bo'limlarida, jamoalar 4-bo'limda hujum qilgan savatga hujum qilishadi.

Munozarali to'p. Raqib jamoalardan bir yoki bir necha o'yinchi, qo'pol harakatlarsiz to'pni ololmaydigan darajada bir yoki ikkala qo'l bilan to'pni ushlab turgan paytda munozarali to'p qayd qilinadi.

Munozarali to'p o'ynalayotgan paytda har bir o'yinchining bir oyog'i markaziy aylananing o'z savatiga yaqin bo'lgan qismida, ikkinchi oyog'i markaziy chiziq yonida turishi kerak.

Bir jamoa o'yinchilari aylana atrofidagi joylarni agar raqib jamoasi o'yinchilari bu joylarni egallashni xohlamasa egallashlari mumkin emas.

To'p o'yinga kiritilganda 2 munozarali o'yinchining bir tamondan eng yuqori nuqtaga yetganda urib qaytarilmog'i zarur. Munozarali o'yinchilarning birontasi to'p to'g'ri qaytarilmaguncha o'z pozitsiyasini tashlab ketmasligi shart.

To'pni o'yinchilarning birontasi qaytarmasa munozarali to'p tashlash qaytariladi.

Munozarali to'p tashlashda ishtirok etmagan o'yinchilardan birontasining tana a'zolarining hech bir qismi aylana chizig'i ustida bo'lmasligi yoki to'p qaytarilmaguncha uni kesib o'tmasligi zarur.

To'pni nazorat qilish. To'pni olib yugurish, uni atayin oyoq bilan o'ynash, oyoq qismlari bilan to'sish yoki musht bilan urish qoidabuzarlik hisoblanadi. Tasodifan tegib ketish bilan qoida buzilmaydi.

Ochko

- Jarimadan savatga tushirilsa –bir ochko
- Ikki ochkoli zonadan –ikki ochko
- Uch ochkoli zonadan –uch ochko hisoblanadi.

To'p tashlash. O'yinchi to'pni maydondan tashqarida turib uzatsa to'p tashlangan hisoblanadi.

Hakam to'pni qo'ldan qo'lga berish yoki o'yinchi turgan joyga qo'yishi zarur.

Shuningdek, u to'pni tashlashi yoki polga sakratib uzatishi mumkin. Bunda quyidagi shartlarga amal qiladi.

- hakam to'p tashlashi kerak bo'lgan o'yinchilardan to'rt metr uzoqlikda joylashishi;

- to'p tashlayotgan o'yinchi hakam ko'rsatgan yerda turishi kerak.

O'yinchini to'p maydon chegarasidan tashqarida o'yin qoidasi buzilgan yoki o'yin to'xtatilgan yerdan hakam ko'rsatgan joydan oshirishi zarur.

Har safar to'p savatga tushganda lekin to'pni tashlash yoki jarimali tashlash inobatga olinmaganda keyingi to'pni tashlash yoki jarimali tashlash chizig'i qarshisidagi maydoncha ortidan amalga oshiriladi. O'yinda tashlagandan so'ng jamoaning xohlagan o'yinchisi to'pni tashlangan chiziqning maydon orqasidan xohlagan joyidan to'pni tashlashi mumkin.

To'pni tashlayotgan o'yinchi. To'pni qo'lda 5 soniyadan ko'p ushlab turish;

- to'p uning qo'lidaligida maydonchani bosishi;
- to'pni qo'lda tashlashdan oldin hakam ko'rsatgan joydan bir metr dan ziyod masofaga yonga siljish mumkin emas.

Biroq chiziqdan o'ng'ay keladigan holatgacha orqaga chekinish mumkin.

- qolgan o'yinchilar tanasining istalgan qismi bilan chegaralovchi chiziqdan to'p bu chiziqni kesib o'tmaguncha joylarida qolishi;
- to'pni tashlayotgan o'yinchidan kamida 1 m uzoqlikda bo'lishlari kerak.

Talab qilinadigan taym- aut. Bu taym – aut 1 daqiqa davom etishi mumkin va uni taym –aut so'ragan jamoa savatiga to'p tushsa olish mumkin.

Talab qilinadigan 2 ta taym –aut o'yinning birinchi yarmida 3 tasi ikkinchi yarmida va har bir qo'shimcha taymning istalgan vaqtida ikkala jamoaga taqdim etilishi mumkin. Talab qilinadigan taym – aut to'rtinchi yoki har bir qo'shimcha taymlarning oxirgi ikki daqiqasida to'p tushirgan jamoaga o'yin soatlari to'xtaganda hakam o'yinni to'xtatgandan tashqari holatlarda berilmaydi.

O'yinchi almashtirish. Almashtirilgan o'yinchi hakam yoki kotibaga almashtirilganligini aytmasdan jamoasining o'rindiqlariga borib o'tirishga ruxsat beriladi.

Jarima to'pini tashlayotgan o'yinchi quyidagi hollarda almashtirilishi mumkin.

- birinchi jarima to'pini tashlash imkoniyati tugamasdan o'yinchi almashtirish haqidagi iltimosi bilan;
- oxirgi jarima to'pini tashlashdan so'ng.

Agar o'yinchi jarima to'pini tashlayotganda almashtirilsa raqib jamoa ham oxirgi yoki yagona jarima to'pini tashlash uchun bir o'yinchini almashtirishi mumkin.

“Huquqdan mahrum qilish” bilan yutqazilgan o‘yin. Jamoa “huquqdan mahrum qilish” bilan qiyidagi hollarda mag‘lub bo‘lgan hisoblanadi:

- agar jamoa jadvalda ko‘rsatilgan o‘yin boshlangandan so‘ng maydonchaga o‘yinga tayyor bo‘lgan 5 o‘yinchini chaqirmasa;
- o‘z harakatlari bilan o‘yin o‘tkazilishiga xalaqit bersa;
- bosh hakam unga o‘yin boshlashni taklif qilgandan so‘ng o‘ynashdan bosh tortsa bunday holatda g‘alaba 20:0 hisobi bilan raqibga beriladi.

“O‘yinchilar soni yetmaganligi tufayli” yutqazish. Bunday holatda jamoa agar maydonchada o‘yin paytida o‘yinchilar soni ikkitadan kam bo‘lsa jamoa yutqazgan hisoblanadi.

Agar bu paytda jamoa shundoq ham yutqazayotgan bo‘lsa o‘yin to‘xtatilgan daqiqada natija o‘zgarmaydi. Agar hisobda oldinda borayotgan bo‘lsa-yu, maydonda ikkitadan kam o‘yinchi qolsa 0:2 natijasi yozib qo‘yiladi. O‘yinchilar yetishmaganidan o‘yinda yutqazgan jamoa 1 ochko oladi.

Polda yotgan, o‘tirgan yoki yiqitilayotgan o‘yinchi. Agar o‘yinchi to‘pni nazorat qilayotib, polga yiqitilsa yoki polda yotsa o‘yin qoidasi buzilmagan hisoblanadi.

O‘yinchi qo‘lida to‘p bilan sirpanganda, yumalagan yoki to‘p bilan turishga uringan holatida unga nisbatan qoida buzilgan hisoblanadi.

Uch soniya. O‘yinchi o‘yin soati yoqilib, jamoasi oldingi zonada to‘pni nazorat qilayotgan paytda raqib jamoaning belgilangan zonasida uch soniyadan ortiq qolishi mumkin emas.

Besh va sakkiz soniya qoidalari. Qattiq himoyalangan o‘yinchi (raqib undan 1 m dan uzoq bo‘lmagan holatda) 5 soniya vaqt ichida to‘pni o‘tkazishi, savatga tashlashi yoki to‘pni olib borishi zarur.

Har safar o‘yinchi o‘z zonasida to‘p ustidan nazorat o‘rnatganda uning jamoasi 8 soniya davomida raqib zonaga o‘tkazishi shart.

8 soniyani sanash to‘pni nazorat qilayotgan jamoaga maydon ichida otish ruxsati berilgan vaqtdan boshlanadi.

Agar to'pga ega bo'lgan jamoa "zona" qoidasini buzsa to'pni markaziy chiziqdan o'z zonasiga qaytarsa bu holatda to'p raqibga uzatiladi.

Yigirma to'rt soniya. Har safar o'yinchi o'z maydonida to'p ustidan nazorat o'rnatganda uning jamoasi 24 soniya davonida o'yindan to'p tashlashi zarur.

Agar hakam biror jamoaga taalluqli bo'lmagan sababga ko'ra o'yinni to'xtatsa yangi 24 soniyali davra va to'pga egalik qilish o'yin to'xtatilishidan oldin to'pni olib brogan jamoaga beriladi. Agar hakamlarning fikricha raqib jamoa ular uchun noqulay vaziyatga qo'yilganda 24 soniyali sanash to'xtatilgan vaqtdan boshlanadi.

Follar. Himoyachi raqibi bilan yuzma yuz bo'lib ikki oyog'i polda bo'lishi kerak. U boshi uzra qo'llarni ko'tarish yoki yuqoriga vertikal holatda sakrash mumkin.

Himoyachi himoya davridagi to'g'ri holatni egallagach o'z raqibi bilan uni himoyalab harakatlanishi mumkin. Lekin shu bilan birga to'pni olib boruvchi o'yinchiga xalaqit beradigan harakatlarni ya'ni qo'llarni oldinga cho'zishi yelkani, oyoqni oldinga chiqarishi mumkin emas.

Raqibni qo'l bilan ushlash. Raqibni qo'l bilan ushlash fol hisoblanadi. Hakamlar o'yinchi nohaq harakat qilganligini aniqlab olishlari kerak. Agar o'yinchi tomonidan amalga oshirilgan kontakt biror holati bilan raqib harakatiga xalaqit bersa bunday kontakt fol hisoblanadi.

Panjalarining yoki cho'zilgan qo'llarni noto'g'ri qo'llash himoyachi himoya holatida turgan va uning panjasi yoki qo'li raqib bilan to'pni ushlab turgan holatida va to'psiz kontaktda bo'lib uning harakatiga xalaqit berganda amalga oshiriladi.

Qaytariladigan tegishlar yoki raqibga qilinadigan "turtkilar" to'p bilan va to'psiz holatlar fol hisoblanadi.

Hujumdagi fol. Hujumdagi fol quyidagi holatlarda yuzaga keladi:
- hujumchining o'ynashi uchun xalaqit berish maqsadida itarsa yoki o'zi va hujumchi orasida ko'proq masofa qoldirishga harakat qilib itarsa;
- to'p ustidan nazorat o'rnatish va raqibga xalaqit berish maqsadida uzatilgan kaft yoki qo'ldan foydalanilganda.

Ikki tamonlama fol. Ikki jamoa o'yinchilari tamonidan bir vaqtning o'zida bir –biriga qarshi maxsus follarni amalga oshirish holati ikki tomonlama folga sabab bo'ladi.

Har bir ayblangan o'yinchi shaxsiy fol bilan jazolanishi zarur.

Hech qanday jarima to'pi amalga oshirilmaydi.

O'yinchining besh foli. Besh fol amalga oshirgan (shaxsiy va texnik) o'yinchi, bosh hakam tomonidan ogohlantirilib, darhol o'yinni etish lozim.

Jamoa follari. Jamoa o'yin davrida 4 jamoa folini amalga oshirganda jamoa shu follar uchun jazolanilishi lozim.

Jamoa, jamoa foli uchun jazolanishi kerak bo'lganda barcha keyingi o'yinchilar tomonidan olingan follar tashlash jarayonida ishtirok etmagan o'yinlar esa yuqoriga otish o'rniga ikki jarima tashlash bilan jazolanishi zarur.

Agar jamoa o'yinchi tomonidan shaxsiy fol amalga oshirilsa va u to'pni nazorat qilayotgan yoki uni olib yurish huquqiga ega bo'lsa, bunday fol raqib jamoaga to'pni yuqoriga otish huquqi berilishi bilan jazolanadi.

Jarima to'pi. Jarimani amalga oshirayotgan o'yinchilar amal qilish zarur bo'lgan qoidalar:

- jarima tashlash chizig'i ortida va yarim aylana ichida holatni egallash;
- to'pni hakam orqali o'yinchiga uzatilgan vaqtdan boshlab 5 soniya ichida qo'ldan chiqarib yuborish;
- jarima chizig'iga tegib ketmaslik va chegaralangan zonaga to'p savatga tushmaguncha yoki xalqaga tegmaguncha kirmaslik kerak;
- soxta jarima to'pini tashlamaslik.

Basketbol to'pi. To'p sharsimon shaklda va tasdiqlangan qizg'ish rangda bo'lishi kerak: u sirti bilan birga charmdan, rezina yoki sun'iy xom ashyodan tayyorlanadi. Uning aylanasi uzunligi 749 sm dan kam va 780 sm dan ko'p bo'lmasligi lozim; u kamida 567 g dan kam va 650 g dan ko'p bo'lmagan og'irlikka ega bo'lishi kerak; unga havo shunday to'ldirilishi kerakki, to'p taxminan 1,8 m balandlikdan (to'pning pastki qirrasidan o'lchanganda) o'yin maydoniga yoki qattiq yog'och polga tushgan vaqtida to'pning yuqori qirrasidan o'lchanganda 1,20 m dan kam va 1,40 m dan ortiq bo'lmagan balandlikka ko'tarilishi lozim (18-rasm).

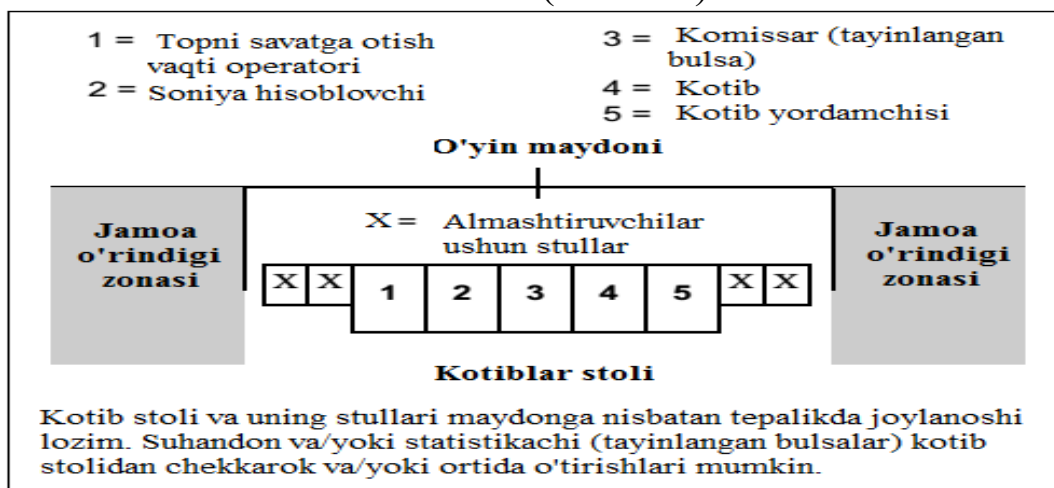

<i>O'lchami</i>	<i>To'p aylanasi</i>	<i>Og'irligi</i>
<i>O'lchami 7</i>	749 - 780	567 - 650
<i>O'lchami 6</i>	724 - 737	510 - 567
<i>O'lchami 5</i> <i>Mini basketbol uchun</i>	690 - 710	470 - 500
<i>O'lchami 3</i> <i>Yosh o'g'il qizlar uchun</i>	560 - 580	300 - 330

18-rasm. Basketbol to'pi namunalari va o'lchamlari.

1.3.6. Hakamlar tarkibi va hakamlik qilish asoslari

Basketbolda o'yinni hakamlar boshqaradilar. Hakamlar tarkibiga katta hakam, 1 yoki 2 yordamchi hakam, kotib-hakamlar va komissar (tayinlangan bo'lsa) kiradilar. Kotib-hakamlar deyilganda kotib, uning yordamchisi, soniya hisoblovchi va to'pni savatga tashlash vaqti operatori tushuniladi. Komissar kotiblar stolida, kotib va soniya hisoblovchi o'rtasida o'tirishi lozim (19-rasm).

19-rasm. Kotiblar stoli.

Hakamlar, kotib hakamlar va komissar o'yinni FIBAning rasmiy qoidalariga muvofiq o'tkazishlari lozim. Ular dastlabki qoidalarga o'zgartirish kiritish huquqiga ega emaslar.

Hakamlarning libosi kulrang hakam ko'ylagi, uzun qora shim, qora noski va qora basketbol poyafzalidan iborat bo'lishi lozim. Kotib hakamlar esa bir xil sport libosida bo'lishlari lozim.

Hakamlar obro'-e'tiborga ega bo'lishlari kerakligi bilan birga, ular xushmuomalali bo'lishlari ham lozim: "Do'stona tabassum ba'zi paytlarda foydali bo'lishi mumkin!", - degan naqlni hakamlar yodida tutishi lozim.

Hakamlarning o‘yin jarayonida o‘z faoliyatlarini qoidalarda belgilangan huquqlari va majburiyatlari asosida olib boradilar. Har bitta hakam o‘zining vazifalari doirasida qarorlar qabul qilishga haqlidir va shu bilan birga boshqa hakamlar qabul qilgan qarorlarni bekor yoki shubha qilishga haqli emas. Hakamlarning qabul qilgan qarorlari qat’iy bo‘lib ular muhokama qilinib inobatsiz qolishi mumkin emas.

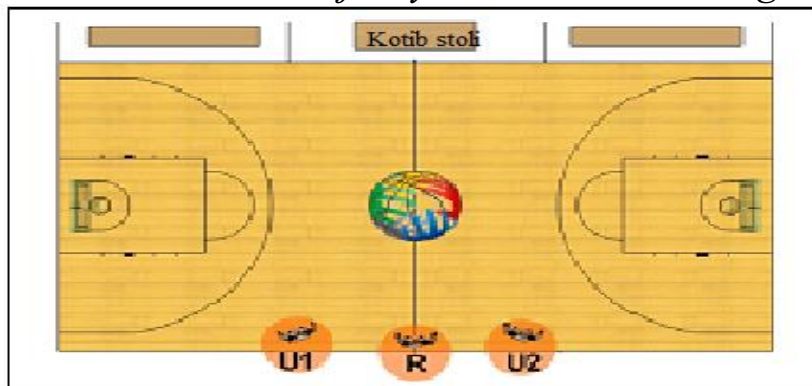
Hakamlarning huquqlari o‘yin boshlanishi belgilangan vaqtdan 20 daqiqa oldin, hakamlar maydonga chiqishlari bilan kuchga kiradi va o‘yin soatining o‘yin tugashi signali jaranglaganidan so‘ng tugaydi.

Boshqa sport o‘yinlaridan (voleybol, tennis, stol tennisi) farqli ravishda basketbol hakamlari maydonda o‘yin yo‘nalishiga qarab harakat qilishadi.

O‘yin vaqtida maydonda yuzaga kelgan vaziyatlarga to‘g‘ri baho berish, qoida buzarliklarni xatosiz aniqlash va shu bilan birga o‘yin suratiga salbiy ta’sir qilmaslik, hakamlardan o‘yinchilarga xos jismoniy tayyorgarlik, psixologik barqarorlik, basketbol texnikasidan, taktikasidan va albatta qoidalardan chuqur bilimga ega bo‘lishni talab qiladi.

Hakamlarning vazifalari, huquqlari, hakamlik qilish jarayoni, ularning harakatlari va imo-ishoralari haqida batafsil izohli ma’lumot “FIBA” - xalqaro basketbol federasiyasi **“FIBA rasmiy qoidalari. Uch (Ikki) hakam mexanikasi” (Official Basketball Rules. Three (Two) person officiating** - ing.tili) deb nomlangan kitobida yoritilgan. Jumladan ayrim misollar:

1. Jamoalar razminkasi jarayonida hakamlarning holati.

20-rasm. Hakamlar kotiblar stoli qarshisida joylashadilar. Katta hakam “R” markazda, yordamchi hakamla “U1” chap tomonda, “U2” o‘ng tomonda.

2. O‘yindan boshlanishi holati.

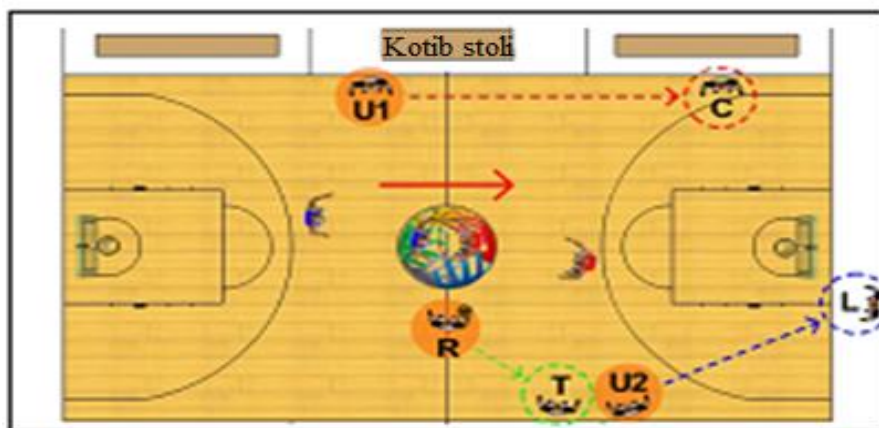
21-rasm. Katta hakam “R” to‘p bilan markazdagi doira qarshisida, yordamchi hakamla “U1” maydonning kotib stoli tomonida, “U2” maydonning kotib stoliga qarshi tomonida.

Birinchi tashlangandan so‘ng hujum o‘ng tarafdin boshlandi.

En chiziqdagi hakam “L” harfi bilan belgilanilib *Lead* -ing. tili, yani “yetakchi” hakam deb ataladi.

Yon chiziqdagi hakam “T” harfi bilan belgilanilib *Trail* -ing. tili, yani “ko‘maklashuvchi” hakam deb ataladi.

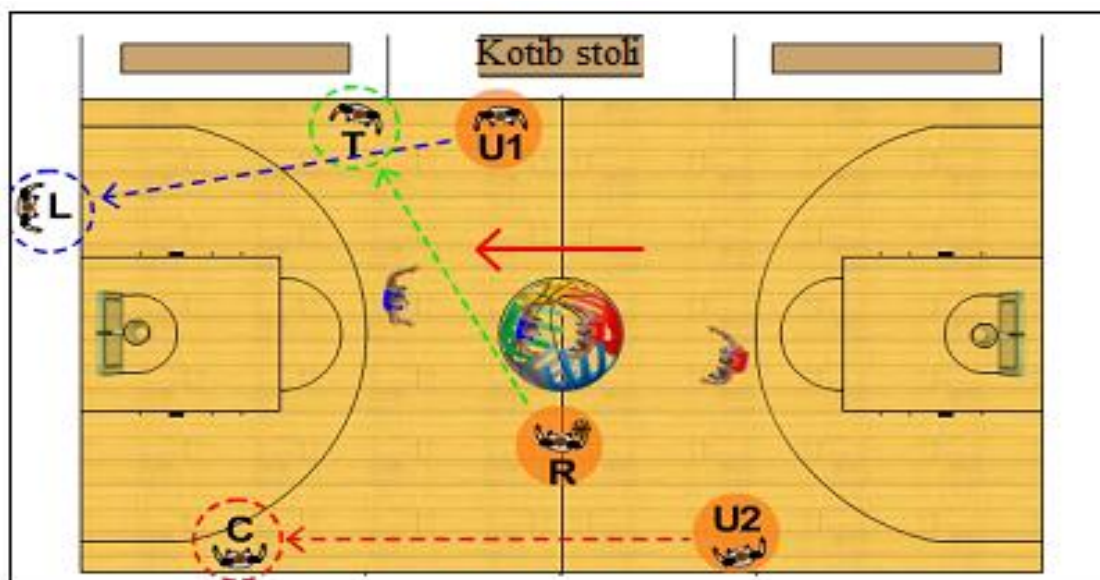
Yon chiziqdagi hakam “S” harfi bilan belgilanilib *Sentre* -ing. tili, ya‘ni “markaziy” hakam deb ataladi².

22-rasm. “U2” - ikkinchi yordamchi “L” ga aylandi - boshlovchi hakam, U1 - birinchi yordamchi “C” ga aylandi - markaziy hakam, “R” - katta hakam “T” ga aylandi - ortdagi hakam.

Birinchi to‘p tashlangangan so‘ng hujum chap tarafga boshlandi.

² A.A.Pulatov, F.V.Ganiyeva, B.M.Miradilov, D.T.Xusanova, F.A.Pulatov Basketbol nazariyasi va uslubiati Darslik Toshkent –

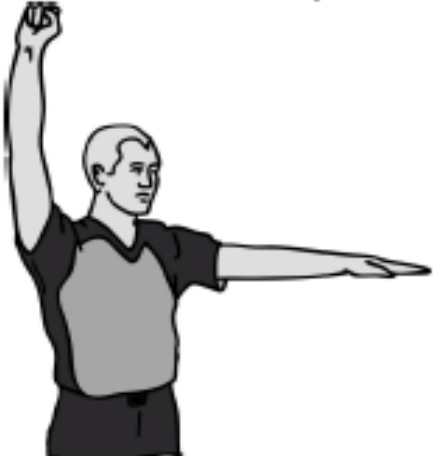
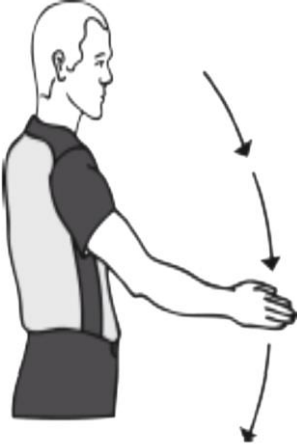
23-rasm. “U1” - birinchi yordamchi “U2” - ikkinchi yordamchi “L” ga aylandi - boshlovchi hakam, “U2” - ikkinchi yordamchi “C” ga aylandi - markaziy hakam, “R” - katta hakam “T” ga aylandi - ortdagi hakam.

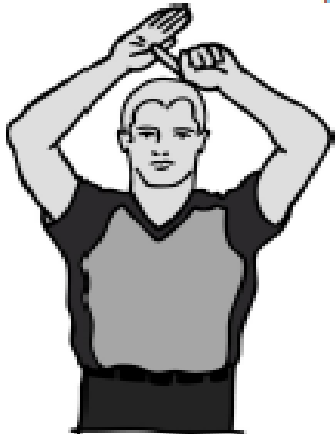
Hakamlarning masuliyat zonalari

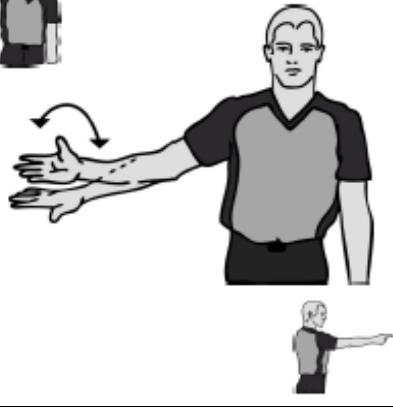
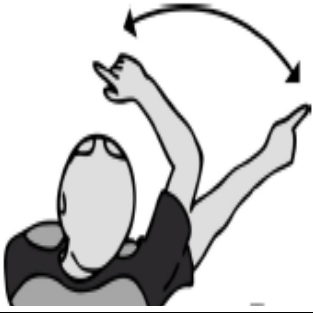

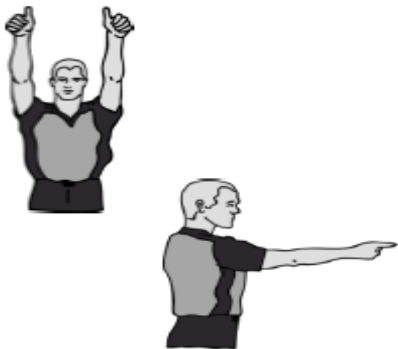
24-rasm. L halqa ostidagi zonaga mas’ul, C maydonning chap zonasiga mas’ul, T maydonning o‘ng zonasiga mas’ul

Hakamlar imo-ishoralari (ko'rsatkich belgilari)

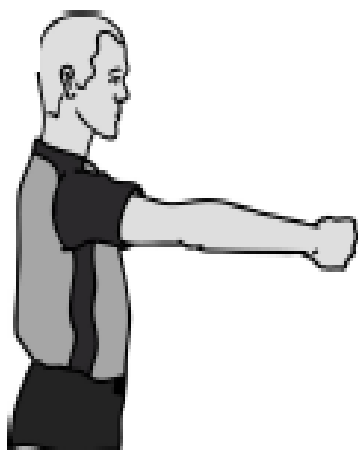
	
1. Bir ochko	2. Ikki ochko
	
3. Uch ochkolik to'p otishga urinish	4. Muvaffaqiyatli uch ochkolik to'p otish
	
5. Ochkolar hisobga olinmaydi	6. Vaqtni to'xtatish
	
7. Fol uchun soatlar o'chirilsin	8. O'yin vaqti ulansin

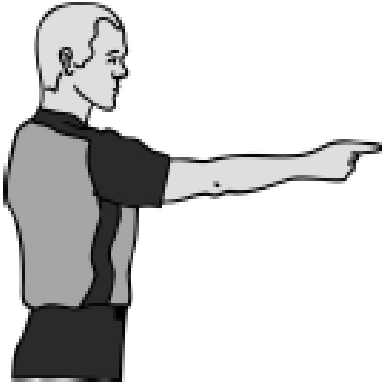
	
9. 24 soniyali vaqtning yangi hisobi	10. O'yinchi almashtirish
	
11. O'yin maydoniga taklif	12. Tanaffus talab qilish
	
13. Stol va maydondagi hakamlar o'rtasida muzokaralar olib borish	14. Yugurib ketish

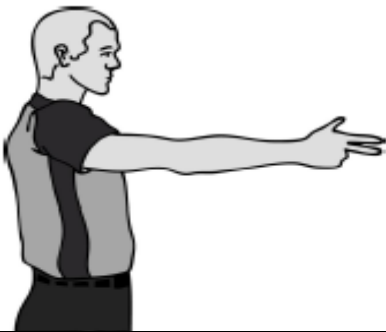
	
15. Noto'g'ri ikki marta to'pni yerga urib yurish yoki to'pni olib yurish	16. To'pni ushlab turish
	
17. 3 soniya o'yin qoidasini buzish	18. 5 soniya o'yin qoidasini buzish
	
19. 8 soniya o'yin qoidasini buzish	20. 24 soniya o'yin qoidasini buzish
	
21. To'pni himoya maydoniga qaytarish	22. Atayin oyoq bilan o'ynash

	
23. To'p maydon tashqarisida yoki hujum qilishi kerak bo'lgan taraf.	24. Bahsli to'p
No. 4 	No. 5
25. Folni kotib stoliga ko'rsatish holati o'yinchi raqami	26. Folni kotib stoliga ko'rsatish holati o'yinchi raqami
No. 6 	No. 7
27. Folni kotib stoliga ko'rsatish holati o'yinchi raqami	28. Folni kotib stoliga ko'rsatish holati o'yinchi raqami

No. 8 	No. 9
29. Folni kotib stoliga ko'rsatish holati o'yinchi raqami	30. Folni kotib stoliga ko'rsatish holati o'yinchi raqami
No. 10 	No. 11
31. Folni kotib stoliga ko'rsatish holati o'yinchi raqami	32. Folni kotib stoliga ko'rsatish holati o'yinchi raqami
No. 12 	No. 13
33. Folni kotib stoliga ko'rsatish holati o'yinchi raqami	34. Folni kotib stoliga ko'rsatish holati o'yinchi raqami
No. 14 	No. 15
35. Folni kotib stoliga ko'rsatish holati o'yinchi raqami	36. Folni kotib stoliga ko'rsatish holati o'yinchi raqami

	
37. Qo'l bilan noto'g'ri o'ynash	38. To'sqinlik qilish (hujum yoki himoyada)
	
39. Tirsakni keng qo'yish	42. To'pli o'yinchini urib yuborish
	
43. To'pni nazorat qiluvchi jamoaga fol	44. Ikki tomonga taalluqli fol
	
45. Texnik fol	46. Sportchiga xos bo'lmagan harakat uchun

	
47. O'yinda qatnashish huquqidan mahrum etuvchi fol	48. Bitta jarima to'pini tashlashni ko'rish
	
49. Ikki marta jarimato'pini tashlash	50. Uchta jarima to'pini tashlash
	
51. Bir marta jarima to'pini tashlash	52. Jamoaning foldan keyinginazorat qiluvchi to'pi
	
53. Bitta jarima to'pini tashlash	54. Ikki marta jarima to'pini tashlash

	
55. Uchta jarima to‘pini tashlash	56. Bir marta jarima to‘pini tashlash
	
57. Ikkita jarima to‘pini tashlash	58. Uchta jarima to‘pini tashlash

“Basketbol musobaqalarni tashkil etish va hakamlilik qilish nazariyasi” mavzusi bo‘yicha nazorat savollari:

1. Basketbol o‘yini qoidalarining kelib chiqishi haqida nimalarni bilasiz?
- 2 Musobaqa Nizomining maqsadi, mohiyati va mazmuni nimalardan iborat?
3. Musobaqani ochilish va yopilish marosimlari qanday, qaychi tartibda va nimaga asosan o‘tkaziladi?
4. Maydon, shit va to‘pning o‘lchamlari.
5. O‘yin usullarini ijro etishdagi xatolar.
6. Hisobni olib borilishi, choraklarda va choraklar oralig‘ida beriladigan tanaffuslarni izohlab bering?
7. Hakamlarning vazifalari va ular tomonidan xatolarni imo-ishora bilan ko‘rsatilishiga izoh bering?

1.4. GANDBOL MUSOBAQALARNI TASHKIL ETISH VA HAKAMLIK QILISH NAZARIYASI

1.4.1. Gandbol o'yin qoidalarini kelib chiqishi

Gomerning Odisseyida va qadimgi Rim shifokori Galenning asarlarida qadimgi to'p o'yinlari haqida eslatib o'tilgan. Uning hozirgi shaklida gandbol XIX–XX asrlarda Daniya futbolchilari tomonidan qish mavsumida o'yin uchun futbol o'rnini egalladi. Gandbol va futbol o'rtasidagi farq shundaki, u o'z qo'llari bilan o'ynagan va har bir jamoa 6 futbolchi va darvozabondan iborat edi. "Gandbol" (qo'l to'pi) deb nomlangan xalqaro sport tasnifida ro'yxatdan o'tgan to'p bilan sport o'yinining kelib chiqish sanasi 1898-yil deb hisoblanadi. Daniya shahri haqiqiy maktabining jismoniy tarbiya o'qituvchisi Ordrup Holger Nilsen ayollar guruhlarining jismoniy madaniyat darslariga "haandball" ("haand" — qo'l va "bol" — to'p) deb nomlangan to'p bilan o'yinni kiritdi. So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar gandbolning tug'ilgan kunini oldingi davrga ko'chirish uchun asos yaratadi. 1890-yilda "xazena" (otish, otish) deb nomlangan to'p bilan mashhur o'yin Chexiya Respublikasida keng tarqalgan. O'yin jang san'ati bo'lmagan aralash guruhlarda to'p tashlash va to'plash uchun qisqartirildi. 1917-yilda Berlindagi Max Heiser ikkita o'yinda "al-to'p" deb nomlangan ayollar uchun yangi o'yin o'tkazdi. Hech kim bu o'yin butun dunyoda bunday taqsimotni topishi mumkinligini tasavvur qilmagan. 1918-yilda xalqaro sport xaritasida o'yinning ikkita qarama-qarshi yo'nalishi aniq belgilangan: Chexiya Xazen (Sharqda) va nemis gandbol (shimol va g'arbda). 1920-yilda Berlinda birinchi Kubok o'yinlari va Germaniya chempionati qo'l to'pi bo'yicha o'tkazildi. 1923-yilda yangi raqobat qoidalari joriy etildi. To'pning o'lchamlarini qisqartirish, "uch soniya" va "uch qadam" qoidalarini joriy etish o'yin uslubini sezilarli darajada oshirishga yordam berdi. 1925-yilda Germaniya terma jamoasining Avstriya jamoasi bilan birinchi xalqaro uchrashuvi bo'lib o'tdi. Germaniya 5:6 hisobida mag'lubiyatga uchradi. 1926-yilda gandbolning xalqaro sport bilan tan olinishi bir qator mamlakatlarda o'yinni rivojlantirishga turtki berdi. Lyuksemburg va Shveytsariya, Ispaniya va boshqa mamlakatlarda gandbolni rivojlantiradigan klublar bor edi.

1928-yilda Amsterdamda 1944-yilgacha faoliyat yuritadigan xalqaro havaskor gandbol federatsiyasi (IAGF) tashkil etildi. Bu gandbolni faol rivojlantirgan 11 mamlakatlaridan iborat edi. 1936-yilda

gandbol birinchi marta Olimpiya dasturiga kiritilgan. U Berlindagi XI Olimpiadasida birinchi marta ishtirok etdi. U yerda Germaniya jamoasi g'olib bo'ldi. Ushbu o'yinlar davomida IAGFNING IV Kongressi bo'lib o'tdi va u 7×7 va 11×11 (o'yinchilar soni bo'yicha) formatlarida gandbol bo'yicha jahon chempionatlarini o'tkazish to'g'risida qaror qabul qildi. Chempionatlar birinchi navbatda erkaklar jamoalari ishtirokida o'tkazilishi kerak edi. 1938-yilda Germaniya jahon chempionatida nemis sportchilari g'olib bo'ldi.

Gandbol rivojlanishida yangi yuksalish 1946-yilda yangi gandbol IGF xalqaro federatsiyasi (IHF) tashkil etilishi bilan boshlandi. U jahon gandbolini qayta tiklashga qaratilgan harakat dasturini tasdiqladi. Erkaklar va ayollar jamoalari ishtirokida gandbol bo'yicha jahon chempionatlarini 11×11 formatida o'tkazdi. 1949-yilda Vengriya jamoasi Budapeshtda ayollar jahon chempionatida kuchli bo'ldi. Kelajakda jahon chempionati har to'rt yilda bir marta o'tkazildi. Jami 7 erkak va 3 ayollar gandbol chempionati 11×11 formatida o'tkazildi. 1966-yilda 11×11 gandbol bo'yicha yettinchi va oxirgi jahon chempionati bo'lib o'tdi, u xalqaro o'yin darajasida mavjud bo'lib, 7×7 gandbolini rivojlantirish imkoniyatini berdi. 1954-yilda Shvetsiyada erkaklar jamoalari o'rtasida gandbol bo'yicha jahon chempionati bo'lib o'tdi. Shvetsiyaliklar g'alaba qozonishdi va ayollar 1957-yilda Yugoslaviyada 7×7 gandbol bo'yicha birinchi chempionatni o'tkazdilar. Birinchi o'rinni Chexoslovakiya jamoasi egalladi.

O'yin uchun maydon. O'yin 40×20 m o'lchamdagi to'rtburchaklar maydonda yopiq xonada bo'lib o'tadi, sayt atrofida kamida 1 m uzunlikdagi xavfsizlik zonasi va darvoza chizig'idan kamida 2 m bo'lishi kerak. Saytning uzoq chegaralari yon chiziqlar, qisqa eshiklar (darvoza ustunlari orasida) yoki eshikning tashqi chiziqlari (eshikdan tashqarida) deb ataladi. Barcha chiziqlar ular chegaralangan maydonlarning bir qismidir. Barcha belgilar chiziqlarining kengligi 5 sm bo'lgan kichik maydonda o'ynalib, 7 kishidan iborat jamoalar o'zaro musobaqalashdi.

1904-yili birinchi bo'lib Daniya qo'lto'pi federatsiyasi tashkil topdi. 1906-yili Kopengagen shahrida qo'lto'pi o'yinining dastlabki qoidalari nashr etildi. Ushbu qoidalarining muallifi ham X.Nilson hisoblanadi 11 kishidan tashkil topgan jamoaviy gandbol o'yini 1917-1919 yillarga to'g'ri keladi. U paytda futbol va basketbol o'yinlari birlashtirilib, qizlar uchun mo'ljallangan o'yin o'ylab topilgan. Ushbu yangi o'yinni dunyo bo'yicha tarqalib, mashhur bo'lib ketishini hech kim

tasavvur ham qilmagan edi. Dastlab maydon o'lchami 20x40 metr, darvoza o'lchami eniga 2 metr, bo'yiga 2.10 metr bo'lgan. To'pning aylanasi 68-70 sm bo'lgan. To'p bilan yugurish va to'p uchun kurashishga ruxsat etilmagan. Keyinchalik o'yin qoidalariga atletik tavsif beruvchi o'zgartirishlar kiritildi. Maydon o'lchamlari futbol o'yini maydoni o'lchamiga tenglashtirildi, darvoza esa 5x2,5 o'lchamiga, keyinchalik futbol o'yini darvozasi o'lchamiga yetkazildi.

1923-yilda musobaqa qoidalariga yangi o'zgartirishlar kiritildi. Uch qadam va uch soniya kabi o'zgartirishlar keyinchalik o'yin tempini oshishiga sabab bo'ldi.

1926-yilda Gaagada Xalqaro havaskor atletlar sport federatsiyasining kongressida maxsus komissiya tashkil qilindi, uning vazifasi keyinchalik ushbu sport turini rivoltantirish va ommaviylashtirishdan iborat edi. Shundan keyin gandbol boshqa sport turlari kabi dunyo bo'yicha rivojlana boshladi.

1928-yilda Amsterdamda Xalqaro havaskorlar gandbol federatsiyasi (IAGF) tashkil qilindi. Dastlab federatsiyaga 11 ta davlat a'zo bo'lgan. 2 yildan keyin 20 davlat kirgan, hozirda Xalqaro gandbol federatsiyasiga (IGF) 123 ta davlat a'zo bo'lib dunyo bo'yicha shug'ullanuvchilar soni 7 milliondan oshib ketgan.

1936-yilda gandbol olimpiya sport turlari qatoriga kiritildi. Olimpiya musobaqalari davrida Xalqaro havaskorlarning IV-kongressi bo'lib o'tdi. Unda 1938-yilda Germaniyada 7x7 va 11x11 gandbol bo'yicha erkaklar o'rtasida jahon birinchiligi o'tkazilishi belgilandi. Ikkala birinchilikda ham nemis jamoalari chempionlikni qo'lga kiritishdi.

Ikkinchi jahon urushi barcha sport turlari kabi gandbolni ham rivojlanishini to'xtatib qo'ydi. Havaskorlar federatsiyasi ham o'z faoliyatini to'xtatdi. Urush tugashi bilan 1946-yilda yangi Xalqaro gandbol federatsiyasi IGF tashkil topdi va o'yin rivojlanishida katta burilish yasadi. Ushbu federatsiyaning ta'sis kongressida o'yin qoidalariga bir qancha o'zgartirishlar kiritildi va erkaklar o'rtasida 11x11 gandbol o'yinining jahon birinchiligi o'tkazilishi belgilandi. 1948-yili Fransiyada bo'lib o'tgan jahon birinchiligida 12 ta jamoa qatnashib Shvetsiya terma jamoasi birinchi o'rinni egallashdi.

7x7 gandbol o'yinining rivojlanishi "katta gandbol" o'yini bilan bir vaqtning o'zida parallel ravishda bo'lgan. Birinchi xalqaro qoidalar 1934-yilda qabul qilingan. "Kichik gandbol" ayniqsa Skandinaviya davlatlari sportchilarida ko'proq qiziqish uyg'otdi. 1936-yilda Daniya va

Shvetsiya terma jamoalari o'rtasida uchrashuv bo'lib o'tdi. Unda daniyaliklar g'alaba qozonishdi.

Birlamchi gandbol qoidalari juda oddiy bo'lib, asosan qiz bolalar jamoalari uchun moslashgan edi. Sekin-asta o'yin qiyinlashishi bilan qoidalari ham takomillasha bordi. Hozirda gandbol atletik o'yin deb hisoblansada, erkaklar va ayollar o'rtasida bir xilda ommaviylashgandir. Jahonda kuchli gandbolchilar epchillik, tezkorlik, chidamlilik sifatleri va muskullari rivojlangan atletlar hisoblanadi.

O'yin qoidalarining rivojlanishi ijodiy jarayon bo'lib, bunda jihozlarning takomillashuvini ta'siri, maydon o'lchamlarining o'zgarishi, o'yin vaqti, o'yin texnikasi va taktikasining o'zgarishlari va ularni jahonda keng tarqalishi bilan ifodalanadi. Zamonaviy o'yin qoidalaridagi katta ahamiyatga ega bo'lgan o'zgarishlardan biri shundan iboratki, barcha maydon o'yinchilari hujum va himoyachi vazifasini bajarish imkoniyatlariga egadirlar. Eski o'yin qoidalariga ko'ra o'yin maydoni uch zonaga ajratilgan: birinchi jamoa maydoni, o'rta maydon va keying jamoa maydoni. Har bir zonada ma'lum bir o'yinchilar joylashishi mumkin: darvozabon va himoyachilar o'zlarining maydonida harakat qilishi, yarim himoyachilar o'rta zonada, hujumchilar o'rta va raqib jamoasining himoyachilari zonasida harakatlanishi mumkin edi. Natijada hujumda uchta hujumchiga uchta himoyachi va darvozabon himoyalaniishi imkoniyati mavjud bo'lgan. Demak, o'yinda murakkab taktik harakatlar to'g'risida so'z bo'lishi ham mumkin emas edi. O'yin qoidalarining rivojlanishiga albatta maydon o'lchamlari va jihozlari ham katta ta'sir etgan.

1.4.2. Musobaqa turlari

Oldiga qo'yilgan vazifalariga qarab musobaqalarni asosiy va yordamchi musobaqlarga bo'lish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Yoshlar siyosati va sportni rivojlantirish vazirligi tomonidan tasdiqlangan sport tasnifi talablariga muvofiq tashkil etiladigan hamda natijalariga ko'ra g'olib va chempion degan nom beriladigan musobaqalar asosiy musobaqalarga kiradi.

Musobaqalarning asosiy turi – taqvim musobaqalari bo'lib, ular sport tadbirlarining yagona taqvimiy rejasida nazarda tutiladi va tasdiqlangan Nizomga muvofiq ravishda o'tkaziladi. Musobaqaning asosiy turlariga: birinchilik yoki chempionatlar, kubok musobaqalari, saralash musobaqalari kiradi.

1. Birinchilik yoki chempionatlar – eng mas'uliyatli musobaqalar

bo'lib, ularning natijalari bo'yicha g'olib jamoalarga chempionlik unvoni beriladi. Musobaqalarni tashkil etishning bu turi jamoalar kuchini xolisona baholashga, olib borilayotgan o'quv-mashg'ulot ishining sifatini taqqoslashga imkon beradi.

2. Kubok musobaqalariga juda ko'p jamoalarni jalb etish mumkin va ular g'olibni qisqa muddatlarda aniqlash maqsadida o'tkaziladi. Kubok musobaqalari eng yaxshilarni izchillik bilan tanlab olish bo'yicha o'tkaziladi.

3. Saralash musobaqalari musobaqaning keyingi bosqichida qatnashish uchun eng kuchli jamoalarni aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

Musobaqaning yordamchi turlariga quyidagilar kiradi: nazorat uchrashuvlari, o'rtoqlik uchrashuvlari, qisqartirilgan musobaqalar.

1. Nazorat uchrashuvlari jamoalarni bo'lajak musobaqalarga tayyorlash va ularning tayyorgarligini tekshirish maqsadida o'tkaziladi.

2. O'rtoqlik uchrashuvlar o'quv-mashg'ulot maqsadlarida yoki an'anaviy musobaqalar rejasida o'tkaziladi.

3. Qisqartirilgan musobaqalar bir necha soat mobaynida o'tkaziladi. Ular odatda bayram kunlariga va sport mavsumining ochilish yoki yopilish kunlariga rejalashtiriladi.

1.4.3. Musobaqa Nizomi

Sovrinli o'rinlar, shuningdek, musobaqada qatnashuvchi jamoalar yoki jismoniy tarbiya jamoalari (natijalar klublar bo'yicha hisobga olinganda) egallaydigan barcha keyingi o'rinlar aniqlanadigan biron-bir rasmiy musobaqa o'tkazishdan avval musobaqa haqidagi Nizom tuzilgan bo'lishi kerak. Bu Nizom gandbol federatsiyasi yoki musobaqani o'tkazuvchi boshqa biror tashkilot tomonidan tasdiqlanadi.

Musobaqa haqidagi Nizom katta yuridik kuchga ega bo'lgan hujjatdir. Unda asosiy tashkiliy va texnik shart-sharoitlar aniq bayon qilingan bo'ladi. Nizom o'quv-mashq ishlarining mazmunini belgilab beradi, chunki jamoalarning tashkiliy-uslubiy tayyorgarligi bo'lajak musobaqalarning xususiyatlarini hisobga olgan holda o'tkaziladi. Musobaqada qatnashuvchi jamoalarning tayyorgarlik ko'rishi uchun yetarli vaqtga ega bo'lishlari nazarda tutilib, Nizom oldindan tasdiqlanishi va tarqatilishi kerak.

Musobaqani o'tkazish davrida tasdiqlangan Nizomdan chetga chiqishga yo'l qo'yilmaydi. Aks holda mazkur musobaqa uni o'tkazayotgan tashkilotning obro'siga putur yetkazadi va keraksiz nizolarni keltirib chiqaradi, xolos.

Musobaqa Nizomida quyidagilar aks ettirilgan bo'lishi kerak:

1. O'tkazilayotgan musobaqaning maqsadi va vazifalari.
2. Musobaqaning kim tomonidan o'tkazilayotgani (federatsiya, tashkiliy qo'mita va hokazolar).
3. Musobaqa o'tkazish muddatlari va shartlari.
4. Musobaqaga qo'yiladigan jamoalar soni va nomi, «zayavka»ga kiritiladigan qatnashchilarning maksimal miqdori.
5. Musobaqa o'tkaziladigan o'yin tizimi (davrali – bir yoki ikki davrali, mag'lubiyatdan keyin o'yindan chiqib ketiladigan, aralash tizim).
6. Hisobga olish tizimi va jamoalarning (natijalar klublar bo'yicha hisoblanganda) egallagan o'rinlarini aniqlash tartibi.
7. Musobaqaning alohida shartlari (qanday hollarda o'yinda qo'shimcha vaqt belgilanishi va uning davomiyligi, o'yin durang bilan tugallanganda yoki o'tkazilgan musobaqa natijasida ochkolar soni teng bo'lganda g'olibni aniqlash usullari, o'yin qoidalarida ko'rsatilganidan tashqari nechta zahiradagi o'yinchini almashtirish mumkinligi va hokazolar).
8. Jamoalarni va musobaqa qatnashchilarini rasmiylashtirish tartibi, shakli, o'yinchilarning talabnomalar berish va qayta talabnoma berish muddati.
9. Musobaqalarni olib boradigan hakamlar hay'atining nomi.
10. O'tkazilgan o'yinga norozilik bildirish va uni qarab chiqish, shuningdek, o'yinchilarni maydondan chiqarib yuborish yoki ularni ogohlantirish bilan bog'liq bo'lgan intizom masalalarini ko'rib chiqish tartibi.
11. O'yinchilari intizomni buzganligi uchun jamoalarning javobgarligi hamda maydon (sport zal) va klublar ma'muriyatining o'yin o'tkazish vaqtida tartib saqlanishi uchun javobgar bo'lishi.
12. Musobaqa o'tkaziladigan joylar va ularga qo'yiladigan talablar.
13. G'oliblarni mukofotlash hamda oxirgi o'rinlarni egallagan jamoaning yoki jamoalarning keyingi xuddi shunday musobaqada qatnashish shartlari.

1.4.4. Musobaqa o'tkazish tizimlari

Musobaqa o'tkazishda asosan ikki tizim – aylanma tizim va chiqib ketish tizimi qo'llaniladi. Boshqa hamma tizimlar shunga asoslangan bo'ladi.

Aylanma tizim. Musobaqa o'yinlarini aylanma tizim bo'yicha o'tkazish uchun jamoalar bir-birlari bilan bir marotaba uchrashishlari

kerak. Agar musobaqa bir davrada o'tkazilsa, bir marta uchrashishadi. Eng to'g'ri yo'l – musobaqani ikki davrada o'tkazishdir. Aylanma tizim bo'yicha musobaqada uchrashganlarning hamma o'rinlari belgilanadi. Eng ko'p ochko to'plagan jamoa g'olib hisoblanadi. Davra tizimini o'tkazish tartibi, musobaqaga qatnashuvchi jamoa tartib raqamlari qur'a o'tkazilgandan so'ng belgilanadi. Jamoa nomerlari belgilangandan so'ng shu nomerlarga asosan o'yin jadvali tuziladi. Davra tizimining o'yin taqvimlarini esa ikki xil usulda tuzish mumkin:

Birinchi usul: Taqvimning tuzilishi musobaqaga qatnashuvchi jamoalar soniga bog'liq. Buning uchun jamoalar soniga yaqin toq son olinadi va shunga loyiq vertikal chiziqlar chiziladi. Masalan: 6 jamoa olsak, unga yaqin toq – 5, demak, besh vertikal chiziq chiziladi. 8 jamoa olsak, unga yaqin toq son – 7 va hokazo.

So'ngra birinchi vertikal chiziqning tagiga birinchi raqam qo'yiladi. Qatnashuvchi qolgan jamoalarning tartib raqamini esa shu chiziqning o'ng tarafidan ketma-ket yuqoriga, keyin pastga qarab soat strelkasiga qarama-qarshi ravishda chiziqning chap tarafidan yoziladi.

Vertikal chiziqlarning tagi va ustiga, tagidan boshlab ishtirok etuvchi jamoalarning umumiy soniga yaqin toq sonigacha, chapdan o'ngga qarab bittadan ustun tashlab jamoalarning raqamlari yoziladi (16-jadval) da keltirilgan. Bu raqamlar vertikal chiziqlarining o'ng va chap tarafiga qatnashuvchi jamoalarni yozishga dastlabki raqam bo'lib xizmat qiladi.

16-jadval

6 jamoaga taqvim tuzish

6·4			6·5	
4:3	5:3	5:4	1:4	1:5
5:2	1:2	1:3	2:3	2:4
1·6		2·6		3·6
1-kun	2-kun	3-kun	4-kun	5-kun
1-6	6-4	2-6	6-5	3-6
2-5	5-3	3-1	1-4	4-2
3-4	1-2	4-5	2-3	5-1

Qolgan raqamlar soat strelkasiga qarama-qarshi, vertikal chiziq

tagidagi raqamdan ko'paytirilib, vertikal chiziq tepasidagi raqamdan esa kamaytirilib yoziladi. Shu grafalar to'ldirilgandan so'ng o'yin kalendari tuziladi. Buning uchun vertikal chiziqlarining ikki tomonidagi bir-biriga parallel raqamlarni juftlab qo'shib yozish zarur.

Ishtirok etuvchi jamoalarning umumiy soni toq bo'lsa, u holda vertikal chiziqlarning ustidagi va tagidagi raqamlar shu kungi o'yinda ishtirok etmaydigan jamoalarni ko'rsatadi. O'yinning taqvim kuni jadvalini tuzishda bo'sh raqamlar (vertikal chiziqlarning usti va tagidagi) oxirgi jamoa bilan boshlanadi (bizning misolimizda 1-6 bilan).

Ikkinchi usul: Bu oddiy usul o'yin jarayonida maydon almashtirish hech qanday rol o'ynamaganda, ya'ni musobaqa bir joyda o'tkazilganda qo'llaniladi. Bu usul bevosita taqvim kunlari tartibi bilan tuziladi. Qatnashuvchi jamoalar soniga mos raqamlar (jamoalar soni juft bo'lsa), yuqoridan chap tarafdagi birinchi raqamdan boshlab ikki ustunga yozib chiqiladi. So'ngra ikkinchi raqamdan boshlab, birinchi raqamga qarama-qarshi soat strelkasiga ketma-ket boshqa raqamlar ikkinchi ustunga yoziladi. Keyingi taqvim kunlarda raqamlarni, birinchi raqamni bir joyda, ya'ni oldingi joyda qoldirib, soat strelkasiga qarama-qarshi boshqa raqamlar siljiriladi. Agar musobaqaga qatnashadigan jamoalar soni toq bo'lsa, oxirgi juft sonlar o'rniga nol raqami qo'yiladi, qolgan raqamlar esa joy-joyida qoldiriladi. Nol raqami bilan juftlashgan jamoa shu taqvim kuni o'ynamaydi (17-jadval) da keltirilgan.

17-jadval

Taqvim bo'yicha o'yin kunlarini 7 jamoaga ikkinchi usul bilan taqsimlash

1-kun	2-kun	3-kun	4-kun	5-kun	6-kun	7-kun
1-0	1-3	1-4	1-5	1-6	1-7	1-0
0-3	2-4	3-5	4-6	5-7	6-0	7-2
7-4	0-5	2-6	3-7	4-0	5-2	6-3
6-5	7-6	0-7	2-0	3-2	4-3	5-4

Musobaqani aylanma tizim bo'yicha o'tkazishga ketgan vaqtni aniqlash uchun umumiy o'yinlar hisobini olish kerak. Bu quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$M = \frac{K(K - 1)}{2}$$

M – o'yinlar soni;

K – musobaqada qatnashuvchi jamoalar soni.

O'yin jadvalini tuzishda taqvim bo'yicha o'yin kunlari orasidagi vaqtga ahamiyat berish kerak. Agar jamoalar boshqa joyga borib o'ynashi kerak bo'lsa, musobaqa boshlanishidan bir kun oldin kelishadi. Agar musobaqa bir joyda o'tkaziladigan bo'lsa, uchrashuv orasidagi vaqt jamoalarning mashq qilishi va dam olishiga yetarli bo'lishi kerak.

Yutqazgandan so'ng o'yindan chiqib ketish tizimi. Bu tizim qoida bo'yicha qatnashadigan jamoalar soni ko'p bo'lsa, oz muhlat ichida musobaqani o'tkazish uchun qo'llaniladi.

Yutqazgan jamoalar musobaqani davom ettirmaydi. Musobaqa taqvimining setkasini tuzish uchun musobaqaga qatnashuvchi jamoalarning sonini aniqlab, so'ng qur'a tashlash o'tkaziladi. Qur'a tashlash o'tkazilgandan so'ng tushgan raqamlar tartib bilan yoziladi. Shunday qilib, uchrashadigan jamoalar qur'a tashlash orqali ma'lum bo'ladi. Jamoalar soniga binoan setka tuziladi.

Agar jamoalar soni 2 ning qandaydir darajasiga teng bo'lsa, ($2^2=4$; $2^3=8$; $2^4=16$; $2^5=32$ va hokazo), bunday hollarda hamma jamoalar uchrashuvni birinchi davrada boshlaydilar. Agar qatnashuvchi jamoalar soni 2^n darajasiga teng bo'lmasa, u holda ikkinchi davraga qolgan jamoalar soni 2^n darajasiga teng bo'lishi kerak.

Demak, jamoalarning bir qismi birinchi kundan, ikkinchi qismi ikkinchi kundan boshlab uchrashadilar. Birinchi kunda uchrashuvchi jamoalar sonini aniqlash uchun quyidagi formuladan foydalaniladi:

$$K (M-2^n)-2$$

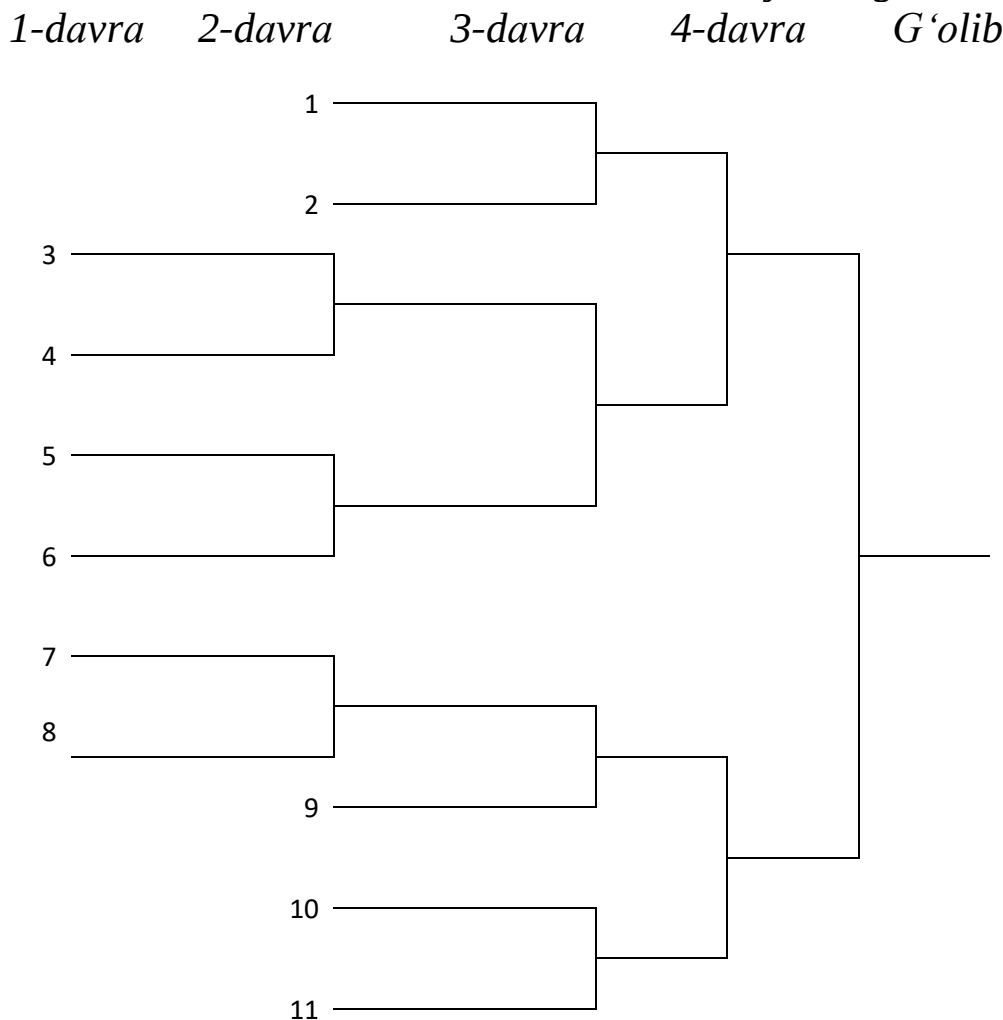
K – birinchi kundan o'yinga qatnashadigan jamoalar soni;

M – musobaqaga qatnashuvchi jamoalar soni;

2^n – qatnashuvchi jamoalar soniga eng yaqin 2 sonining darajasi. Masalan: o'yinga qatnashuvchi jamoalar soni 11. Shu songa setka tuzish zarurdir. Buning uchun 11 ga eng yaqin 2^n darajasi olinadi. Bu son $2^4 = 16$ bo'ladi. So'ng 16 dan qatnashuvchi jamoalar soni ayiriladi. $16-11 = 5$.

Ayirish natijasida qolgan besh – jamoalar soni bo'lib, o'yinning ikkinchi davrasidan musobaqaga qo'shiladi. O'yinning 2-darajasidan qo'shiladigan jamoalar soni toq bo'lsa, setkaning yuqorisiga qaraganda pastga bir jamoani ko'p qo'yamiz (25-rasm).

11. jamoaga setka tuzish

25-rasm

Yutqazgandan so'ng chiqib ketish tizimining yutug'i shundan iborat: musobaqaga qatnashuvchi jamoalar sonining ko'pligiga qaramay, qisqa vaqt ichida g'oliblar aniqlanadi.

Ammo bu tizimning muhim kamchiligi – uchrashuvchi jamoalar jufti qur'a tashlash natijasida aniqlanadi. Bu esa tasodifiy narsa, chunki eng kuchli ikki jamoa qur'a natijasida bir setkaga tushib qolishi mumkin. Shu ikkala jamoaning biri finalgacha musobaqani davom ettirmay, chiqib ketishi kerak. Buning natijasida finalga kuchsiz jamoa chiqadi.

Bu tizimda odatda birinchi uch o'rin aniqlanadi.

1-o'rin – final g'olibi.

2-o'rin – finalda mag'lubiyatga uchragan jamoa.

3-o'rin – yarim finalda mag'lubiyatga uchragan jamoalar uchrashuvi g'olibi.

1.4.5. Musobaqa o'tkazish hujjatlari

18-jadval

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING GANDBOL FEDERATSIYASI

«Tasdiqlayman»

Sarof Rashidov nomidagi
Samarqand davlat universiteti
_____prof.R.I.Xalmuradov
«_____» _____2023 y

«Tasdiqlayman»

Samarqand viloyati Yoshlar
siyosati va sport bosh
boshqarmasi boshlig'i
_____Sh.A.Ro'ziyev
«_____» _____2023 y

Gandgol bo'yicha oliy ta'lim muassasalari talabalarining (erkaklar)
jamoalari o'rtasida XIII O'zbekiston chempionati musobaqasiga ishtirok
etadigan "Samarqand viloyati" jamoasidan

TALABNOMA

№	I.F.O	Tug'ilgan sanasi va yili	Sport unvo ni	Bo'y i	Vaz ni	Ish joyi yoki O'qish joyi	Pasport nomeri, kim tomonidan va qachon berilgan	Uy manzil i	Shifoko r ruxsati
1									
2									
3									
4									
5									
6									
7									
8									
9									
10									
11									
12									
13									
14									
15									
16									

Bosh trener: _____

Trener: _____

Jamoa libosi

Asosiy: Ko'k rang

Zaxira: Sariq rang

Shifokor: _____

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING GANDBOL
FEDERATSIYASI
NATIJALAR JADVALI**

Jamoalar o‘rtasida gandbol bo‘yicha O‘zbekiston chempionati

« ____ » _____ 20__ y.
yil _____

№ T/r	Jamoa	1	2	3	4	5	Yutiq	Durrang	Mag‘lubiyat	Ochkolar hisobi	O‘rin
1.	Jamoa		28:4	20:9	24:6	10:0	4	0	0	8	1
2.	Jamoa	4:28		8:16	11:7	18:2	2	0	2	4	3
3.	Jamoa	9:20	16:8		18:5	42:2	3	0	1	6	2
4.	Jamoa	6:24	7:11	5:18		17:7	1	0	3	2	4
5.	Jamoa	0:10	2:18	2:42	7:17		0	0	4	0	5

Bosh hakam _____

Bosh kotib _____

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING GANDBOL FEDERATSIYASI

IPOTOKOJI №

2000-2001 yilda to'g'ulgan o'smirlar o'rtasida

Gandbol bo'yicha O'zbekiston Respublikasi chempionati

A	Namangan viloyati
---	-------------------

B	Samarqand viloyati
---	--------------------

O'yin						Buxoro viloyati			
-------	--	--	--	--	--	-----------------	--	--	--

toifa

A	C	E
B	D	F

 o'g'il
qiz

X

A	Namangan viloyati	№ O'yinchi raqami	O	2 (D)	2	2	Ch	Ozil
t/	Kamolov Shukrullo	4		40				
aut	Satimbayev Diyor	10						
t/	Abdullayev Oqil	1						
aut	Shukurov Ibroxim	11	3	9				
t/	Tojiboyev Axmad	6		4				
aut	Baxriddinov Ibroxim	9		13	26			
	Yuldashov Ayubxon	7		21				
(A) Jamoa murabbiyining imzosi	Ergashyev Xusniddin	8						
	Obidov Mubosher	5		5				
	Axmadjanov Umid	2						
	Yusupov Al-aziz	3						
	Kenjayev Oxun	15						
	Xidirov Murod	A						
		B						
		S						
		D						

B	Samarqand viloyati	№ O'yinchi raqami	O	2 (D)	2	2	Ch	Ozil
t/	Sattorov Umar	7		34				
aut	Kenjayev Bohodir	18						
t/	Turdiyev Mehroj	8		14				
aut	Uldashyev Kenja	4						
t/	Turaqulov Javohir	10						
aut	Laripov Temur	1						
	Asliyev Tohir	2						
(B) Jamoa murabbiyining imzosi	Baratov Suxrob	3						
	Mirzayev Tohir	5						
	Ibragimov Bunyot	12						
	Tangirov Yusuf	9						
	Mirzayev Temur	6						
	Латинов Бобур	A						
		B						
		S						
		D						

1 taym				2 taym			
A		B		A		B	
H/S	№	H/S	№	H/S	№	H/S	№
1	5	1	7	13	7	23	7
2	8	-	-	14	7	24	8
3	7	2	9	15	6	25	7
4	8	3	8	16	6	26	4
-	-	4	8	17	7	27	4
-	-	5	7	18	5	28	7
-	-	6	8	19	5	29	9
-	-	7	8	20	7	30	4
5	8	8	8			31	7
-	-	9	7				
6	5	10	4				
7	8	11	8				
8	8	12	7		20	:	31
-	-	13	3				
	8	:	13				
9	7	14	4				
-	-	15	2				
-	-	16	9				
-	-	17	7				
-	-	18	4				
-	-	19	7				
10	4	20	4				
11	4	21	2				
12	7	22	1				
	12	:	22				

Birinci taymdan keyingi hisob		Ikkinchi taymdan Keyingi hisob	
A	B	A	B
Birinci qo'shimcha vaqitdan keyingi hisob		Ikkinchi qo'shimcha vaqitdan keyingi hisob	
A	B	A	B
O'yin hisobi			
A	20	B	31

Kotib

Ogohlantirish

1-hakam
2-hakam
Bosh hakam

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI GANDBOL FEDERATSIYASINING
2023-YILDA GANDBOL BO‘YICHA O‘TKAZILADIGAN O‘ZBEKISTON
CHEMPIONATI MUSOBAQASI NIZOMIGA MUVOFIQ**

**Musobaqalarni tashkil etish va o‘tkazish talablarini bajarish
to‘g‘risida “Bosh hakam” vazifalari haqidagi hisobot shakli**

Musobaqa

reytingi: _____

Sanalar: _____

Joylashuv: _____

1. Musobaqa o‘tkaziladigan joy va jihozlarini ko‘zdan kechirish:

2. Musobaqa qatnashchilarini xavfsizligini ta‘minlash:

3. Ishtirokchilarni kutib olish va joylashtirish:

4. Musobaqa ishtirokchilari uchun tibbiy xodimlar:

5. Musobaqani jadval asosida o‘z vaqtida boshlanishini ta‘minlash:

6. Musobaqa ishtirokchilari va murabbiylarni o‘tkaziladigan musobaqa
jadvalini bilish darajasi:

7. Musobaqa ochilishi va yopilishini o‘tkazish:

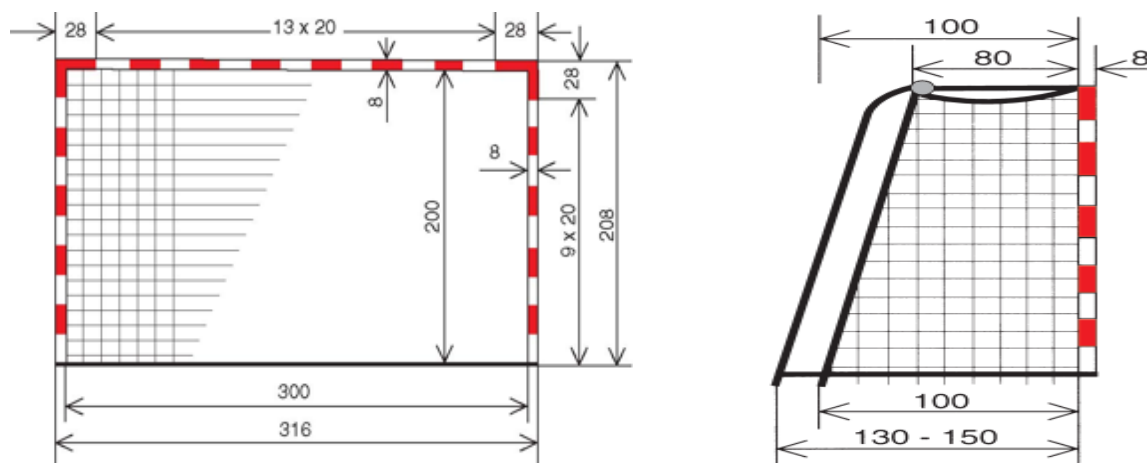
8. Musobaqalarni reklama qilish va musobaqalarni OAVda yoritish:

1.4.6. Gandbol o'yin maydoni

O'yin maydon uzunligi 40 metr, eni 20 metrli to'rt burchakdan iborat bo'lib, o'z ichiga ikki darvoza maydonini o'z ichiga oladi. Maydonni belgilovchi bo'ylama chiziq, yon chiziq, ko'ndalang chiziq, *yuza chiziq* deb ataladi. O'yin maydonining atrofida yon chiziqdan 1 metr va yuza chiziqda 2 metrli xavfsizlik zonasi joylashgan bo'lishi lozim.

O'yin jarayonida maydon u yoki bu jamoaga imtiyoz beruvchi o'zlashtirishlar kiritilishi man etiladi.

Darvoza yuza chiziq o'rtasiga o'rnatiladi. Darvoza polga yoki orqadagi devorga mahkam o'rnatilishi lozim. Darvozaning ichki tarafidagi o'lchami balandligi 2 metrni va eniga 3 metrni tashkil qiladi. (26-rasm).

26- rasm

Darvoza ustunlari gorizontal joylashib, ularning o'lchami taraflari 8 sm hosil qiladigan kvadratdan iboratdir. Maydon tarafdin ko'rinadigan darvoza ustunlarining 3 tarafi atrofda asosiy rangdan ajralib ko'ndalang ikki xil rangga bo'yalishi shart.

Darvoza orqa tarafdin bo'sh osilgan ip to'r bilan berkitiladi. To'r shunday bog'lanishi kerakki, to'p undan o'tib ketmasligi kerak. Barcha belgilovchi chiziqlar eni, maydonga, chegaralangan maydonchaga va masofaga kiradi. Belgilangan chiziqlar eni 5 sm bo'lib, ular aniq va ravshan ko'rinishi lozim. Darvoza ustunlari orasidan o'tadigan chiziqning eni esa 8 sm bo'lishi kerak. Yondosh zonalar har xil rangda bo'yalishi mumkin.

145

Erkin to'p tashlash chizig'i (9 metrli chiziq) darvoza maydonchasi chizig'i tashqarisidan 3 metr masofada parallel chiziq chiziladi. Bu chiziq shtrixli va oraliq masofa 15 sm uzunlikda bo'ladi.

7 metrli jarima to'p tashlash chizig'i darvoza o'rtasidan 7 metr masofada, darvoza maydonchasi chizig'idan parallel o'tkazilgan 1 metrli chiziqdan iborat bo'ladi.

7 metrli jarima to'p tashlash chizig'iga parallel 3 metr masofada, darvozabon maydonchasida uzunligi 15 sm bo'lgan, jarima to'p tashlashda darvozabon o'tishga huquqsiz chiziq belgilanadi.

Maydon o'rtasidan ko'ndalang yuza chiziqcha parallel chiziq o'tkazilib, u o'rta chiziq deb ataladi.

O'yinchilarni almashtirish zonasining chizig'i – yon chiziqqa maydon o'rtasidagi chiziqning ulangan nuqtasida har bir maydon bo'lagi tomonga 4,5 metrli masofada markazi chizig'iga parallel yon chiziqdan 15 sm chiziq belgilanadi.

Sekretar va sekundometristlar uchun qo'yilgan stol hamda zaxiradagi o'yinchilar uchun qo'yilgan o'rindiqlar shunday joylashishi kerakki, o'tirgan o'yinchilar almashish zonasining chiziqlarini bemalol ko'rishlari lozim. Sekretariat stoli zaxiradagi o'yinchilar skameykasiga nisbatan yon chiziqqa yaqinroq joylashadi, faqat 50 sm dan yaqin bo'lmasligi lozim.

1.4.7. O'yin vaqti. Final “sirena”si va taym-aut

O'yin vaqti. Odatda 16 yoshdan yuqori bo'lgan o'yinchilardan tashkil topgan jamoalar uchun o'yin 30 daqiqadan 2 taym, taymlar orasidagi tanaffus 10 daqiqadan iborat bo'ladi.

Yosh bolalar jamoalari uchun o'yin davomi quyidagicha belgilangan: 12-16 yoshdagilar uchun 2x25, 8-12 yoshdagilar uchun 2x20 daqiqani tashkil etadi. Har ikki holatda ham taymlar orasidagi tanaffus 10 daqiqa belgilanadi.

Agar o'yinning asosiy vaqtida durang holati qayd etilsa, lekin g'oliblarni aniqlash zarur bo'lsa, u holda 5 daqiqali tanaffusdan so'ng qo'shimcha vaqt belgilanadi. Qo'shimcha vaqt 5 daqiqali ikki taymdan iborat bo'lib, taymlar orasida 1 daqiqali tanaffus beriladi.

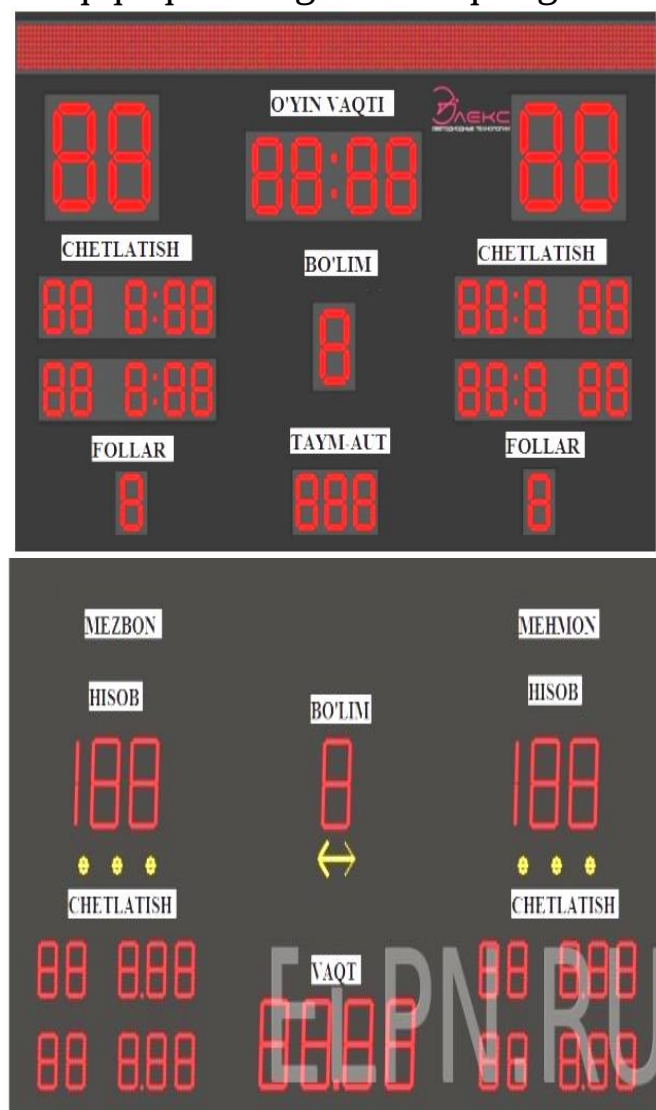
Agar yuqorida ko'rsatilgan holatlarda g'olib aniqlanmasa, u holda musobaqa Nizomida ko'rsatilgan shartlar orqali aniqlanadi.

Final “sirena”si. O'yinning boshlanish vaqti maydondagi hakamlar hushtagi bilan dastlabki erkin to'p tashlash orqali belgilanadi. O'yin yakuni esa final sirenasi yoki vaqt belgilovchi hakam hushtagi bilan

yakunlanadi. Agar signal beruvchi uskunalar yo‘q bo‘lsa, u holda hakamlar o‘yin vaqti tugaganligi to‘g‘risida hushtak chaladi.

Mulohaza: Agar avtomatik final “sirena”sini beradigan uskunalar yo‘q bo‘lsa, u holda shaxmat soati yoki sekundomerdan foydalanib, o‘yin yakunida hushtak chalinadi.

Vaqtni axborot hisoblagich uskunalaridan foydalanganda o‘yin vaqtini 30 dan 00 daqiqa qilib belgilash maqsadga muvofiqdir.

28-rasm

O‘yin tablosi

Final sirenasidan oldin va o‘sha vaqtda o‘yin qoidasi buzilsa yoki sportchiga xos bo‘lmagan harakat qayd etilsa, u holda final sirenasi berilganligiga qaramay, o‘yinchilar hakamlar tomonidan jazolanadi. Belgilangan (erkin to‘p tashlash yoki 7 m jarima) jazo natijalaridan so‘ng o‘yin vaqti tugatiladi.

Erkin to‘p tashlash yoki 7 metrli jarima to‘pni bajarish vaqtida, taym yoki o‘yin yakunida sirena berilsa, u holda to‘p otishlar qaytarilishi

shart. Faqat qaytarilgan harakat natijasidan so'ng hakamlar o'yinni yakunlaydi.

Erkin to'p tashlash yoki 7 metrli jarima to'p tashlashning bajarilishida o'yinchi yoki jamoa vakiliga qoida buzgani yoki sportchiga xos bo'lmagan xulqi uchun shaxsiy jazo berilganda to'p qarama-qarshi tomonga erkin to'p tashlash belgilanishi man etiladi.

Maydondagi hakamlar, sekundometrist tomonidan (taym yoki o'yin yakuni) sirena barvaqt berilgan deb hisoblasa, u holda o'yinchilar maydonda qoldirilib qolgan vaqt o'ynaladi.

Barvaqt signal berilgan vaqtda to'p egallagan jamoa o'yin to'xtatilgan joydan erkin to'p tashlash bilan o'yinni boshlaydilar.

Agar o'yinning birinchi yarmi (yoki qo'shimcha taym vaqti) belgilangan vaqtdan ko'proq o'ynalsa, u holda o'yinning ikkinchi yarmi ortiqcha o'ynalgan vaqtga qisqartiriladi. Agar o'yinning ikkinchi yarmi (yoki qo'shimcha taym vaqti) ko'rsatilgan vaqtdan ortib ketsa, bunday holatda hakamlar hech qanday o'zgartirishlar qilolmaydi.

Taym-aut. Qachon va qancha vaqt o'yin vaqtini to'xtatishga hakamlar qaror qilishi mumkin.

Taym-aut berilishi shart agar:

- a) 2 daqiqaga chiqarilib yoki diskvalifikatsiya qilinganda;
- b) 7 metrli jarima to'p belgilanganda;
- v) jamoalarga taym-aut berilganda;
- g) o'yinchilar noto'g'ri almashtirilib yoki maydonga "ortiqcha" o'yinchi kirs;
- d) vaqt belgilovchi hakam yoki texnik vakil hushtak berganda;
- j) hakamlar o'zaro maslahatlashishiga zaruriyat tug'ilsa (yuqoridagi bandga binoan).

Odatda, taym-aut standart holatda yuzaga kelgan sharoitda beriladi. Taym-aut vaqtida yo'l qo'yilgan xatolar o'yin davomida yo'l qo'yilgan xatolar kabi jazolanadi.

Hakam o'yin vaqtini to'xtatish va yurgizish to'g'risida sekundometristga ishora bilan ko'rsatadi.

O'yin vaqti hakam tomonidan uchta qisqa hushtak va jest (16) ishorasini ko'rsatgandan so'ng sekundometrist tomonidan to'xtatiladi.

Taym-autdan so'ng har doim hakam hushtagidan so'ng o'yin davom etadi.

Har bir jamoa o'yin davomida uchta taym-aut olishga haqlidir.

1.4.8. To‘p

To‘p charm yoki sintetik materiallardan tayyorlanadi. U doira shaklida bo‘lib, tashqi qavati sirpanchiq va yaltiroq bo‘lmasligi shart.

To‘pning o‘lchami ya‘ni aylanasi va vazni har xil yoshdagi jamoalar uchun quyidagicha bo‘lishi kerak:

-58-60 sm va 425-475 (XGF raqami 3) erkaklar va o‘smirlar (16 yoshdan yuqori) jamoasi uchun;

-54-56 sm va 325-375 (XGF raqami 2) ayollar, qizlar (14 yoshdan yuqori) va o‘smirlar (12 dan 16 yoshgacha) jamoalari uchun;

-50-52 sm va 290-330 (XGF raqami 1) qizlar (8 dan 14 yoshgacha) va o‘g‘il bolalar (8 dan 12 yoshgacha) jamoalari uchun.

Izoh: barcha rasmiy yuqori va qit‘a musobaqalarida to‘pga bo‘lgan texnik talab “Yuqori gandbol federasiyasining to‘pga talab “reglamenti”da ko‘rsatilgan.

Har bir o‘yinda kamida ikki to‘p bo‘lishi shart. Zaxiradagi to‘p butun o‘yin davomida bevosita sekretariat stolida bo‘lishi lozim. To‘p 3:1-2 qoida talabiga javob berishi shart (29-rasm).

29-rasm

Zaxira to‘pdan qay vaqtda foydalanish zarurligini hakamlar hal qiladi. Bunday holatlarda hakamlar zaxiradagi to‘pni iloji boricha tezroq o‘yinga kiritishi lozim, shundagina taym-autga hojat qolmaydi.

1.4.9. Jamoa. O‘yinchilarni almashtirish

Jamoa. Jamoa tarkibi 12 o‘yinchidan tuziladi. Maydonda bir vaqtda 7 dan ortiq o‘yinchi bo‘lishi mumkin emas. Qolgan o‘yinchilar zaxirada bo‘ladi.

Butun o‘yin davomida jamoaning bir o‘yinchisi darvozabon sifatida bo‘lishi kerak. Darvozabon vazifasini bajaruvchi o‘yinchi kerak vaqtda

maydon o'yinchisi vazifasini bajarishi mumkin. Xuddi shunday maydon o'yinchisi ham kerak vaqtda darvozada o'ynashi mumkin (yuqoridagi qoidaga qarang).

O'yin boshlanishida maydonda jamoalar tarkibi 5 o'yinchidan kam bo'lishi mumkin emas.

Jamoalar tarkibi o'yin davomida va qo'shimcha vaqtda 12 o'yinchigacha to'ldirilishi mumkin (qit'a va XGF musobaqalarida bu holat musobaqa nizomida ko'rsatilgan shartlarga amal qilinadi, chunki bu musobaqalarda jamoa tarkibi 14 va undan ortiq o'yinchilar bo'lishi mumkin).

Maydonda jamoa o'yinchilari 5 tadan kam bo'lganida ham o'yin davom ettirilishi mumkin. Bunday holatlarda faqat hakamlar o'yinni to'xtatish yoki to'xtatmaslik to'g'risida qaror qabul qiladi.

O'yin davomida jamoada faqat 4 rasmiy shaxs bo'lib, ular almashtirilishi mumkin emas. Shular jumlasidan, ular jamoaning "rasmiy vakili" hisoblanadi. Faqat u hakamlarga, sekretarga va sekundometristga murojat qilishi mumkin.

O'yinchi yoki rasmiy shaxs o'yinda ishtirok etishi mumkin, lekin o'yin boshlanishidan oldin ularning ism-shariflari bayonnomada qayd etilib, o'yin boshlanishda maydonda bo'lishi kerak.

O'yinga kechikib kelgan o'yinchi va rasmiy shaxs o'yinda ishtirok etish uchun sekretar yoki sekundometristdan ruxsat olib, ism-sharifini bayonnomada qayd ettirib, o'yinda ishtirok etishi mumkin.

O'ynashga huquqli bo'lgan o'yinchi odatda, har qachon o'zining jamoasiga qarashli maydondagi o'yinchi almashtirish uchun belgilangan joydan maydonga kirishi mumkin (yuqoridagi qoidaga qarang).

O'yinga qatnashish huquqiga ega bo'lmagan o'yinchi maydonga kirs diskvalifikatsiya qilinadi. To'xtatilgan o'yin raqib jamoasi o'yinchilari tomonidan erkin to'p tashlash bilan davom ettiriladi.

O'yinchilarni almashtirish

Zaxiradagi o'yinchilar o'yin davomida hohlaganicha o'yinga kirib chiqishi mumkin, faqat maydondagi o'yinchi maydondan chiqqanidan so'ng, o'yinga kirishi mumkin. O'yinga kirish, chiqish uchun sekretar yoki sekundometristni ogohlantirishi shart emas.

O'yinchi maydonga kirish va chiqishni faqat o'z maydonida o'yinchilarni almashtirish uchun belgilangan joydan amalga oshirishi shart. Bu holat darvozabonlar uchun ham ta'lluqlidir.

O'yinchini almashtirish, shuningdek, taym-aut vaqtida ham ushbu

qoidaga rioya qilinadi (jamoaviy taym-autdan tashqari).

O'yinchi almashtirish qoidasini buzgan o'yinchi 2 daqiqaga o'yindan chiqarilish bilan jazolanadi. Agar jamoada shu qoidani birorta o'yinchi buzsa, u holda birinchi bo'lib qoidani buzgan o'yinchi jazolanadi.

O'yin raqib jamoasi tomonidan erkin to'p tashlash bilan davom ettiriladi.

Agar qo'shimcha o'yinchi maydondagi o'yinchi chiqmasdan kirib kelsa, u 2 daqiqaga jazolanadi. Jamoa o'yinchilari bir o'yinchiga qisqartiriladi.

Agar o'yinchi 2 daqiqa vaqt tugamasdan o'yin maydoniga kirib kelsa, u holda u yana 2 daqiqaga jazolanadi.

Jamoa tarkibidan o'yinchi maydonni tark etmasdan turib zaxiradagi o'yinchi kirib kelsa jamoada yana bir o'yinchi 2 daqiqa qisqartirilishi bilan amalga oshiriladi. Har ikki holatda ham o'yin raqib jamoasi o'yinchilari tomonidan erkin to'p tashlash bilan davom ettiriladi.

O'yinchilar formasi. Jamoaning hamma o'yinchilari bir xil sport formasida bo'lishi shart. Bir jamoaning sport formasining ranglari ikkinchi jamoadan ajralib turishi lozim. Darvozabon vazifasini bajaruvchi o'yinchi formasining rangi ikkala jamoa o'yinchilari va raqib darvozabondan ajralib turishi shart (30-rasm).

30-rasm

O'yinchilar sport kiyimi.

O'yinchilar futbolkasida raqamlar orqa tarafdin kamida 20 sm va oldi tarafdin kamida 10 sm dan iborat bo'ladi. 1 dan 20 gacha raqamlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Raqamlarning rangi futbolka rangidan yaqqol ajralib turishi shart, jamoa sardorining tirsakdan yuqori qismida, eni 4 sm sardorlikni belgilovchi bog'ichi bo'lib, uning rangi futbolka rangidan ajralib turishi lozim. Barcha o'yinchilar oyog'ida sport poyafzali bo'lishi shart.

O'yinchilarga xavf tug'diradigan anjomlardan foydalanishga ruxsat

etilmaydi. Masalan, ularga boshni himoyalovchi, yuz uchun niqob, himoyasiz ko'zoynak, shuningdek, jarohatlanishga olib keluvchi boshqa buyumlar.

Yumshoq elastik materialdan ixcham bosh bog'ichidan foydalanishga ruxsat beriladi. Yuqorida qayd etilgan shartlarga rioya qilmagan o'yinchilar o'yinga qo'yilmaydi.

O'yinchi tanjarohat olgani sababli badani va kiyimlari qon bo'lsa, u holda o'yinchi darhol o'yin maydonini tark etishi lozim (o'yinchi almashtirish qoidasiga rioya qilib). Shuningdek, qon oqishini to'xtatib, jarohatga ishlov berib, badan va kiyimdagi qonni tozalaydi. Yuqoridagi ko'rsatilgan shartlarni bajarmaguncha o'yinchi maydonga qaytarilmaydi.

Agar o'yinchi, hakamlar tomonidan ko'rsatilgan talablarni bajarmasa, u holda uning xulqi sportchiga xos emas deb hisoblanadi.

Agar o'yinchi jarohat olsa, hakamlar tomonidan (belgilangan ishoralardan foydalanib) taym-aut vaqtda jarohat olgan o'yinchi jamoasining ikki shaxsiga yordam berish maqsadida maydonga chiqishga ruxsat beradi.

1.4.10. Darvozabon

Darvozabonga ruxsat etiladi:

Darvozabon maydonchasida butun o'yin jarayonida gavdaning barcha qismlari bilan to'pga tegishi mumkun.

Darvoza maydonchasi ichida to'p bilan maydon o'yinchilari qoidalariga rioya qilmasdan harakat qilishga darvozabon tomonidan to'pni uzatishni kechiktirishga ruxsat berilmaydi.

To'psiz darvoza maydoniga chiqib va maydonda o'yinda ishtirok etish, u holda darvozabon maydon o'yinchilari umumiy qoidalariga rioya qiladi.

Darvozabon gavdaning har bir qismi bilan darvoza maydonchasi chizig'ini kesib o'tsa, u holda darvozabon darvoza maydonchasidan chiqdi deb hisoblanadi.

Darvoza maydonidan chiqib, to'p bilan o'ynashi mumkin, agar u tomonidan darvoza maydonchasida to'p uning nazoratida bo'lmasa.

Darvozabonga ruxsat etilmaydi:

Darvozani himoya qilish jarayonida raqiblarga xavf tug'dirish;

O'zining nazoratida bo'lgan to'p bilan darvoza maydonchasidan chiqish mumkin emas.

Darvozabon tomonidan maydonga tashlangan to'pga boshqa o'yinchilar tegmasdan, darvozabon yana to'pga tegishi man etiladi.

Darvoza maydonida turib maydonda yotgan yoki dumalab ketayotgan to'pga tegish man etiladi.

Maydonda yotgan yoki dumalab ketayotgan to'pni darvozabon maydoniga olib kirish.

O'yin maydonidan to'pni olib darvoza maydoniga qaytish.

Darvoza o'yin maydonida yotgan yoki o'yin maydoni tomon dumalab ketayotgan to'pga tovon yoki oyoqning tizzadan past qismi bilan tegish.

Raqib tomonidan 7 metrlik jarimani bajarishda to'p o'yinchining qo'lidan chiqmasdan avval 4 metrlik masofani belgilovchi chiziqdan o'tish.

Darvoza maydoni. Darvoza maydonida faqat darvozabon bo'lishi mumkin. Maydon o'yinchisi gavdaning har qanday qismi bilan darvoza maydonini belgilovchi chiziqdan o'tsa, u holda o'yinchi darvoza maydoniga kirgan deb hisoblanadi.

Agar maydon o'yinchisi darvoza maydoni chizig'ini bosgan bo'lsa, quyidagicha hal qilinishi lozim:

a) to'p bilan maydon o'yinchisi darvoza maydoni chizig'ini bossa, erkin to'p tashlash;

b) maydon o'yinchisi to'psiz darvoza maydoni chizig'ini bosib, o'z foydasiga ustunlik yaratsa, erkin to'p tashlash;

c) agar maydon o'yinchisi darvoza maydoniga kirib, yaqqol darvozani ishg'ol qilish imkoniyatini to'xtatsa, 7 metrlik jarima to'p otish belgilanadi.

Darvoza maydonidan foydalanish jazolanmaydi, agar:

a) o'yinchi to'p uzatishdan so'ng darvoza maydoni chizig'ini bossa, shuningdek, bu holat raqib hujumini yo'qotishga olib kelmasa;

b) o'yinchi to'psiz darvoza maydoniga kirs va bu harakat natijasida o'ziga ustunlikni yaratmasa;

s) himoyachilar himoya harakatlarini bajarish jarayonida darvoza maydoniga kirib ketsa, ammo bu holat raqib hujumini yo'qotishga olib kelmasa.

Darvoza maydonidagi to'p egasi faqat darvozabondir.

Agar to'p darvoza maydonida yoki darvoza maydonida dumalab ketayotgan va darvozabon qo'lida bo'lsa, maydon o'yinchisi unga tegishi mutlaq man etiladi. Ammo, agar to'p darvoza maydoni ustida havoda

bo'lsa, u holda to'p bilan o'ynashga ruxsat beriladi (faqat darvozabon to'p uzatish harakatini bajarish vaqtidan tashqari).

Agar to'p darvoza maydoniga tushsa, u holda darvozabon to'pni o'yinga qaytaradi.

O'yin davom ettiriladi, agar himoyadagi o'yinchilar himoya jarayonida to'pga tekkandan so'ng darvozabon uni egallasa yoki to'p darvoza maydonida qolsa, darvozabon o'yinga qaytaradi.

Himoyachilardan o'z darvoza maydoniga tushgan to'p quyidagicha ifodalanadi:

- a) to'p darvozaga tushsa – gol;
- b) agar to'p darvoza maydonida qolsa yoki darvozabon to'pga tegsa va to'p darvozaga kirmasa – erkin to'p tashlash;
- c) to'p maydonning yon chizig'idan chiqib ketsa – yon chiziqdan to'p tashlash;
- d) agar to'p darvoza maydonini kesib o'tib, o'yin maydoniga qaytsa – o'yin davom ettiriladi.

Darvoza maydonidan o'yin maydoniga qaytgan to'p o'yinda deb hisoblanadi.

1.4.11. Gandbol hakamining tarbiyaviy faoliyati va vazifalari

Jismoniy tarbiya va sport inson uchun faqat jismonan chiniqish vositasi bo'lib qolmay, balki ma'naviy jihatdan tarbiyalashning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Xalqimiz azal-azaldan ta'lim-tarbiyaga oid boy merosga ega bo'lib, avlodlarda insonparvarlik, kamtarlik, do'stlik, mehr-muhabbat, birodarlik kabi umuminsoniy fazilatlar qatorida chinakam jismonan barkamollik sifatlarini ham tarbiyalab kelganlar.

Vatanimizni kelajagi bo'lmish farzandlarimizning birinchi navbatda, sog'lom hamda jismonan baquvvat bo'lishi, aqliy va ma'naviy jihatdan kamol topishi uchun qulay sharoitlar yaratish jismoniy tarbiya va sport sohasida faoliyat ko'rsatib kelayotgan murabbiylarimiz, shu jumladan, sport turlari bo'yicha hakamlar faoliyatiga ham bog'liqdir.

Jamiyatimiz taraqqiyotining hozirgi bosqichida sportning o'rni alohida ahamiyatga ega. U hayotimizning yanada boy va mazmunli bo'lishini ta'minlash bilan birga mamlakatimizning xalqaro nufuzini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, u bizga salomatlik, jismoniy va ma'naviy rivojlanish bilan birga, stress holatlaridan chiqib ketishga yordam beradi, asab tizimini mustahkamlaydi va ijobiy hissiyotlarni olib keladi.

Turli musobaqalar bolalar, o'smirlar va yoshlarni doimiy ravishda sport bilan oshno bo'lishlarida juda katta yordam beradi. Buning uchun musobaqalarni to'g'ri tashkil qilish va undagi hakamlik ishlarini yuqori darajada olib borish katta ahamiyatga ega.

Respublikamizda gandbol sport turi boshqa sport turlari kabi rivojlanishi hakamlarga jamoalar, sportchilar bilan birga katta mas'uliyat yuklaydi. Ular o'z faoliyati, xatti-harakatlari bilan o'yinchilarni, murabbiylarni, qolaversa, tomoshabinlarni ham tarbiyalaydi. Shuni yodda tutish kerakki, hakamlar sport maydonida, avvalo tarbiyachi, keyin esa sport hakami vazifasini bajarishlari kerak. Ular o'yinchilarda bir-birlarini, raqiblarini, musobaqa tashkilotchilarini va tomoshabinlarni hurmat qilish ruhida tarbiyalashlari lozim.

Hakamlar o'zlarining malakali xatti-harakatlari bilan sportchilarning o'yindagi faoliyatlarini aniq va xolisona baholashlari natijasida tarbiyachi vazifasini ham o'taydi.

Gandbol hakamlarining ishi mas'uliyatli va sertashvishli vazifadir. Hakamlik obro'si buyruq tarzida qozonilmaydi, balki unga mehnatsevarlik, professionalizm, vijdonlilik va xolislik bilan erishiladi. O'z navbatida, hakamlardagi bu ijobiy sifatlar qobiliyatli sportchilarning yuqori natijalarga erishishlarida katta yordam beradi, ularni tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi.

Gandbol o'yinlarida ko'pincha tomoshabinlarni hujumkorlik ruhi qiziqtiradi. Bu o'z navbatida, sportchilarda o'zaro to'qnashuvlarni yuzaga keltiradi, shuning uchun tomoshabinlarga o'yinning go'zalligini ko'rsatish va shu bilan birga sportchilarning jarohat olishlarini oldini olish uchun hakamlarning mahorati o'yinchilarnikidan qolishmasligi kerak.

Hakamlar hakamlik qilish sifatini oshirish bilan birga o'zlarining obro'larini oshirib borishadi va shu bilan birga o'yinchilarning sport mahoratlarini, tomoshabinlarni shu sport turiga bo'lgan qiziqishlarini orttirish va sportning ommaviyligini oshirish kabi asosiy ishlarni ham amalga oshiradilar.

O'yindagi natija qanchalik ahamiyatli bo'lmasin, hakamlar musobaqani haqiqiy ko'tarinki ruhda o'tkazishni ta'minlashlari uchun o'zlaridagi barcha imkoniyatlarni ishga solishlari kerak. Buning uchun hakamlarning eng asosiy vazifalaridan biri o'yin davomida sportchilar salomatligini saqlashdan iboratdir. Bunday sport tadbirlarini o'tkazishda o'yin qoidalari musobaqani haqqoniy o'tkazishni kafolatlaydi.

Murabbiylar, sportchilar, rasmiy kishilar, hakamlardan musobaqa qoidalarini doimo to'g'ri qo'llashlarini kutishadi.

Ular har qanday musobaqaga jiddiy tayyorgarlik ko'rishlari kerak. O'yin qoidalarini, o'yin qoidalariga tegishli bo'lgan o'zgarishlarni va musobaqa nizomlarini yaxshi bilishlari shart. Bu ularning bevosita professional vazifalari hisoblanadi.

Har bir hakam o'yin qoidalari to'g'risidagi nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llay bilishi kerak. Hakamlarning doimo o'z bilim va mahoratlarini oshirishlari, musobaqalarni yuqori darajada o'tkazishlarini kafolatlaydi. Hattoki tajribali hakamlar ham o'z ustilarida doimiy ravishda ishlashmasa, musobaqa paytida jiddiy xatolarga yo'l qo'yishlari mumkin. Shuning uchun ular nazariy bilimlarini amaliy faoliyatda qo'llashlari maqsadga muvofiq bo'ladi.

Hakamlarning oldida turgan eng asosiy vazifalaridan biri tarbiyaviy jarayondir. O'yin qanchalik shiddatli bo'lib, o'yin davomida jismoniy yuklama qanchalik katta bo'lmasin, hakamlar uni yengib o'tishlari shart. Hakamning tashqi ko'rinishi, uning jismoniy tayyorgarligi, kasbiy mahorati o'yinchilarga, murabbiylarga va tomoshabinlarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Hakamlarning o'yinga tayyorgarligi, musobaqa davrida o'zlarini tutishlari, yurishlari, o'yingacha rasmiy kishilar, murabbiylar va o'yinchilar bilan muloqotda bo'lishlarida ularning tajribalari qo'l keladi. Ular har qanday vaziyatda ham o'yinchilar, murabbiylar, rasmiy shaxslar va tomoshabinlar bilan muloqotda ularga nisbatan odob saqlagan holda muomala qilishlari lozim. Shuningdek, hakamlarning tashqi ko'rinishlari sportchilarga faqat ruhiy ta'sir qilib qolmasdan, balki namuna bo'lib ham xizmat qilishi kerak.

Hakamlar kundalik hayotlarida jamoatchilik ichida o'zlarini tuta bilishlari, bolalar va yoshlarni gandbol o'yiniga jalb qilish, uni ommaviylashtirish, sportchilarni sport mahoratini oshirish va sportning rivojlanishi hamda tozaligi kabi jiddiy masalalarni hal qiluvchi kishilar ekanliklarini ko'rsatishlari kerak. O'z jamoasiga nafaqat mehnatini, bilimini, balki butun qalbini berishga tayyor bo'lgan murabbiylar bilan muloqotda hakamlar juda ham odobli bo'lishlari kerak. Ularni janjalga yo'naltirmasdan, aksincha, ular yordamida bellashuvlardagi qo'polliklarni bartaraf etib, jarohatlarni oldini olib, o'yinchilar o'rtasida qattiq tartib intizom o'rnatishlari lozim.

Oxirgi paytlarda ko‘p jamoalarning o‘yinchilari muvaffaqiyatga erishish uchun qo‘pol harakat qilishmoqda. Bu o‘z navbatida raqib o‘yinchilarining jarohat olishiga olib kelmoqda. Shuning uchun tajribali hakamlar o‘yin boshlanishidan oldin jamoa murabbiylarini, sardorlarini qo‘pol harakatlar qilmaslik to‘g‘risida ogohlantirishadi.

O‘yin qoidalari buzilishining oldini olish har bir hakamning asosiy vazifasi. Hakam, avvalo, pedagog-tarbiyachidir. Ulardagi kamtarinlik, o‘zini tuta bilishlik, muloyimlik va talabchanlik ularga nisbatan hurmatni yanada oshirishining asosiy omillardan biri bo‘lib hisoblanadi.

Sport musobaqalarini boshqarishga jalb etilayotgan yosh hakamlarga quydagilarga e‘tibor berishlarini tavsiya etamiz:

1. O‘yin qoidalari va ularga taalluqli ko‘rsatmalarni doimiy ravishda o‘rganish va mustahkamlab borish.
2. O‘yin qoidasi buzilganda o‘z vaqtida aniq signal, ishora berish.
3. Hushtak chalingandan so‘ng o‘yinni davom ettirgan o‘yinchini, albatta, jazolash.
4. To‘p darvozaga kiritilgandan so‘ng o‘yin qoidasini buzgan o‘yinchini kechirmaslik.
5. Tomoshabinlar, murabbiylar va o‘yinchilar tazyiqida biron-bir qaror qilmaslik.

Shunday qilib hakamlarlik- bu o‘yinchilarda sport mahoratini oshirishni tarbiyalashga qaratilgan tarbiyaviy jarayondir. Bu jarayonga vijdonan yondashgan har bir hakam yosh sportchilarni yetuk sportchi bo‘lib yetishishlarida o‘z hissasini qo‘shgan bo‘ladi.

Hakamlar: Har bir o‘yinga ikki teng huquqli hakamlar tayinlanadi. Ularga sekundometrist va kotib yordam beradi. Hakamlar o‘yinchilarning musobaqa o‘tkazish joyiga kelgandan to ketgunlariga qadar xulqini nazorat qiladi. Uchrashuvdan avval hakamlar o‘yin maydoni, darvoza va to‘p holatlarini tekshirib, qaysi to‘p bilan o‘ynashni hal qiladi.

Shuningdek, hakamlar ikki jamoaning formasi qoidaga mosligini tekshiradi. Ular o‘yinchi va mas‘ul vakillarning son jihatdan zaxira hududida qoida talabiga binoan joylashishini va uchrashuv bayonnomasida jamoaning mas‘ul vakili dastxatlari mavjudligini nazorat qiladi. Barcha kamchiliklar darhol bartaraf etilishi lozim.

Hakamlarning biri, ikkinchisi va ikki jamoa sardori ishtirokida qur’a tashlash o‘tkaziladi. O‘yin boshlanishidan avval hakamlarning biri dastlabki to‘p tashlash huquqini qo‘lga kiritgan jamoa orasida joylashadi.

Bunday holat “maydondagi hakam” deb ataladi. Maydondagi hakam dastlabki to‘p tashlash uchun hushtak berib o‘yinni boshlaydi. To‘pga egalik qilayotgan jamoa to‘pni raqiblarga oldirib qo‘ygan zahoti bu hakam darhol himoya qiluvchi jamoa darvozasining kesib o‘tgan yuza chiziq ortiga o‘tib joylashadi.

Ikkinchi hakam o‘yin boshlanishidan avval himoya qiluvchi jamoa darvozasini kesib o‘tuvchi yuza chiziq ortida joylashadi. Bu holat “darvoza chizig‘ini kuzatuvchi” hakam deb ataladi. Himoyadagi jamoa to‘pni yo‘qotganda u maydondagi hakam hisoblanadi. Hakamlar o‘yin davomida vaqti-vaqti bilan maydon tomonlari bilan almashib turishlari lozim. Odatda, butun o‘yinni tayinlangan hakamlar o‘tkazishlari lozim. Ular o‘yin davomida qoidaga rioya qilishni nazorat qilib, yo‘l qo‘yilgan xatolar uchun darhol o‘yinchilarni jazolaydilar.

Gollar hisobiga ikkala hakam barobar javobgardir. Undan tashqari, ular ogohlantirish, chetlatish, diskvalifikatsiya va umuman o‘yindan haydalishlarni ham qayd etadilar. Ikki hakam o‘yin vaqtini nazorat qilishga javobgar. Vaqt to‘g‘riligini belgilashdagi kelishmovchiliklarni hakamlar birgalikda hal qilishadi. O‘yindan so‘ng bayonnomani to‘g‘ri to‘ldirilishiga javobgarlik hakamlar zimmasiga yuklatiladi. O‘yindan haydash va diskvalifikatsiya bayonnomada qayd etilishi shart.

Sekundometrist va kotib (vaqt belgilovchi hakam, kotib): sekundometrist o‘yin vaqtini, taym-autni va chetlatilgan o‘yinchi jarima vaqtini nazorat qiladi. Shunday qilib, kotib asosan o‘yinchilar ro‘yxatini tekshirib, uchrashuv bayonnomasini yurgizadi, o‘yinga chiquvchi o‘yinchi kech qolib kelgan va o‘ynashga huquqi bo‘lmagan o‘yinchilarni nazorat qiladi. Jamoa zaxira hududidagi o‘yinchi va rasmiy shaxslarning miqdorini o‘yinga kirishi va chiqishlarini, shuningdek, birgalikda mas’uliyatlarni taqsimlab nazorat qiladi. Odatda zaruriyat bo‘lganda faqat sekundometrist o‘yinni to‘xtatishi mumkin.

Vaqt ko‘rsatuvchi elektr tablo yo‘q bo‘lgan holda, sekundometrist jamoalar mas’ul shaxslariga, o‘ynalgan vaqt yoki o‘yin tugashiga qolgan vaqt, ayniqsa, taym-aut vaqtida axborot berib turishi lozim. Agar avtomatlashgan elektr signal bo‘lmagan holatda o‘yinning birinchi taymi va o‘yin tugaganligi uchun beriladigan signal javobgarligini sekundometrist o‘z zimmasiga oladi. Agar elektr tablo, shuningdek, o‘yindan chetlatish to‘g‘risida axborot bera olmasa, bunday holatda sekundometrist oldindan tayyorlangan kartochka chetlatilgan o‘yinchi raqamini va chetlatish vaqti tugashini ko‘rsatadi.

1.4.12. Gandbol hakamining bilishi lozim bo'lgan qoidalar

To'p bilan o'ynash: Ruxsat etiladi: Otish, ilish, to'xtatish, uzatish, qo'l panjalarining ichkari va tashqari tomonlari bilan, bosh, gavda va tizzadan yuqori qismida. O'yinchi to'pni 3 soniyadan ortiq ushlashi mumkin emas, hatto u maydonda yotgan bo'lsa ham.

To'p bilan 3 qadamdan ortiq yurish quyidagi holatlarda qadam qilindi hisoblanadi:

a) to'p bilan turgan o'yinchi bir oyog'ini yerdan ko'tarib yana qo'ysa, yoki oyog'ini bir joydan ikkinchi joyga qo'yib harakat qilsa;

b) o'yinchi bir oyoqda turib to'pni ilib, ikkinchi oyog'ini yerga qo'ysa;

v) o'yinchi sakragandan so'ng bir oyog'ida yerga tushsa, so'ngra yana shu oyoqda sakrasa yoki ikkinchi oyog'ini yerga qo'ysa;

g) o'yinchi sakragandan so'ng ikki oyoq bilan bir vaqtda yerga tushsa va shundan so'ng bir oyog'ini yerdan ko'tarib, yana yerga qo'ysa yoki bir oyog'ini bir joydan ikkinchi joyga siljitsa.

Statik holatda yoki harakatda:

a) to'pni yerga bir marta urib va uni bir yoki ikki qo'llab ilib olish;

b) bir qo'llab to'pni ko'p marotaba yerga urib olib yurish, to'pni ko'p marta bir qo'lda dumalatib so'ngra bir yoki ikki qo'llab uni olish;

v) to'pni bir yoki ikki qo'llab olgandan so'ng, uni uch qadamdan ortiq harakat qilmasdan yoki darhol 3 soniyada sheriklariga uzatish zarur;

g) to'p boshqa o'yinchiga yoki darvozaga tegib qaytgandan so'ng, o'yinchi yana to'p bilan muomala qiladi (dribling yoki uni olib yurish).

Bir qo'ldan ikkinchi qo'lga o'tkazish. Tizzada turib, o'tirib yoki yotgan holda to'p bilan o'ynash.

Ruxsat etilmaydi: Bir martadan ortiq to'pga tegish (boshqa o'yinchiga, darvozaga yoki yerga tegmasdan avval). Oyoqning tizzadan past qismi bilan to'pga tegish, raqib o'yinchilari tomondan oyoqqa to'p tashlash holati hisobga olinmaydi. O'yin maydonida turgan hakamlarga to'p tegsa, o'yin davom etaveradi.

Sust o'yin: Jamoaga darvozani ishg'ol qilishga harakat qilmasdan to'pni ushlab turishiga ruxsat etilmaydi. Bunday holat sust o'yin deb baholanadi. Natijada jamoa erkin to'p tashlash bilan jazolanadi. Erkin to'p tashlash o'yin to'xtatilgan joydan bajariladi. Agar sust o'yin imkoniyatidan foydalanish qayd etilsa, u holda ogohlantirish ishorasidan foydalaniladi. To'pni egallagan jamoaga esa, o'yinda hujum qilish

uslubini o'zgartirishga imkoniyat beriladi. Agar jamoa hujum harakatlarini ogohlantirishdan so'ng o'zgartirmasa va darvozaga to'p otilmasa to'p egallagan jamoaga qarshi erkin to'p tashlash belgilanadi.

To'pga ega bo'lgan jamoani erkin to'p tashlash bilan jazolanish harakatini aniqlashda hakamlar ogohlantirish ishorasini qo'llamasligi ham mumkin. Masalan, o'yinchi yaqqol darvozani olishi imkoniyatidan ataylab foydalanmasligi mumkin.

Qoidani buzish va sportchiga xos bo'lmagan xulq:

Ruxsat etiladi:

1. To'pni egallash va tusish uchun qo'l va panjalaridan foydalanish.
2. Raqibning har tomonidan to'pni tushurish uchun ochiq panjadan foydalanish.
3. Raqibga to'siq qo'yish uchun gavdadan foydalanish, hatto u to'pni egallagan bo'lmasa ham.
4. Raqib harakatlarini nazorat qilish uchun uning oldidan qo'l bilan to'xtatish va ushlab qolish.

Ruxsat etilmaydi:

1. Raqib qo'lidan to'pni yulib olish yoki urib qaytarish.
2. Qo'l va oyoq bilan raqibni siljitish.
3. Ushlab qolish, turtmoq, raqib ustiga sakramoq.
4. O'yin qoidasini buzib raqib harakatlariga xavf tug'diruvchi harakatlar qilish.

Har bir tobora ko'payib boruvchi qoida buzishni shaxsiy jazoni, ya'ni ogohlantirish va jazo darajasini kuchaytirishni talab etadi. Ogohlantirish va o'yindan chetlatishda, shuningdek, jazo darajasi kuchaytiriladi. Raqiblarga nisbatan norozilik jismoniy va so'z bilan ifoda qilinsa, bu sportchiga xos bo'lmagan xulq deb hisoblanadi. Bu holat maydon o'yinchilari va shuningdek rasmiy shaxslarga taa'lluqlidir. Sportchiga xos bo'lmagan xulqni jazolashda, shuningdek, tobora qat'iylashib boruvchi jazo qo'llaniladi.

O'yinchi o'z harakati bilan raqib sog'ligiga xavf tug'dirsa, albatta, diskvalifikatsiya qilinishi shart. Bular quyidagicha ifodalanadi:

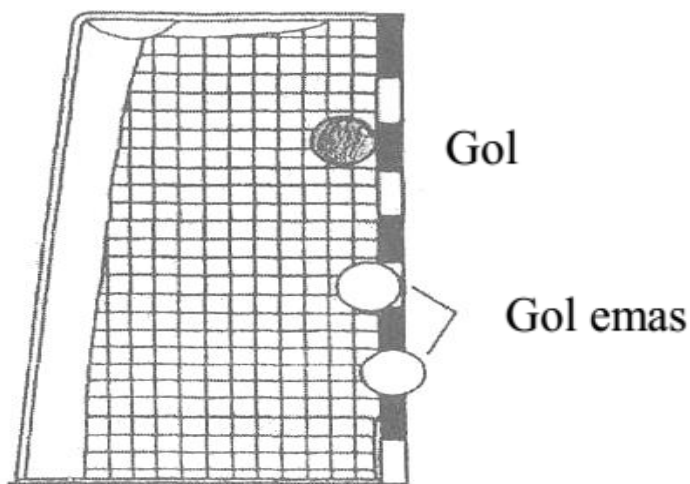
1. Darvozaga to'p otayotgan yoki to'p uzatayotgan o'yinchiga qarshi orqasidan, yonidan qo'l bilan urilsa.
2. Raqib o'yinchisining boshiga yoki bo'yni atrofiga urishga qilingan har qanday harakat.
3. Raqib gavdasini ataylab tizza yoki oyoq bilan tepsa, boshqa har qanday zarbalar, shuningdek, chalishlar ham shular jumlasiga kiradi.

4. Himoyachi oldinga harakat qilmay joyida turgan holatida, o'yinchi erkin to'p tashlashda yoki darvozaga otilgan to'p himoyachini boshiga tegsa, shuningdek 7 metrli jarima otishda to'p darvozabon boshiga tegsa, ammo darvozabon oldinga harakat qilmagan bo'lsa.

O'yinchi o'yin vaqtida raqibiga nisbatan jismoniy zo'rlik qilsa, darhol o'yindan chetlashilishi shart. O'yin maydonidan tashqari holatida o'yinchiga qarshi qilingan hujum (zo'rlik) diskvalifikatsiyaga olib keladi. Zo'rlik qilishda ayblangan jamoa vakili darhol diskvalifikatsiya qilinishi shart.

Darvozaga to'p kiritish: Darvozaga to'p kiritilsa gol hisoblanadi, agar to'p o'z aylanasi bilan darvoza ustunlari o'rtasidagi chiziq qalinligidan to'la o'tsa, faqat darvozaga to'p otayotgan o'yinchi yoki jamoaning boshqa vakili tomonidan qoida buzilishiga yo'l qo'yilmasa, maydon chizig'ini nazorat qiluvchi hakam ikki qisqa hushtak va jest ko'rsatib, gol bo'lganini ko'rsatadi. To'p darvozaga otilgan uchish pallasida, hatto himoyachi o'yinchilar tomonidan qoida buzilishiga yo'l qo'yilsa ham, darvozaga kiritilgan to'p gol hisoblanadi.

To'p darvoza chizig'idan to'la o'tmasdan hakam yoki sekundometrist o'yinni to'xtatsa gol hisoblanmaydi (31-rasm). Agar o'yinchi o'z darvozasiga to'p kiritisa, raqib jamoasiga gol hisoblanadi, faqat darvozabon to'p otishni bajarish holatidan boshqa. Son jihatidan ko'p gol kiritgan jamoa g'olib deb e'lon qilinadi. O'yin qachon durrang natija bilan tugagan hisoblanadi, agar jamoalar tomonidan kiritilgan gollar soni bir xil bo'lsa yoki jamoalar tomonidan bitta ham to'p kiritilmagan bo'lsa.

31-rasm. Darvozaning ishg'ol qilinishi

Dastlabki to'p tashlash: Dastlabki to'p tashlashni qur'a tashlaganda g'olib bo'lgan jamoa o'yinni boshlaydi. Agar qur'a tashlanganda yutgan jamoa darvozani tanlasa, u holda bevosita raqib jamoa dastlabki to'p tashlash bilan o'yinni boshlaydi. Jamoalar o'yinning birinchi yarmidan so'ng darvozalar almashtiradi. Dastlabki to'p tashlash o'yinning ikkinchi yarmida bu huquqni o'yin boshida ega bo'lmagan jamoa tomonidan bajariladi. Har doim o'yinga qo'shimcha vaqt belgilanganda yuqorida ko'rsatilgan tavsiya asosida qur'a tashlanadi. Har doim o'yin darvoza ishg'ol qilinganidan so'ng darvozasiga gol kiritgan jamoa o'yinchilari tomonidan dastlabki to'p tashlash bilan boshlanadi.

Yon chiziqdan to'pni tashlash: Agar to'p to'la yon chiziqdan yoki himoyada o'tayotgan jamoa o'yinchilaridan tegib yon chiziqdan o'tib ketsa, yon chiziqdan to'p tashlash belgilanadi. Yon chiziqdan to'p tashlash hakam hushtagisiz to'p chiqib ketishdan oldin to'pga tegmagan jamoa o'yinchilari tomonidan bajariladi. Yon chiziqdan to'p tashlash to'pning yon chiziqdan chiqib ketgan joyidan yoki u yuza chiziqdan o'tib ketsa, u holda yuza va yon chiziqning to'p chiqqan tarafidagi qo'shilgan joyidan o'yinga kiritiladi.

To'p tashlashni bajarayotgan o'yinchi to'pni qo'ldan chiqargunga qadar bir oyog'i bilan yon chiziqni bosib turishi shart. Lekin o'yinchi to'pni yerga qo'yib, yana olishi yoki to'pni yerga urib yana uni olishga ruxsat berilmaydi. Yon chiziqdan to'p tashlashni bajaruvchi o'yinchiga raqib jamoa o'yinchilari 3 metrdan yaqin kelishlariga ruxsat berilmaydi. Yon chiziqdan to'p tashlash bevosita o'z darvoza maydoni chizig'i yonida bo'lsa, o'yinchiga oraliq masofa 3 m dan kam bo'lsa ham turishga ruxsat beriladi.

Darvozabon tomonidan to'p tashlash: Darvozabon tomonidan to'p tashlash bajariladi: agar darvoza maydonida to'pni ilib olsa, shuningdek, darvozabondan yoki raqib jamoa o'yinchilaridan darvoza ortiga, ya'ni yuza chiziqdan o'tib ketsa. Darvozabon tomonidan to'p tashlash, ya'ni to'pni o'yinga kiritish hakam hushtagisiz darvoza maydonidan o'yin maydoni tomon bajariladi. Agar darvozabon tomonidan uzatilgan to'p darvoza maydoni chizig'idan o'tsa to'p tashlangan hisoblanadi.

Boshqa jamoa o'yinchilariga bevosita darvoza maydoni chizig'i tashqarisida turishga ruxsat beriladi. Faqat ular to'p darvoza maydoni chizig'ini kesib o'tmaguncha unga tegishi man etiladi. Darvozabon to'p tashlashni bajargandan so'ng to'pga boshqa o'yinchi tegmasdan to'pga tegishi mumkin emas.

Erkin to‘p tashlash: Aslida, hakamlar o‘yinni to‘xtatib va uni raqib jamoasi o‘yinchilari tomonidan erkin to‘p tashlab davom etish uchun quyidagilarga amal qiladi: to‘pga ega bo‘lgan jamoa qoidani buzganligi sababli to‘pni yo‘qotsa, himoya qilayotgan jamoa o‘yinchilari tomonidan buzilgan qoida natijasida, to‘pga ega bo‘lgan jamoa to‘pni yo‘qotishga olib kelsa.

Himoya qilayotgan jamoa tomonidan qilingan xatolik natijasida hujum qilayotgan jamoa o‘yinchilari to‘pni yo‘qotishi yoki o‘yinni davom ettira olmasligiga hakamlar to‘la ishonch hosil qilmaguncha o‘yinni to‘xtatishni tavsiya qilmaydi. Agar qoida buzilishi tufayli o‘yinchiga shaxsiy jazo berish aniqlansa, u holda hakamlar darhol o‘yinni to‘xtatishga qaror qilishlari lozim. Faqat bu holat qoida buzgan jamoani foydasiga hal bo‘lmasa. Aks holda qoidani buzgan o‘yinchini jazolash, yuzaga kelgan holat yakunidan so‘ng amalga oshiriladi.

Agar xatolik oddiy to‘p tashlashga olib kelsa, to‘p qayerda bo‘lmasin, o‘yin xatolikka yo‘l qo‘ygan joydan davom ettiriladi. O‘yin to‘xtatilganda va boshqa aniq holatlarda hatto hech qanaqa xatolikka yo‘l qo‘yilmagan bo‘lsa ham erkin to‘p tashlash belgilanadi:

- agar o‘yin to‘xtatilgan pallada to‘pga ega bo‘lgan jamoa to‘pga egalik qilishni davom ettiradi;

- agar har ikki jamoa to‘la egalik qilmasa, u holda undan avval to‘pga egalik qilgan jamoa ega bo‘lib qolaveradi;

- to‘p shiftga yoki maydon ustidagi boshqa bir narsalarga tekkanligi sababli o‘yin to‘xtatilsa, u holda oxirida to‘pga tegmagan jamoa o‘yinchilari egalik qiladi;

- hakam hushtagiga qadar to‘pga egalik qilgan jamoaga karshi erkin to‘p tashlash belgilansa, u holda shu vaqtda to‘pga ega bo‘lgan o‘yinchi to‘pni darhol o‘sha joyga qo‘yishi shart.

Erkin to‘p tashlashni bajarish: Hakam hushtagi odatda xatoga yo‘l qo‘yilgan joyda bajariladi. Buning asosida istisno tariqasida quyidagilar bo‘lishi mumkin: 1. Erkin to‘p tashlashni asosan o‘yin to‘xtatilgan joydan hakam hushtagidan so‘ng bajariladi.

2. Agar hakam mustaqil yoki texnik vakil talabiga binoan o‘yinchilar yoki himoya qilayotgan jamoaning mas’ul shaxsi tomonidan yo‘l qo‘yilgan xatosi natijasida o‘yin to‘xtatilsa, u holda og‘zaki ogohlantirish yoki shaxsiy jazolanadi. Erkin to‘p tashlash esa o‘yin to‘xtatilganda to‘p qayerda bo‘lsa shu yerdan bajariladi. Bu yer xatoga yo‘l qo‘yilgan yerdan qulay bo‘lsa ham.

3. Erkin to'p tashlash huquqiga ega bo'lgan jamoa o'yinchisi qo'lida to'p bilan to'p tashlashni bajarish uchun to'g'ri dastlabki holatni tanlaydi, lekin u to'pni yerga qo'yib va yana olishi yoki to'pni yerga urib va uni yana ilib olishi qat'iyman etiladi. Erkin to'p tashlashni bajarishdan avval hujum qilayotgan jamoa o'yinchilari raqiblar maydoni erkin to'p tashlash chizig'ini bosish yoki undan o'tishi man qilinadi.

Erkin to'p tashlash bajarilayotganida hujum jamoasi o'yinchilari darvozabon maydoni va erkin to'p tashlash chizig'i orasida bo'lishi mumkin emas, aks holda hakamlar o'yinchilar to'g'ri joylashtirib, erkin to'p tashlashni hushtakdan so'ng bajarishga ruxsat beradi. Hakam hushtagidan so'ng erkin to'p tashlash bajarilishida, bajarayotgan o'yinchi qo'lidan to'p chiqmasdan avval hujum o'yinchilari erkin to'p tashlash chizig'iga tegsa yoki undan o'tib ketsa, u holda erkin to'p tashlashni himoyadagi jamoa o'yinchilar tomonidan bajariladi.

Erkin to'p tashlashni bajarayotgan o'yinchiga raqib o'yinchilari orasidagi masofa 3 metrni tashkil qilishi shart. Ammo ularga o'z darvoza maydoni chizig'i bo'ylab joylashishga ruxsat beriladi.

7 metrli jarima to'p otish: 7 metrdan jarima to'p otish belgilanadi, agar: butun maydon bo'ylab raqib jamoasi o'yinchilari yoki mas'ul shaxs tomonidan darvozani yaqqol ishg'ol qilish imkoniyati to'xtatilsa; yaqqol gol bo'lish vaziyatida ta'qiqlanmagan hushtak o'rin olsa; o'yinda ishtirok etmagan qandaydir shaxs tomonidan yaqqol darvoza gol urish imkoniyati barbod bo'lsa.

Hujum qilayotgan jamoa o'yinchisi to'p va gavda nazoratini saqlab qolishsa 7 metrli jarima to'p otishni belgilashga zaruriyat yo'q. Hatto o'yinchi keyinchalik yaqqol darvozaga to'p otish imkoniyatini yo'qotsa ham.

Hakamlar 7 metrli to'p tashlash yaqqol yuzaga kelganga to'liq ishonch hosil qilmaguncha, ya'ni 7 metrli to'p tashlash haqiqatan asosli va zarur deb topilmagunga qadar o'yinni to'xtatishga shoshilmasligi kerak. Agar himoyachilar ruxsat etilmaydigan harakatlar bilan qoidani buzganligiga qaramay hujum qilayotgan o'yinchi darvozani ishg'ol qila olsa, u holda bevosita 7 metrli jarima belgilashga hojat qolmaydi. Aks holda, agar o'yinchi haqiqatan to'pni yoki qoida buzilishi sababli gavgani nazorat qilishni yo'qotsa, shuningdek, yaqqol darvoza to'p otish imkoniyati barbod bo'lsa, u holda 7 metrli jarima to'p tashlash belgilanadi.

Hakamlar 7 metrli jarima to'p otishni belgilashda taym-aut olishlari shart. 7 metrdan jarima to'p otishni bajarish maydondagi hakam hushtagidan so'ng 3 soniya ichida bajariladi. 7 metrli jarima to'p otishni bajaruvchi o'yinchi qo'ldan to'p chiqargunga qadar 7 metrdan jarima to'p otish chizig'iga tegish yoki undan o'tish man etiladi. 7 metrli jarima to'p otishni bajaruvchi o'yinchi yoki uning sheriklari to'p raqiblariga yoki darvozaga tegmasdan avval to'pga tegish huquqidan mahrum etiladi.

7 metrli jarima to'p otishni bajaruvchi o'yinchi jamoa a'zolari to'p otishni bajarayotgan o'yinchining qo'ldan to'p chiqmasdan avval erkin to'p tashlash chizig'idan o'tishga ruxsat etilmaydi. Aks holda, 7 metrli jarima to'p otishni bajaruvchi jamoaga qarshi erkin to'p tashlash belgilanadi. 7 metrli jarima to'p otishni bajarishda raqib jamoa o'yinchilari erkin to'p tashlash chizig'i tashqarisida va 7 metrli jarima to'p otish chizig'idan to'p otishni bajarayotgan o'yinchining qo'ldan to'p chiqqunga qadar 3 metrdan kam bo'lmagan masofada joylashishlari mumkin, aks holda, agar to'p darvozaga kirmasa 7 metrli jarima to'p otish qaytariladi. Agar 7 metrdan otilgan to'p darvozaga kirmasa, otishni bajaruvchi o'yinchi qo'ldan to'p chiqqunga qadar darvozabon belgilangan 4 metrli chiziqdan o'tsa, to'p otish qaytariladi.

To'p otishni bajarishga umumiy tavsiyalar: To'p otishni bajarishdan avval to'p o'yinchining qo'lida bo'lishi kerak. Barcha o'yinchilar to'p otishda o'zlariga taalluqli joyda joylashishlari shart. To'p otayotgan o'yinchining qo'ldan to'p chiqarilishga qadar o'yinchilar o'z joylarida bo'lishi lozim. Noto'g'ri joylashgan dastlabki holat hakamlar tomonidan tuzatilishi lozim. Darvozabondan tashqari barcha to'p tashlashni bajaruvchi o'yinchilarning bir oyog'i doimo yerda bo'lishi shart ikkinchi oyog'ini yerdan ko'tarib va uni yerga qo'yishi mumkin.

O'yin davom etishiga hakam tomonidan hushtak beriladi: doimo dastlabki yoki 7 metrli to'p tashlashda; yon chiziqdan, darvozadan yoki erkin to'p quyidagi holatlarda: taym-autdan so'ng o'yinni davom etish uchun; erkin to'p tashlashdan so'ng o'yinni davom etish uchun; to'p tashlash kechiktirilsa; noto'g'ri holatda joylashishni tuzatgandan so'ng; og'zaki tanbeh yoki ogohlantirilishdan so'ng.

To'p otishni bajaruvchi o'yinchi hakam hushtagidan so'ng to'pni 3 soniya mobaynida o'yinga kiritishi shart. To'p otishni bajaruvchi o'yinchi qo'ldan to'p chiqsa to'p otish bajarilgan hisoblanadi. To'p otishni bajarishda o'yinchi o'z sheriklariga qo'ldan - qo'lga to'pni uzatish

mumkin emas, sheriklari umuman to'pga tegishga huquqi yo'q. To'p otishni bajaruvchi o'yinchi to'p tashlangandan so'ng u boshqa o'yinchiga yoki darvozaga tegmasdan avval to'pga tegishi mumkin emas.

Jazolash. Ogohlantirish. Quydagi holatlarda ogohlantirish mumkin:

- raqibga nisbatan qoidani buzsa;
- raqib to'p tashlashni bajarishida unga qarshi rad harakat qilinsa;
- o'yinchi va rasmiy shaxsning sportchiga xos bo'lmagan xulqi.

Aybdor o'yinchi yoki rasmiy shaxs ogohlantirilganda hakamlar sariq «kartochka» bilan qo'lini yuqori ko'tarib ogohlantiriladi va bu holatni kotib qayd etadi.

O'yindan chetlatish. O'yindan (2 daqiqaga) chiqarish quydagi hollarda qo'llaniladi:

- o'yinchilar almashishi yoki noto'g'ri o'yin maydoniga chiqish;
- jazolangan o'yinchi o'yin qoidasini buzishi yana takrorlansa;
- maydonda yoki maydon tashqarisida o'yinchining sportchiga xos bo'lmagan xulqi uchun;
- jamoaning rasmiy shaxslaridan birortasida sportchiga xos bo'lmagan xulq holati takrorlansa;
- raqiblar jamoasi erkin to'p tashlash huquqiga ega bo'lganda to'pni joyida qoldirish talablariga rioya qilinmasa;
- to'p tashlashni bajaruvchi raqibga nisbatan takroriy qoida buzilishiga yo'l qo'yilsa;
- o'yinchi yoki rasmiy shaxsni o'yin vaqtida diskvalifikatsiya qilinishi sababli 2 daqiqaga o'yindan chetlatilgan o'yinchi, to'xtatilgan o'yin davom etmasdan o'yinchining sportchiga xos bo'lmagan harakati uchun.

Agar hakamlar o'yinda yo'l qo'yilgan qoida buzish darhol o'yindan chetlatilishiga asos bo'ladi deb hisoblasa o'yinchini o'yindan chetlatishi mumkin. Shuningdek, bu holat jamoaning rasmiy shaxsiga, hatto u oldin ogohlantirilmagan bo'lsa ham qo'llaniladi. Jamoaning rasmiy vakiliga 2 daqiqali jazo belgilansa, bunday holatda rasmiy vakil o'z joyida qolib o'z vazifasini bajaradi, jamoa tarkibi esa bir o'yinchiga kamaytiriladi.

Hakamlar taym-aut e'lon qilingandan so'ng ta'lluqli jest ikki barmoqlarini to'g'irlab qo'lini yuqori ko'tarib aybdor o'yinchiga ko'rsatadi, kotib (sekundometrist) bu holni qayd etadi. O'yindan chetlatish har doim 2 daqiqali bo'lib, ushbu o'yinchini uchinchi marta o'yindan chetlatish diskvalifikatsiyaga olib keladi. O'yindan chetlatilgan

o'yinchi chetlatilgan vaqt mobaynida o'yinda ishtirok etishiga ruxsat berilmaydi. Jamoa uning o'rniga boshqa o'yinchini maydonga chiqarishi man etiladi.

O'yindan chetlatish vaqti hakam tomonidan o'yinni davom ettirishga berilgan hushtagidan so'ng boshlanadi. O'yinning birinchi yarmida 2 daqiqa o'yindan chetlatish vaqti tugamasa qolgan vaqt o'yinning ikkinchi yarmida o'taladi. Bu qoida o'yinga qo'shimcha vaqt belgilanganda ham o'z kuchini saqlab qoladi.

Diskvalifikatsiya: o'yindan chetlatish. Diskvalifikatsiya qilinishi shart.

O'yinda ishtirok etishga huquqi bo'lmagan o'yinchi maydonga chiqsa; sportchiga xos bo'lmagan holat uchinchi marta qaytarilsa va jamoaning mas'ul shaxslaridan birortasi avval 2 daqiqa o'yindan chetlatishga jazolangan bo'lsa; raqiblar sog'ligiga xavfli qoida buzarlikka yo'l qo'yilsa; o'yinchi yoki jamoaning rasmiy shaxsi tomonidan o'yin maydonida yoki o'yin tashqarisida sportchiga xos bo'lmagan qo'pollik uchun o'yindan tashqari, shuningdek, o'yin oldidan yoki tanaffus vaqtida o'yinchi tomonidan hujum qilinsa, mas'ul shaxs tomonidan hujum qilinsa, bir o'yinchi uchinchi marta o'yindan chetlatilsa, tanaffus vaqtida o'yinchi yoki mas'ul shaxs tomonidan sportchiga xos bo'lmagan holat takrorlansa.

Taym-aut e'lon qilingandan so'ng hakamlar ayblanuvchi o'yinchi yoki jamoa vakilini diskvalifikatsiya qilish uchun qizil kartochka yordamida qo'lini yuqori ko'taradi. Qizil kartochka o'lchami taxminan 9x12 sm. Bu holatni bevosita kotib (sekundometrist) qayd etadi.

Diskvalifikatsiya qilingan o'yinchi yoki jamoaning rasmiy shaxsi darhol maydonni va zaxira hududini tark etishi shart. Bundan so'ng o'yinchi jamoaning rasmiy shaxsi jamoa bilan hech qanday aloqada bo'lishga ruxsat etilmaydi. Diskvalifikatsiya holati o'yinchi yoki jamoaning rasmiy vakili uchun ushbu o'tkazilayotgan o'yin oxirigacha amal qiladi. O'yinchi yoki jamoa rasmiy vakili o'yin davomida diskvalifikatsiya qilinsa, har doim o'zi bilan 2 daqiqali o'yindan chetlatishni ergashtirib keladi. Bu jamoa tarkibi son jihatdan bir o'yinchiga qisqaradi degani.

O'yinchi yoki jamoa vakili diskvalifikatsiya qilinishi jamoa tarkibini kamayishiga olib keladi. Ammo 2 daqiqali chetlatish vaqti tugaganidan so'ng o'yinchilar tarkibini to'ldirish mumkin. Diskvalifikatsiya odatda faqat berilgan o'yin oxirigacha amal qiladi.

O'yindan haydash: O'yindan haydashga quyidagi holatlarda qaror qilinadi: butun o'yin davomida maydonda yoki maydon tashqarisida o'yinchi tomonidan "jismoniy zo'rlik" qilib hujum qilinsa; hakamlar taym-aut belgilagandan so'ng o'yindan haydaluvchi aybdor o'yinchiga, yuqorida ikki qo'li kesishgan ishora ko'rsatiladi, bu holatni kotib (sekundometrist) tomonidan qayd etadi.

O'yindan chetlashtirilish har doim o'yin vaqtining oxirigacha amal qiladi va jamoa o'yinni, o'yin mobaynida bir o'yinchiga kam bo'lib davom etadi. O'yindan chetlashtirilgan o'yinchi boshqa o'yinchi bilan almashtirilishi mumkin emas va u darhol o'yin maydonini, shuningdek, zaxira hududini tark etishga majbur. Unga jamoa bilan har qanday aloqa qilishi man etiladi.

Bir xil vaziyatda bir nechta xato qilish: Agar jamoaning o'yinchisi yoki mas'ul vakili o'yin davom ettirishdan avval bir vaqtda bir va undan ortiq qoida buzilishiga yo'l qo'ysa va ular har xil jazoga loyiq bo'lsa, odatda eng qat'iy jazo qo'llaniladi. Bunday holatlarda qoida buzilishning o'yinchiga nisbatan "jismoniy zo'rlik" qilib hujum qilish hisoblanadi.

Agar 2 daqiqaga o'yindan chetlatilgan o'yinchi o'yinni davom ettirilmagunga qadar sportchiga xos bo'lmagan xulq uchun ayblansa, u holda unga yana qo'shimcha 2 daqiqali chetlatish belgilanadi. Agar qo'shimcha o'yindan chetlatilish ushbu o'yinchi uchun uchinchi bo'lsa, unda o'yinchi diskvalifikatsiya qilinadi.

Agar diskvalifikatsiya qilingan o'yinchi (to'g'ridan-to'g'ri yoki uchinchi marta chetlatilishga bog'liq) o'sha zahoti ya'ni o'yin davom ettirilmasdan oldin sportchiga xos bo'lmagan xulqi uchun aybdor deb topilsa, u holda jamoaga jazo belgilanadi.

Agar 2 daqiqaga o'yindan chetlatish e'lon qilingan o'yinchi o'yin davom ettirilishidan oldin qo'pol, sportchiga xos bo'lmagan xulq uchun ayblansa, u holda o'yinchi diskvalifikatsiya qilinadi. Bu barcha jazolar maydonda jamoa tarkibining 4 daqiqa ichida o'yinchilarning qisqartirilishiga olib keladi.

Agar diskvalifikatsiya e'lon qilingan o'yinchi o'yin davom etishiga qadar qo'pol, sportchiga xos bo'lmagan xulq uchun ayblansa, u holda jamoa ham jazolanadi va maydondagi jamoa tarkibi 4 daqiqa mobaynida qisqartiriladi.

O'yin vaqti tugagandan so'ng qoida buzilishi: "O'yin davomi" tushunchasi qo'shimcha vaqt va taym-autni o'z ichiga oladi. Sportchiga xos bo'lmagan xulq yoki o'yinchi hamda jamoaning mas'ul shaxsi

tomonidan (o'yin o'tkazilayotgan inshootda, o'yin vaqti tugaganiga qaramay) "jismoniy hujum" quyidagicha jazolanadi:

O'yindan avval: sportchiga xos bo'lmagan xulq uchun ogohlantiriladi; sportchiga xos bo'lmagan qo'pol xulq yoki "jismoniy hujum" uchun diskvalifikatsiya qilinadi, jamoaga o'yinni boshlashga ruxsat beriladi.

1.4.13. Hakamlar imo-ishoralari (Jestlar ko'rinishi)

1. Darvoza maydoni chizig'ini bosish yoki chiziqdan o'tish.
2. To'pni yerga urib olib yurishdagi xato.
3. To'p bilan 3 qadamdan ortiq yurish yoki to'pga 3 soniyadan ortiq egalik qilish.
4. Ushlab qolish yoki itarib yuborish.
5. Zarba.
6. Hujumchi xatosi.
7. Yon chiziqdan to'p tashlash tarafini ko'rsatish.
8. Darvozabonning to'p tashlashi.
9. Erkin to'p tashlash tarafini ko'rsatish.
10. 3 metrli masofaga rioya qilmaslik.
11. Gol.
12. Ogohlantirish (sariq kartochka) diskvalifikatsiya (qizil kartochka).
13. Passiv o'yin
14. Chetlatish (2 daqiqa).
15. Jamoaning ikki mas'ul shaxslariga taym-aut vaqtida maydonga chiqishga ruxsat berish.
16. Taym-aut.
17. Sust o'yinni ogohlantirish.
18. O'yindan umuman chetlatish.

Hakamlar imo-ishoralari (ko'rsatkich belgilari)

1. Darvoza maydoni chizig'ini bosish yoki chiziqdan o'tish.

2. To'pni yerga urib olib yurishdagi xato.

3. To'p bilan 3 qadamdan ortiq yurish yoki to'pga 3 soniyadan ortiq egalik qilish.

4. Ushlab qolish yoki itarib yuborish.

5. Zarba.

6. Hujumchi xatosi.

7. Yon chiziqdan to'p tashlash tarafini ko'rsatish.

8. Darvozabonning to'p tashlashi.

9. Erkin to'p tashlash tarafini ko'rsatish

10. 3 metrli masofaga rioya qilmaslik.

11. Gol.

12. Ogohlantirish (sariq kartochka) diskvalifikatsiya (qizil kartochka).

13. Passiv o'yin

14. Chetlatish (2 daqiqa).

15. Jamoaning ikki mas'ul shaxslariga taym-aut vaqtida maydonga chiqishga ruxsat berish.

16. Taym-aut.

17. Sust o'yinni ogohlantirish.

18. O'yindan umuman chetlatish.

“Gandbol musobaqalarni tashkil etish va hakamlik qilish nazariyasi” mavzusi bo'yicha nazorat savollari:

1. Gandbol o'yini qoidalarining kelib chiqishi haqida nimalarni bilasiz?
2. Musobaqa haqida tushuncha bering?
3. Musobaqa Nizomi va uni tashkil qilish tartibi?
4. Musobaqa tashkil qilishdagi hujjatlar tartibi?
5. Musobaqani tashkil qilish tizimlari aylanma, chiqib ketish va aralash tizimlarga tavsif bering?
6. Gandbol o'yin maydonining o'lchamlarni izohlab bering?
7. O'yinchilar qanday vaqitlarda jazolanadi va ogohlantiriladi?
8. O'yin vaqti. Final “sirena”si va taym-autni izohlab bering?
9. Gandbol hakamining tarbiyaviy faoliyati va vazifalarini aytib bering?
10. Gandbol hakamining bilishi lozim bo'lgan qoidalarni yoritib bering?
11. Gandbol hakamining vazifalariga nimalar kiradi?

2-BO‘LIM. YAKKA KURASH SPORT TURLARI BO‘YICHA MUSOBAQALAR O‘TKAZISH VA HAKAMLIK QILISH NAZARIYASI.

2.1. GIMNASTIKA MUSOBAQALARNI O‘TKAZISH VA HAKAMLIK QILISH NAZARIYASI

2.1.1. Xalqaro gimnastika federatsiyasi

Xalqaro gimnastika Federatsiyasi (XGF)ning Olimpiya o‘yinlarida, jahon chempionatlarida, hududiy va xalqaro turnirlarda erkaklar o‘rtasidagi sport musobaqalarida amal qilinadigan hakamlik qoidalari XGF erkaklar texnik qo‘mitasi. a‘zolari: prezident A.Stoyka (Ruminiya), Birinchi vitse-prezident L.Karasoni (Vengriya), Ikkinchi vitse-prezident X.Mairkos (Ispaniya), qo‘mita a‘zolari X.Liping (Germaniya), S.Kato (Xitoy), Z.Funk (YAponiya), E.Salanitio (Argentina) tomonidan ishlab chiqilgan.

2.1.2. Musobaqaning ahamiyati

Musobaqalar tizimli xarakterga ega bo‘lib, ularni o‘tkazishning uzluksizligi va muntazamligini ta‘minlaydi. Ular qoida tariqasida boshlang‘ich jamoalarda boshlanadi tumanlar, shaharlar, viloyatlar, respublikalarda davom ettiriladi va mamlakat chempionatlari va mamlakat kuboklari bilan yakunlanadi. Ular ta‘lim-tarbiya jarayoni va ta‘lim muassasalaridagi, sport jamoalaridagi barcha ommaviy sport-tarbiyaviy ishlarning ajralmas qismini tashkil etadi. Ular bu murakkab va ko‘p qirrali ishlarni umumlashtiradilar.

G‘oliblarni taqdirlash, rang-barang liboslar, ko‘rgazmali chiqishlar. Hamjihatlik bilan tantanali o‘tkazish, sport zal va gimnastika anjomlarini texnik holatlari va mazmunli dizayni, yorqin plakatlar, dasturlar, fotostendlar, turli estalik sovg‘alari, musiqa jo‘rligi, musobaqaning qiziqarli ochilish va yopilish marosimi, o‘tkazish tartibi bilan ta‘minlanadi.

Yo‘nalish bo‘yicha (maqsadlar) musobaqalarning turlari:

- o‘rgatuvchi;
- saralovchi;
- chempionatlar va kuboklar;
- uchrashuvlar;
- ommaviy musobaqalar.

Shakl bo'yicha musobaqa bo'lishi mumkin:

- shaxsiy (individual);
- jamoaviy;
- shaxsiy - Jamoaviy;
- kollektiv.

Musobaqa ko'lami:

- o'z ichida;
- tumanlar miqyosida;
- shaharlar miqyosida;
- viloyatlar miqyosida;
- respublika miqyosida;
- milliy miqyosda;
- xalqaro.

Musobaqalar toifalariga ko'ra bo'linadi:

- ***hududiy*** - jamoa tarkibiga faqat bitta hudud, bitta shahar yoki tuman vakillari kirishi mumkin;

- ***xalqaro*** - bir maktab yoki klub tegishli bo'lgan turli hudud va shaharlar vakillari jamoalarda bahslashadilar.

Musobaqa turiga ko'ra bo'linishi mumkin:

- ***tasniflik*** - sport toifasini (unvoni) belgilash;
- ***tasniflanmaslik*** - sport toifasini belgilanmaydi;
- ***yopiq*** - tomoshabinlar ishtirokisiz, maxsus ko'rish maqsadiga ega bo'lgan jamoa yoki guruh nazoratida;
- ***ochiq*** - hammaga ruxsat berilgan;
- ***raqobatbardosh*** - uskunalarda individual elementlar yoki kombinatsiyalar dastlabki so'rovlarga muvofiq amalga oshiriladi;
- ***soddalashtirilgan dasturlar va qoidalarga muvofiq*** - maxsus ishlab chiqilgan dastur bo'yicha musobaqa;
- ***hakamlikning soddalashtirilgan qoidalariga muvofiq*** - maxsus holda talablar, muddatsiz, ikki urinish bilan va hokazo.

Musobaqa uchun zarur bo'lgan hujjatlar. Musobaqa to'g'risidagi nizom musobaqani o'tkazuvchi tashkilot tomonidan musobaqaning mavjud qoidalariga muvofiq tuzilgan va musobaqa boshlanishidan kamida uch oy oldin yuborilgan musobaqada ishtirok etuvchi barcha tashkilotlar uchun yo'l-yo'riq hujjati. Musobaqalar to'g'risidagi nizomga o'zgartirishlar faqat uni tashkil etuvchi tashkilot tomonidan kiritilishi mumkin.

Musobaqa dasturi va baholash qoidalari:

- joy va sanalar;
- musobaqa boshqaruvchilari;
- musobaqa ishtirokchilarining tarkibi va baholash shartlari;
- g‘olibni taqdirlash marosimi;
- tashkiliy masalalar;
- musobaqa dasturi;
- musobaqa qoidalari.

Musobaqa o‘tkaziladigan ishchi hujjatlarga quyidagilar kiradi:

Musobaqa jadvali, arizalar, shaxsiy kartochkalar, ishtirokchilar va hakamlar ro‘yxati, bayonnomalar, hakamlar eslatmalari.

Musobaqa jadvali: musobaqani o‘tkazuvchi tashkilot tomonidan ishlab chiqiladi va musobaqada ishtirok etuvchi barcha tashkilotlarga oldindan tarqatiladi. Unda sana, vaqt, smenalar, jamoa nomlari va jamoalar musobaqani boshlaydigan ko‘pkurashning birinchi turi ko‘rsatilgan. Bir smenadagi jamoalar soni ko‘pkurash musobaqalari sonidan ko‘p bo‘lgan hollarda, jadval "chiqish" jamoasini hisobga olgan holda tuziladi. Odatda, erkaklar jamoalari to‘sidan keyin, ayollar uchun - polda mashq qilishdan keyin “dam olish kuni”ni tashkil qiladi.

Ilovalar. Musobaqalarda ishtirok etuvchi tashkilotlardan, shuningdek, faqat individual chempionatda yoki musobaqadan tashqarida harakat qiladigan barcha ishtirokchilar uchun taqdim etiladi. Ilovalar ma’lum bir shaklga ega. Ularda ishtirokchining familiyasi va ismi, tug‘ilgan yili, unvoni, murabbiyning familiyasi, ismi, otasining ismi va shifokorning vizasi ko‘rsatilgan. Ilovalar tashkilot rahbari, jamoa vakili va shifokor tomonidan musobaqaga qabul qilingan gimnastikachilar soni ko‘rsatilgan holda imzolanadi.

Shaxsiy kartalar. Ilovalar topshirilganda to‘ldiriladi va jamoalar tarkibiga aniqlik kiritiladi. Ular boshqa shaklga ega bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, ular ishtirokchi to‘g‘risidagi barcha kerakli ma’lumotlarni o‘z ichiga olishi kerak, bu boshqa musobaqa hujjatlarini tayyorlash, kotibiyat ishini sezilarli darajada osonlashtiradi. Individual chempionatga yoki musobaqadan tashqari ishtirokchilarning shaxsiy kartalari belgilar bilan belgilanadi.

Musobaqaga qatnashuvchilar ro‘yxati: jamoalar tarkibi vakillar yig‘ilishida aniqlangandan so‘ng tayyorlanadi va ko‘p nusxada chop etiladi, chunki bu nafaqat musobaqalarda ishlash jarayonida, balki yakuniy hujjatlarni tayyorlash uchun ham zarur.

Gimnastikachilarning chiqishlari natijalari musobaqalar bayonnomalarida qayd etiladi, shaxsiy va jamoaviy chempionatlar hisobga olinadi. Ko'pincha bitta jamoa uchun mo'ljallangan har bir gimnastika turi (jihoz) uchun ish bayonnomalari qo'llaniladi. Ba'zan yig'ma bayonnomalar qo'llaniladi. Bayonnomalarda familiya, ism, tug'ilgan yil, jamoasi, gimnastikachi qaysi toifada qatnashayotgani va uning soni qayd etiladi. Bayonnomalarni belgilar bilan to'ldirishda individual chempionatda yoki musobaqadan tashqarida ishtirok etgan ishtirokchilar ta'kidlanadi (masalan: "shaxsiy", "m/t" yoki ularning ismlari boshqa rangda chizilgan).

Katta musobaqalarda gimnastikachilarning chiqish tartibi va har bir smena uchun alohida gimnastika ko'pkurash turlaridan o'tish jadvali belgilab qo'yilgan start bayonnomasi tuziladi.

Yopiq hakamlikda, shuningdek, hakamlar ishini nazorat qilishda hakamlar eslatmalaridan foydalaniladi. Ular butun jamoa uchun yoki har bir sportchi uchun tuzilishi mumkin.

22-jadval

Гимнастика спортивная	Competitive gymnastics	Протокол соревнований SCORING SHEET № _____										2			
Дата Date	21.09	(наименование соревнований) (denomination of competitions)										Соревнование № Competitions №			
Группа Group	I											1	2	3	4
		□ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □										1	2	3	4

Порядок выступ- ления Passage order	№ уч. №	Фамилия, имя Surname, name	Команда Team	Исходная оценка (БР.«А») Starting score («А»)	Сбавки судей (БР. «В») Deductions of judge («В»)							Прочие сбавки Others deductions	Окончатель- ная оценка Final score	Сумма после 2 тура Result after __event
					1	2	3	4	5	6	Средняя Average			
3	21	П—В		9.0	0,5	0,6	0,7	0,5	0,7	0,6	0,6	—	8,4	16,4
1	28	С—В		9.2	0,6	0,7	0,5	0,6	0,7	0,5	0,6	—	8,6	17,6
8	31	Г—В		9.8	0,4	0,2	0,3	0,5	0,4	0,5	0,4	0,2	9,2	18,2
6	47	И—В		9.6	0,8	0,9	1,0	0,8	0,7	0,9	0,85	—	8,75	16,75
7	19	С—В		9.4	0,3	0,5	0,3	0,4	0,5	0,5	0,375	—	9,025	18,225
4	7	Л—Н		9.2	0,6	0,5	0,7	0,6	0,7	0,5	0,6	0,1	8,5	17,0
2	14	К—В		9.0	1,2	1,0	1,3	1,1	1,2	1,0	1,125	—	7,875	14,875
5	15	Л—В		8.8	0,3	0,4	0,2	0,5	0,3	0,3	0,325	—	8,475	16,575
Подписи судей и секретарей Signature of judges and scorekeepers														

2.1.3. Gimnastika jihozlariga qo'yiladigan talablar.

1. Erkin mashq maydoni: maydonning o'lchami 14x14 12 x 12 m maydoni oq chiziq bilan chegaralangan.

2. Ot: uzunligi 160 sm, eni 35 sm, balandligi (yerdan) 115 sm. Tutqichlar nosimmetrik tarzda joylashtirilgan, tutqichlarning ichki yuzalari orasidagi masofa 40 - 45 sm, tutqichlarning balandligi 12 sm, tutqichning diametri 3,4 sm, astar balandligi (gimnastika). atov) 10 sm.

4. Halqalar: 70 sm uzunlikdagi va 4 sm kenglikdagi qayishlar bilan tugaydigan kabellarga osilgan, poldan osma balandligi 580 sm, halqalar orasidagi masofa 50 sm, halqalarning poldan balandligi 280 sm, halqaning ichki diametri 18 sm, profil diametri 2,8 sm.

5. Tayanib sakrash (ot): uzunligi 120 sm, eniga 95 sm; erkaklar uchun balandligi - 135 sm, ayollar uchun - 125 sm, gimnastik gilam balandligi 20 sm.

- Tayanib sakrash uchun joy zonalari bo'lishi kerak: yugurish yo'lakchasi (uzunligi 25m dan kam bo'lmagan, eni 100 sm), qo'nish joyi gimnastik gilam (uzunligi 600 sm, eni 300 sm).

- Sakrash uchun ko'prigcha. Olchamlari: uzunligi 120 sm, kengligi 60 sm, balandligi 20 sm.

6. Qo'sh poya: uzunligi 350 sm, aylanmasiga 5 sm, gorizont o'qi 4 sm, yerdan balandligi 200 sm ustunlar orasidagi masofa uzunligi 230 sm, eni 48 sm, oraliq masofa 42 - 52 sm gimnastika gilamlarning balandligi 20 sm.

7. Turnik uzunligi 240 sm, diametri 2,8 sm, yerdan balandligi 280 sm, qo'nish gilamlarning uzunligi 1200 sm, eni 300 sm, gilamning balandligi 20 sm.

8. Past baland qo'shpoya (qizlar) uchun; uzunligi 240 sm balandligi 4 sm, yerdan balandligi 250 sm, pastki qo'shpoya - 170 sm, oraliq masofa 130 - 180 sm, gilamlar balandligi 20 sm.

9. Yakka cho'p: uzunligi 5m, eniga 10 sm, gorizont o'qning qalinligi 13 sm, vertikal o'qi 16 sm, yerdan balandligi 125 sm, gilam balandligi 20 sm.

2.1.4. Musobaqalarda hakamlar hay'atining tarkibi va vazifalari

Hakamlar hay'ati tarkibiga quyidagilar kiradi: Hakamlar hay'atining asosiy hakamlar hay'ati, D hay'ati hakamlari, E hay'ati hakamlari, hakam yordamchilari (tayanib sakrash va erkin mashqlar

bo'yicha chiziqli hakamlar, xronometrchi, musiqa jo'rligi uchun mas'ul hakam), hakam-informator, ishtirokchilardagi hakamlar.

Bosh hakam (musobaqa direktori).

1. Hakamlar hay'atiga rahbarlik qiladi va nizomga muvofiq musobaqalarni boshqaradi.

2. Qoidalariga muvofiq majburiyatlari:

- musobaqalar o'tkaziladigan joylar, jihozlar va uskunalarni tayyorlashni tashkil etish;

- turnik balandligini, halqalarni va baland past qo'shpoyalarni so'rovlarni ko'rib chiqish;

- musobaqa boshlanishidan oldin tashkiliy yig'ilish o'tkazish;

- ishtirokchilarga, hakamlarga, tomoshabinlarga, matbuot, radio va televideniye vakillariga ma'lumot berish;

- matbuot anjumanini tashkil etish va o'tkazish;

- birinchi yordamni tashkil qilishni tekshirish;

- musobaqa yakunida musobaqani o'tkazgan tashkilotga hisobot taqdim eting.

3. Uskunalar va jihozlarga mas'ul bo'lgan texnik xodimlarning ish tartibini belgilaydi.

4. Musobaqada suratchilar va muxbirlarning ish joyini belgilaydi.

5. Qanday huquqiga ega:

- apellyatsiya hay'ati bilan kelishilganidan so'ng, agar mashqni bajarish jihozning noto'g'ri ishlashi yoki sportchiga bog'liq bo'lmagan boshqa sabablar tufayli to'xtatilgan bo'lsa, sportchiga urinishni davom ettirishga ruxsat beriladi;

- istisno hollarda, hakamlar guruhining aniq xatosi bo'lsa, xatoga yo'l qo'ygan aybdor hakamlarni, shu jumladan chetlatishgacha jazolash;

- agar biror jiddiy holat ularning normal xatti-harakatlariga xalaqit bersa, musobaqani kechiktirish yoki to'xtatish;

- axloqsiz xatti-harakatlarga yo'l qo'ygan ishtirokchilar, murabbiylar va hakamlarni musobaqadan chetlatish;

- tayyor bo'lmagan ishtirokchilarni musobaqadan chetlashtirish.

6. Apellyatsiya hay'ati a'zosi.

Bosh kotib.

1. Kotibiyat ishiga rahbarlik qiladi.

2. Hakamlar va jamoa rahbarlari uchun dastlabki hujjatlarni tayyorlaydi.

3. Ishtirokchilar, hakamlar va jamoalarning butun tarkibi ro'yxatini tuzadi.

4. A'zo (musobaqa qatnashchilari) raqamlarini chiqaradi.

5. Musobaqa davomida ortib borayotgan natijalar haqidagi hakam bayonnamalarini va yakuniy natijalarni - musobaqa oxirida tekshiradi.

6. Shoshilinch ma'lumotlarni taqdim etadi.

7. Hakam hujjatlarini saqlaydi va musobaqani o'tkazuvchi tashkilotga taqdim etadi.

8. Musobaqa jadvallarini yuritadi.

9. Matbuot markazi bilan muloqot qiladi.

10. G'oliblar, sovrindorlar va g'oliblar murabbiylari uchun diplomlar tayyorlaydi.

11. Kompyuterda qayta ishlangan natijalarni nazorat qiladi.

Bosh hakamlarning o'rinbosarlari.

1. Hakamlar yig'ilishini o'tkazadi.

2. Hakamlar jamoasini tuzadi.

3. Hakamlar jamoasi ishini nazorat qiladi.

4. Yangi elementlar uchun arizalar, musobaqa hududini tark etish to'g'risidagi so'rovlar va musobaqa davomida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan boshqa masalalarni ko'rib chiqadi.

5. Apellyatsiya hay'ati a'zolari bilan birgalikda intizomiy huquqbuzarlik sodir etgan har qanday hakamga ogohlantirish yoki uning o'rnini bosuvchi choralar chiqaradi.

6. Kutilmagan yoki aniq holatlarda, musobaqalar uchun hakamni tayinlaydi.

7. Bosh hakam yo'qligida uning o'rinbosarlaridan biri (erkak sportchilar o'rtasidagi musobaqalarda yoki sportchi ayollar o'rtasidagi musobaqalarda) o'zining barcha huquqlaridan foydalangan holda bosh hakamning vazifalarini bajaradi.

8. Apellyatsiya hay'ati a'zosi.

23-jadval

Sport gimnastikasi turlarining musobaqa jaroyonida apellyatsiya hay'ati a'zolari quyidagilar:

<i>Jahon chempionati va olimpiada o'yinlari</i>	<i>Xalqaro musobaqalar</i>
9 ta hakalar jamoasi 2 ta D hakamlar jamoasi 5ta E hakamlar jamoasi 2 ta R hakamlar jamoasi	Kamida 6 ta hakamlar jamoasi 2 ta D hakamlar jamoasi 4ta E hakamlar jamoasi

Chiziq va vaqt o'lchovchi hakamlar

2 ta chiziq hakamlari erkin chiqishlarda (12x12metr gilam, tatami);

1 ta hakam sakrash chizig'ida;

Vaqt o'lchovchi hakam erkin chiqishlarda

Vaqt o'lchovchi hakam qo'shpoyada mashq bajarish davrida (брюсь)

Hakamlar hayati jamoasi musobaqaning turlariga qarab, xalqaro turnirlar, milliy va mahalliy musobaqalarga o'zgartirishlar kiritish mumkin

D guruhining hakamlari.

1. Mashqning mazmuni va qiymati (murakkablik) baholanadi.

2. E hakamlar hay'at a'zolari sifat ko'rsatgichi. baholanadi.

3. musobaqa dasturlarini nazorat qiluvchi hakamlar hay'ati.

4. D hakamlar jamoasi bahosini birgalikda aniqlash, bahoni muhokama qilishga ruxsat berilishi.

5. D2 hakami D hakamlar jamoasi qo'ygan ballarni kompyuterga kiritadi.

6. D1 va D2 hakamlari o'rtasida kelishmovchilik yuzaga kelgan taqdirda, D1 hakami qaror qabul qilish uchun musobaqa apellyatsiya hay'atiga murojaat qilishi kerak.

6. D1 hakami yordamchilar (chiziq hakamlari, vaqt hisobchilari) va yordamchi hakamlarning ishini nazorat qiladi.

7. D1 hakami yakuniy ball ko'rsatilishidan oldin vaqt, texnik va intizom yoqotilgan ballarni olinishini nazorat qiladi.

8. Agar sportchi mashq oldidan va yoki undan keyin o'zini hakamlarga tanishtirmagan bo'lsa, yaroqsiz sakrashni amalga oshirgani uchun, sportchini sug'urta qilgani uchun 0,00 ball olishi kerak bo'lsa, ular neytral chegirma to'g'risida qaror qabul qiladilar: sakrashda, mashq paytida va tushish.

9. Murabbiylarning xatti-harakatlaridagi qoidabuzarliklar to'g'risida musobaqaning Apellyatsiya hay'atiga xabar beriladi.

D hakamlar hay'ati (mashq mazmuni) o'z ichiga oladi:

- elementning qiyinchilik qiymati;
- bog'liqlik uchun qo'shimcha ballar;
- musobaqa dasturiga qo'yiladigan talablar.

10. Musobaqa tugagandan so'ng, musobaqa bosh hakamining o'rinbosariga yoki bevosita musobaqa bosh hakamiga quyidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan yozma hisobot taqdim etiladi: barcha qoidabuzarliklar ro'yxatini ko'rsatadigan bayonnoma; raqamlar (agar mavjud bo'lsa) va sportchilarning ismlarini ko'rsatgan holda ballar bo'yicha qabul qilingan shubhali qarorlar ro'yxati. Yig'ilish davomida mashqlar eslatmalari bo'lishi kerak.

E guruhining hakamlari.

1. Mashqning xatolari va aniqligini baholash.
2. Ehtiyotkor bo'lishi kerak, mashqlarni xolisona, hech qanday zarar yetkazmasdan baholashi, xatolarga to'g'ri kelmaydigan ayirmalarni bajarishi kerak.

3. Quyidagi ayirma: *umumiy ayirmalar, mashqni bajarish uchun maxsus ayirmalar va ifodaligini yetishmasligi uchun ayirmalar.*

4. O'ndan birida ayirmalar bilan ishlash (masalan: 0,40 bal).

5. Ballar bayonnomasi imzolar bilan to'ldirilishi yoki ayirmalarni kompyuterga aniq kiriting:

- ifodali bajarilgan texnika uchun olib tashlash miqdori (umumiy va maxsus);

- san'atkorlik uchun ayirmalar miqdori.

6. Agar kerak bo'lsa barcha mashqlarning audio yozma taqdim etish.

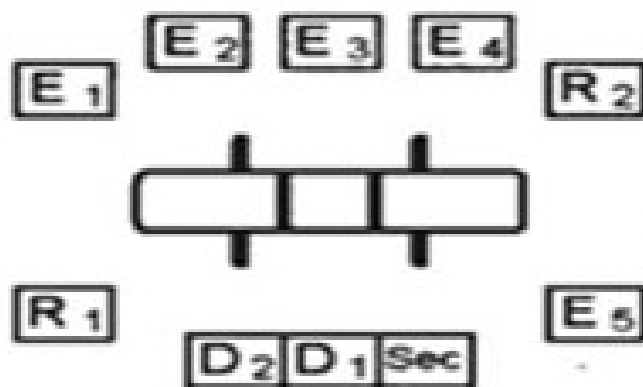
7. Agar baholarni ko'rsatish qo'lda amalga oshirilsa, ular ballar bayonnomalarining tez yig'ilganligini tekshirishlari lozim.

8. Qo'lda ko'rsatilayotganda, E guruhi barcha hakamlarining ballari bir vaqtning o'zida ko'rsatilishi lozim

Hakamlar a'zolarining joylashish tartibi

Har bir hakam o'z o'rniga ega, hakamlarga joy ajratish gimnastik jihozlarning joylashishiga qarab hakamlarga o'rin ajratiladi. Hakamlar joylashgan joy (gimnastika jihozlariga yaqin bo'lishi kerak) sportchining bajariladigan mashqlarini yorqin va aniq ko'rinib turishiga moslashgan bo'lishi lozim.

- D hakamlar a'zolari joylashgan joy jihozning markazida bo'lishi lozim;
- Vaqt o'lchovchi hakam jihozlarning bir buchagida joylashgan bo'ladi (o'ziga maqul kelgan burchakda joylashadi);
- Chiziq hakamlari erkin mashqlar dasturida (mat, tatami) bir biriga qarama qarshi burchaklarda joylashishadi va o'zlariga yaqin chiziqlarga kuzatuv ishlarini olib borishadi;
- Tayanch sakrash mashqlarida chiziq hakamlari sakrab tushish chizig'iga yaqin joylashgan bo'ladi;
- E hakamlar a'zolari D hakamlardan chaproqga soat strelkasi bo'ylab joylashishadi;

32-rasm

Hakamlar joylashish tartibi sport zalning jihozlar joylashuvi va sharoitiga qarab o'zgartiriladi.

Yordamchi hakamlar.

Hakamlar o'rtasidagi qur'a natijalariga ko'ra tayinlangan.

1. Tayanib sakrash va erkin mashqlarida chiziqdagi hakam sportchining gilam ustida yoki "gilam" chizig'idan tashqariga chiqishini nazorat qiladi. Chiziq buzilgan taqdirda qizil bayroq ko'tariladi.

2. Vaqt hakamlari soniyalarni nazorat qiladi:

- qizdirish (Qo'shpoya va Yakkacho'pda buzilishlar bo'lsa, D jamoasining hakamlariga xabar qilinadi),

- erkin mashqlari,

- uskunalaridan yiqilganda.

3. Hakam - musiqiy hamrohlik uchun mas'ul:

- musobaqa boshlanishidan oldin ishtirokchilardan fonogrammalarni oladi;

- musobaqa davomida malum tartibda musiqalarnilarni o'z ichiga oladi;

- o'tish, qizdirish, ochilish marosimlari, mukofotlar va boshqalar uchun musiqalarni o'z ichiga oladi.

4. Har bir uskuna boshida hakam.

Sportchi tomonidan bajarilgan tayanib sakrash raqamini to'g'ri ko'rsatish uchun javobgardir.

Ma'lumot beruvchi hakam.

Hakamlar, ishtirokchilar va tomoshabinlar o'rtasidagi aloqani ta'minlaydi, ishtirokchilarni, tomoshabinlarni musobaqaning (jarayon) borishi, joriy davr natijalari to'g'risida xabardor qiladi.

Majburiyatlar:

1. Ishtirokchilar va murabbiylar, hakamlar hay'ati ro'yxatiga ega bo'ladi.

2. Jamoalar, individual sportchilar, ularning rejalari haqida ma'lumot oling.

3. Nizom bo'yicha ma'lumotlarga ega bo'lish: hisob-kitob shartlari, g'oliblarni aniqlash va h.k.

4. Paradda, taqdirlash marosimida ishtirok etganlar haqida tashkilotchilardan ma'lumot olish.

5. Nutq matnlarini tuzing.

6. Musobaqa jadvaliga rioya qilinishini (keyingi smenaga signal berish, harakatni boshlash va oxiri, keyingi turga o'tish), ishtirokchilarni chaqirish tartibini kuzatib boring.

Uskunalar va inventarizatsiya uchun javobgar.

1. Gimnastika jihozlarini o'rnatish va ularni joylashtirish bo'yicha qabul qilingan rejaga muvofiq musobaqa o'tkaziladigan joyga o'rnatilishini nazorat qiladi.

2. Jihozlarning o'lchamlari, ulardan foydalanish ishonchliligi va xavfsizligi bo'yicha rasmiy talablarning bajarilishini ta'minlaydi.

3. Jihozlarning o'rnatilishini nazorat qiladi va ularni qayta tartibga solishni, joriy ta'mirlashni ta'minlaydi. Agar kerak bo'lsa to'g'rilashni nazorat qiladi.

4. Hakamlar a'zolari, hakamlar kengashi va kotibiyatning ish joylarini ta'minlaydi.

5. Musobaqa ishtirokchilari, hakamlar, murabbiylar, tomoshabinlar uchun joylar tayyorlaydi.

6. Hakamlarga tegishli jihozlarini (ko'rsatkichlar, jihozlar, sekundomerlar va boshqalar) tayyorlaydi.

7. Axborot vositalarini joylashtirishni muhandislik-texnik xizmati bilan muvofiqlashtiradi.

8. Sportchilarni oq kukun va boshqa zarur materiallar bilan ta'minlaydi.

9. Binoning normal holatini (havo aylantirish, isitish, yoritish, tozalash va boshqalar) ta'minlash uchun sport inshooti ma'muriyati bilan aloqalar.

2.1.5. Apellyatsiya hakamlar hay'ati

1. Jahon Chempionati, jahon kuboklarida apellyatsiya hakamlar hay'atlari tuziladi.

2. Apellyatsiya hakamlari hay'atiga bosh murabbiy, katta murabbiylari, O'zGF vakillari va bosh hakamlar, bosh hakamlarning o'rinbosarlaridan tuziladi.

3. Apellyatsiya hakamlar musobaqa davomida hakamlarning xatolarini va shikoyatlarini ko'rib chiqadi

4. Apellyatsiya hakamlar hay'ati intizomiy choralar qabul qiladi. Apellyatsiya hakamlarning qabul qilga qarori qat'iy hisoblanadi.

5. Intizomiy jazo to'g'risida qarorlar qabul qiladi.

6. Apellyatsiya hakamlarining qarorlari yakuniy hisoblanadi.

2.1.6. Noroziliklar

1. Qiyinchilik ballari uchun e'tirozlar og'zaki norozilik ball ko'rsatilgandan so'ng yoki keyingi sportchi yoki guruh ko'rsatilishidan oldin amalga oshirilsa, qabul qilinadi. Oqimdagi so'nggi sportchi yoki guruh uchun bu vaqt chegarasi tabloda hisob ko'rsatilgandan keyin 1 minut. D hay'ati hakamlari protest qabul qilingan vaqtni yozib olishlari kerak va bu protest apelyatsiya boshlanishi hisoblanadi.

2. Faqatgina musobaqa o'tkaziladigan hududda bo'lgan murabbiy va jamoa rahbari e'tiroz bildirish huquqiga ega.

3. Kechiktirilgan og'zaki protestlar qabul qilinmaydi.

4. Boshqa jamoalar sportchilarining ochkolari bo'yicha e'tirozlar qabul qilinmaydi.

5. Boshqa baholar (ijro, artistlik) uchun e'tirozlar qabul qilinmaydi.

6. E'tirozlar imkon qadar tezroq, lekin og'zaki e'tirozdan keyin 4 daqiqadan kechiktirmay yozma ravishda tasdiqlanishi kerak. 4 daqiqa ichida yozma ravishda tasdiqlanmagan protest ko'rib chiqilmaydi.

7. Har bir protest apellyatsiya sudyasi tomonidan ko'rib chiqiladi va yakuniy qaror (apellyatsiyasiz) quyidagi muddatdan kechiktirmay qabul qilinishi kerak:

2.1.7. Musobaqalarga tayyorgarlik ko'rish va o'tkazish

Musobaqaga tayyorgarlikga hamma ishtirok etadi va musobaqani o'tkazilishi sportchilarga sharoit qilinishiga bosh hakamning va ma'muriyat zimmasiga yuklatiladi.

Tashkiliy qo'mita.

Mandat komissiya.

Hakamlar seminari tuziladi

Musobaqa qoidalari

1. musobaqaga murabbiy tomonidan sportchilarni talabnomasi (zayavka) taqdim etiladi. Sportchilar o'ziga bo'lga sport formasi (razryad) bo'yicha qatnashadi.

24-jadval

o
o
o
kattalar toifasi
kattalar toifasi
kattalar toifasi
Sport ustaligiga nomzod
Sport ustasi

Akrobatika mashqlar (erkaklar)

Elementlarning quyidagi tarkibiy guruhlar mavjud:

I. Akrobatik mashqlar bo'lmagan.

II. Oldinga harakatlanadigan akrobatik mashqlar.

III. Orqaga harakatlanuvchi akrobatik mashqlar.

IV. Yonga akrobatika mashqlar, sakrashlar 180° oldinga va orqaga, saltolardan iborat.

Dastakli ot

Elementlarning quyidagi tarkibiy guruhlar mavjud:

- I. tebranishlar,
- II. qo'llarga tayangan holda aylanishlar,
- III. qo'llarga tayangan holda oldinga va orqaga harakatlanishlardan iborat,
- IV. Burilishlar, floplar va birlashtirilgan elementlar bilan doiralar;

Halqalar (*kolsa*)

Elementlarning quyidagi tarkibiy guruhlar mavjud:

- I. qo'llarga tebranib chiqish,
- II. qo'llarda tik turish,
- III. kuch va statik mashqlarni bajarish va qo'nish (sapchish),

Qo'shpoya (*bryus*)

Elementlarning quyidagi tarkibiy guruhlar mavjud:

- I. Qo'llarga tayanib bajariladigan mashqlar,
- II. Qo'llarga urg'u berilgan elementlar;
- III. Tebranishlar;
- IV. Qo'nish va sapchish;

Turnik

Elementlarning quyidagi tarkibiy guruhlar mavjud:

- I. Turnikda aylanishlar,
- II. Qo'llarga tayanib bajariladigan mashqlar;
- III. Turnikda tebranib va aylanib bajariladigan mashqlar,
- IV. Qo'nish sapchish.

AYOLLAR

Yakka cho'p

- I. statik dinamik muvozanat saqlovchi mashqlar,
 - II. qo'larda tayanib bajariladigan mashqlar,
 - II. sakrashlar,
 - IV. aylanish va burilishlar,
- Dastur davomiyligi 30-60 sek oshmasligi lozim.

Tayanib sakrash

- I. akrobatik mashqlar,
- II. tayanib sakrash,

II. aylanish Sakrash qo‘shimcha tayanch yugurish yordamida amalga oshiriladi. Ushbu mashqda sakrashning balandligi bajarilishi murakkabligi va qo‘nishning tozaligiga qarab baholanadi.

“Gimnastika musobaqalarni o‘tkazish va hakamlik qilish nazariyasi” mavzusi bo‘yicha nazorat savollari:

1. Xalqaro gimnastika federatsiyasi haqida ma’lumot bering?
2. Musobaqa haqida tushuncha bering?
3. Musobaqada gimnastika jihozlariga qo‘yiladigan talablar.
4. Musobaqalarda hakamlar hay’atining tarkibi va vazifalarini yoritib bering?
5. Ariza va shikoyatlar qanday muhokama etiladi?
6. Musobaqa kotibining vazifasi nimalardan iborat?
7. Musobaqa kotibi qanday ishlarni amalga oshiradi?
8. Gimnastika musobaqalarga tayyorgarlik ko‘rish va o‘tkazishga qo‘yilgan asosiy talablarni yoritib bering?

2.2. YENGIL ATLETIKA MUSOBAQALARINI O'TKAZISH VA HAKAMLIK QILISH NAZARIYASI

Yengil atletika bo'yicha musobaqalarni tayyorlash va o'tkazishda bosh kotib hamda kotibiyat ishlarini tashkillashtirish va o'tkazish ko'p vaqt, kuch va muayyan harakatlarni talab qiladi.

2.2.1. Yengil atletika turlarida musobaqa qoidalarining kelib chiqishi

Yengil atletika mashqlarining kelib chiqish tarixi juda qadim zamonlarga borib taqaladi. Odamlar yurish, yugurish sakrash va uloqtirishni tabiiy zarur harakatlar sifatida qadim zamonlardan beri mehnatda va kundalik hayotda qo'llab kelganlari bejis emas. Ammo ularning jismoniy tarbiya vositasi hamda sportning bir turi sifatida rasm bo'lganiga qadar ko'p ming yillar o'tgan. Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida yengil atletika mashqlari odamlarning mehnat faoliyati bilan bog'liq bo'lgan. Ular insoniyat quldorlik jamiyatiga o'ta boshlashiga yaqin jismoniy tarbiyada ma'lum darajada mustaqil bo'la boshladi.

Eng boy va uzoq umrli bunday sport turini topish qiyin. Yurish, sakrash va uloqtirish bularning hammasi inson bilan birga tug'ishgandir. Birinchi o'yin va musobaqalar yengil atletikadan boshlangan. Arxeologik qazilmalarning dalolat berishicha eramizdan oldin Osiyo, Afrika, qadimgi Misr, yaqin Sharq hamda Uzoq sharq o'lkalaridagi mamlakatlarida yengil atletika bilan shug'ullanganliklari haqida so'z boradi. Uning qizil yulduzi qadimiy Gretsiya shaharlaridan yondi. Yurish, sakrash va uloqtirish Gretsiyada anchagina rivoj topdi. Jismoniy mashqlarning boshqa turlari qatori ular harbiy jismoniy tayyorgarlikda katta o'rin egalladi va qabilalar hamda diniy bayramlarning muhim qismini tashkil etadigan bo'ldi. Bunday tantanalarning eng ahamiyatlisi olimpiya o'yinlari hisoblanadi. Rivoyatlar, qissalar va boshqa madaniyat yodgorliklari, o'yin o'ziga xos jismoniy mashqlar ko'p bo'lganligidan dalolat beradi. Ko'p manbalarda xalq turmushida tez yugurish, yugurib kelib uzunlikka sakrash, tosh uloqtirish va uchkurash mavjud bo'lgani ko'rsatiladi.

Gretsiya olimpiya shaharchasi, Zevs xrami oldida stadionlar, gimnastlar polestri, jismoniy tarbiya to'garaklari o'z ishini boshladi. O'sha davrdagi urushlar sabab greklarning stadionlarga ippodromlarga kelib sport bilan shug'ullanishlari biroz muddat ham to'xtab qoldi.

Birinchi Olimpiada o'yini eramizdan oldin 776-yilda bo'lib o'tdi. Uning dasturidan o'rin olgan bir xil yugurish, ya'ni bir stadiy (192 m 27 sm) yugurish bo'lib, bu yugurishi Greklar "Dromos" deb ataganlar. Eramizdan oldingi 724-yil XIV olimpiadasida ikki xil yugurish (ikki aylanish) "diaulos" deb atalib, uning uzunligi 385 m ga teng bo'lgan. Strat beruvchini "geroldom" deb atashgan. Kim signaldan oldin chiqib yugursa starter qattiq jazolagan. XIV Olimpiada o'yinlarda uzoq masofalarga yugurishni "dolikos" (24 xil aylanish) deb ataganlar. Eramizdan oldingi 708-yil XVIII olimpiada o'yinlarda besh kurash "Pentatlons" ya'ni u yugurish, otish va sakrashdan iborat edi. Shunday qilib qadimgi Gretsiyada yengil atletikaning hamma turlari keng qo'llanila boshladi. Ular hozirgi zamondagidek kuchli tayyorgarlik ko'rar edilar. G'oliblarni aniqlashda yarim final va final yugurishlar o'tkazilgan. Uzunlikka sakrash ham olimpiada o'yinlariga kiritilgan. Greklar disk va kopenni 3 kg dan 5,5 kg gacha uloqtirar edilar. Sparta shahrida jismoniy tarbiya bilan shug'ullanadigan sparta maktabi ochilgan bo'lib u yerda mashg'ulotlarni harbiycha o'tar edilar. Faqatgina kuchli jangchilarni tarbiyalab edilar. Bolalar yetti yoshdan shunday usullarda tarbiyalab voyaga yetkazilgan. Afina shahrida boshqacha usulda tarbiyalab edi. Bu yerda ilm va fan bilan birgalikda sport bir xil tus olgan edi. 16 yoshdan boshlab bolalar ko'p vaqtlarini jismoniy tarbiyaga ajratganlar. Bu esa ularni musobaqada faol qatnashganlari uchunasos bo'lgan.

XVIII-asrdan boshlab yana yengil atletika rivojlana boshladi. Olimpiya o'yinlariga qiziqish uyg'ona boshladi. Gretsiya olimpiyadasi haqida nemis olimlari I.M.Gute-Muts (1759-1830) va G.FIT (1785-1846) o'z ta'ssurotlarini aytib o'tganlar. Shafqatsiz eksplutatsiya bo'sh vaqt va kerakligiga moddiy sharoit bo'lmaganligi sababli xalqqa jismoniy mashqlarning taraqqiyot darajasi o'z ta'sirini ko'rsatdi. Shu sabab o'rta asr davrida jismoniy mashqlar an'anaviy o'yin-kulgilar xarakterida bo'lib, faqat bayram kunlari o'tkazilar edi. O'rta asrlarda yugurish, sakrash va uloqtirish dastlab jismoniy tarbiya tizimiga kiritilib kundalik hayotda qo'llanilgan. Lekin bu yengil atletika sportini tashkil topishiga muhim ta'sir ko'rsata olmadi. Chunki, gimnastika tizimida bu mashqlar asosiy bo'lmay, ikkinchi darajali edi. Xalqning bu mashqlar bilan shug'ullanishiga imkoniyati chegaralanganligi uchun yengil atletika taraqqiyotiga to'la ta'sir ko'rsata olmadi. Yugurish, sakrash va uloqtirish mustaqil jismoniy mashq va yengil atletika sportining muhim elementi sifatida XIX-asrning ikkinchi yarmida rivojlana boshladi.

Bunga yoshlarning keng qatlamlari o'rtasida bunday mashqlarga qiziqish orta boshladi.

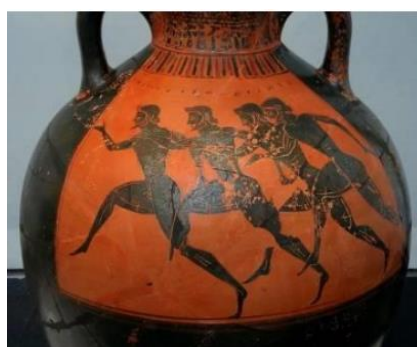
Hozirgi zamon yengil atletikasi boshqa mamlakatlarga nisbatan oldinroq Angliyada rasm bo'la boshladi. XVIII-asrda ippodromlarda, shaharlar orasidagi masofalarda yugurish ommalashdi. 1770-yilda bir soatlik yugurish 17 km 300 metrni tashkil etdi. D. Todd degan yuguruvchi 1803-yilda Goshd-parkda Okebridj Roy oralig'idagi masofani bir teng 1 liq 10 sekundda bosib o'tdi. XVIII-asr o'rtalarida kollej o'quvchilari o'rtasida musobaqalar bo'lib o'tadigan bo'ldi. 1837-yil 2 kmga yaqin masofaga yugurishdan Resbi shahri kollej o'quvchilarining dastlabki musobaqalari bo'ldi. Ko'p o'tmay ularning tashabbusiga Iton, Oksford, Kembrij, London va boshqa shaharlardagi kollej o'quvchilari ham qo'shildilar.

Keyin musobaqalar dasturiga qisqa masofalarga yugurish, to'siqlar osha yugurish va og'ir narsalarni uloqtirish, 1851-yildan boshlab esa yugurib kelib balandlikka va uzunlikka sakrash kiritildi. Keyinchalik yengil atletika musobaqalari universitetlarda ham rasm bo'la boshladi. Bu jihatdan Oksford va Kembrij universitetlari tashabbus ko'rsatdilar. 1864-yilda bu o'quv yurtlari o'rtasida birinchi bor yengil atletika musobaqasi bo'lib, keyin bunday musobaqalar har yili o'tkaziladigan bo'ldi. 1866-yilda Angliya birinchiligi bo'lib o'tdi. Yengil atletika mashqlari bilan kattalar ham qiziqqa boshladi. Angliya aristokratlari yengil atletika sporti bilan qiziqar edilar-u, lekin yugurish yo'laklarida oddiy xalq bilan birga bo'lishni istamas edi. Ayniqsa, ular yugurish musobaqalarda qatnashishga goho-goho muyassar bo'lib qoladigan "past" tabaqa vakillariga yutqazishga yo'l qo'ya olmas edilar.

Shu munosabat bilan, 1864-yilda Angliya sport klublari "havaskorlik" to'g'risidagi nizom qabul qilib, yugurish yo'laklarida aristokratlar bilan mehnatkashlar uchrashmaydigan qilib qo'ydilar. Shu nizomga asosan jismoniy mehnat vakillari profesionallar deb e'lon qilinib, ularning havaskorlari sport klubiga kirishlariga va havaskorlar bilan musobaqalarda qatnashishlariga yo'l qo'yilmaydigan bo'ldi. 1865-yilda London atletik klubi tuzilib, u yengil atletika sportini keng ommalashtira boshlaydi. Bu klub atletikadan mamlakat birinchiliklari o'tkazar va havaskorlik to'g'risidagi nizomga rioya qilishni nazorat qilar edi. 1880-yilda Angliyada havaskorlik yengil atletika assotsiatsiya tuzilib, u Britaniya imperiyasida yengil atletikadan eng oliy organ huquqini oladi. U Angliyada barcha burjua yengil atletika klublarini

birlashtirdi. Assotsiatsiya yengil atletika sportiga umumiy rahbarlik qiladi. Angliya sportchilarini xalqaro musobaqalarda ishtirok etishga tayyorlaydi. Fransiyada yengil atletikaning rivojlanishi 1879-yillarda avvalo harbiy va grajdanlar (fuqarolar) litseylarida rivojlana boshlaydi. 1880-yildan boshlab litseylarda yugurishdan musobaqalar muntazam o'tkaziladigan bo'ldi. 1880-yillarning oxirida fransuz jamiyatlarining sport assotsiatsiyasi tuzdi.

XIX-asrning ikkinchi yarmidan boshlab yengil atletika sporti AQShda rivojlana boshladi. AQShda yengil atletikaning rivojlanishi 1868-yildan Nyu-York atletika klubi tuzilib yengil atletikadan birinchi marta musobaqa o'tkazilgan vaqtga to'g'ri keladi. Tez orada universitetlar yengil atletikaning taraqqiyot markazi bo'lib qoldi. 1874-yilda Garvard universitetida yengil atletikadan birinchi musobaqa bo'lib o'tdi. 1880-yillarda AQSHda universitetlararo atletika ittifoqi bo'lgan "Amerika havaskor yengil atletika milliy assotsiatsiyasi" va mamlakatda yengil atletika rahbar organi "Amerika havaskorlar yengil atletikasi ittifoqi" vujudga keldi. Amerikada ham Angliya kabi birinchi professional yuguruvchilar yetishib chiqdi. Ma'lumki, professional yuguruvchi Ch.Rouell 12 soatda 144 km 64 mni yugurib o'tdi. Birinchi yengil atletika musobaqalari yopiq joyda Nyu-Yorkda Emnayyer maneji 1868-yil bo'lib o'tdi. Bu musobaqa Angliya dasturining o'zginasi edi. 1871-yil Amerikada ochiq havoda universitet birinchiligi bo'lib o'tdi. 1875-yilda esa mamlakat birinchiligi bo'lib o'tdi. Bu vaqtda AQSh va Angliyada yengil atletika Yevropa mamlakatlariga qaraganda tez rivojlana boshladi. Germaniyada birinchi yengil atletika musobaqalari 1888-yil Berlindagi futbol klublarida tashkil qilingan edi. Mustaqil yengil atletika klublari esa 1890-yillarda paydo bo'ldi. 1898-yilda Germaniya yengil atletika boshqarmasi tuzildi. Yengil atletika mustaqil sport turi sifatida 1887-yil Shvetsiyada, 1897-yil Norvegiyada va 1906-yil Finlyandiyada rasm bo'la boshladi. Vengriya, Polsha, Chexiya, Slovakiya va boshqa markaziy Yevropa mamlakatlarida yengil atletika sporti XIX-asrning 90-yillarida rivojlana boshladi. Yengil atletika sporti taraqqiyotida qadimgi grek olimpiya o'yinlarining qayta yo'lga qo'yilishi muhim ahamiyatga ega bo'ldi. 1895-yilda Afinada gimnastikadan olimpiyada o'yinlariga o'xshash musobaqa o'tkazildi. Musobaqa dasturiga yengil atletikaning ko'p turlari kiritildi. Bu musobaqada qisqa masofaga, o'rta masofaga yugurish, uzunlikka va balandlikka sakrash, nayza va disk uloqtirish kiritilgan edi.

*33-rasm Qadimgi yunon yengil atletikachilari
Yengil atletika turlari bo'yicha jahon miqyosidagi
musobaqalarni o'tkazilishi.*

Hozirgi zamon yengil atletika sporti boshqa mamlakatlarga nisbatan oldinroq Angliyada kirib keldi. 1837-yili bu yerda 2 km yaqin masofaga yugurishda Regbi shahri kolleji o'quvchilarining dastlabki musobaqalari bo'ldi. Ko'p vaqt o'tmasdan boshqa shaharlarning kollej o'quvchilari ham ularning tashabbusiga qo'shildilar. Keyin musobaqalar dasturiga qisqa masofada yugurish, to'siqlar osha yugurish va og'ir narsalarni uloqtirish kiritilgan bo'lsa, 1851-yildan boshlab musobaqalar dasturiga yugurib kelib balandlikka va uzunlikka sakrash kiritildi. 1864-yilda Oksford va Kembrij univerisitetlari o'rtasida birinchi bor yengil atletika musobaqasi bo'lib, keyinchalik har yili o'tkaziladigan bo'ldi. Musobaqa dasturiga yugurishning olti turi, sakrashning ikki turi kiritilgan edi. Keyinchalik dastur bosqon uloqtirish va yadro irg'itish bilan to'ldirildi. Yengil atletika bilan aristokratlar sport klublarida shug'ullana boshladilar. Yengil atletika bo'yicha oxirgi 17-jahon chempionati Xalqaro yengil atletika federatsiyasi (IAAF) tashkilotchiligida 2019-yil 27-sentabr – 6 oktabr kunlari Doha (Qatar) shahrida o'tkazildi. Bu jahon chempionatida 49 komplekt medallar uchun bahslar olib borildi.

2.2.2. Olimpiada o'yinlarini o'tkazilishi, hakamlik qilish qoidalari va vazifalari

Ko'p mamlakatlarda yengil atletika sport turi sifatida XIX-asr oxirlarida qabul qilinadi. Yengil atletika sporti taraqqiyotida qadimgi grek Olimpiya o'yinlarning 1896-yilda qayta yo'lga qo'yilishi muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Keyinchalik Olimpiya o'yinlari sportning eng muhim turlaridan, shu jumladan, yengil atletikadan xalqaro kompleks musobaqalar bo'lib qoldi. 1965-yilgacha Olimpiya o'yinlari faqat 15 marta o'tkazilgan edi. Harbiy harakatlar va boshqa sabablar bilan 1916-yil Berlinda, 1940-yil Tokioda, 1944-yil Xelsinkida o'tkazilishi

mo'ljallangan Olimpiya o'yinlari bo'lmay qolgan edi. Olimpiya o'yinlarida yengil atletika musobaqalarining dasturi har doim o'zgarib kelgan. 1928-yilda Amsterdamdagi IX-olimpiadada birinchi marta ayollar uchun yengil atletika musobaqalari o'tkazildi. Shundan keyingi barcha o'yinlarda ham bu musobaqalar o'tkazib kelinadi. Hozirgi zamon Olimpiya o'yinlari birinchi marta 1896-yilda Afinada o'tkazilgan. Yengil atletika musobaqalarida atigi 12 mamlakat vakillari qatnashgan edi. Bu o'yinlarda ko'pchilik atletlarning sport natijalari va mashq bajarish texnikalari past edi. 1912-yil Stokgolmda (Shvesiya) bo'lib o'tgan V-Olimpiya o'yinlari yengil atletika taraqqiyotida muhim bosqich bo'ldi. O'shanda yengil atletikaning ko'p turlaridan qator yillardan beri o'zgarmay kelayotgan jahon va Olimpiya rekordlari yangilangan edi. 1912-yilda yengil atletikani rivojlantirish va xalqaro musobaqalar o'tkazishga rahbarlik qiladigan organ Xalqaro yengil atletika havaskorlari federatsiyasi (IAAF) tashkil qilingan. Federatsiyaning maqsadi federatsiya a'zolari o'rtasida hamkorlik o'rnatish, ustav va xalqaro musobaqalar o'tkazish qoidasini ishlab chiqishdan iborat edi.

Birinchi jahon urushidan keyin ko'p mamlakatlarda sport tushkun holatda edi. Shuning uchun ko'p mamlakatlar 1920-yilda o'tkazilgan XII-Olimpiya o'yinlarida qatnashmadi. Bu o'yinlarda urushga qatnashmagan mamlakatlarning vakillari (amerikaliklar, shvedlar va finlar) yaxshi natijalarga erishdilar. Birinchi va ikkinchi jahon urushlari o'rtasidagi qariyb hamma olimpiyalarda yengil atletikadan Amerika Qo'shma Shtatlarining sportchilari katta muvaffaqiyatlarga erishib keldilar. Fransiya, Angliya, Germaniya, Shvetsiya va Finlyandiya yengil atletikachilari ular bilan jiddiy bellashar, ayrim turlarda esa ulardan tuzukroq natijalar ham ko'rsatar edilar. Ikkinchi jahon urushidan keyin yengil atletika sporti taraqqiyotida anchagina o'zgarishlar ro'y berdi. Bu davrda hamma mamlakatlar yengil atletikachilarning yutuqlari darajasi sezilarli yuksalgan, bu sport turida kuchlar nisbati o'zgardi. Sobiq sovet ittifoqi mamlakatlari sportchilari ayniqsa katta yutuqlarga erishdilar.

Jahon yengil atletikasi taraqqiyotida Xelsinkida o'tkazilgan XV-Olimpiya o'yinlaridagi (1952-yil) musobaqalarning ahamiyati katta bo'ldi. Unda 70 mamlakat ishtirok etdi. Birinchi o'rinni AQSh yengil atletikachilari egalladilar. Olimpiya musobaqalarida birinchi marta qatnashgan sovet yengil atletikachilari ular bilan qattiq bellashib, ikkinchi o'rinni oldilar. Uchinchi o'ringa Angliya sportchilari chiqdilar. Chexiya yengil atletikachilari ancha yaxshi yutuqlarga erishdilar:

E.Zatopek uzoq masofalarga yugurishda uch marta (5000, 10000 m va marafoncha) g'alabaga erishdi. D.Zatopkova nayza uloqtirishdan jahon rekordini o'rnatdi. Vengriyalik sportchi I.Chermak bosqon uloqtirishda yangi jahon va Olimpiya rekordlarini yangiladi. Melburndagi XVI-olimpiya o'yinlarida (1956-yil), ob-havo noqulayligiga qaramasdan, yengil atletika sportida, shubhasiz, o'sish borligi namoyish qilindi. Erkaklar yengil atletikaning 24 turidan 19 tasida, ayollar esa 9 turdan 8 tasi yangi Olimpiya rekordlari (bundan 4 tasi jahon rekordlari) o'rnatdilar. Birinchi o'ringa AQSH yengil atletikachilar, ikkinchi o'ringa sobiq sovet sportchilari, uchinchi o'ringa Avstraliya yengil atletikachilari chiqdilar.

Jahon yengil atletika taraqqiyotida 1960-yil Rimda o'tkazilgan XVII-Olimpiya o'yinlari muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Sobiq SSSR va AQSh sportchilaridan tashqari Polsha, Chexiya, Vengriya, Germaniya Demokratik Respublikasi va Ruminiya sportchilari kuchlilar qatoriga o'tib oldilar. Hindiston va Afrikaning ba'zi mamlakatlaridan kelgan yengil atletikachilar ham yaxshigina yutuqlarga erishdilar. 1960-yilda sobiq SSSR sportchilari Yevropa mamlakatlarning yengil atletikachilari AQSh sportchilariga yetib bo'lmaydi deb o'tkazilan turlarda (100 metrga, 200 metrga va 800 metrga yugurish, balandlikka sakrash) birinchilikni qo'lga kiritdilar. Ayollar yengil atletikasida esa yevropalik sportchi ayollarining amerikalik ayollardan ustunligi aniq edi. Rimdagi Olimpiya musobaqalarida amerikalik yengil atletikachilar birinchi marta mag'lubiyatga uchradilar va ikkinchi o'rinni egalladilar. Hammadan oldingi sobiq sovet yengil atletikachilari edilar.

Tokiodagi XVIII-Olimpiya o'yinlaridagi yengil atletika musobaqalari sport tarixida nihoyatda katta voqea bo'ldi. Musobaqalar hamma qit'alar yengil atletikachilarning mahorati juda ham o'sib ketganini ko'rsatdi. 11 ta jahon rekordi o'rnatildi va 70 dan ortiq Olimpiya rekordlari yangilandi. Ko'p davlatlarning milliy yutuqlari jadvaliga 20 dan ortiq tuzatishlar kiritildi. Yevropa mamlakatlarida yengil atletikani ommalashtirish va rivojlantirish, musobaqalarni tashkil qilish va o'tkazish maqsadida Osiyo atletik assosiatsiya (OAA) tuzilgan edi. Bugungi kunda esa tashkilot 42 davlatni birlashtirib turibdi. Osiyo va jahon kuboklari qiziqarli o'tganligi sababli bunday musobaqalarga qiziqish juda katta. Butun dunyo yengil atletikachilari uchun Osiyo va jahon chempionatlarini o'tkazib borish katta ahamiyatga ega.

Yengil atletika bo'yicha yozgi Olimpiya o'yinlari. Yengil atletika bo'yicha jahon chempionati 1983-yildan beri har ikki yilda bir marta o'tkaziladi. Yopiq jahon chempionati 1985-yildan beri har ikki yilda bir marta, yengil atletika bo'yicha Yevropa chempionati har ikki yilda bir marta 1934-yildan beri o'tkaziladi. O'smirlar o'rtasidagi jahon chempionati 1986-yildan boshlab har ikki yilda bir marta o'tkaziladi. Sportchilarga 19 yoshdan kattalarga ishtirok etishga ruxsat beriladi. Yoshlar o'rtasida jahon chempionati 1999-yildan boshlab har ikki yilda bir marta o'tkaziladi. Musobaqa yilida 16 va 17 yoshga to'ladigan sportchilarga ishtirok etishga ruxsat beriladi. Yopiq Yevropa chempionati 1966-yildan beri, har ikki yilda bir marta o'tkazildi. Navbatdagi chempionat 2015-yilda Pragada bo'lib o'tdi. IAAF qit'a kubogi har to'rt yilda bir marta o'tkaziladi. Keyingi Kubok 2014-yilda Marokashda bo'lib o'tdi. Belgilangan tartib bo'yicha jahon chempionati har ikki yilda bir marta o'tkaziladi. Jahon kubogi har ikki yilda bir marta o'tkaziladi.

O'zbekiston yengil atletikachilari Olimpiada o'yinlarida sobiq ittifoq jamoasi tarkibida birinchi bo'lib 1952-yilda qatnashgan. Bu o'yinlar Finlandiyaning poytaxti Xelsinki shahrida o'tkazildi. Sobiq ittifoq sportchilari uchun birinchi bo'lgan bu olimpiadada O'zbekistondan sobiq ittifoq sport ustasi S.Popov qatnashgan. Keyingi olimpiada o'yinlarida (1956 va 1960-yillar) balandlikka sakrash ustasi V. Ballod qatnashgan. Oradan 20 yil o'tgach, 1980-yili Moskvada bo'lib o'tgan XXII-olimpiadada yengil atletika bo'yicha mamlakat terma jamoasida uch nafar O'zbekiston sportchilari qatnashishdi (T.Biryulina, A.Xarlov, A.Dimov). 1992-yil Barselona (Ispaniya) shahrida o'tkazilgan XXV-Olimpiada o'yinlari o'zbekistonliklar uchun sharaflilik bo'lgan. Unda 6 nafar sportchi qatnashib, bitta oltin medalga sazovor bo'lishdi. 1996-yil Atlanta (AQSh) shahrida bo'lib o'tgan XXVI-Olimpiada o'yinlarida O'zbekiston mustaqil ravishda o'z bayrog'i ostida qatnashdi. O'zbekiston terma jamoasi tarkibida 12 nafar yengil atletika vakillari bor edi. Eng yuqori natija o'nkurashchimiz R.G'aniev (8-o'rin) ko'rsatdi. 2000-yil Sidney (Avstraliya) shahrida bo'lib o'tgan XXVII-Olimpiada o'yinlarida 26 nafar sportchilarimiz ishtirok etishdi. O'zbekiston mustaqillikni qo'lga kiritgandan so'ng Prezidentimiz va hukumatimiz tomonidan yosh avlodni tarbiyasiga hamda ularni sog'lom, baquvvat qilib tarbiyalash kabi vazifalarga katta e'tibor qaratilib kelinmoqda. Ularni ma'nan yetuk, barkamol bo'lib tarbiya topishda jismoniy tarbiya va sportning o'rni muhimdir. Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridan sport sohasiga

o'tibor qaratilishi, bizning sportchilarimizni xalqaro maydonlarda yuqori sport natijalarini qo'lga kiritishiga zamin yaratmoqda. Jumladan 1994-yilda o'smir yoshdagi sportchilarimizdan Sergey Voynov ilk bor Portugaliyaning Lissabon shahrida o'tkazilgan yoshlar o'rtasida jahon chempionatida ishtirok etib, nayza uloqtirishda 72,92 m. natija bilan 30 nafar sportchi ichida 4 o'rinni egallagan bo'lsa, oradan ikki yil o'tib Avstraliyaning Sidney shahrida bo'lib o'tgan yoshlar o'rtasida jahon chempionatida O'zbekiston tarixida birinchi bo'lib nayza uloqtirish bo'yicha 79,78 m. natija bilan jahon chempioni unvoniga sazovar bo'ldi. 2002 yil Yamaykaning Kingston shahrida bo'lib o'tgan yoshlar o'rtasida jahon chempionatida yana bir iqtidorli yoshlarimizdan Leonid Andreev yengil aletikaning o'ngkurash turi bo'yicha 7693 ochko to'plab jahon chempioni bo'ldi.

Xalqaro arenalarda yosh yengil atletikachilarimiz 1994-2004-yillar mobaynida yuqori sport natijalariga sazovar bo'lishgan. Ulardan Pavel Andreev, Vitaliy Smirnov, Rifat Ortiqov, Olga Varonina, Rustam Xusnitdinov, Yuliya Piskunova, Andreev Padurov, Nataliya Filatovalar yurtimiz sharafiga munosib himoya qilgan bo'lsalar, 2002-2012-yillar oralig'ida ular safi kengayib 7 kurash bo'yicha Yuliya Tarasova, uzunlikka sakrashda Artyom Lobochev, Diana Plumaki, Aleksandra Kotlerova, balandlikka sakrashda Svetlana Radzevil, Nadiya Dusanova, o'rta masofalarga yugurishda Irina Zudixina, Ruslan Nasirov, yadro uloqtirishdan Vasilina Kozyakskiy, Oksana Kot, Grigoriy Kamulyalar g'olib va sovrindorlar qatoridan joy olishgan. Xususan Svetlana Radzevil 2006-yil Xitoyning Pekin shahrida o'tkazilgan yoshlar o'rtasida jahon chempionatida balandlikka sakrash bo'yicha 196 sm balandlikdan oshib o'tib jahon chempioni bo'ldi. Shuningdek 2009-yilning 8-12 iyul kunlari Italiyaning Sidtirosh shahrida o'tkazilgan navbatdagi jahon chempionatida yengil atletikachilarimizdan uch hatlab sakrash bo'yicha Valeriya Kanatova, 400 m. masofaga yugurishda LYudmila Kozlova, uzunlikka sakrashda Nikita Loginov, nayza uloqtirishda Anastasiya Svechnikova va Ekaterina Varonina, balandlikka sakrashda Sergey Timshin hamda Aleksandar Xardinlar ishtirok etadilar. Ushbu jahon chempionatida Anastasiya Svechnikova nayza uloqtirish bo'yicha 53,25 m. natija bilan oltin medalni qo'lga kiritib yoshlar o'rtasida jahonda tengsiz ekanligini isbotlagan bo'lsa, Valeriya Kanatova 12,98 m. natija bilan 3 o'rin qo'lga kiritgan holda O'zbekiston yoshlar yengil atletika terma jamoamiz 150 dan ortiq davlatlar o'rtasida norasmiy 27 o'rinni qo'lga kiritadi.

Ispaniyaning Barselona shahrida bo‘lib o‘tgan jahon chempionatida 4 nafar yengil atletikachimiz qatnashdi. Ulardan 400 m. g‘ovlar osha yugurishda Irina Asanova (uning ko‘rsatgan natijasi 1.02,04), uch hatlab sakrash bo‘yicha Anastasiya Baykova, Rustam Qurbonov 15,47 m. natija bilan 44 sportchi orasida 17 o‘rinni egalladi. Bosqon uloqtirish bo‘yicha Suxrob Xadjaev 76,16 m. natija bilan bronza medalini qo‘lga kiritadi. Albatta yosh iqtidorli sportchilarimizning bunday natijaga erishishida yurtimizda o‘tkazilib kelinayotgan Umid nihollari, Barkamol avlod, Universiada sport o‘yinlarining o‘rni beqiyosdir. Ushbu respublika va Xalqaro maydonlarda ishtirok etgan yosh sportchilarimizning hozirgi kunda kattalar o‘rtasida ham munosib ravishda qatnashib kelishmoqdalar. Bunday sportchilarni tayyorlashda, ularning mashg‘ulot jarayonlarini tashkil etishda BO‘SM, IBO‘OZSMLarning o‘qituvchi marabbiylarining o‘rni bor. O‘zbekiston yengil atletikachilarini jahon arenalarida munosib ishtirok etishlarini nafaqat yoshlar o‘rtasida balki, kattalar o‘rtasida ham jahon chempioni, Osiyo chempioni va Olimpiyada chempioni degan sharafiga sazovor bo‘lib, yurtimiz bayrog‘ini yuqori ko‘tarishida ularning hissalari beqiyosdir.

1994-yilda Xirosima (Yaponiya) shahrida o‘tkazilgan XII-Osiyo o‘yinlarida o‘zbekistonlik sportchilarning ishtiroki Mustaqillikning 28-yil ichida (1991-2020) milliy terma jamoalarimiz o‘tkazilgan Osiyo o‘yinlarida muvaffaqiyatli ishtirok etdi. Ular XII o‘yin 1994-yil Xirosima, XIII o‘yin 1998 y. Bangkok, XIV o‘yin 2002 y. Pusan, XV o‘yin 2006 y. Doha va XVI o‘yin 2010 y. Guanchjouda tashkil etildi. 2014 yil XVII Osiyo o‘yinlari Janubiy Koreyaning Incheon shahrida bo‘lib o‘tdi. Bu Osiyo o‘yinlarida bizning yengil atletikachilarimizdan 27 nafari ishtirok etishdi. Ulardan balandlikka sakrashdan Svetlana Radzivil hamda yettikurash turidan Yekaterina Varonina oltin medalni qo‘lga kiritishdi.

Erkaklar o‘rtasida o‘nkurash bo‘yicha Leonid Andreev 2-o‘rin, nayza uloqtirishdan Ivan Zaytsev 3-o‘rin, ayollardan esa Aleksandra Kotlyarova uch xatlab sakrashdan 2-o‘rinni, ettikurash bo‘yicha Yuliya Tarasova 3-o‘rin hamda balandlikka sakrash bo‘yicha Nadiya Dusanova 3-o‘rinni egalladilar. Shu bilan birga bir qator yengil atletikachilarimiz kuchli o‘ntaliklardan joy olishdi va sovrinli o‘rinlarni egallashdi. Norasmiy hisoblar bo‘yicha mamlakatimiz barcha o‘yinlarda 45 ta mamlakat ichida 10-o‘rindan pastga tushgan emas. Buni Xirosimada V, Bangkokda X, Pusanda V, Dohada VII va Guanchjouda VIII o‘rinlarni

egallaganliklari misolida isbotlash mumkin. Bunday nufuzli sport musobaqalarida ishtirok etish va g'alabalarni qo'lga kiritish mamlakat shuhrati va salohiyatini baland ko'taradi.

Shuningdek, sportning ijobiy rivojlanishiga zamin bo'ladi. G'alabalar uchun milliy bayroqlarning ko'tarilishi, madhiyaning (jaranglashi) yangrash asosida uni butun jahon ahli taniydi. Bu farazni respublikamiz bayrog'ining Osiyo o'yinlarida 235 marotaba ko'tarilishi va 55 marotaba milliy madhiyamizning (55 ta oltin medal sharafiga) ijro etilishida ko'ramiz. O'zbekiston sportchilarining muvaffaqiyatli ishtirok etishlarida Respublika Prezidenti va hukumatining g'amxo'rliqi va bevosita rahbarligi muhim ahamiyatga egadir. Bu asosan terma jamoalarning o'quv-mashg'ulotlar yig'inini o'tkazish, moddiy-texnik va moliyaviy ta'minot hamda eng zamonaviy sport majmualari bilan sharoit yaratib berish hamda ular bilan bog'liq bo'lgan tashkiliy, boshqaruv, ijrochilik faoliyatlarda mujassamlashmoqda. 2006 yil Doxada bo'lib o'tgan Osiyo o'yinlarida esa umumjamoaa hisobida Go'zal Xubbieva qisqa masofaga 100 m ga yugurishda oltin, 200 m ga yugurishda esa kumush medalga sazovor bo'ldi. A.Juravlyova uch hatlab sakrashda kumush, Z.Amirova 800 m ga yugurishda bronza medalini qo'lga kiritdi.

2010-yil Xitoyning Guanchjou shahrida o'tkazilgan XVI-Osiyo o'yinlarida o'zbekistonlik sportchilarning ishtiroki. Umumjamoaa hisobida O'zbekiston jami 56 ta medal bilan 45 davlat ichida 8-o'rinni egalladi. Yengil atletika sport turi bo'yicha milliy terma jamoada mamlakatimiz sharafiga himoya qilgan sportchilar soni 13 nafarga teng bo'lib, ular 8 ta medalga egalik qilishdi, bu ishtirokchilarning umumiy soni 61% ni tashkil etdi. Jamoada 9 nafar ayol bor edi. Ular 2 ta oltin medalni qo'lga kiritishdi (S.Radzivil– balandlikka sakrash 195 sm, Yu.Tarasova yetti kurash 5783 ochko), shuningdek, 2 ta kumush (G.Xubbieva 100 m–11,34 sek, N.Dusanova–balandlikka sakrash 193 sm), 2 ta bronza (G.Xubbiyeva 200 m–25,11 sek, Yu.Tarasova–uzunlikka sakrash–6 m 49 sm) medali sohibalariga aylanishdi. Erkaklar o'rtasida L.Andreev langarcho'p bilan sakrashda 530 sm natija ko'rsatib kumush, R.Tarzmanov nayza uloqtirishda 79,65 m ko'rsatkich bilan bronza medallariga sazovor bo'ldilar.

2012-yili Londonda o'tkazilgan XXX Olimpiada o'yinlariga yengil atletika bo'yicha yo'llanma talablarini bajargan sportchilar va ularning Olimpiadada ko'rsatgan natijalari haqida ma'lumot Yengil atletika turlari bajarilgan talab (guruhi) Ko'rsatilgan natija

- 1 Radzivil Svetlana, balandlikka sakrash 195 sm (A) 196 sm
- 2 Dusanova Nadiya, balandlikka sakrash 195 sm (A) 185 sm
- 3 Kotlyarova Aleksandra, uch hatlab sakrash 14.35 m (A) 13.55 m
- 4 Juravlyova Anastasiya, uch hatlab sakrash 14.32 m (A) 13.54 m
- 5 Tarasova Yuliya, Uzunlikka sakrash 6.72 m (V) Uch marta urinishi hisoblanmadi
- 6 Xubbiyeva Guzel 100 m yugurish 11.36 sek. (V) 11.22 sek.
- 7 Zaysev Ivan Nayza uloqtirish. 85.03 m (A) 73.94 m
- 8 Svechnikova Anastasiya Nayza uloqtirish 61.17 m (V) 51.27 m
- 9 Asanova Natalya 400 m b/o 56.13 sek. (V) 58.05 sek.
- 10 Artikov Rifat O'n kurash 7975 ochko 7003 ochko
- 11 Xodjayev Suxrob bosqon uloqtirish. 74.20 (V) 65.88
- 12 Smolyanova Elena yadro uloqtirish. 17.68 m (V) 14.43 m
- 13 Dyatlov Artyom 400 m b/o 49.78 sek. (V) 51.55

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng barcha sport turlari bo'yicha xalqaro musobaqalarda mustaqil jamoa sifatida ishtirok etishga imkoniyat yaratildi.

Yengil atletika musobaqalari ochiq havoda (stadion, avtomobil yo'li, o'rmon) va yopiq joylarda (sport maydonchalari, zallar) o'tkaziladi. Stadion musobaqalari dasturi barcha turdagi yengil atletika turlarini o'z ichiga olishi mumkin; avtomobil yo'lida odatda uzoq, uzoq va yaqin masofalar uchun musobaqalar o'tkaziladi, bular: 10 km va undan ortiq masofani bosib o'tish, o'rmon maydonida o'zaro faoliyat musobaqalar yoki to'siqli joylarda chopish. Yopiq xonalarda yengil atletika turlari bo'yicha musobaqalar o'tkaziladi, ular faqat xona sharoitida o'tkazilishi mumkin.

Musobaqaning tabiati bo'yicha ular shaxsiy, jamoaviy va shaxsiy-jamoaviyga bo'linadi. Shaxsiy musobaqalar shaxsiy birinchilikdagi g'olib va sovrindorlarni, shuningdek boshqa barcha ishtirokchilar tomonidan egallab turgan joylarni aniqlaydi. Jamoa musobaqalari faqat jamoaviy kurashda g'oliblarni aniqlaydi, shaxsiy chempionatni aniqlamaydi, shuningdek, boshqa barcha jamoalar tomonidan egallab olingan joylarni aniqlaydi. Shaxsiy-jamoaviy musobaqalar avvalgi ikkitasini birlashtiradi, shaxsiy va jamoaviy chempionatni belgilaydi.

Musobaqaning qiymati kubok, chempionat, chempionat bo'lishi mumkin. Kubok musobaqalari g'olibni aniqlaydi va uni o'tish kubogi bilan mukofotlaydi, har yili yoki bir yil ichida o'tkaziladi. Chempionat har yili birinchi o'rinni va keyingi joylarni aniqlash uchun o'tkaziladi.

Chempionatlar nafaqat g'olibni, balki har yili yoki bir yil ichida o'tkaziladigan chempionlik unvonini ham belgilaydi. Har qanday sportda chempion faqat tegishli musobaqalar chempionatida bo'lishi mumkin.

Musobaqalar quyidagi turlardan iborat: yengil atletika turlari bo'yicha musobaqalar malaka yengil atletika turlari bo'yicha musobaqalar. Asosiy musobaqalar saralash uchun o'tkaziladi. Tasniflash musobaqalar odatda mavsum oxirida, sportchilarning sport darajasini aniqlash uchun o'tkaziladi; sportchilar yoki jamoalar kuchini tenglashtirish uchun, zaif jamoalar uchun imkoniyat berib, odatda, sport qiziqish oshirish va sog'lom sport hayajon rivojlantirish uchun o'rta maktablarda o'tkaziladi. Saralash (nazorat) musobaqalar terma jamoa tarkibida sportchilarni tanlash yoki ularning tayyorgarlik darajasini nazorat qilish maqsadida o'tkaziladi. Sirtqi musobaqalar bir vaqtning o'zida turli shaharlarda o'tkaziladi, undan keyin to'plangan ballar soni bo'yicha joylar aniqlanadi ochiq musobaqalar barcha xohlovchilar uchun o'tkaziladi, faqat shifokor qabulda bo'lmaydi. Individual yoki tur musobaqalar bir xil turdagi yengil atletika sportlari ("runner Day", "jumper kuni", "marafon kuni" va boshqalar) guruhida o'tkaziladi.)

Uchrashuv musobaqalar eng kuchli jamoani aniqlash uchun o'tkaziladi. Barcha musobaqalar turlaridan qat'i nazar, raqobat taqvimiga kiritilishi kerak. Tegishli tashkilotlarning tanlov taqvimiga kiritilmagan musobaqalar o'tkazilishi va moliyalashtirilishi mumkin emas. Tanlov taqvimini tuzish printsiplari yuqoridan pastga, ya'ni bo'ysunishga rioya qilish kerak. Birinchi navbatda yuqori tashkilot o'z taqvimini, so'ngra quyi va shunga o'xshash quyi guruhni tashkil qiladi. Musobaqaning quyi tashkilotlari vaqti yuqori musobaqalar o'tkaziladigan vaqtga to'g'ri kelmasligi kerak. Yuqori tashkilot musobaqalari O'zbekiston terma jamoalarni tuzish uchun quyi musobaqalar oldidan bo'lishi kerak (masalan, Osiyo o'yinlaridan oldin zonal, mintaqaviy musobaqalar, o'z navbatida, ushbu musobaqalar mintaqalar chempionati.). Barcha musobaqalar Nizomga muvofiq tuzilgan va tegishli tashkilot tomonidan tasdiqlangan bo'ladi. Nizom boshqariladigan musobaqalarning asosiy hujjatidir. Ularni amalga oshirish vaziyatni o'zgartirish, qo'shimchalar yoki tuzatishlar kiritish faqat asosiy hakamlar hay'ati tomonidan tashkil etilgan tashkilotning vakili va jamoalar vakillari bilan birgalikda amalga oshirilishi mumkin.

Yengil atletika bo'yicha hakamlar hay'atining faoliyati tanlov uchun tegishli federatsiya hakamlari hay'ati bosh hakam, bosh kotib,

ularning o‘rinbosarlari va yordamchilaridan (raqobat darajasiga qarab) iborat bo‘lgan bosh hakamlar hay'atini (BHJ) tayinlaydi. BHJ ishi uch bosqichga bo‘linadi.

1. Har bir muayyan musobaqada hakamlar jamoa-sining BHJ a‘zolarini lavozimlariga ko‘ra, hakamlar guruhlarini (xizmatlarini) vazifasi va soniga ko‘ra, ulardagi hakamlar soniga ko‘ra, shuningdek, xizmat ko‘rsatuvchi xodimlarni lavozimlari hamda sonlariga ko‘ra ularning tarkibini tuzish musobaqaning dasturi va darajasi, ishtirokchilar soni hamda SB xususiyatlariga bog‘liq.

2. Har xil tur va darajadagi musobaqalarning hakamlar jamoalari miqdoriy tarkibi 19-jadvalda keltirilgan.

Har bir muayyan musobaqa uchun hakamlar soni quyi-dagicha aniqlanadi:

– stadionda (manejda) o‘tkaziladigan musobaqalarda sakrash va uloqtirishlar bo‘yicha guruhlarining zarur miqdo-rini, shuningdek, shamol tezligini o‘lchash bilan bog‘liq turlar miqdorini hisobga olgan holda;

– musobaqalar stadiondan tashqarida – katta yo‘llarda o‘tkazilganda, katta yo‘llar, start hamda marralar sonidan kelib chiqib. «Izohlar» ustunida mazkur vaziyat qanday holatlarda qo‘llanilishi ko‘rsatilgan.

1-10 № – stadiondan tashqari musobaqalarda bir katta yo‘lda, bir start o‘rnida, bitta marrada hakamlar soni:

7-№ – fotomarra guruhidagi hakamlar soni, jumladan, muvofiqlashtiruvchi hakam lar soni (stadionda yoki manejsda musobaqalar o‘tkazilganda);

11-14 № – sakrash va uloqtirishlarda bir guruhdagi hakamlar soni;

15-№ – bitta shamol tezligini o‘lchovchi asbobni qo‘llaydigan hakamlar soni;

16-№ – apellyasion jyuri a‘zolarining soni (uning tarkibiga kiruvchi texnik xodimdan (musobaqalar noziri) tashqari.

3. Musobaqalarni o‘tkazish uchun jalb qilinadigan xizmat ko‘rsatuvchi xodimlar:

– vrachlar, hamshiralar;

– musobaqa o‘tkaziladigan joy, jihozlar va asbob- uskunalarni tayyorlash hamda hakamlar ishiga yordam berish uchun ishchilar;

Hakamlik lavozimlarining nomlari	Musobaqalar darajalari								Izohlar
	Birinchi				Ikkinchi		Uchinchi		
	Xalqaro		Umumrespublika						
	stad. (manej)	stad. tashq.	stad. (manej)	stad. tashq.	stad. (manej)	stad. tashq.	stad. (manej)	stad. tashq.	
Menejer (bosh hakam)lar jamoasi									
Bosh hakam	1	1	1	1	1	1	1	1	
Bosh kotib	1	1	1	1	1	1	1	1	
Texnik vakil (nozir)	1-2	1-2	1	1	1	1	–	–	
Menejer (bosh hakam) muovirlari:									
– birinchi	1	1	1	–	–	–	–	–	
– texnik ta’minot bo’yicha	1	1	1	–	1	–	–	–	
– hakam xodim bo’yicha	1	1	1	1	1	–	–	–	
– stadionda (manejda) yugurish (yurish) bo’yicha	–	–	1	–	1	–	–	–	
– stadion (manej) zonalari bo’yicha	–	–	2-3	–	2	–	–	–	
– stadiondan tashqaridagi musobaqalar bo’yicha	–	–	1	–	1	–	–	–	
– ko’pkurashlar bo’yicha	–	–	1	–	1	–	–	–	
– start – marra bo’yicha	–	1	–	1	–	–	–	–	
– axborot va marosimlar bo’yicha	1	–	1	–	–	–	–	–	
Bosh kotib muovini	2	1	1-2	1	–	–	–	–	
Musobaqalarning katta vrachi	1	1	1	1	1	1	1	1	
Referi:									
– stadionda (manejda) yugurish (yurish) bo’yicha	1	–	–	–	–	–	–	–	
– sakrashlar bo’yicha	2-3	–	–	–	–	–	–	–	
– uloqtirishlar bo’yicha	2-3	–	–	–	–	–	–	–	
– ko’pkurashlar bo’yicha	1	–	–	–	–	–	–	–	
– stadiondan tashqarida yugurish (yurish) bo’yicha	1	1	–	–	–	–	–	–	
Masofa boshlig’i	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Musobaqalarni umumiy tashkil qilish xizmati rahbarlari:									
– musobaqa o’tkazish joylari va asbob-uskunalarini tayyorlash	1	–	1	–	–	–	–	–	
– hakamlik texnikasi va aloqa (SIA)	1	–	1	–	–	–	–	–	
– startgacha tayyorgarlik	1	–	1	–	–	–	–	–	
– tartibni saqlash (komendant)	1	1	1	1	–	–	–	–	

Apellyasion jyuri:	2-4	2-4	2	2	–	–	–	–	16
Kotiblar:									
– asosiy kotibiyat	8-12	4-8	8-12	4-8	3-5	2	2-3	1-2	
– yugurish bo'yicha marrada	2-3	1-2	2-3	1	1	1	1	1	2
– avtomatik vaqt o'lchash (foto-marrada)	1	1	1	1	–	–	–	–	
– sakrash va uloqtirish bo'yicha guruhlarda	2	–	2	–	1	–	1	–	11
– ko'pkurashlar bo'yicha	1	–	1	–	–	–	–	–	
– sportcha yurish texnikasi bo'yicha	1	1	1	1	1	1	1	1	10
Sport turlari bo'yicha guruhlardagi hakamlar:									
– startyorlar	4	1	4	1	2	1	2	1	3
– startyorlar yordamchilari	3	3	2	2	1	1	1	1	4
– masofada	11-16	15-20	11-16	15-20	5-9	8-10	4	5-8	5
– vaqt o'lchovchilar	10	3	10	3	8	2	6	2	6
– avtomatik vaqt o'lchashda	3	1-2	3	1-2	–	–	–	–	7
– marrada	9	3	9	3	7	3	6	2	8
– oraliq vaqt	2-3	1-2	–	–	–	–	–	–	
– sportcha yurish texnikasi bo'yicha	6-7	9-11	6-7	9-11	5-6	7-8	3-4	4-5	9
– sakrashlar bo'yicha	5-6	–	5-6	–	4	–	3	–	12
– uloqtirishlar bo'yicha	6-7	–	6-7	–	4-5	–	3-4	–	13
– shamol tezligini o'lchash bo'yicha	1-2	–	1-2	–	–	–	–	–	15
Musobaqalarni umumiy tashkil qilish guruhleri (xizmatlari)dagi hakamlar:									
– hakam xodimlar	2-3	1	2-3	1	2	1	–	–	
– musobaqa o'tkazish joylari, jihozlar va asbob-uskunalar tayyorlash	3-5	2	3-5	2	2-3	1-2	1-2	1	10
– hakamlik texnikasi va aloqa (HAA)	1-2	1	1-2	1	–	–	–	–	
– ishtirokchilarni tayyorlash	4-6	2	4-6	2	1-2	2	–	–	
– radioaxborot	4	2	3	2	2	1	1	1	
– axborotchi yordamchilari	3	1	2	1	1	1	–	–	
– stadion axborot tablosi	4-5	–	4-5	–	–	–	–	–	
– musobaqa o'tkaziladigan joydagi tablolar	1	–	1	–	–	–	–	–	14
– mukofotlash	6-8	3	6	3	3	2	1	–	
– tartibni ta'minlash (komentant)	5-6	4	5-6	4	3	1	–	–	
– dispatcher	1-2	–	1	–	–	–	–	–	
– doping nazorati	3-4	1	3-4	1	–	–	–	–	

«Stadionda», «manejda» ustunlarida stadion yoki manej sport arenasida o'tadigan musobaqalarni tashkil etish uchun zarur bo'lgan hakamlar soni ko'rsatilgan, bu musobaqalar dasturiga ayni paytda stadiondan tashqarida o'tkaziladigan yugurish (yurish) bo'yicha bellashuvlar ham kiritilgan, «stadionda tashqarida» ustunida stadionlardan butunlay tashqarida – katta yo'llarda o'tkaziladigan musobaqalar uchun (marafon, poygalar, krosslar, yurish) zarur hakamlar soni ko'rsatilgan.

Bosh kotibning faoliyati. Bosh kotib musobaqaning bosh hakamiga bo'ysunadi. Bosh kotibning majburiyalari:

- bosh kotibiyat a'zolari orasida vazifalarni taqsimlash va ularning ishini tashkil etish;
- shaxsiy va texnik talabnomalarning qabul qilinishini tashkil etish (ishtirokchilarni musobaqalarga kiritish hay'ati bilan hamkorlikda);
- qaydnomalarni tayyorlash va ularni barcha xizmatlarga tarqatish;
- alohida sport turlari bo'yicha kotiblar guruhlariga ko'rsatmalar berish va ular faoliyatini nazorat qilish;
- shaxsiy va jamoaviy musobaqalar, shuningdek, ko'pkurashlar natijalarini chiqarish;
- rekord dalolatnomalari tuzilishining to'g'riligini ta'minlash va nazorat qilish;
- natijalar to'g'risidagi ma'lumotlarni bosib chiqarish va nusxasini ko'paytirishga rahbarlik qilish;

Startyor va uning yordamchilari.

1. Startyorlar hay'ati tarkibiga kiradigan hakamlar startyor etib tayinlanishi mumkin.

Asosiy startyorning eng muhim vazifasi – ishtirokchilarning ham start signaligacha yugurishni boshlab yubormaydigan tarzda start berishdan iborat, qo'shimcha startyorlarning vazifasi — agar ishtirokchilar start qoidasini buzgan bo'lsalar va asosiy startyor ularni qaytarmagan bo'lsa, to'xtash va joylariga qaytish uchun signal berishdan iborat.

Startyorning majburiyatlari:

- ishtirokchilarning kelganligini tekshirish, start bayonnomasiga qayd etish, keyin marradagi kotibga topshirish;
- startda mavjud jihozlarni tekshirish;
- startda ishtirokchilar egallagan holatning to'g'riligini tekshirish;
- agar oldinroq qur'a tashlanmagan bo'lsa, uni amalga oshirish.

Marradagi hakamlar. Marradagi hakamlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri kuzatib yoki maxsus asbobuskunalar yordamida ishtirokchilarning marraga yetib kelish tartibini (ketma-ketligini) aniqlaydilar, o‘rta va uzoq masofalarga yugurishda davralar hisobini olib boradilar.

Qisqa masofalarga yugurishda (400 m.gacha) hakamlar marraga yetib kelgan poyganing alohida qatnashchilariga orasidagi masofani marra chizig‘i oldidagi 5 metrlik belgi chegarasida aniqlaydilar, hakamlar varaqasini to‘ldirib, uni katta hakamga beradilar.

Vaqt o‘lchovchi hakamlar. Vaqt o‘lchovchi hakamlar hay‘ati tarkibidan vaqt o‘lchovchi hakamlar tayinlanadi. Ular yugurish va yurish bo‘yicha musobaqa ishtirokchilarining masofani bosib o‘tish vaqtini aniqlaydilar. Masofani birinchi bo‘lib yakunlagan ishtirokchi ko‘rsatgan vaqtni qo‘l sekundomerlaridan foydalangan holda uch nafar vaqt o‘lchovchi hakam qayd etishi kerak.

Fotomarradagi hakamlar. Fotomarradagi hakamlar fotomarra tizimiga biriktirilgan maxsus uskunalar yordamida yugurish hamda yurish bo‘yicha natijalarni: ishtirokchilarning marraga yetib kelish tartibi va ularning masofani o‘tgan vaqtini aniqlaydilar.

Masofadagi hakamlar. Masofa hamda to‘siqlar oldidagi hakamlar:
- masofa bosib o‘tilishi, estafeta tayoqchasining uzatilishi va barerlardan oshib o‘tish to‘g‘ri bajarilayotganligini kuzatadilar, qulagan barerlar o‘z vaqtida joyiga qo‘yilishini nazorat qiladilar.

Shamol tezligini o‘lchovchi hakamlar. Shamol tezligini o‘lchovchi hakamlar 200 m.gacha masofalarga yugurish hamda uzunlikka va uch hatlab sakrash bo‘yicha musobaqalar o‘tkazilayotgan vaqtda maxsus uskunalar yordamida yugurish yo‘nalishidagi shamolning o‘rtacha tezligi kattaligini aniqlaydilar.

Sakrash va uloqtirish bo‘yicha hakamlar. Sakrash va uloqtirishlarning har bir turi bo‘yicha musobaqalar o‘tkazish uchun katta hakam, o‘lchovchi hakamlar hamda kotibdan iborat hakamlar guruhi tayinlanadi.

Musobaqa o‘tkaziladigan joylar, jihozlar va asbob-uskunalarni tayyorlash xizmati hakamlari. Jihozlar va asbob-uskunalar bo‘yicha hakamlar:

- yugurish yo‘lakchasi, sakrash va uloqtirishlar bo‘yicha musobaqalar badan qizdirish mashqlari o‘tkaziladigan joylarda belgi chiziqlari to‘g‘ri chizilganligini tekshiradilar;
- jihozlar markirovkasini tekshiradilar;

- musobaqalar o'tkaziladigan joy larga jihozlar va asbob-uskunalarni yetkazib berish hamda ularni yig'ib olish ishlarining reja-jadvalini tuzadilar.

Statistika va rekordlar guruhi.

- turli statistik ma'lumotlarning hisob-kitobi bilanshug'ullanadi;
- yangi rekordlar, sport ustasi va halqaro toifadagi sport ustasi unvonlari uchun me'yorlarning bajarilishini kuzatadi;
- rekord natijalar uchun dalolatnoma tayyorlab, rasmiylashtiradi;
- rekordlar tekshirilganidan keyin hakamlar hujjatlarini qabul qilib olish guruhidan olingan ishtirokchilar varaqalarini ularga ishlov beruvchi guruhga jo'natadi;
- materiallardan nusxa ko'chirish guruhidan yakuniy qaydnomalar nusxasini oladi;
- musobaqalar davomida tegishli qaydlarni kirita borib, bosh hakam hisobotini tayyorlaydi.

Ishtirokchilarning varaqalariga ishlov berish guruhi.

- yakuniy qaydnomalarni bosmadan chiqarish uchun olingan varaqalarga to'la ishlov berish bilan shug'ullanadi;
- ishchi qaydnomalardagi natijalami ishtirokchilarning shaxsiy varaqalariga ko'chirishni amalga oshiradi;
- ko'rsatilgan natija qaysi razryadga muvofiqligini belgilaydi
- dasturning ushbu turida ishtirokchi egallagan o'rinni belgilaydi;
- natijani ochkolarda baholaydi (jumladan, rag'batlantiruvchi ochkolarni);
- shamol tezligini ko'rsatadi;
- ishtirokchilarning varaqalarini jamoaviy natijalar guruhiga yetkazadi.

Har bir guruhning ish tartibi

I. Hujjatlarni beruvchi guruh:

- barcha axborot iste'molchilarini bosmadan chiqarilgan materiallar bilan ta'minlaydi;
- start qaydnomalarini musobaqalardan kamida 1 soat 30 daqiqa oldin osib qo'yadi;
- start, oraliq va yakuniy qaydnomalami quyidagi ro'yxat asosida taqdim etadi:

Start qaydnomalari	Mukofotlash
BHH-GSK	Doping-nazorat
Nazoratchi	Masofa
Musobaqa o'tkazuvchi tashkilot	Fotomarra
Ishtirokchilar yig'iladigan nazorat punkti	Oraliq (davralar bo'yicha) va yakuniy
Peshlavha (namoyish taxtasi)	Nazoratchi
Start	Musobaqa o'tkazuvchi tashkilot
Dispatcher	Tablo
Tablo	Axborot
Axborot	Matbuot markazi
Ma'lumotlar markazi	Jamoalar vakillari
Jamoalar vakillari	Vakillar uchun peshlavha (namoyish taxtasi)
Matbuot markazi	Ma'lumotlar markazi
Hakamlar guruhi	Kotibiyatning statistika guruhi

II. Hakamlar hujjatlarini qabul qilib olish guruhi:

- ishtirokchilarni musobaqalarga qo'yish hay'atidan talabnoma hamda varaqalarni oladi, ularni tekshiradi va qur'a o'tkazish, start hamda ishchi qaydnomalarini bosib chiqarish uchun taxlaydi;

- hakamlar hujjatlarini qabul qilib oladi va ularning to'g'ri to'ldirilganligini tekshiradi.

Kotibiyatga tushgan hujjatlar ushbu jihatlardan tekshiriladi:

a) hakamlar guruhidagi rasmiy shaxslar hamda bosh hakamning ish bo'limlari bo'yicha muovini yoki referi imzolari qo'yilganligi;

b) dasturdagi yugurish turlari bo'yicha start qaydnomalarining mavjudligi;

- namoyish taxtasiga o'tkazilgan musobaqa davralari qaydnomalarining nusxalarini osib qo'yadi.

Kotibiyatning namoyish taxtasi: "musobaqalarning start qaydnomalari", "musobaqa natijalari qaydnomalari", "erkaklar", "ayollar" ko'rsatkichlariga ega bo'lishi lozim. Unda: afisha, musobaqalar o'tkazilayotgan joylar hamda xizmatlarning manzili, musobaqalar jadvali va shartlari, ishtirokchi jamoalar tarkibi, jamoaviy musobaqalarning borishi jadvalini joylashtirish maqsadga muvofiq.

Axborot materiallari osilgan peshlavhalar sportchilar, vakillar hamda tomoshabinlarning tanishishi uchun qulay joylarda tashkil etiladi.

Musobaqalarning navbatdagi davrasi tarkibi musobaqalar o'tkazilayotgan kunlarda tuzilib, ularning start qaydnomalari musobaqa turi boshlanishidan kamida 1 soat avval osib qo'yiladi.

Yakuniy natijalar (ishchi qaydnoma nusxalari) mazkur tur bo'yicha musobaqalar tugagan zahoti osiladi.

Musobaqa rahbariyatining ishtirokchilarga beradigan xabarlarini axborot taxtasiga darhol osib qo'yiladi:

- sport turi bo'yicha musobaqalar tugaganda, ishtirokchilarning varaqlarini statistika va rekordlar guruhiga jo'natadi;

- musobaqalarning navbatdagi davrasi o'tkazilgan hollarda qur'a tashlashga tayyorlanadi va varaqlarni nusxa ko'chirish guruhiga jo'natadi;

- qaydnomalar va boshqa hakamlar hujjatlarini arxivda to'playdi, yakuniy qaydnoma bosib chiqarilganidan so'ng varaqlar ham nusxa ko'chirish guruhidan shu yerga qaytariladi;

- mazkur tur bo'yicha barcha guruh va davralarning materiallarini (qaydnomalar, varaqlar) bir to'pga (podborga) yig'adi.

Guruhlarining kotiblaridan olingan qaydnomalarga ishlov berishda quyidagi talablarga rioya qilish lozim:

- dasturdagi yugurish turlarida ishtirokchilarning varaqlariga faqat katta hakam va katta vaqt o'lchovchi hakamning marra varaqlaridan yoki fotomarra qaydnomalaridan olingan natijalargina qayd etiladi. Ayni vaqtda ular tomonidan musobaqalarning ishchi qaydnomasida natijalar va ishtirokchilarning yetib kelish tartibi to'g'ri qayd etilganligi tekshiriladi;

- sakrash va uloqtirishlarda - ishchi qaydnomadan natijalarni shaxsiy varaqalarga ko'chirish vaqtida qaydnomaga tegishli belgi qo'yiladi;

- ishtirokchilarning shaxsiy varaqlarini natijalariga ko'ra egallagan o'rinlariga qarab taxlagan vaqtda masofadan chiqib ketgan, diskvalifikatsiya qilingan, musobaqaga kelmagan hamda tanlovdan tashqari ishtirok etganlarning varaqlari oxiriga joylashtiriladi. Masofadan chiqib ketgan, diskvalifikatsiya qilingan, musobaqaga kelmagan hamda tanlovdan tashqari hisoblangan ishtirokchilar jamlovchi qaydnomaga tartib raqami ko'rsatilmagan holda kiritiladi;

- musobaqalarda keyingi davralarning ishtirokchilari yugurish dasturining har bir turida keyingi davraga chiqish shartlariga muvofiq

ravishda aniqlanadi. Yarim final va finalda poygalar bo'yicha va yo'lkacha uchun qur'a tashlash albatta o'tkazilishi shart;

- sakrash va ulotqirishlarda malakaviy me'yorlarini bajargan yoki malakaviy musobaqalarda eng yaxshi natija ko'rsatgan 12 nafar sportchi asosiy musobaqalarga qo'yiladi. Asosiy musobaqalarda qur'a tashlashni o'tkazish majburiy hisoblanadi;

- sportchi ko'rsatgan razryad ishtirokchining varaqasida musobaqalarning eng yaxshi natijasi tartibiga ko'ra (musobaqalarning qaysi davrasi ekanligidan qat'i nazar) qayd etiladi;

- sportchi ko'rsatgan natijani jamoa hisobiga kiritish uchun baholash asosiy musobaqalar bo'yicha o'tkaziladi.

I. Dasturdagi yugurish turlarida ishtirokchilarning egallagan o'rinlarni aniqlash:

1. Bir davra musobaqasi o'tkazilganda, egallagan o'rin eng yaxshi natijaga ko'ra aniqlanadi.

2. Bir necha davrali musobaqa o'tkazilganda, mazkur masofada g'olibni hamda sportchilar egallagan o'rinlarni aniqlash, ishtirokchilar musobaqaning dastlabki davralarida ko'rsatgan vaqtdan qat'i nazar, final natijalariga ko'ra amalga oshiriladi. Finalga chiqmagan ishtirokchilar orasida o'rinlar fmalidan avvalgi davralarda ko'rsatilgan natijalar bo'yicha taqsimlanadi.

3. Qo'shimcha finallar o'tkazilganida, sportchilarga o'rinlar "A" final natijalari, keyin "B", "V" fmali, keyin esa finalchilar tarkibiga kirmagan ishtirokchilar ko'rsatgan natijalarga ko'ra taqsimlanadi.

4. Musobaqaning biror bosqichiga uzrsiz sabab bilan kelmagan sportchi diskvalifikatsiya qilinadi, uning natijasi esa bekor qilinadi. U shuningdek boshqa turlar (jumladan, estafetali yugurish) bo'yicha musobaqalarda qatnashishga ham qo'yilmaydi.

5. Uzrli sabab bilan kelmagan sportchi musobaqaning mazkur davrasida oxirgi o'rinni egallaydi.

II. Balandlikka va langarcho'p bilan sakrashlarda:

1. O'rinlar asosiy musobaqalarda ko'rsatilgan natijalarga muvofiq taqsimlanadi.

2. Agar balandlikni bir necha sportchi egallagan bo'lsa, u holda bunga eng kam urinish sarfiagan sportchiga ustunlik beriladi

3. Bu ko'rsatkichlar ham bir xil bo'lsa, mazkur musobaqada barcha balandliklarda (so'nggi egallangan balandlikni ham hisobga olganda)

muvaffaqiyatsiz urinishlari miqdori eng kam bo'lgan sportchiga ustunlik beriladi.

4. Yuqorida keltirilgan ko'rsatkichlar bo'yicha g'olibni aniqlash mumkin bo'lmasa, unda qayta sakrash o'tkaziladi.

5. Qayta sakrash musobaqalarning davomi hisoblanib, qaydnomaga kiritiladi, muayyan shaxsni aniqlash uchun xizmat qiladigan natijalar rekord sifatida tasdiqlanishi va razryad me'yorlarini bajarish deb inobatga olinishi mumkin. Sakrashlar eng oxirgi (egallanmagan) balandlikdan boshlanadi, bittadan urinish imkoni beriladi. Qaydnomadagi yozuvlarga muvofiq balandliklar ko'tariladi yoki pasaytiriladi. Ishtirokchi asosiy musobaqalarda o'tkazib yuborgan balandliklariga ham sakrashi shart. Boshqa sportchilar egallagan balandlikni ololmagan ishtirokchilar qayta sakrashdan chiqib ketadi. Boshqa sportchilar ololmagan balandlikni egallagan ishtirokchiga birinchi o'rin beriladi. G'olib aniqlanganidan so'ng, qayta sakrash to'xtatiladi va unda ishtirok etgan boshqa sakrovchilarning o'rinlari taqsimlanadi. Birinchi o'ringa da'vo qilmagan ishtirokchilarning ko'rsatkichlari teng bo'lsa ham o'rinlar taqsimlanadi.

II. Uloqtirishlar, yadro itqitish, uzunlikka va uch hatlab sakrashlarda:

1. Dasturdagi mazkur turlarning birortasida may donga chiqadigan sportchilar orasida o'rinlarnimg taqsimlanishi asosiy hamda final musobaqalarda 6 ta urinishning barchasida ko'rsatilgan natijalarning eng yuqorisi bo'yicha final ishtirokchilari uchun o'tkaziladi. Qolgan barcha ishtirokchilar uchun asosiy musobaqalardagi uch urinishning eng yaxshi natijasi bo'yicha o'tkaziladi. Agar ikki yoki bir necha ishtirokchi bir xil natija ko'rsatgan bo'lsa, u holda o'rinlar bu ishtirokchilarning (asosiy va final musobaqalarda) qolgan urinishlardagi eng yaxshi natijalari bo'yicha taqsimlanadi. Malakaviy musobaqalarning natijalari asosiy musobaqalarda shaxsiy birinchilikni aniqlashda hisobga olinmaydi. Zaruriyat tug'ilganda asosiy musobaqalarga qo'yilmagan ishtirokchilar orasida o'rinlar malakaviy musobaqa natijalari bo'yicha taqsimlanadi.

IV. Ko'pkurashlarda:

1. Har bir tur bo'yicha ko'rsatilgan natijalar maxsus jadval asosida ochkolarda baholanadi. Yakuniy natijalar mazkur ko'pkurash tarkibiga kiruvchi barcha turlar uchun olingan ochkolar yig'indisiga ko'ra aniqlanadi.

2. Yugurish bo'yicha barcha natijalar yo 0,01 sek aniqlikkacha, yoki (agar fotomarra bo'lmasa) 0,1 sek. aniqlikkacha olinadi.

3. Agar bir necha ko'pkurashchida ochkolar yig'indisi bir xil bo'lsa, ko'pkurashning ko'proq turlari bo'yicha raqibidan oldinda bo'lgan sportchiga ustunlik beriladi. Bu ko'rsatkich ham bir xil bo'lsa, ko'pkurashning biror turi uchun ochkolarda eng yuqori baho olgan sportchi ustunlikka ega bo'ladi.

4. Ko'pkurashning bir turi bo'yicha musobaqaga kelmagan (uzrsiz sabab bilan) ishtirokchi musobaqalardan chiqarib yuboriladi.

5. Nol baho olish ishtirokchini musobaqadan chiqarib yuborish uchun sabab bo'la olmaydi.

Jamoaviy natijalar guruhi.

- jamoaviy hisob natijalarini umumlashtirish bilan shug'ullanadi;
- vakillar uchun peshlavhadagi jamoaviy bellashuvlarning borishi jadvalini to'ldirib boradi;

- o'tgan turlardan so'ng jamoalarning holati to'g'risida ma'lumotlar markazi, axborot va tabloga xabar beradi;

- varaqalarni materiallardan nusxa ko'chirish guruhiga etkazib beradi.

V. Materiallardan nusxa ko'chirish guruhi.

- musobaqaning barcha davralariga oid start, ishchi, oraliq va yakuniy bayonnomalarini bosib chiqaradi hamda tekshiradi. Musobaqalarning ishchi bayonnomalari: dasturning yugurish turlari uchun 10 nusxada, sakrash va uloqtirishlar uchun 9 nusxada bosib chiqariladi.

Musobaqa bayonnomalarida quyidagilar ko'rsatiladi:

- musobaqalarning to'liq nomi (nizomga muvofiq)
- o'tkazilish joyi va vaqti, stadionning nomi;
- har bir ishtirokchining to'liq familiyasi va ismi, raqami, qaysi jamoaga mansubligi;

- mazkur tur bo'yicha erishgan rekord natijalari;
- boshlang'ich va keyingi olgan balandliklari (balandlikka hamda langarcho'p bilan sakrash);

- shaxsiy (sh) yoki tanlovdan tashqari (tt) ishtiroki to'g'risidagi belgi.

Musobaqa bayonnomalari papkalarga quyidagi tartibda joylashtiriladi;

- 1 va 2-nushalar nusxa ko'chiruvchi qog'oz bilan - marraga yoki polevoy hakamlar guruhiga;

- 3-nusxa - axborot uchun;

- 4-nusxa - e'lonlar taxtasiga;

- 5-nusxa - ishtirokchilar qoshidagi hakamlar uchun;

- 6-nusxa - start guruhiga;

- 7-nusxa - stadion tablosi xizmatiga;

- 8-nusxa - shamol tezligini aniqlash xizmatiga;

- 9-nusxa - fotomarraga;

- 10-nusxa - kotibiyatning nazorat papkasiga.

Marraga va sakrash hamda uloqtirishlarning har bir turiga oid papkalarga final musobaqalari blankining 2 nusxasi, nusxa ko'chiruvchi qog'oz, shuningdek mukofotlash blankining 2 nusxasi solinadi.

Ishchi papkada dastur turi hamda musobaqalarning boshlanish vaqti ko'rsatiladi. Materiallar yo'qotilishining oldini olish va mas'uliyatni oshirish maqsadida materiallarning kimga berilayotganligi, vaqti, hakamlar guruhlaridan kotibiyatga ishchi qaydnomalarning kelib tushish vaqti yozib boriladi.

Materiallardan nusxa ko'chirish guruhi:

- turli xil hakamlik hujjatlarini bosib chiqaradi;

- yakuniy hujjatlarni zarur miqdorda ko'paytiradi (yakuniy qaydnomalar shakli ilovada keltirilgan);

- hujjatlarni taqdim etish guruhiga materiallarni etkazib beradi;

- ishlov berilgan varaqalarni arxivga jo'natadi.

Materiallardan nusxa ko'chirishda quyidagilarni ko'rsatish zarur:

1). yengil atletikaning ushbu turi stadionda yoki undan tashqarida o'tkazilgani;

2). yigitlar va qizlar guruhlar uchun snaryadlarning og'irligi;

3). barerlarning balandligi va ular orasidagi masofa;

4). musobaqalar boshlanadigan sana, vaqt, havo namligi, poyganing boshlanishi, final natijalari

5). sport jamiyatlarining qisqacha belgisi:

- DFSOP-P;

- "Dinamo" — D;

- (“Mehnat rezervlari” - MR);
- markaziy harbiy sport klubi - MXSK.

Ma'lumotlar xizmati.

- kotibiyatda mayjud barcha axborotni jamlaydi;
- kotibiyatning matbuot markazi hamda hakamlar hay'atining boshqa xizmatlari bilan aloqasini amalga oshiradi;
- olingan axborotni manfaatdor xizmatlarga etkazib beradi (axborot xizmati, tablo, mukofotlash guruhi va b.);
- manfaatdor tomonlarning so'rovlariga kotibiyat vakolatiga oid bo'lgan masalalar bo'yicha javob beradi:
 - a) dasturning har bir turida musobaqa natijalari;
 - b) shikoyatnomalar va ulami ko'rib chiqish natijalari;
 - v) musobaqarahbariyatining farmoyish va axborotlari va h.k.

Kotibiyat dispetcheri.

- kotibiyat ichida hujjatlarning ishlanishi va harakatini nazorat qilib boradi;
- materiallarni chiqarish xizmatiga rahbarlik qiladi.

Yengil atletika bo'yicha musobaqalar kotibiyati faoliyati uchun zarur bo'lgan kanstelyariya mollarining taxminiy ro'yxati.

27-jadval

1. Karton tez tikkichlar.	21. Flyuid uchun eritma	41. Devonxona gubkasi
2. Devonxona plastik papkalari	22. Avtoruchkalar	42. Oddiy o'chirg'ichlar
3. Devonxona karton papkalari	23. Avtoruchka uchun siyoh	43. Plakat perolari
4. Yakuniy qaydnomalar uchun sifatli papkalar	24. Qog'oz tikkich	44. Mumqog'oz
5. Kartondan yasalgan jamlovchi qaydlov papkalari (registratura)	25. Qog'oz tikish uchun qistirgich	45. Qog'oz keskich
6. Kattaxatjildlar (1/2)	26. Qog'oz teshish moslamasi	46. Raqam uruvchi mashina
7. V-5 xatjildlar (1/4)	27. Qalam ochish uchun mexanik moslama	47. Rotoprint bo'yog'i
8. Kattalashtirilgan xatjildlar (1/4)	28. Devonxona qisqichi (№3)	48. Rassomchilik guashi
9. Kichik bloknotlar	29. Katta devonxona qisqichi	49. Bo'r
10. Qora qalamlar	30. Knopkalar	50. Magnitli mixcha
11. Rangli qalamlar	31. Kichik	51. Xato to'g'rilovchi "shtrix"
12. Sharikli ruchkalar	32. to'g'nog'ichlar	52. Rezina boylagich
13. Sharikli ruchkalar sterjenlari: qora, ko'k, qizil, yashil	33. Mikroalkulyatorlar	53. Piska
14. Flomasterlar: qora, ko'k, qizil, yashil	34. Qaychi	54. Yuqori sifatli yozuv qog'ozi
15. Flomasterlar to'plami	35. Qog'oz yelimi	55. Nusxa ko'chirish texnikasi uchun qog'oz
16. Har xil tushlar	36. Yelim uchun mo'yqalam	56. Vatman qog'ozi
17. Muhr bo'yog'i	37. Yelimli qalamlar	57. E'lonlar uchun plakat qog'ozi
18. Muhr yostiqchasi	38. Yopishqoq tasmalar: -shaffof; -rangli	58. Nusxa ko'chirish uchun qog'oz
19. 10 dan 9 gacha raqamlarning shtamp to'plamlari	39. Chizg'ich: -30 sm; -50 sm; -100 sm	59. Yupqa qog'oz
20. Flyuid	40. Burchak chizg'ichlar	

Hakamlik hujjatlari blankalari. Yengil atletika musobaqalarida 50 turga yaqin blanklardan foydalaniladi, lekin buncha miqdordagi blanklar faqat eng yuqori darajadagi musobaqalar uchun kerak.

Hakamlik blanklari o‘z vazifasiga ko‘ra guruhlariga bo‘linadi.

Talabnoma hujjatlar:

- talabnoma (erkaklar va ayollar uchun alohida);
- ishtirokchi varaqasi (umumiy, o‘nkurash uchun, ettikurash uchun, estafeta jamoasi uchun);
- ishtirokchi so‘rovnomasi, jamoa tarkibi haqida so‘rovnoma - ma’lumotnoma.

Yugurish va sportcha yurish uchun hujjatlar:

- umumiy qaydnoma;
- final qaydnomasi
- marra qaydnomasi;
- vaqt o‘lchovchi qaydnomasi;
- fotomarra qaydnomasi;
- oraliq vaqt qaydnomasi;
- davralar bo‘ylab yugurish qaydnomasi;
- masofadagi hakam qaydnomasi;
- sportcha yurish bo‘yicha qaydnoma (hakamlik yozuvlari, jamlovchi qaydnoma, uslub bo‘yicha hakam qaydnomasi);
- marafoncha yugurish va sportcha yurish trassasida ovqatlanish joy ini tashkil etish uchun talabnoma.

Sakrash va uloqtirishlar uchun hujjatlar:

- uzunlikka va uch hatlab sakrash bo‘yicha 6 ta urinishga, shuningdek,, uloqtirishlar uchun musobaqa qaydnomalari;
- balandlikka va langarcho‘p bilan sakrashlar bo‘yicha musobaqa qaydnomasi;

Yordamchi hujjatlar:

- qo‘shimcha talabnoma - qayta talabnoma blanklari;
- boshlang‘ich balandliklar haqida ma’lumotlar;
- shamol tezligini o‘lchash qaydnomasi;
- hakamlarning tayinlanish qog‘ozi;
- musobaqa g‘oliblari va sovrindorlari to‘g‘risida ma’lumotlar;
- rekordlarni qayd etish dalolatnomalari blanklari;
- sportchilar uchun ko‘rsatilgan natijalar haqida ma’lumotlar.

Ishtirokchilarning raqamlari. Raqam berishning bir necha tizimi mavjud:

- raqam ketma-ket beriladi;
- raqamlar dasturdagi alohida turlar yoki turlarning guruhlar bo'yicha berilib, bu turlarning qo'shilishi amalda hech qachon yuz bermaydi;
- raqamlar ishtirokchilar guruhlar bo'yicha beriladi (masalan, ommaviy krosslarda - poygalar bo'yicha).

Ayrim tashkilotlarda ishtirokchilarga (yoki jamoalarga) butun mavsum uchun o'zgaras raqamlar beriladi.

Kotibiyat uchun xonalar va ularning jihozlanishi. Kotibiyat uchun yorug' va yetarlicha keng xona ajratilishi zarur, u marraga hamda musobaqa o'tkazilayotgan boshqa joylarga yaqin bo'lgani ma'qul.

Mebellarni shunday joylashtirish kerakki, kotib-hakamlarning har biri uchun alohida hududlar ajratilsin. Kompyuterlar va nusxa ko'chirish texnikasi alohida yoki natijalarga ishlov berayotgan hakamlardan chekkaroqqa o'rnatiladi.

Imkon bo'lsa, bosh kotibga ayrim xona beriladi yoki umumiy xonadan alohida joy ajratiladi, chunki u boshqa kotiblarga halal bermagan holda jamoalar vakillari bilan ishlay olishi lozim. Hujjatlarning harakatini kamaytirish, keragidan ortiq yurishlarga yo'l qo'ymaslik uchun kotiblar ish sxemasiga muvofiq o'rinlarni egallashi zarur. Kotibiyatni uning ishiga aloqador bo'lmagan shaxslar va hakamlardan chegaralab qo'yish kerak, buning uchun boshqa xizmatlarni ham xonalar bilan ta'minlash lozim. Kotibiyat xonasiga kirish joyi ikkita bo'lgani ma'qul (ba'zan bu sun'iy ravishda amalga oshiriladi): hakamlar guruhlar kotiblari uchun - kirish oldida hakamlik hujjatlarini beruvchi yoki qabul qilib oluvchi kotib o'tiradi (uning o'zi ma'lumotlar bo'yicha kotib vazifasini bajarida) hamda jamoalarning vakillari uchun - kirish oldida bosh kotib yoki uning muovini joylashadi.

2.2.3. Musobaqalar o'tkazish nizomini tuzish

Jismoniy madaniyat va sport musobaqalari har bir davlat, federasiyalar va tegishli muassasalar tomonidan qabul qilingan nizomlar asosida tashkil etiladi. Quyida yengil atletika bo'yicha o'smirlar orasida o'tkaziladigan musobaqalarni namunaviy nizomini keltiramiz.

**O‘zbekiston Respublikasi
Yoshlar siyosati va sportni
rivojlantirish vazirining birinchi
o‘rinbosari**

«_____» _____ 2023 y.

2003-2004 yillarda tug‘ilgan o‘smirlar o‘rtasida yopiq binoda yengil atletika bo‘yicha O‘zbekiston Kubogi va O‘zbekiston Respublikasi birinchiligi to‘g‘risida

NIZOM

I. Maqsad va vazifalari.

- O‘zbekiston Respublikasi hududlarida yengil atletika holatini aniqlash.

- Xalqaro musobaqalarda qatnashish uchun O‘zbekiston Respublikasi terma jamoasini shakllantirishga kuchli sportchilarni saralab olish.

II. O‘tkaziladigan joyi va vaqti.

Musobaqa federasiya a‘zolari hamda murabbiy va mas’ul kishilarning kelishuvi hamda ovozga qo‘yish natijasida belgilangan hudud va sport muassasalarida o‘tkaziladi.

III. Musobaqani o‘tkazishga rahbarlik.

Musobaqaga tayyorgarlik va o‘tkazishga rahbarlik O‘zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport vazirligi, Olimpiya va sport zahiralari boshqarmasi, O‘zbekiston Yengil atletika federatsiyasi tomonidan amalga oshiriladi. Musobaqani o‘tkazish bevosita Respublika hakamlar hay’ati zimmasidadir.

IV. Musobaqa qatnashchilari va ishtirok etuvchi tashkilotlar

Musobaqada Qoraqalpog‘iston Respublikasi, O‘zbekiston Respublikasi viloyatlari va Toshkent shahri terma jamoalari qatnashadi. Birinchi guruh jamoalari tarkibi (Toshkent shahridan 2 jamoa, Toshkent, Samarqand, Andijon, Farg‘ona viloyati) 20 kishi, shu jumladan, 17 nafar sportchi, vakil, 2 nafar murabbiy (trener); ikkinchi guruh (Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Surxondaryo, Buxoro, Sirdaryo, Namangan, Jizzax, Qashqadaryo, Navoiy, Xorazm viloyatlari) 12 kishi, shu jumladan, 10 nafar sportchi, vakil va murabbiy. Toshkent shahri jamoa birinchiligisiz (sportchilar shaxsiy birinchilikda qatnashadi)

uchinchi jamoani tashkil etadi. Qatnashchilar 2003 yilda tug'ilganlar va undan kattalardir.

Shaxsiy birinchilikka O'zbekiston terma jamoasi a'zolari (asosiy tarkib, stajyorlar), shuningdek, 1-razryaddan kam bo'lmagan sport tayyorgarligiga ega bo'lgan sportchilar kiritiladi. Sportchilarga shaxsiy birinchilikda qatnashish ruxsatnomasi O'zbekiston yengil atletika Federatsiyasi tomonidan hal etiladi.

Olimpiya zaxiralari kolleji o'quvchilari o'zlari kelgan hududdan ishtirok etishadi.

V. Musobaqa dasturi

Erkaklar va o'smirlar: 60, 200, 400, 800, 1500, 3000, 5000 m.ga yugurish; 60 m.ga to'siqlar (barerlar) osha yugurish, uzunlikka, balandlikka, uchhatlab, langarcho'p bilan sakrash, yadro uloqtirish, 5 km.ga yugurish.

Ayollar va o'smir qizlar: 60, 200, 400, 800, 1500, 3000, 5000 m.ga yugurish; 60 m.ga to'siqlar (barerlar) osha yugurish, uzunlikka, balandlikka, uchhatlab, langarcho'p bilan sakrash.

VI. Shaxsiy va jamoa birinchiligini aniqlash tartibi

Dasturning har bir turiga ikki sportchi tavsiya etilishi mumkin. Har bir sportchi dasturning ikki turi bo'yicha qatnashishi mumkin. O'zbekiston Kubogi dasturida shaxsiy birinchilik har bir turdagi yuqori sport natijalariga ko'ra aniqlanadi.

O'smirlar ichida shaxsiy birinchilik 2003-2004 yillarda tug'ilgan sportchilar orasida o'ynaladi. O'smirlar o'rtasida o'rinlar musobaqaning barcha ishtirokchilari orasida egallagan yuqori joyiga qarab aniqlanadi.

Jamoa birinchiligi qatnashchilar jamlagan ochkolar soniga qarab aniqlanadi.

Jamoa birinchiligi hisobiga quyidagilar kiradi:

Birinchi guruh bo'yicha – 22 yaxshi natija;

Ikkinchi guruh bo'yicha – 10 yaxshi natija.

Ochkolar hisobi IAAFning yopiq inshootlar uchun 2__ yildagi natijalar jadvali bo'yicha amalga oshiriladi.

Rag'batlantiruvchi ochkolar jamoaga XTSU me'yorini bajargani uchun 500, SU uchun 300 ochko tarzida qo'yiladi.

VII. Mukofotlash

O'zbekiston Kubogi dasturining barcha turlari va o'smirlar o'rtasida O'zbekiston Respublikasi birinchiligi g'oliblari O'zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport vazirligining sovg'a va birinchi darajali diplomi bilan taqdirlanadi. O'smirlar o'rtasida O'zbekiston birinchiligi g'oliblariga O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligining birinchi darajali diplomi beriladi. 2 va 3 o'rinni egallagan sportchilar Vazirlikning muayyan darajadagi diplomi bilan taqdirlanadi.

VIII. Ishtirokchilar va tashkilotlarni qabul qilish shartlari

O'zbekiston Kubogi va 2003-2004yillarda tug'ilgan yigitlar o'rtasida O'zbekiston Respublikasi birinchiligi qatnashchilari, jamoa vakillari va trenerlarning (murabbiy) safar bo'yicha xarajatlari (yo'l haqi, kunlik to'lov, maoshni saqlash, ovqatlanish) safarga jo'natgan tashkilot hisobidan qoplanadi.

Musobaqani tashkil etish va o'tkazish bo'yicha xarajatlarni (musobaqaga hakamlarni chaqirish va jo'natish, ovqatlantirish, hakamlar uchun to'lov, sport baza ijarasi, mukofotlash) O'zbekiston Jismoniy tarbiya va sport vazirligi zimmasiga oladi. Malakasini oshirishga da'vogar hakamlar safarga jo'natayotgan tashkilot tomonidan musobaqa hakamligiga yuborilishi mumkin.

2.2.4. Musobaqa o'tkazish hujjatlarni rasmiylashtirish tartibi

Musobaqa o'tkazish hujjatlarni rasmiylashtirish nizom asosida amalga oshiriladi va unung namunasi quyidagi sharhda keltirilgan.

Hakamlar hujjatlari, shakllari (barcha hujjatlar va bayonnomalar varaqlarining faqat bir tomoniga yozib to'ldiriladi)

TALABNOMA

№	F.I.Sh	Ishtirokchi №	Tug'ilgan yili	Toifa	Shahar, KSJ	Yugurish,m					Yurish , km		Sakrashlar				Uloqtirishlar				Ko'pkurash	Hifokor ruxsati va muxri
						60	100	200	400	va x.k	30	50	balandlikka	uzoqlikka	Langarchp, b-n	uch xatlab	yadro	disk	nayza	bosqon		

Eslatma: barcha yugurish turlari Tashkilot vakili _____ () Musobaqaga _____ bo'yicha musobaqalarda qatnashchi- Jamoa sardori _____ () qatnashchi qo'yildi.

ning eng yaxshi ko'rsatkichlari Barcha qatnashgchilar tayyorgarlik Mandat hay'ati raisi _____ ko'rsatilishi kerak ko'rganlar va salomatliklari bo'yicha Tashkilotning M.O'.

Musobaqada qatnashishlari mumkin. « _____ » _____ 200 __ y. Shifokorning M.O'.

Tashkilot rahbari _____ ()

Shifokor _____ ()

O‘ZBEKISTON YENGIL ATLETIKA FEDERATSIYASI ISHTIROKCHI VARAQASI

Yengil atletika turi

Jinsi

Ishtirokchi №

Ismi, sharifi tug‘ilgan sana, yil bo‘yi, vazni ko‘rsatilgan tur bo‘yicha
razryadi

Mamlakat, shahar

JM

BO‘SM, OO‘BO‘SM, OSMM, OK

Murabbiyning ismi, sharifi

Eng yuqori natija

Sana	Musobaqa turi	Musobaqa turi	Razryad	O‘rin	Ochko

**O'ZBEKISTON YENGIL ATLETIKA FEDERATSIYASI
JAMOAVIY HISOBNING BAYONNOMASI**

Musobaqaning turi, o'tkazilish sanasi

Jamoa

Qatnashchining ismi, sharifi	Tur	Natija	Razryad	O'rin	Ochko

Jami ochkolar _____ egallagan
o'rni _____

Kotib _____ (_____)
(imzo) (ismi, sharifi)

Musobaqa natijalaridan roziman, jamoa vakili _____

_____ (imzo) (ismi,
sharifi)

O'ZBEKISTON YENGIL ATLETIKA FEDERATSIYASI

Jamoalar qatnashchilarini musobaqaga qo'yish bo'yicha mandat hay'atining

BAYONNOMASI

jamoaning nomi

musobaqaning nomi

No	Qatnashchining ismi, sharifi	Tug'ilgan sanasi, pasporti, (metrikas), seriyasi va raqami	Sport unvo ni	Viloyat, shahar, sport tashkil oti	Uy manzili	O'qish joyi	Sport maktabi	Murabbiyning ismi, sharifi

Jamoava vakili _____

(imzo)

sharifi)

(ismi,

Musobaqaga _____ odam qo'yildi

Mandat hay'atining raisi _____

Mandat hay'atining a'zolari _____

O'ZBEKISTON YENGIL ATLETIKA FEDERATSIYASI

Yengil atletika bo'yicha musobaqalar

BAYONNOMASI

Yengil

atletika

turi

Stadion, manej _____ o'tkazish sanasi _____
boshlanishi _____

Tur _____ uchun

№	Ismi, sharifi (to'liq)	Tug'ilgan yili	Jamo'a	Ishtirokchi №	natija		Eng yaxshi natija	O'rin
					1	2		
1								
2								
3								
4								
5								
6								
7								
8								
9								
10								

Marradagi bosh hakam _____

Katta vaqt o'lchovchi _____

Kotib _____

FOTOMARRA BAYONNOMASI

Plenka shifri _____

Oraliq _____

Poyga _____

Yosh guruhi _____

Varaq _____

Marra tartibi	Yo'lkacha raqami	Ishtirokchi raqami	Natija
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			
10			

Katta hakam _____

Kotib _____

Shamol yo'nalishi va tezligini o'lchash

BAYONNOMASI

Oraliq _____

Aylana _____

Yosh guruhi _____

Varaq _____

Poyga raqami	Yugurish yo'nalishi bo'yicha shamol tezligining o'rtacha ko'rsatkichi, m/s	Shamol yo'nalishining yo'lkachaga nisbatan burchagi, daraja

Hakam imzosi _____

«_____» _____ 200__ y

BAYONNOMA

Marradagi bosh hakam

Katta vaqt o'lchovchi hakam

Oraliq _____ m

Poyga № _____

Kelish tartibi	Ishtirokchi №	Sekundomer ko'rsatkichi	Izoh
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			
10			
11			
12			

Bosh hakam _____

« _____ » _____ 200__ y.

O'ZBEKISTON YENGIL ATLETIKA FEDERATSIYASI
BAYONNOMA

Musobaqaning nomi

Shahar _____ Stadion (manej) _____ Sana «__»
____ 200__y.

Tur _____ Boshlanishi

No	Ismi, sharifi	Tug'ilgan yili	Ishtirokchi №	SHaxar, JTJ	1-urinish	2-urinish	3-urinish	3 urinishning eng yaxshi	4-urinish	5-urinish	6-urinish	6 urinishni ng eng yaxshi natijasi	Egallag an o'rni

Kattahakam _____ () Kotib _____ () Referi
_____ ()

O‘ZBEKISTON YENGIL ATLETIKA FEDERATSIYASI

BAYONNOMA

Musobaqaning nomi

Shahar _____ Stadion (manej) _____ Sana « _____ »

_____ 200__y. Tur _____

Boshlanishi _____

№	Ismi, sharifi	Tug‘il gan yili	Ishtirokchi №	Shahar, JTJ (jamoat)						Natij a	O‘ri n

Bosh hakam _____ () Kotib _____ () Referi
_____ ()

O'ZBEKISTON YENGIL ATLETIKA FEDERATSIYASI

Mukofot topshiruvchining ismi, sharifi, lavozimi, unvoni

**MUSOBAQA G'OLIBLARI VA SOVRINDORLARINI
MUKOFOTLAYDI**

Tu r	O'ri n	Nima bilan mukofotlanad i	Ismi, sharif i	Natij a	Shahar , viloyat	JT J	Murabbiynin g ismi, sharifi va unvoni
	1						
	2						
	3						
	1						
	2						
	3						

Mukofotlash bo'yicha bosh hakam _____
(_____)

imzo ismi,
sharifi

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI JISMONIY TARBIYA VA
SPORT VAZIRLIGI O‘ZBEKISTON YENGIL ATLETIKA
FEDERATSIYASI**

Musobaqa bayonnomalaridan

KO‘CHIRMA

Musobaqaning nomi

O‘tkazilgan sanasi

O‘tkazilgan joyi

No	Ismi, sharifi	Turi	Natija	Egallagan o‘rni

Musobaqa menejeri:

toifali hakam

ismi, sharifi

Musobaqaning bosh kotibi toifali hakam ismi, sharifi

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI JISMONIY TARBIYA VA
SPORT VAZIRLIGI O‘ZBEKISTON YENGIL ATLETIKA
FEDERATSIYASI**

MA'LUMOTNOMA

Ushbu _____ ma'lumotnoma
berildiki, u « _____ » 200__ yilda _____ ga shu haqda
o'tkazilgan
musobaqada _____

(musobaqaning nomi)

Haqiqatan _____ ham
_____ natijani
ko'rsatdi va mazkur natija O'zbekiston Respublikasi sport
klassifikatsiyasi me'yorlariga mos keladi. Ma'lumotnoma talab qilingan
joyga ko'rsatish uchun berildi.

Musobaqa menejeri,

_____toifadagi

hakam

Musobaqaning bosh kotibi,

toifadagi

hakam

G'olibni aniqlash va qayta sakrashlar bayonnomasini yozib borish namunasi

Ishtirokchilar	Musobaqalarning borishi						Hisobga olinmagan urinishlar	Qayta sakrash			O'rin
	1,75	1,80	1,84	1,88	1,91	1,94		1,91	1,89	1,91	
A		x0	0	x0	Xxx		2	x	0	x	2
B	0	x0	0	x0	-	xxx	2	x	0	0	1
V	-	x0	x0	x0	Xxx		3	Ishtirok etmaydi			3
G	0	x0	x0	x0	Xxx			Ishtirok etmaydi			3

2.2.5. Musobaqalarni o'tkazish

Hakamlar guruhlarini kotiblarining vazifa majburiyatlari. Hakamlar guruhlarining barcha kotiblari kotibiyat tarkibiga kiradilar, lekin o'z hakamlik guruhi ishlayotgan vaqtda guruhning bosh hakamiga bo'ysunadilar. Ularning vazifasi rasmiy ish qaydnomasini to'g'ri va to'g'ri shakllantirish, ishchi va boshqa materiallarni kotibiyatga va boshqa xizmatlarga bosh kotib ko'rsatmalariga muvofiq ravishda o'z vaqtida yetkazishdan iborat.

Qaydnomalarni sharikli ruchka bilan aniq, ravon yozuvda to'ldirish zarur. Barcha holatlarda hisobga olinmagan urinish "X" belgisi bilan ko'rsatiladi;

- urinish o'tkazib yuborilsa, chiziq "_____"
- ishtirokchi startga kelmasa "kelmadi";
- balandlik egallansa, "O" belgisi qo'yiladi.

Qaydnomada natijalar quyidagi tartibda yoziladi:

- yugurish natijasi (10000 m masofagacha) avtomatlashtirilgan elektron apparatlarida foydalanilganda, 0.01 sek.gacha aniqlashtiriladi: 10.14, 20.02, 48.11, 4:9.18;

- 10.000 m.dan yuqori masofalarda 0.1 sek.gacha yaxlitlanadi.

Masalan: 59:26.32 - 59:26.4 deb yoziladi.

To'raligicha yoki qisman stadiondan tashqarida o'tkaziladigan 5000 m va undan yuqori masofalarga yugurish musobaqalarida vaqt keyingi

katta to'la sekundgacha aniqlikda qayd qilinadi. Masalan: 2:09:44.32-2:09:45.

Uloqtirishlarda natija kamaytirish tomon 1 sm.gacha yaxshilab yoziladi-60.23.

Sakrashlarda yozuv quyidagicha amalga oshiriladi: 7,63; 2.23; 5.55.

Agar ishtirokchi natijasi qaydnomaga yozilganidek keyin diskvalifikatsiya qilinsa (masalan, yugurishda - yo'lkachadan chiqib ketganligi, estafetani noto'g'ri uzatganligi uchun), u holda uning natijasi qaydnomadan o'chiriladi, yoniga dasturning mazkur nomeri bosh hakami imzo qo'yadi va diskvalifikatsiya qilish sababi yoziladi. Ishchi qaydnomada tuzatishga imkon qadar yo'l qo'yilmaydi, lekin zarurat tug'ilganda, ilgari natija o'chirilib, yangisini qayd etish orqali o'zgarish kiritish mumkin (u kotib imzosi bilan tasdiqlanadi).

Dasturning mazkur nomeri tugagach, ishchi qaydnoma bosh hakam, kotib va guruhning boshqa hakamlari, referi tomonidan imzolanadi. Rekord natija ko'rsatilganida, hakamlar guruhi kotibi rekord blankining to'g'ri to'ldirilishini va uning mazkur musobaqani o'tkazgan guruhning barcha hakamlari tomonidan imzolanishini ta'minlashi lozim.

Musobaqa (yoki navbatdagi davra) tugagach, marradagi kotiblar hakamlarning barcha hujjatlarini kotibiyatga yetkazadilar. Bular:

- hakamlarning yozuvlari;
- masofadagi katta hakamning qaydnomalari;
- shamol tezligini o'lchash qaydnomalari (keyin ishchi qaydnomaga har bir poygada shamol tezligining qiymati kiritib boriladi);
- oraliq marrani qayd etish va h.k.

Uzunlikka va uch hatlab sakrash bo'yicha musobaqa o'tkazayotgan guruh kotiblari o'z musobaqalari tugaganidan so'ng kotibiyatga shamol tezligini o'lchash qaydnomalarini topshirishlari shart.

Ko'pkurashlar bo'yicha kotiblar o'z ko'pkurashchilari guruhini musobaqa o'tkazilayotgan joylarning hammmasiga kuzatib boradilar, har bir tur yakunlanganidan so'ng bellashuvlarning borishi to'g'risidagi ma'lumotlarni axborot guruhiga jo'nata dilar³.

Musobaqalar davomida kotibiyatning ish tartibi. Musobaqalar boshlanishidan avval har kuni e'lonlar taxtasiga mazkur tur uchun qaydnomalar va jadval osiladi.

³ Shakirjanova K.T. Yengil atletika (musobaqa qoidalari). O'quv qo'llanma. - T.: «Lider Press» nashryodi, 2007 y. - 355 b.

Qur'a tashlash boshlanguniga qadar vakillar tomonidan talabnomalarga kiritilgan o'zgarishlar aniqlik kiritish deb qaralishi lozim. Agar Nizom talablari buzilmagan bo'lsa, u holda qo'shimcha talabnomalar "qayta" talabnomalar qabul qilinadi, ishchi qaydnomalarga o'zgarishlar kiritiladi.

“Yengil atletika musobaqalarini o'tkazish va hakamlilik qilish nazariyasi” mavzusi bo'yicha nazorat savollari:

1. Yengil atletika qoidalarining kelib chiqishi haqida nimalarni bilasiz?
2. Musobaqa haqida tushuncha bering?
3. Musobaqa Nizomi va uni tashkil qilish tartibi?
2. Yengil atletika musobaqalari hujjatlari qanday rasmiylashtiriladi?
5. Yengil atletika musobaqalari vaqtida har bir turlar bo'yicha hujjatlar rasmiylashtirilishini izohlab bering.
6. Ariza va shikoyatlar qanday muhokama etiladi?
7. Musobaqa kotibining vazifasi nimalardan iborat?
8. Musobaqa kotibi qanday ishlarni amalga oshiradi?
9. Yengil atletika musobaqalari hujjatlarini yuritishga qo'yilgan asosiy tamoyillar nimalardan iborat?

2.3. KURASH MUSOBAQALARNI TASHKIL ETISH VA HAKAMLIK QILISH NAZARIYASI

Musobaqa – bu o'quv-mashg'ulot jarayonining tarkibiy qismidir. Mashg'ulot jarayonida odatda kurashchining yuqori sport natijalariga erishishiga yordam beradigan hamma sifatlarni yuksak darajada namoyon qilish uchun sharoitlar yaratish imkoniyati yo'q.

Musobaqalarda har bir kurashchi o'z raqibini yengishga intiladi va bu intilish sportchidan butun kuchni safarbar etishni talab qiladi. Bu nafaqat insonning funksional imkoniyatlarini namoyon qilishga imkon beradi balki ularni shakllantirish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Musobaqalar quyidagi vazifalarni hal etishga yordam beradi:

- sport jamoasida o'quv-mashg'ulot ishi ahvolini aniqlash;
- kurashchilar tayyorgarligi darajasini aniqlash;
- u yoki bu tayyorgarlik bosqichida o'quv-mashg'ulot ishiga yakun yasash;
- kurashni targ'ib qilishga va shug'ullanuvchilar sonini oshirishga yordam berish.

Musobaqalarning xususiyatlari, ularni o'tkazish usullari, musobaqalar nizomida belgilab berilgan.

2.3.1. Musobaqa nizomi

Musobaqaning nizomi musobaqani tashkil qiladigan tashkilot tomonidan tuziladi va tasdiqlanadi.

Musobaqa nizomida quyidagilar qayd etilishi lozim.

1. Musobaqa turi.
2. Musobaqaning maqsad va vazifalari.
3. Qatnashuvchi tashkilotlar va jamoalar, qatnashuvchilar (sport tasnifi, yoshi, jinsi, qaysi jamoadan ekanligi).
4. Musobaqa o'tkazish joyi va vaqti.
5. Musobaqaning ochilish marosimi.
6. Musobaqa o'tkazish tartibi.
7. Musobaqada ishtirok etish shart-sharoitlari.
8. Musobaqani o'tkazishga mas'ul tashkilot.
9. Hakamlar hay'ati.

10. Olishuv vaqti.
11. Tanaffus vaqti - 20 minut.
12. Musobaqada ishtirok etish uchun arizalar berish muddati.
13. Tibbiy nazorat va tozalikni ta'minlash tartibi.
14. Mandat komissiyasiga tavsiya etiladigan hujjatlar.
15. Norozilik bildirish va ularni ko'rib chiqish tartibi.
16. Musobaqa o'tkaziladigan sana va har bir vazn toifasida bellashuvlar boshlanish vaqti.
17. Musobaqa g'oliblari va sovrindorlarni mukofotlash tartibi.
18. Musobaqaning yopilish marosimi.

2.3.2. Musobaqa turlari

1. Shaxsiy birinchilik.
 2. Jamoa birinchiligi.
 3. Shaxsiy va jamoalar birinchiligi.
 4. Ochiq gilam birinchiligi.
 5. Mutloq birinchilik.
- shaxsiy birinchilik har bir kurashchining olishuv natijalari, o'zining shu musobaqadagi olgan o'rnini aniqlash uchun o'tkaziladi. Musobaqa oxirida har bir vazn toifasida g'olib va sovrindorlar aniqlanadi;
 - jamoalar birinchiligida har bir jamoaning olgan o'rnini aniqlanadi;
 - shaxsiy va jamoalar birinchiligida har bir qatnashchining olgan o'rnini va shunga qarab, har bir jamoaning olgan o'rnini aniqlanadi;
 - ochiq gilam birinchiligida har bir kurashchi o'zining sport klassifikatsiyasi, unvoni va mahoratini oshirish uchun kurashadi;
 - mutloq birinchilikda har qanday kurashchi vazn toifasidan qat'iy nazar (bosh hakam ruxsati bilan) qatnashish huquqiga ega;

2.3.3. Hakamlar hay'ati tarkibi va ularning vazifalari

1. Har bir musobaqani o'tkazishdan oldin shu musobaqani o'z hududida tashkil qilayotgan davlat musobaqada xizmat qiladigan hakamlar ro'yxatini musobaqa miqyosiga qarab kurash federatsiyasiga taqdim qiladi va bu federatsiyalar tomonidan tasdiqlangan hakamlar ana shu musobaqada xizmat qilishga haqlidirlar. Har bir xalqaro turnir,

qit'alar chempionati va birinchiligi, jahon chempionat va birinchiliklarida faqatgina Kurash Xalqaro Assotsiatsiyasi tomonidan tasdiqlangan va maxsus sertifikatga ega bo'lgan hakamlar faoliyat ko'rsatadi.

2. Hakamlar hay'ati tarkibi:

- bosh hakam;
- bosh hakam yordamchilari, ularning soni, musobaqalar o'tkaziladigan gilamlar sonidan bir kishiga ko'p bo'lishi lozim;
- bosh kotib va gilamlar kotiblari;
- gilamdagi hakamlar va yon hakamlar;
- vaqtni nazorat qiluvchi hakam;
- tablodagi hakam;
- e'lon qiluvchi hakam;
- musobaqa komendanti;
- musobaqaning tibbiy xodimi (shifokor).

Bosh hakam musobaqaning, kurash qoidalariga asosan tashkil qilinishi va o'tkazilishiga mas'ul shaxsdir. Bosh hakam ko'rsatmalarini kurashchilar, guruh boshliqlari, murabbiylar, hakamlar va barcha qatnashchilar bajarishlari shart.

Bosh hakam vazifalari:

- musobaqa o'tkaziladigan joy (sport zali yoki stadion), jihozlar va gilamlarning tayyorlanishi tekshiradi;
- qur'a tashlash jarayonida kuchli kurashchilarni ikki guruhga bo'ladi;
- hakamlarni gilamlarga taqsimlaydi;
- musobaqa jadvalini tuzadi;
- kurashchilarni tarozida tortish uchun hakamlarni belgilaydi;
- har bir olishuv uchun hakamlarni tayinlaydi va ularning harakatlarini nazorat qilib boradi;
- musobaqa boshlanishidan oldin hakamlar hay'atining majlisini o'kazadi;
- musobaqa davomida har kuni musobaqalardan so'ng hakamlar hay'ati, murabbiylar, jamoalar vakillari bilan birgalikda shu kungi musobaqaning natijalarini va hisobotini ko'rib chiqadi, kamchilik va nuqsonlarni o'z huquqi va imkoniyati doirasida bartaraf qiladi;
- agar zururiyat bo'lib qolsa, hakamlar hay'ati majlisini har qanday vaqtda o'tkazishi mumkin;

- hakamlarning musobaqaga tayyorgarligini va musobaqa jarayonini baholab boradi;
- musobaqadan keyin uning qay darajada tashkil qilinganligi va o'tkazilganligi haqida yozma hisobot bayonini to'ldirib tegishli tashkilotga topshiradi.

Bosh hakam huquqlari:

- musobaqa o'tkazish inshooti, jihozlari va gilamlar tayyorlanmagan bo'lsa, musobaqa o'tkazishni ta'qiqlash va boshqa muddatga ko'chirishi mumkin;
- musobaqa jarayonida, uni yuqori saviyada o'tkazishga halaqit beradigan hol yuzaga kelib qolsa, musobaqani vaqtincha to'xtatib turish ham mumkin;
- musobaqa o'tkazish tartibi yoki jadvaligi o'zgartirish kiritishi mumkin;
- hakamlar hay'atiga ma'lum qilingan holda kurash musobaqalari qoidasini qo'pol ravishda buzgan yoki qoidaga rioya qilmagan hakamni musobaqadan chetlatishi mumkin;
- musobaqada ishtirok etishga ruhsati bo'lmagan yoki kurash qoidalarini buzgan kurashchilarni ham musobaqadan chetlatishi mumkin;
- qo'pollik qilgani yoki kurash qoidalarini buzganliklari uchun har qanday guruh vakillari va murabbiylarini ogohlantirishi yoki musobaqadan chetlatishi mumkin;

Eslatma: Bosh hakam kurash qoidasini bekor qilishi yoki unga o'zgartirishlar kiritishi mumkin emas.

Bosh hakam o'rinbosari

- bosh hakam musobaqada vaqtincha bo'lmagan paytda uning ruhsati bilan bergan vakolatiga asosan uning vazifalarini bajaradi;
- olishuv natijasi va keyingi olishuvga tayyorlanib turuvchilarni e'lon qilib boradi;
- o'rtadagi hakamlarni, kotibni, vaqtni nazorat qiluvchi hakamni, tablodagi hakamni harakatini nazorat qilib boradi va almashtiradi.

Bosh kotib va kotiblar.

1. Bosh kotib musobaqa qatnashchilari mandat komissiyasidan o'tayotgan vaqtda kurashchilarning hujjatlarini tekshirib boradi.
- 2 Bosh kotib, hakamlar hay'ati majlisini, musobaqa va olishuv bayonnomalarini, kurashish tartibini va boshqa hujjatlarni yozib boradi.
- 3 Kotiblar o'z gilamidagi bayonnomalarni yozib boradilar.

4 Kotiblar olishuv baholarini va ogohlantirishlarini nazorat qog'oziga yozib boradilar.

5 Bosh kotib bosh hakam bilan birga musobaqaning hisobot bayonnomasini to'ldirib, unga imzo qo'yib topshirishga mas'ul shaxsdir.

Gilamdagi hakamlar.

1. Musobaqa vaqtida hakamlar kurash gilamiga chiqqan vaqtlarida, o'rtadagi hakam o'ng qo'lini ko'ksiga qo'yishi bilan chetdagi ikkala hakam ham qo'lini ko'ksiga qo'yib, barobariga tomoshabinlarga va bosh hakamga qarab ta'zim qiladi.

2. Hakamlar harakati, bosh hakam va hakamlar hay'ati tomonidan nazorat qilib boriladi. Agarda ular musobaqa qoidalariga zid xatti-harakat qilsalar, hakamlilik hujjatidan mahrum qilinib, ushbu musobaqadan chetlashtiriladi va tegishli tashkilotga yuboriladi.

O'rtadagi hakam.

1. Olishuv boshlanishidan oldin gilamga chiqqan kurashchilarning gigiyenik holati, kurash formasining qoida talablariga javob berishini tekshiradi, agarda kurash qoidasi talabiga javob bermasa, qayta kiyinib (ruxsat qilingan vaqt ichida) chiqishni talab qiladi.

2. Olishuvning qanday borishini va olishuv davomida kurash qoidalariga qat'iy rioya qilinishini kuzatib boradi.

3. Olishuv davomida yon tomonlarda o'tirgan hakamlarning baholarini ham kuzatib boradi.

4. Kurashchi tomonidan qo'llanilgan har bir usulni baholashda kurashni "TO'XTA" buyrug'i bilan to'xtatib, 2-3 sekund ichida tegishli bahoni berib, "KURASH" deb qaytadan olishuvni boshlash kerak.

5. Olishuv davomida qoida buzganlik uchun beriladigan ogohlantirishlarni e'lon qilish uchun o'rtadagi hakam bellashuvni "TO'XTA" buyrug' bilan to'xtatib, 8-10 sekund vaqt ichida tegishli ogohlantirishni berib (bu vaqt ichida kurashchilar kiyimlarini tartibga solib o'z joylarida turishlari lozim), "KURASH" deb qaytadan olishuvni boshlashi kerak,

6. Vaqtни kuzatib boruvchi hakamning bildirishi bilan o'rtadagi hakam belgilangan olishuv vaqti tugaganligini "VAQT" iborasini aytib, ishorasini qo'l bilan ko'rsatib, olishuvni to'xtatishi kerak

Yon tomondagi hakamlar.

1. Yon tomondagi hakamlar o'rtadagi hakamga yordam beradilar, kurashchilarning hamma harakatlarini baholab boradilar.

2. Kurashchilar harakatini baholashda gilamdagi uchta hakamdan ko'pchilik fikri bilan ish yuritiladi. Agar fikrlar har xil bo'lsa bir fikrga kelishish uchun maslahatlashib olishlari kerak.

3. Yon tomondagi hakamlar bir-biriga qarama-qarshi tomonlardagi kursilarda o'tirishadi, olishuv davomida zarurat tug'ilib qolsa, yon tomondagi hakam olishuvni tik turib kuzatishi ham mumkin.

4. Agar kurashchilarning biriga yoki ikkalasiga ham qisqa fursatga gilamdan chiqish zarur bo'lib qolsa, yon tomondagi hakamlardan biri hamrohlik qilishi zarur.

Vaqtni kuzatuvchi hakam.

1. Vaqtni kuzatuvchi hakam kurashchilar olishuvga chaqirilgandan keyin gilamga qancha vaqt mobaynida kelishini nazorat qiladi. Agar uzrsiz kechikib kelsalar bu haqida darrov hakamni ogohlantirishi kerak.

2. Olishuv vaqtini har bir daqiqasini nazorat qilib hisoblab boradi. Agar olishuv davomida kurashchi tibbiy yordam olsa yoki boshqa sabablar bilan olishuv to'xtatilsa hammasini hisoblab bosh hakamni xabardor qilishi shart.

3. Kurashchi 1 minutda gilamga chiqmasa "Tanbeh", 2 minutda "Dakki" 3 minutda "G'irrom" ogohlantirilishi beriladi.

Tablodagi hakam.

- o'rtadagi hakam e'lon qilgan har bir bahoni yoki ogohlantirishlarni tabloda ko'rsatib boradi;

- agar o'rtadagi hakam e'lon qilgan natijalarni ko'rolmay yoki eshitolmay qolsa, gilam boshqaruvchi hakamdan aniqlab oladi;

- tabloda aks ettirilgan baholar gilamda kurashchilardan birining g'olib chiqqanligini e'lon qilguncha turishi shart.

E'lon qiluvchi hakam.

1. Musobaqaning kun tartibini, qaysi vazn toifasida, kimlar o'rtasida olishuv bo'lishini, qaysi kurashchilar olishuvga tayyorlanib turishini e'lon qilib boradi. Gilamga chiqqan har bir kurashchi haqida ma'lumot berib boradi. Gilamni boshqarayotgan hakam va gilamdagi hakamlar haqida ham tomoshabinlarga ma'lumot berib boradi.

2. Olishuv natijalarini e'lon qiluvchi hakam tomonidan e'lon qilingandan so'ng hakamlar qarori qat'iy hisoblanadi va qayta muhokama qilinmaydi.

3. Musobaqa va kurashga taalluqli bo'lmagan e'lonlar faqat bosh hakam yoki uning o'rinbosarlari ruxsati bilan e'lon qilinadi.

Musobaqa komendanti

- musobaqa o'tadigan sport zali, stadion yoki maydon, kurash tushadigan gilam (tatami), hakamlar uchun stol-stul, zang (gong) va boshqa jihozlarning tayyorgarligiga mas'ul shaxsdir;
- musobaqaning tinch o'tishiga ham javobgar shaxs;
- musobaqa komendanti bosh hakam topshirig'iga binoan ish olib boradi.

Musobaqa shifokori. Musobaqalar boshlanishidan oldin. kurashchilar sog'ligi haqidagi hujjatni, qo'yilgan imzo va muhrlarni tekshirib chiqadi, agar kamchilik bo'lsa o'sha kurashchiga olishuvga chiqishga ruxsat berilmaydi.

- Kurashchilar vaznlari o'lchanayotgan vaqtda ularni ko'zdan kechirib boradi;
- musobaqa o'tadigan inshootini va kurash gilamlarini hamda kurashchilar formalarining tozaligini nazorat qiladi;
- musobaqa davomida olingan jarohatlarni davolab boradi;
- kurashchi jarohat olib 3 minut davomida gilamga chiqmasa shifokorning ruxsati bilan musobaqadan chetlashtirilib, g'alaba raqibiga beriladi.

Hakamlar formasi

- qora kostyum va shim, qora paypoq, oq ko'ylak va qora galstuk.

Kurashchilar formasi.

1. Kurashchilar ko'k yoki yashil yaktak, qizil belbog' va oq rangli ishton kiyishlari shart. Gilamga birinchi chaqirilgan qatnashchi ko'k yaktakni kiyadi, ikkinchisi esa yashilni kiyadi.(34-rasm)

2. Kurash formasi paxtadan tayyorlangan bo'lishi, yaxshi holatda bo'lishi, mato o'ta qattiq bo'lmasligi shart.

3. Quyidagicha belgilashga ruxsat beriladi;

- davlat gerbi (chap ko'krakda, maksimal o'lchami 10x10 sm);
- ishlab chiqaruvchining savdo belgisi (3x3 sm, yaktakning oldi pastki qismida);
- yelkadagi belgi (25 sm dan ko'p bo'lmagan, 5 sm eniga);
- tikishlar (25x25 sm, orqa tarafda ruxsat beriladi, kurashchining familiyasini joylashtirish mumkin).

4. Yaktakning uzunligi tizzadan 10-15 sm balanda bo‘lishi kerak. Yaktak ustidan bel atrofida ikki marta o‘ralib bog‘langan belbog‘ning tugundan uchigacha bo‘lgan qismi 20 sm dan kam bo‘lmasligi, yaktak yenglari uzunligi ko‘pi bilan qo‘l tirsagidan 20- 25 sm pastda bo‘lishi, qo‘l va yeng orasi 5 sm bo‘lishi, ishton uzunligi oyoq to‘pig‘igacha bo‘lishi, oyoq va ishton orasidagi bo‘shliq butun uzunligi bo‘yicha 10-15 sm, belbog‘ eniga 4-5 sm, rangi qizil bo‘lishi kerak.

5. Kurashchi ayollar yaktak ichidan oq rangli, mahkam futbolka kiyishi kerak.

6. Agar kurashchining kiyimi (yaktak va ishton) talabga javob bermasa, hakam kurashchidan uni almashtirishni talab qilishi shart. Kurashchi qo‘llarni oldinga uzatib hakamni yaktak yenglari belgilangan qoidalarga mos ekanligiga ishontirishi shart.

7. Har ikkala jinsdagi kurashchilar ham oyoq kiyimsiz kurashadilar. Agar kutilmagan ob-havo bo‘lsa, bosh hakam ruhsati bilan oyog‘iga yengil oyoq kiyimi kiyishi mumkin.

34- rasm Kurashchilar formasi

Kurash gilami va uning o‘lchamlari.

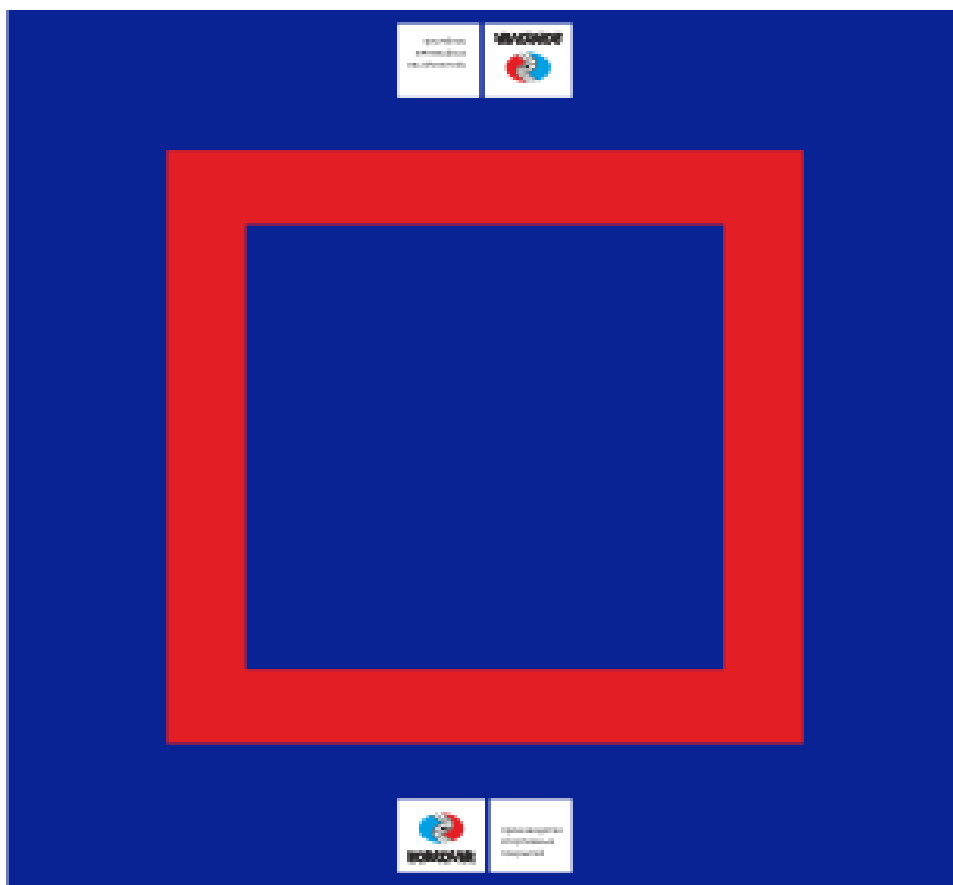
1. Kurash gilamining minimal o‘lchami 10x10 metr, 12x12 metr, 14x14 metr bo‘lishi, maksimal o‘lchami 16x16 metr bo‘ladi. Kurash gilami odatda qizil, yashil, ko‘k va och yashil ranglardan iborat material bilan qoplanishi shart (35-rasm).

2. Kurash gilami ikkita maydonga bo‘linadi. Bu maydonlarni ajratib turadigan chiziq “xavfli chiziq” deyiladi, u har doim qizil rangda va eniga 1 metr bo‘ladi.

3. Xavfli chiziq ichidagi maydon “xavfsiz maydon” deyiladi, uning minimal o'lchamlari 8 x 8 metr, maksimal o'lchamlari esa 10 x 10 metr bo'ladi.

4. “Xavfli chiziq” tashqarisidagi maydon “xavfli maydon” deyiladi va eniga 3 metr bo'ladi.

Kurash gilami 2 metrga 1 metrli qalinligi 5 yoki 4 santimetrli tatamidan tashkil topadi

35-rasm Kurash gilami o'lchamlari

Olishuvning boshlanishi va tugashi

1. Har bir olishuv boshlanishidan oldin uchta hakam (o'rtadagi hakam va ikkita yon hakam) musobaqalar o'tkaziladigan maydonning chetiga birgalashib turishadi, o'ng qo'llarini chap ko'krakka qo'yib o'z joylarini egallashdan oldin ta'zim qiladilar. Musobaqalar o'tkaziladigan maydondan chiqishdan oldin hakamlar takroran chetda yig'iladilar va o'ng qo'llarini chap ko'krakka qo'yib tomoshabinlar ko'p tomonga qarab, ta'zim qiladilar.

2. Kurashchilar ham gilamga chiqishdan oldin va uni tark etishda kurash maydoniga kirishda va undan chiqishda, har bir olishuvning

boshlanishida va oxirida o'ng qo'llarini chap ko'krakka qo'yib ta'zim qiladilar. Kurash maydoni oldidagi ta'zimdan so'ng kurashchilar maxsus belgilangan joyga qadar to'g'riga yurishlari shart, keyin o'ng qo'lni chap ko'ksiga qo'yib bir-birlariga ta'zim qilishlari shart.

3. Hakam olishuv natijasini e'lon qilgandan so'ng kurashchilar yana bir bor o'ng qo'llarini chap ko'ksiga qo'yib bir-birlariga ta'zim qiladilar va gilamdan chiqib ketadilar.

4. O'rtadagi hakam va yon tomondagi hakamlar tayyorgarlik holatida olishuvdan oldin kurashchilar gilamga chiqishlaridan oldin kurash gilamida turishlari shart.

5. Hamma ta'zimlar bo'yin va gavdaning egilishi orqali bajariladi. Agar kurashchilar ta'zimni bajarmasalar hakam uning bajarilishini talab qilishi shart.

6. Gilamdagi hakamlar maydonni nazorat qilar ekanlar, gilamning usti tekis, toza, tatamilar orasi ochiq bo'lmasligiga, yon hakamlar kursilari o'z joylarida joylashishlariga va kurashchilar belgilangan qoida talablariga javob berishlariga e'tibor qaratishi shart. O'rtadagi hakam bellashuvni boshlashdan oldin gilamni boshqaradigan hakamga (u o'tirgan stolga) qarab tik holatda turishi kerak.

7. Hakam "TO'XTA" buyrug'ini berar ekan, kurashuvchilarni ko'rib turishi kerak. Agar ular buyruqni eshitmay qoladigan hol kelib chiqsa, o'rtadagi hakam tezda ularga yaqinlashib to'xtatadi.

Jamoa rahbarlari, murabbiylari va vakillari

1. Bosh hakam va uning yordamchilari bilan to'g'ridan-to'g'ri murojaat qilish huquqiga faqat jamoa rahbari, murabbiy yoki vakili egadir.

2. Jamoa rahbari kurashchilarning kiyimiga va ularning o'z vaqtida gilamga chiqishiga hamda umumiy tartib-intizomiga javobgardir.

3. Bosh hakam va hakamlar qatorida jamoa boshlig'i ham qur'a tashlashni o'tkazishda qatnashadi.

4. Kurash jarayonida jamoa rahbarlari uchun joy ajratilib, ular o'z o'rinlarida bo'lishlari shart.

5. Jamoa rahbarlari yoki murabbiylari hakamlik guvohnomasi bo'lgan taqdirda musobaqa hakami vazifasini ham o'tashlari mumkin.

6. Yuqoridagilarga amal qilmagan rahbarlar o'z vazifasidan bo'shatilib, bu haqda tegishli tashkilotlarga xabar qilinadi.

7. Guruh murabbiyi olishuv vaqtida belgilangan joyda yoki gilam atrofida 2 m masofada turishi mumkin.

8. Guruh murabbiyi o'z kurashchisi tan jarohati olgan vaqtda belgilangan tartibda shifokor tomonidan tibbiy yordam ko'rsatilayotgan vaziyatda hozir bo'lib turishi mumkin, ammo gilam chetidagi va o'rtasidagi hakamlar qaroriga itoat qilmasligi yoki ularni haqorat qilishi ta'qiqlanadi.

9. Yuqoridagilarga guruh murabbiyi itoat etmasa o'rtadagi hakam olishuvni boshqaruvchi hakamdan murabbiyga "DAKKI" ogohlantirishi berishni talab qilishi mumkin, bu hol yana qaytarilsa olishuvni boshqaruvchi hakam "G'IRROM" ogohlantirishini e'lon qilib, uni olishuvdan chetlatishi mumkin.

Kurashchilar vaznlarini aniqlash tartibi

1. Musobaqaning qaysi kuni qanday vazn toifalarida olishuvlar o'tkazilsa, o'sha vazn toifasida qatnashuvchi kurashchilarning vaznlari musobaqa boshlanishidan ikki soat oldin o'lchanadi.

2. Vaznlarni o'lchash 1 (bir) soatdan ortiq davom etmasligi kerak. Agar qatnashuvchi ko'p bo'lib, bir tarozida o'lchab ulgurilmasa, bosh hakam ruxsati bilan tarozini ikkita yoki uchta qilish mumkin. Ammo har bir vaznda kurashuvchi polvonlar albatta bitta tarozida o'lchanishi shart.

3. Kurashchilar o'lchanishga o'z shaxsini tasdiqlovchi hujjat bilan kirishlari shart.

4. Vaznini o'lchatmagan kurashchi shu vazn toifasidagi olishuvlarga qo'yilmaydi.

5. O'lchanish paytida kurashchilar pastki ich kiyimdan boshqa kiyimda bo'lmasliklari shart.

6. Kurashchilar vaznlarini aniqlash jarayonida bosh hakam tomonidan tuzilgan komissiya: bosh hakam yordamchisi, kotib, tibbiyot xodimi, 2 - 3 ta hakamlar bo'lishi kerak. Tarozidan vaznini aniqlab o'tgan kurashchilar familiyasi o'lchanish bayonnomasida qayd qilib boriladi.

Kurashchilarning yosh va vazn toifalari

1. Musobaqa qatnashchilari quyidagi vaznlarga bo'linadilar:

Bolalar (4-7 yosh) -8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 19, +19 kg

Bolalar (8-11 yosh) -20, 21, 23, 25, 27, 30, 33, +33 kg

Bolalar (12-13 yosh) - 33, 36, 40, 44, 48, 52, 56, 60. 65, 70, +70 kg.

O'smirlar (14-15 yosh) - 38, 42, 46, 50, 55, 60, 65, 71, 77, 83, +83 kg.

Yoshlar (16-17 yosh) - 42, 46, 50, 55, 60, 65, 71, 77, 83, 90, +90 kg.

Katta yoshdagilar (18-35 yosh) - 60, 66, 73, 81, 90, 100, +100 kg. 36-45. 46-55. 56-60, 61-65 yosh va undan katta yoshdagilar-60, 65, 70, 75, 80, 85, 90, 95, +95 kg. 2.

Qizlar va ayollar uchun yosh va vazn toifalari;

Qizlar (4-7 yosh) - 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, +17 kg

Qizlar (8-11 yosh) - 18, 19, 20, 22, 24, 27, +27 kg

Qizlar - (12-13 yosh) -30, 33, 36, 40, 44, 48, 52, 57, +57 kg. (14-15 yosh) - 33, 36, 40, 44, 48, 52, 57, 63, +63 kg. (16 -17 yosh) - 36, 40, 44, 48, 52, 57, 63, 70, +70 kg. ayollar - (18 yoshdan yuqori) -48, 52, 57, 63, 70, 78, 87 +87 kg;

3. Yoshlar va katta yoshdagi polvonlar qaysi vaznda qatnashishlaridan qat'iy nazar (Bosh hakam ruxsati bilan) mutloq vaznda kurashishlari mumkin. Barcha vazndagilar tibbiyot ruxsati bilan musobaqada ishtirok etishi shart, aks holda bosh hakam javobgardir.

Olishuv vaqti

Musobaqalarda:

- 4 - 7 yoshli bolalar va qizlar uchun olishuv vaqti 1 minut;
- 8 - 11 yoshli bolalar va qizlar uchun olishuv vaqti 2 minut;
- kattalar o'rtasidagi olishuv 4 minut;
- o'smirlar va 35 yoshdan yuqoridagilar uchun 3 minut qilib belgilanadi;

-11 yoshdan katta bolalar, qizlar va 56 yoshdan yuqoridagilar hamda ayollar uchun olishuv vaqti 3 minutdan iborat bo'lishi kerak.

Milliy kurashning umumiy qoidalari

- kurashda faqat tik holatda va qoidada ruxsat berilgan usullar qo'llash orqali kurashiladi. Tik holatda bajarilgan tashlashlar hakamlar tarafidan baholanadi;

- baholar teng bo'lganda, oxirgi baho olgan kurashchiga g'alaba beriladi;

- kurashchining baho va jazosi teng bo'lsa, baho ustunlikka ega bo'ladi;

- olishuv davomida kurashchilar tomonidan hech qanday usul qo'llanilmasa, vaqtning yarmiga kelib, gilamni boshqaruvchi hakamning eslatishi bilan o'rtadagi hakam olishuvni to'xtatib, kurashchilarni belbog'li kurash holatiga keltiradi (belbog'laridan ushlatib qo'yadi). Shundan keyin qaysi kurashchi belbog'ni qo'yib yuborsa shu kurashchiga "TANBEH" ogohlantirishi beriladi;

- agar kurashchilarda ogohlantirishlar bir xil va ketma-ket berilgan bo'lsa, g'oliblik birinchi ogohlantirish olganga beriladi;

- musobaqalar Olimpiya tizimi bo'yicha qayta kurashuvsiz o'tkaziladi;

- kurashda usul gilamning ichkarisida boshlanib gilam chizig'idan tashqarida nihoyasiga yetsa baholanadi.

2.3.4. Kurash musobaqalarida ishlatiladigan iboralar va ishoralar

HAKAMLAR IMO-ISHORALARI (ko'rsatkich belgilari)

 TANISHING	1. “TANISHING” kurashchilar gilamga chiqib kelganlaridan keyin o'rtadagi hakam chap yoki o'ng qo'lini kurashchi tomoniga qaratib “tanishing” degan iborani baland ovozda aytadi. E'lon qiluvchi hakam esa kurashchilarni tanishtiradi. (Bu ishora olishuvda g'alaba qilgan kurashchiga nisbatan ham ishlatiladi)
 TA'ZIM	2. “TA'ZIM” kurashchilar o'ng qo'llarini chap ko'ksida tutgan holda bir-birlariga bo'yin va gavdani egib salomlashish uchun ishlatiladigan ibora. Bu iborani ishlatganda hakam ikkala qo'lini kaftlari bilan oldinga qaratgan holda yon tomonga ochib, keyin barmoqlari yuqoriga qaragan holda balanddan bukib, qo'llarini ichkariga aylantirish ishorasini qiladi, bu vaqtda ikkala qo'lning barmoqlari bir-biriga uchma-uch holga kelishi kerak.
 O'RTAGA	3. “O'RTAGA” bu so'z ikkala kurashchini bir-birlariga yaqinlashib, halol, mardona olishishlariga undovchi so'z. Hakam qo'llarini ikki tomonga yoygan holatda va shu holatni to'xtatmasdan o'rtaga ishorasini ko'rsatadi, ya'ni qo'l kaftlarini bir-biriga qaratib, yelka kengligiga olib keladi.
 KURASH	4. “KURASH” kurashchilar bir-birovlariga ta'zim qilib salomlashgandan keyin olishuvni boshlash uchun hakam tomonidan ishlatiladigan ibora. Hakam o'ng qo'lini kaftlari bilan yon tomonga qaratgan holda tirsagdan bir oz bukib ishora qiladi.
 TO'XTA	5. “TO'XTA” olishuv davom etayotgan vaqtda olishuvni to'xtatish uchun ishlatiladigan ibora. Bu vaqtda hakam o'ng qo'lini kafti bilan oldinga qaratgan holda (barmoqlar bir joyga jipslashgan) oldinga cho'zib ishora qiladi

 BEKOR	6. “BEKOR” olishuv to'xtatilganda keyingi harakatlar uchun yoki bajarilgan usul baholashga noloyiq deb topilgan vaqtda ishlatiladigan ibora. Hakam qo'lini kafti bilan yon tomonga qaratgan holda (barmoqlari jipslashgan) oldinga cho'zib ikki-uch bor chapga va o'nga harakatlantirib ishora qiladi
 VAQT	7. “VAQT” olishuv vaqti tugaganligini ko'rsatish uchun ishlatiladigan ibora. Hakam ikkala qo'lini yuqoriga ko'tarib kaftlarini bir-biriga qadagan holda bilakdan qo'shib ishora qiladi
 CHALA	8. “CHALA” kurashchilardan biri usul qo'llab, usulni oxirigacha to'liq bajara olmasa ishlatiladigan ibora. Hakam qo'lini kafti bilan yoniga qaratgan holda tirsagidan bukib (90°) ishora qiladi. “CHALA” - kurashchilardan biri usul qo'llab to'lig'icha bajara olmasa, raqibining beli yoki undan yuqori qismini gilamga tekkizsa; - raqibiga “TANBEH” e'lon qilinganda beriladi; - nechta “CHALA” bahosi berilishidan qat'i nazar ularning umumiy soni jamlanmaydi. - agar ikkala kurashchida ham bir nechtadan “CHALA” bo'lsa, g'oliblik ko'p “CHALA” olgan kurashchiga beriladi.
 YONBOSH	9. “YONBOSH” hakam qo'lini kaftlari bilan pastga qaratgan holda (barmoqlar bir joyda jips) yonboshga urib, yon tomonga cho'zib (90°) ishora qiladi. - kurashchilardan biri usul qo'llab raqibini tezlik bilan bir kuragiga yiqitsa; - yoki raqibiga “DAKKI” e'lon qilinsa beriladi.
 HALOL	10. “HALOL” kurashchilardan birovini sof g'alaba qilgan vaqtda ishlatiladigan ibora. Hakam qo'lini kafti bilan oldinga qaratgan holda yuqoriga ko'tarib (barmoqlar jips holda) ishora qiladi. - ikki “YONBOSH” bahosi olsa; - raqibga usul ishlatib o'zi ikkala kuragiga yiqilsa; - raqibga “G'IRROM” berilsa; - “YONBOSH” olgan holda raqibida “DAKKI” bo'lsa; - raqib 3 minut ichida gilamga chiqmasa beriladi.

 TANBEH	11. “TANBEH” birinchi ogohlantirish. Hakam kurashchi tomonga burilib, qo‘lini oldinga cho‘zgan holda barmog‘i bilan tanbeh olgan kurashchini ko‘rsatib, ishora qilib shu iborani ishlatadi. “TANBEH” - ogohlantirishi unchalik katta bo‘lmagan xatolarga yo‘l qo‘ygan kurashchiga beriladi: - kurashchi ataylab qochayotib, raqibga ushlab olishga yo‘l qo‘ymasa; - ataylab raqibni gilamdan itarib chiqarsa yoki o‘zi gilamning xavfli maydoniga chiqib ketsa; - ataylab o‘zining kiyimini, ishtonini hakam ruxsatisiz yechib yuborsa; - ataylab raqibning ishtoni yoki oyoqlaridan ushlasa; - ushlab olgandan keyin 8-10 sekund vaqt davomida usul qo‘llamasa, beriladi.
 DAKKI	12. “DAKKI” ikkinchi ogohlantirishda ishlatiladigan ibora. Hakam qo‘lini musht qilib tirsagidan bukib (90°) ishora qiladi (qo‘l barmoqlar musht holiga kelgan va kaft old tomonga qaragan bo‘lishi kerak. “DAKKI”, “TANBEH”dan keyin ikkinchi, unchalik katta bo‘lmagan xatoga yo‘l qo‘ygan kurashchiga e‘lon qilinadi.
 G'IRROM	13. “G'IRROM” oxirgi ogohlantirishda ishlatiladigan ibora. Hakam kurashchi tomonga burilib, qo‘lini kaftlari bilan pastga qaratgan holda yon tomonga cho‘zib ikki-uch marta pastga silkitib ishora qiladi. “G'IRROM” - katta xatoga yo‘l qo‘ygan (yoki “DAKKI” jazosini olgan va keyingi paytda unchalik kattabo‘lma gan yoki o‘rta toifadagi xatoga yo‘l qo‘ygan) kurashchiga e‘lon qilinadi.
 JAZO	14. “JAZO” Agar bellashuvning yarim vaqtgacha kurashchilarning hech biri ogohlantirish yoki baho olmagan bo‘lsa, hakam bellashuvni to‘xtatadi va “jazo”ni e‘lon qiladi. “Jazo”ni e‘lon qilganda, hakam o‘ng qo‘lini musht bilan ko‘tarib, “jazo”ni baland ovoz bilan ayishi kerak.

1. “Jazo” bellashuvda faqat bir marta e‘lon qilinishi mumkin. Agar “jazo” davrida kurashchilar bir vaqtning o‘zida va bir xil tarzda

yon tomonga yiqilsa, unda yana bir bor kurashni “jazo” holatida boshlash kerak.

2. “jazo” e’lon qilinganida, yon hakamlar o‘zlariga yaqin kurashchining yaktagini tartibga keltirishi kerak. O‘rtadagi hakam kurashchilarni gilam markaziga taklif qiladi. Kurashchilar raqibning belbog‘ini ortidan ushlashlari kerak (o‘ng qo‘li raqibning chap qo‘li ostida, chap qo‘l esa raqibning o‘ng qo‘li ustida bo‘lishi kerak). Hakam jazoni baland ovoz bilan aytgandan so‘ng, kurashchilar kurashni boshlashlari kerak. Qo‘llar orasidagi masofa belbog‘ni ushlab turish holatida 20 santimetr bo‘lishi kerak. Kurashistlarning boshlari parallel ravishda joylashtirilishi kerak. Kurashchilar bir-birining ko‘kragiga tegib turishi kerak. Ushlashdan qochish uchun har qanday urinish taqiqlanadi va hakamlar tomonidan darhol jazolanishi kerak;

3. 5 soniya ichida kurashchilar usul qo‘llashlari kerak. Kurashdan qochgan yoki tizzaga tushib qolgan kurashchiga “tanbeh” beriladi. Agar kurashchi usuldan qochish uchun ataylab belbog‘ni qo‘yib yuborsa, u uchta hakam o‘zaro maslahatlashganidan keyin “g‘irrom” ogohlantirishini olgan holda diskvalifikatsiya qilinishi kerak;

4. Agar “jazo” qo‘llanilganda kurashchi “halol” bahosini olsa bellashuv uning g‘alabasi bilan tugaydi. Agar “yonbosh”, “chala” yoki ogohlantirish olinsa, qolgan vaqtdagi bellashuv belbog‘dan ushlamasdan oddiy holatda davom etadi.

Izoh: Ishoralar o‘rtadagi hakamning ikki tomonda turgan kurashchilarning yaktagi rangiga qarab o‘ng yoki chap qo‘l bilan ko‘rsatiladi. O‘rtadagi hakam qo‘l ishoralarini ko‘rsatish bilan bir vaqtda gilam o‘rtasida tik holatda iboralarni ham baland ovoz bilan aniq aytib borishi shart. - Baho va ogohlantirishlar raqamlar (10,5,3,1,0) bilan e’lon qilinadi, ammo ularning umumiy soni jamlanmaydi⁴.

Milliy kurashda olishuv natijalari

Kurash musobaqalarida quyidagilar ta’qiqlanadi:

- raqibning ishtonidan ushlab olish;
 - raqibga shikast yetkazishi yoki uning hayotiga xavf tug‘dirishi
- mumkin bo‘lgan texnik usullarni qo‘llash;

⁴ Toshmurodov O.E. Milliy kurashning nazariy asoslari. (O‘quv-uslubiy qo‘llanma). – Samarqand. 2017 y.

- bug'ish va og'ritish usullarini qo'llash.

43-jadval

BAHO		OGOHLANTIRISH	
HALOL	10:0	G'IRROM	0:10
YONBOSH	5:0	DAKKI	0:5
CHALA	3:0	TANBEH	0:3
DAKKI-YONBOSH	0:10	YONBOSH-DAKKI	10:0
TANBEH-CHALA	0:3	CHALA-TANBEH	3:0
YONBOSH-YONBOSH	0:1	DAKKI - DAKKI	1:0
CHALA-CHALA	0:1	TANBEH - TANBEH	1:0

Tablodagi baholar

Har bir gilam oldida tablo bo'lishi shart.

Olingan baholar tabloda ikki xil rangda ko'rsatiladi:

Quyida ko'rsatilganidek tabloda baho va ogohlantirishlar ikki xil rangda ko'rsatiladi.

Tabloning o'rtasida baholar va ogohlantirishlar uchun joy bo'lishi lozim.

KO'K				
YONBOSH		CHALA	TANBEH	DAKKI
YASHIL				

36-rasm

Milliy kurashdan musobaqa o'tkazish tartibi

- musobaqalar olimpiya tizimi bo'yicha o'tkaziladi; zarur bo'lgan holatda XKA ruxsati bilan nizomga o'zgartirish kiritish mumkin;

- hamma polvonlar orasida kuchlilarni hisobga olib ikki (A va B) guruhga bo'linadi;

- polvonning tartib raqami qur'a tashlash yo'li bilan belgilanadi va musobaqa tugagunga qadar saqlanib qoladi;

- juft raqamli polvonlar A guruhiga, toq raqamli polvonlar B guruhiga yoziladilar;

-g'olib chiqqan polvon keyingi davra musobaqalariga qo'yiladi;

- A va B guruh g'oliblari finalga chiqadilar va 1-2- o'rinlar uchun kurashadilar. Finalga chiqqan kurashchilarga boy bergan kurashchilar 3- o'rinni egallaydilar.

“Kurash musobaqalarni tashkil etish va hakamlik qilish nazariyasi” mavzusi bo'yicha nazorat savollari:

1. Musobaqalar qanday vazifalarni hal etishga yordam beradi?
2. Kurash musobaqalari o'zining o'tkazilishi xususiyatiga ko'ra qanday turlarga ajratiladi?
3. Kurash musobaqalarining o'tkazilish usullariga ko'ra qanday turlari mavjud?
4. Kurash musobaqalarining o'tkazilishini tartibga soluvchi asosiy hujjatlarni aytib, ularga tavsif bering.
5. Musobaqalarning har xil turlarini sanab bering va tavsiflang.
6. Musobaqa nizomining asosiy mohiyatini tushuntirib bering.
7. Hakamlar hayati tarkibini aytib bering.
8. Musobaqalarni o'tkazishda hakamlarning asosiy majburiyatlarini bayon qiling.
9. Kurash gilami o'lchamlari va ranglarini izohlang.
10. Kurashchilar formasi (kiyimi) o'lchamlari va ranglarini izohlang.
11. Kurashchilarning yosh va vazn toifalarini izohlang.

**SPORT TURLARI BO‘YICHA MUSOBAQALAR TASHKIL ETISH VA
HAKAMLIK NAZARIYASI FANIDAN TEST SAVOLLARI**

1. Futbol maydoni qanday kattalik (razmer) da bo‘ladi?

*90-120 m

69-105 m

145-90 m

95-100

2. Futbol maydon markazining aylanasi (radiusi) necha metr?

*9,15 m

8,15 m

9,20 m

8,20 m

**3. Futbolda burchak to‘pi tepish uchun yoysimon belgilangan
chiziqning radiusi necha metr?**

*1 m

1,5 m

2 m

1,4 m

4. Futbol darvozasining balandligi necha metr?

*2m 44 sm

2m 35 sm

2m 30 sm

2m 40 sm

5. Futbol darvozasi enining uzunligi necha metr?

*7 m 32 sm

7 m 31 sm

7 m 30 sm

7 m 33 sm

6. Futbolda burchak bayrog‘ining o‘lchami necha sm?

*35-45 sm

30-40sm

25-30 sm

35-40 sm

7. Futbol to‘pining og‘irligi necha gramm?

*410-450 gr

440-445 gr

350-400 gr

410-480 gr

8. Futbol to'pning ichidagi atmosfera bosimi qanchagacha mumkin?

*600-1100

700-1000

800-900

500-8000

9. Futbol to'pining aylanasi necha sm?

*70-68 sm

65-60 sm

71-67sm

70-66 sm

10. Futbolda birinchi rasmiy o'yin qodalar qachon tasdiqlangan?

*1863 y 26 sentabrda Londonda

1864 y 20 avgustda Germaniyada

1868 y 29 sentabrda Italiyada

1860 y 30 avgustda Braziliyada

11. Futbolda 11- metrlik jarima to'pini tepish, ya'ni inglizchasiga "Penalti" qachon joriy etildi?

*1891 yili

1860 yili

1889 yili

1892 yili

12. Futbol maydonida xakamlik qilish qachon joriy etildi?

*1880 yilda

1881 yilda

1889 yilida

1884 yilda

13. Futbol o'yiniga xushtak qachon kiritildi?

*1882 yilda

1883 yilda

1800 yilda

1881 yilda

14. Futbol o'yinining asosiy qoidalar necha?

*17 ta

18 ta

20 ta

19 ta

15. Futbol kamandasida umumiy tarkibi nechta?

*23 ta

11 ta

15 ta

17 ta

16. Musobaqaning yordamchi turlariga qaysi musobaqalar kiradi?

*Chempionat

Kubok musobaqalari

Saralash musobaqalari

Nazorat uchrashuvlari, o'rtoqlik uchrashuvlar

17. O'zbekiston Respublikasida 3 boskichli sport Musobaqa tizimini tashkiliy nomlari.

*«Umid nixollari», «Barkamol avlod», «Univesiada»

Spartakiada, «Umid nixollari», «Barkamol avlod»

Olimpiya o'yinlari Respublika

Respublika Spartakiadasi

18. O'zbekiston Futbol Federatsiyasi qachon tashkil topgan?

*1946 yil

1935 yil

1940 yil.

1945 yil

19. Xalqaro Futbol Federatsiyasi qachon paydo bo'lgan (FIFA)?

*1904 g. 21 maya

1900 g. 10 aprel

1903 g. 25 iyunya

1902 g. 20 iyulya

20. Futbol maydonining o'lchamlari?

*Uzunligi 90 m. 120 m., eni 45 m. 90 metr

Uzunligi 75 m. 100 m., eni 60 m. 90 metr

Uzunligi 90 m. 100 m., eni 45 m. 110 metr

Uzunligi 90 m. 110 m., eni 45 m. 100 metr

21. Futbol to'pining aylana diametri?

*68 sm 70 sm

70 sm 71 sm

66 sm 71 sm

71 sm 73 s

22. Futbolda darvozabon maydoni o'lchami?

*5.5 metr

6 metr

7 metr

4 metr

23. Musobaqa nizomining sunggi bandi?

*G'oliblarni taqdirlash

Musobaqa qatnashchilari

Maksad va vazifalari

Musobaqaga raxbarlik qilish

24. Futbol o'yini necha daqiqadan iborat buladi.

*90 minut

80 minut

100 minut

115 minut

25. Futbolda maydonda hakamlar nechta bo'ladi?

*3

4

2

6

26. Voleybol o'yinining dastlabki qoidalarini kim, qachon va qaerda ishlab chiqdi?

* 1896 yil AQSH – A. Xolsted

1895 yil AQSH – V. Morgan

1897 yil Angliya – D. Smit

1896 yil YAponiya – M. Daymatsu

27. Voleybol bo'yicha respublika va xalqaro musobaqalarning taqvim rejasini kim tuzadi?

* O'zbekiston Voleybol Federatsiyasi

Madaniyat va sport ishlari vazirligi

Sportning Olimpiya turlari boshqarmasi

O'zbekiston Milliy Olimpiya qo'mitasi

28. Voleybolda maydonni belgilovchi chiziqlarning kengligi qancha?

*5 sm

3 sm

4 sm

7 sm

29. Voleybolda 15-16 yoshli qizlar orasidagi musobaqalarda to‘rning yuqori qirg‘og‘i maydondan qancha balandlikda bo‘lishi kerak?

*2 m 20 sm

2 m

2 m 10 sm

2 m 15 sm

30. Voleybolda bitta jamoa bir partiya davomida o‘yinchilarni almashtirish imkoniyatidan ko‘pi bilan necha marta foydalanishi mumkin?

*olti

ikki

to‘rt

besh

31. Voleybolda bir partiya (I dan IV gacha) jamoalardan biri ko‘pi bilan qancha miqdorda ochko yiqqunga qadar davom etadi?

*25

17

19

23

32. Voleybolda o‘rta chiziqdan qanday masofada hujum chizig‘i o‘tkaziladi?

*3 m

2 m

2,5 m

4 m

33. Voleybolda 13-14 yoshli qizlar orasidagi musobaqalarda to‘rning yuqorigi qirg‘og‘i maydondan qancha balandlikda bo‘lishi kerak?

*2 m 10 sm

2 m

2 m 05 sm

2 m 20 sm

34. Musobaqa to‘g‘risidagi nizom qachon ishlab chiqilib, tasdiqlanishi kerak?

* har bir taqvimiy yilning boshigacha
musobaqa boshlanishidan 1 oy avval
musobaqa boshlanishidan 10 kun avval
musobaqa boshlanishidan bir hafta avval

35. Voleybolda o'yinchi almashishiga vaqt beriladimi?

*vaqt berilmaydi

1 minut

vaqt chegaralanmagan

20 Sekund

36. Voleybolda har qaysi taymda jamoa nechta tanaffusdan foydalanishi mumkin?

*2

4

3

1

37. Voleybolda to'p uzatish vaqtida ikkala jamoa o'yinchilari maydonni o'z tomonlarida qanday joylashadi?

* Uch kishidan ikki chiziqqa

Uchta chiziqqa

O'z xoxishiga ko'ra

Katiyan xududlar bo'yicha

38. Voleybol maydonining o'lchami qancha?

*18-9

22-11

15-7,5

20-10

39. Voleybolda erkin hududning o'lchamlari qanday?

*Yon chiziqdan 3-5 m oldingidan 5-8 m

Yon chiziqdan 4-6 m oldingidan 6-9 m

Yon chiziqdan 7-10 m oldingidan 7-10 m

Yon chiziqdan 6-8 m oldingidan 8-11 m

40. Voleybolda maydon chiziqlarining kengligi qancha?

*5 sm

4 sm

6 sm

7 sm

41. Voleybol maydoni qanday chegaralangan chiziqlardan tashkil topgan?

*Yon va oldingi chiziqlar

Hujum chiziqlari

O'rta chiziqlar

O'rta va hujum chiziqlari

42. Voleybolda to'pni o'yinga kiritish hududi qancha metrni tashkil qiladi?

*9 m

3 m

5 m

7 M

43. Voleybolda maydonni chegaralovchi «Antenna» deganda nima namayon bo'ladi?

*Shishadan qilingan, uzunligi 180 m va diametri 10 mm bo'lgan sterjen
Alyuminiydan qilingan, uzunligi 1,6 m va diametri 8 mm bo'lgan yegiluvchan sterjen

Shishadan qilingan, uzunligi 1,4 m va diametri 10 mm bo'lgan yegiluvchan sterjen

Alyuminiydan qilingan, uzunligi 1,8 m va diametri 8 mm bo'lgan yegiluvchan sterjen

44. Voleybol to'pining o'lchami va og'irligi

Aylanasi 65-67 sm og'irligi 270-280 gr

Aylanasi 66-68 sm og'irligi 250-260 gr

Aylanasi 67-69 sm og'irligi 240-250 gr

Aylanasi 68-70 sm og'irligi 230-240 gr

45. Voleybolda hakam xushtak chalgandan so'ng qancha vaqt ichida to'pni o'yinga kiritish bajarilishi lozim?

*8 sekund

3 sekund

4 sekund

5 sekund

46. Voleybolda jamoa o'z maydonida necha marta to'pga teginish mumkin?

*3 marta

1 marta

2 marta

4 marta

47. Voleybolda tanani qaysi qismi bilan to'p qabul qilishga ruxsat beriladi?

*Xohlagan qismi bilan bir marta

Tananing beldan yuqori xoxlagan qismi bilan

Tananing beldan pastki xoxlagan qismi bilan

Bosh qismi bilan

48. Voleybolda jamoa o'yinchilarini hududdan-hududga almashishi qanday amalga oshiriladi?

**Soat strelkasi bo'yicha*

Soat strelkasiga qarshi

Har bir to'p uzatishdan so'ng

Ikkinchi to'p uzatishdan so'ng

49. Voleybolda hisob 24:24 bo'lganda hakam qanday qaror qabul qilishi kerak?

**O'yinni 26:24 gacha davom ettirish*

O'yinni 25:24 gacha davom ettirish

O'yinni 27:24 gacha davom ettirish

O'yinni 28:25 gacha davom ettirish

50. Norozilik qanday usulda bildiriladi?

**Yozma holda*

Og'zaki holda

Ariza holda

Yig'ilish tarzida

51. Voleybolda chiziq hakamlar xatolarni qanday aniqlaydi

**Bayroqcha bilan ishora qilib*

Xushtak bilan

Qo'li bilan

Jez bilan

52. Basketbol bo'yicha biriichi match nechanchi yilda o'tkazilgan?

**1892 y*

1880 y.

1895 y.

1900 y

53. Basketbolni 13 ta band qoidasi qaysi yili chop etildi?

**1892 y.*

1812 y.

1840 y.

1874 y

54. Basketbol FIBA qachon tashkil qilingan?

**1932y.*

1936y.

1940y.

1948Y.

55. Basketbol jamoani 1 ta savatga hujum qilishiga necha sekund beriladi?

*24 sek.

28 sek.

30 sek.

35 sek.

56. Basketbol to'pining og'irligi qancha?

*600-650gr.

650-670gr.

670-700gr.

700-730gr.

57. Basketbolda markaziy doira radiusi qancha?

*180.

160.

170.

190.

58. Basketbol maydoni olchami qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan.

*28x15.

28x16.

28x18.

28x14

59. Basketbolda o'yinga necha daqiqa qolganda hakamlar maydonga kirishlari kerak?

*20 daqiqa.

5 daqiqa.

10 daqiqa.

15 daqiqa.

60. Basketbolda maydonda nechta hakam hakamlilik qiladilar.

*2

3.

1.

4.

61. Basketbolda savatdagi to'urning uzunligi qancha?

*45sm.

25sm.

60sm.

75sm.

62. Basketbolda maydon polidan, shchit chetigacha bo'lgan masofa qancha?

*275sm.

260sm.

270sm.

280sm.

63. Basketbolda poldan savatgacha bo'lgan balandlik.

*3.05.

3.00.

2.90.

2.80.

64. Basketbolda maydonni belgilovchi chiziqlar eni qancha bo'ladi.

*5 sm.

10 sm.

8 sm.

12 SM.

65. Basketbol shitining o'lchami

*120x180.

125x180.

120x185.

120x190.

66. Basketbol shitdan jarima chizig'igacha bo'lgan masofa.

*460.

480.

490.

520.

67. Basketbol savatining diametri qancha bo'ladi.

*45 sm.

46 sm.

48 sm.

50 sm.

68. Basketbolda jarima to'pini bajarishga qancha vaqt beriladi.

*5-soniya.

7-soniya.

3-soniya.

4-soniya.

69. Basketbolda o'yinchi nechta fol olgandan so'ng o'yindan chetlashtiriladi.

*5-ta.

4-ta.

3-ta.

2-ta.

70. "Basket"- so'zi o'zbek tilida qanday ma'noni bildiradi.

*Savat.

Satil.

To'p.

Chelak.

71. "Ball"- so'zi o'zbek tilida qanday ma'noni bildiradi.

*To'p.

Savat.

Shayba.

Kichik to'p.

72. Qachon va qaysi mamlakatda gandbol o'yini tashkil topgan?

* 1898 yilda Daniya

1884 yilda Germaniya

1913 yilda Xitoy

1902 yilda Norvegiya

73. Qaysi yilda Xalqaro Gandbol Federatsiyasi tashkil topgan?

*1946 yil

1945 yil

1950 yil

1953 yil

74. Gandbol maydonining va darvozaning o'lchamlarini ko'rsating?

*Maydon 20-40 m, darvoza 2-3 m

Maydon 30-50 m, darvoza 3-3 m

Maydon 25-45 m, darvoza 2-4 m

Maydon 20-45 m, darvoza 2-4 m

75. Erkaklar to'pining aylanasi va vazni qancha?

*58-60 sm, 425-475 gr

b) 50-52 sm, 450-410 gr

c) 54-56 sm, 420-440 gr

d) 56-58 sm, 440-460 gr

76. Ayollar to'pining aylanasi va vazni qancha?

*54-56 sm, 325-375 gr

50-52 sm, 300-325 gr

52-54 sm, 400-425 gr

54-56 sm, 375-400 gr

77. Bolalar to'pining aylanasi va vazni qancha?

* 50-52 sm, 290-330 gr

50-52 sm, 300-325 gr

52-54 sm, 400-425 gr

54-56 sm, 375-400 gr

78. Erkaklar va ayollar uchun o'yin davomiyligi necha daqiqadan iborat?

*2x30

2x20

2x35

2x40

79. O'yinchilar almashtirish hududining o'lchovini ko'rsating?

*450 sm

320 sm

480 sm

400 sm

80. Bir uchrashuvda necha bora o'yinchilarni almashtirish mumkin?

*cheksiz

2 marta

3 marta

4 marta

81. To'pga ega bo'lgan o'yinchi to'p bilan necha qadam qilishi mumkin?

*3

2

4

5

82. Musobaqa o'tkazish tizimlar?

*Aylanma, yutkazgandan keyin chiqib ketish, aralash

Parallel va aralash

Taqvimli, aylanma

Olimpiyada va yutkazgandan keyin chiqib ketish

83. Musobaqa o'tqazishning asosiy hujjati...?

*Musobaqa nizomi

Musobaqa bayonnomalari

Harajatlar smetasi

Musobaqa o'tqazish qarori

84. Ayollar jamoalarida bir uchrashuvda jamoa necha marta "taym-aut" olishi mumkin?

*3 marta

2 marta

1 marta

4 marta

85. Bir uchrashuvda necha marta o'yinchi almashtiriladi

*Cheksiz

3 marta

4 marta

5 marta

86. Darvozabon maydonining o'lchami

*6 m

7 m

5 m

8 m

87. Maydon atrofida joylashgan xavfsiz hudud o'lchami qancha?

a) 3 m

b) 4 m

c) 5 m

d) 6 m

87.

88. Maydondagi chiziqlarning enliligi?

*5 sm

6 sm

7 sm

8 sm

89. Gollar hisobiga kim javobgar?

*Maydondagi 2 ta hakam

Kotib

Sekundometr

Bosh hakam

90. Gandbol musobaqalarida hakamlar tomonidan qanday “kartochka” lar qo‘llaniladi?

**Sariq, qizil, yashil*

Qizil, qora, ko‘k

Sariq, ko‘k, qora

Kartochalar mavjud emas

91. Gandbol maydonining optimal o‘lchamini ko‘rsating?

**20-40 metr*

18-36 metr

19-38 metr

22-44 metr

92. “Akrobatika” so‘zining ta’rifi:

**Gimnastikaning bir turi, chaqqonlik, muvozanat, kuch, moslashuvchanlik uchun maxsus mashqlar majmuasi*

Mushak to‘qimasini rivojlantirish va mustahkamlash usuli

Kichik bolalar uchun gimnastika bo‘limi

Sirk san'ati yo‘nalishi

93. Tayanib sakrash qanday bajariladi?

**Gimnastik otdan qo‘llarni tayab sakrash orqali*

Balandilikka sakrash orqali

Eshakdan sakrash orqali

Gimnastik skamyekadan sakrash

94. Orqaga burilish nycha gradus buladi?

**180*

170

165

190

95. Akrobatikaga qanday mashqlar turlari kiradi?

**Dinamik va statik*

Tsiklik

Yugurtirish mashqlari

Atsiklik vashqlar

96. Gimnastika yakkachupining uzunligini ko‘rsating:

**5 metr*

4 metr

3 metr

6 metr

97. Sport gimnastikasida qo'llaniladigan jihozlarni ko'rsating:

**Ot, eshshak, turnik, bruslar, yakkacho'p, qo'shpoyalar*

Gardish, arg'amchi, koptok, bulava, tasma (lenta)

Shved narvonlari, o'rindiqlar

Batut, trampolin

98. Sport va badiiy gimnastikaning eng obro'qli musobaqasini ko'rsating:

**Olimpiada o'yinlari*

Jahon chempionati

Osiyo birinchiligi

Evropa chempionati

99. Sport gimnastikasida ko'p kurashning nechta turi mavjud?

**2*

3

4

1

100. Erkaklar gimnastika ko'pkurashi turlarida erkaklar nechta snaryadda mashq bajaradilar?

**6*

7

8

9

101. Sport musobaqalari o'tkaziladigan gimnastika turlariga qaysilar kiradi?

**Badiiy gimnastika, akrobatika, sport gimnastikasi*

Saf mashqlari, erkin mashqlar, amaliy mashqlar

Sport gimnastikasi, sakrash, osilish, davolash gimnastikasi

Uakunalarda bajariladigan mashqlar

102. Ayollar ko'p kurashi nechta turdan iborat?

**7*

5

3

8

103. Erkaklar ko'p kurashi nechta turdan iborat?

**10*

7

8

6

104. Estafet tayoqchasining og'irligi qanchaga teng?

**50g dan kam emas*

30g

10g

25g

105. Sportcha yurishning bosh qoidasini aniqlang

**yo'lak bilan doimiy bog'liqlikda bo'lish*

tayachsiz turish

uchish fazasi

siltanish

106. Agar sportchi qoidani buzsa hakam uni?

** musobaqadan chiqarib yuboradi*

ogohlantirish beradi

e'tibor bermaydi

uni harakatni davom ettirishga ro'xsat beradi

107. 100 metrغا yugurishni natijasini o'lchashda hakam qayerda turadi?

** marrada*

startda

masofaning o'rtasida

yugurish yo'lagida

108. Yugurish yo'lagining eni qanchaga teng?

**1,25*

1,35

1,45

1,00

109. Yengil atletikada qisqa masofaga yugurish turlari.

**60, 100m, 200m. 400m*

800 m, 400 m, 200m, 100m

uzunlikksakrash, 100m, 200m, 400m

100m barer yurish, 100m, 200m, 400m

110. Qisqa masofagayugurishda finalga necha sportchi chiqadi?

**8*

9

10

11

111. Ayollar ko‘p kurashi necha kun davom etadi?

*2 kun

3 kun

1 kun

4 kun

112. Bellashuvda «Halol» sof g‘alabaga erishgan kurashchini necha ball bilan baholashadi?

*10 ball

8 ball

15 ball

5 ball

113. Bellashuvni kurashchi «Yonbosh» bahosi bilan tugatsa, kurashchiga necha ball beriladi?

*3 5ball

3 ball

1 ball

10 ball

114. Bellashuvni kurashchi «Chala» bahosi bilan tugatsa, kurashchiga necha ball beriladi?

*3 ball

8 ball

7 ball

10 ball

115. Milliy kurash turida gilamdagi hakamlar ishlatadigan iboralar nechta?

*13 ta

12 ta

8 ta

15 ta

116. Milliy kurash gilami (mati) ning maksimal o‘lchami necha metr?

*16x16m

17x17 m

9x9 m

11x11 m

117. Musobaqani kun tartibini qaysi kurashchilar kurashishini, kim tayyorlashini, har bir kurashchi hakam ma'lumotni va kurashga ta'luqli bo'lgan xabarlarini qaysi hakam tanishtiradi?

**E'lon qiluvchi hakam*

Gilam chetidagi hakam

Bosh hakm

Gilamdagi hakam

118. Gilamdagi hakamlarni, kotibni, vaqtni tekshiruvchi hakamni, tablodagi hakamni va bellashuvlar natijalarini kim tomonidan nazorat qilinadi?

**Bosh hakam, yordamchisi;*

Gilamdagi hakam;

Tablodagi hakam;

Xabar qiluvchi hakam;

119. Gilamning yon tomonidagi hakam necha kishidan iborat bo'ladi?

**2 kishidan;*

4 kishidan;

1 kishidan;

5 kishidan;

120. Tablodagi hakamning vazifasi?

**Bellashuv vaqtida baholarni yoki ogohlantirishlarni ko'rsatib boradi;*

Faqat musobaqadan keyingi natijalarni ko'rsatadi;

Musobaqani boshlangandan to oxirigacha ko'rsatib turadi;

121. Kurashchilarning vazifalarini aniqlab ko'rsatadi;

**Dzyudo bu –*

Yumshoq yo'l

Og'riqli yo'l

Uzun yo'l

Yaqin yo'l

SPORT TURLARI BO‘YICHA MUSOBAQALAR TASHKIL ETISH VA HAKAMLIK NAZARIYASI FANIGA OID ATAMALARNING IZOHLI LUG‘ATI

Yengil atletika - yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish va ushbu sport turlari umumiyliги ko‘rinishidagi ko‘pkurash bellashuvlaridan tashkil topgan mashqlar hisoblanadi.

Apellyatsion hakamlar hay‘ati - yengil atletika bo‘yicha ma‘lum bir aniq musobaqalarda 3 - 5 - 7 kishidan tashkil topgan mutaxassislar guruhi bo‘lib (ushbu musobaqa hakamlar kollegiyasi tarkibida ishtirok etmaydigan kishilardan tashkil topgan bo‘lishi maqsadga muvofiq hisoblanadi), ularning asosiy vazifasi tarkibiga musobaqa davomida vujudga keluvchi masalalarni hal qilish, barcha norozilik arizalari va baxsli masalalarni echish kabilar kiritiladi. Hakamlar hay‘atining qarori yakuniy, hal qiluvchi o‘ringa ega hisoblanadi.

Musobaqaning bosh kotibi - musobaqaning barcha bayonnomalarni tayyorlash va yuritish uchun, ishtirokchilardan arizalarni qabul qilish, musobaqa yakunlarini amalga oshirish javobgar bo‘lgan hakam hisoblanadi.

Musobaqaning bosh hakami - musobaqaning tayyorlanishi, tashkil qilinishi va to‘g‘ri tartibda o‘tkazilishi uchun javobgar bo‘lgan, hakamlar guruhi faoliyatini nazorat qiluvchi, musobaqaning yakunlarini amalga oshiruvchi hakam hisoblanadi.

IAAF - Angil atlektika bo‘yicha Halqaro assotsiatsiya (IAAF) - dunyo miqyosida yengil atletika musobaqalarini o‘tkazish va uni rivojlantirishni boshqarish organi hisoblanadi. IAAF 6 ta mintaqaviy yengil atletika assotsiatsiyalarini o‘z tarkibiga birlashtiradi. IAAF a‘zolari sifatida 213 ta mamlakat qayd qilib o‘tiladi.

Yakuniy bayonnoma - sportchilarning yengil atletika musobaqalari bo‘yicha egallagan o‘rni, eng yaxshi natijalari qayd qilingan hujjat hisoblanadi.

Kvalifikatsion musobaqa - final musobaqasida ishtirok etish uchun eng yaxshi sportchilarni saralab olishda uloqtirish va sakrash yengil atletika sport turlari bo‘yicha o‘tkaziluvchi musobaqa turi hisoblanadi.

Yengil atletika ko‘pkurashi - yengil atletika turlaridan (yugurish, sakrash va uloqtirish) tashkil topgan ko‘pkurash bahslari hisoblanadi. Olimpia dasturi tarkibida hozirgi kunda ko‘pkurashning ikkita turi qayd qilinadi: jumladan, erkaklar uchun o‘nkurash bahslari va ayollar uchun yettikurash bellashuvlari amalga oshiriladi.

Start bayonnomasi - musobaqaning alohida bosqichlarida sportchilarning urinishlarni bajarishi yoki yo'lak bo'ylab joylashish tartibi ketma - ketligini aks etiruvchi hujjat hisoblanadi.

Marra hakami - yengil atletikada bitta yoki bir necha sportchining marrada o'rin egallashini aniqlashtiruvchi hakam hisoblanadi.

Antennalar – chegara chiziqlarini tashqi tomondan vertikal ravishda bog'langan va o'yin maydonining yuqori cheklovchi chizig'idir.

To'siq lashtirish – to'g'ridan-to'g'ri hujum harakatlarini to'sish uchun panjarani ochgan holda hujumni bartaraf qilishga qaratilgan himoya harakatidir.

Diskvalifikatsiya – uchinchi qo'pollik, ikkinchi qo'pollik va birinchi o'ta qo'pollik xatti-harakatlari uchun jazo sifatida qo'llaniladigan eng oxirgi qaror.

O'yin kechikishi – uzilishlar yoki almashtirishlardan so'ng o'yinni qayta tiklashni ataylab kechiktiradigan jamoaning jazolanadigan harakati.

Libero – Jamoa tarkibidagi boshqa o'yinchilardan farq qiladigan ko'rinish ega bo'lgan maxsus himoya o'yinchisi. U sardor etib tayinlanishi mumkin emas.

Noto'g'ri almashtirish – almashtirish qoidalari cheklashdan oshib ketganda.

Joy almashish – jamoa o'yinchilari pozitsiyalarini soat yo'nalishi bo'yicha o'zgartirishi.

Taym-aut – o'yin davomida 30 soniya tanaffus. Har bir jamoa bir partiyada ikki marta taym-aut olish huquqiga ega.

Sardor – hakam bilan qoidalar amali to'g'ri qo'llanmagaligi masalasi bo'yicha tushuntirish yoki jamoadoshlari savollari va iltimoslarini hakamga yetkazish.

Aut - to'p maydondan tashqariga chiqib ketgandagi (maydondan tashqari joy) o'yin daqiqasi.

Yon chiziq- gandbol maydonining yon tomonlaridagi chegaralavchi chiziqlar xususiyati.

Darvozabon- golni himoya qiladigan o'yinchi.

Hakamning ishorasi- qoidalarining buzilishi yoki o'yinni davom ettirishni ko'rsatadigan qo'l harakati.

O'yinchilarni almashtirish- murabbiy tomonidan maydondagi o'ynayotgan bir yoki bir nechta o'yinchilarni zaxiradagi o'yinchilar bilan almashtiradigan vaziyat.

Ortiqcha qadam- o‘yinchi to‘p bilan uch qadamdan ortiq qadam qo‘yish qoidasini buzilishi.

Hakam- musobaqa davomida o‘yinchilarni o‘yin qoidalariga rioya qilinish holatini kuzatib boruvchi va uning natijalarini qayd etuvchi shaxs.

Hakam kotib- o‘yin daqiqalarini boshqaradigan hakam.

O‘yin intizomi – har bir o‘yinchi faoliyatining jamoa faoliyatiga bo‘ysunishi, bo‘lajak o‘yinda rejalashtirilgan taktik ko‘rsatmalarni amalga oshirish, o‘yin qoidalari va umuminsoniy xislatlarga amal qilish va hokazo.

Refere – lotin tilidan olingan bo‘lib hakam ma’nosini bildiradi.

Follar – jazoli va tanbehli xatolar tushuniladi.

Jonli devor (стенка)-jarima to‘pi tepilayotgan vaqtda 6 yoki 7 o‘yinchidan iborat to‘siq.

Arbitr- hakam.

Жесты - imo-ishoralar.

Угловой удар - burchakdan to‘p tepilishi.

Угловые флажки - burchak bayroqchalari.

Емблема - belgi – nishon.

FOYDALANILGAN VA TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida»gi Qonuni. Toshkent, 4-sentabr, 2015-yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish to'g'risida»gi 2017-yil 3-iyundagi PQ-3031-son Qarori.
3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T: O'zbekiston, 2017-yil.
4. Nurimov R.I. Futbol nazariyasi va uslubiyati. Darslik. – Toshkent. 2015 yil
5. Nurimov R.I., Abidov Sh.U., Nurimov Z.N., Davletmurodov S.R. Sport va milliy o'yinlar (futbol). Darslik. – Toshkent. 2015
6. Yusupov N.M., A.T.Shermuxammedov, A.A.Artaqov, O.Yo.Bektorov. Sport pedagogik maxoratini oshirish (futbol). O'quv qo'llanma. // – Toshkent. 2015.
7. Ayrapetyans L.R., Pulatov A.A., Isroilov Sh.X. Voleybol // Oliy o'quv yurtlari umumiy kurs talabalari uchun o'quv qo'llanma. – Toshkent, 2009. - 77 b.
8. Ayrapetyans L.R., Pulatov A.A. Voleybol nazariyasi va uslubiyati // Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. –Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. - 208 b.
9. Boltayev Z.B. Voleybol nazariyasi va uslubiyati. Darslik. – Samarqand, 2019. – 360 b.
10. Boltayev Z.B., Umarov K.M. Sport o'yinlari va uni o'qitish metodikasi. (Voleybol). O'quv qo'llanma. – Samarqand, 2020. – 225 b.
11. Pulatov A.A. Ummatov A.A. Voleybol musobaqa o'tkazish tartibi va qoidalari. Ilmiy texnika axborot-press nashriyoti, 2017. 42-45 b.
12. Pavlov Sh.K., Abdalimov O.X., Yusupova Z.Y. Gandbol nazariyasi va uslubiyati. Darslik. –Toshkent. Fan va texnologiya, 2017 yil.
13. Izak V.I., Nabiyev T.I. Gandbol. – Toshkent, 2005yil.
14. Pavlov Sh, Abduraxmanov F, Akramov J. Gandbol. Darslik – Toshkent, 2005 yil.
15. Pavlov Sh, Abduraxmanov F, Azizova R. Gandbol. – Toshkent, 2007 yil.

16. Pavlov Sh.K, Abdalimov O.X, Yusupova Z.E. Gandbol (Musobaqa qoidalari, ularni tashkil etish va o'tkazish tizimi). Uslubiy qo'llanma. – Toshkent: O'zDJTI nashriyot-matbuot bo'limi. 2014.

17. Pulatov A.A., F.V.Ganiyeva, B.M.Miradilov, D.T.Xusanova, F.A.Pulatov Basketbol nazariyasi va uslubiyati Darslik Toshkent – 2017 – 350 b

18. G'aniyeva F.V. Basketbol o'yinining rasmiy qoidalari. – T.: 2007. -124 b.

19. G'aniyeva F.V. Basketbol. // Oliy o'quv yurtlari umumiy kurs talabalari uchun o'quv qo'llanma. – T.: 2009. – 69 b.

20. Nigmanov B., F.Xo'jayev, K.Rahimqulov Sport o'yinlari va uni o'qitish metodikasi. // Kasb –hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma. – T.: ИЛМ Знѐ, 2011. - 166 b.

21. Rasulev A.T, Ismatullayev X.A, G'aniyeva F.V. Basketbol o'yinida hakamlarning joylashishi va ularning o'zaro harakatlari. // Metodik qo'llanma T: 1996 y.

22. Norboyev K.J. Sport va harakatli o'yinlar (basketbol). O'quv qo'llanma. – Samarqand. 2019 186 b

23. Abdullayev M.J., M.S. Olimov, N.T. To'xtaboyev. Yengil atletika va uni o'qitish metodikasi. Darslik. – Toshkent, 2017.

24. Niyozov I. Yengil atletika. O'quv qo'llanma. – Toshkent. 2009

25. Qudratov R.Q. Yengil atletika. Darslik. – Toshkent. – 2012

26. Shakirjanova K.T. Yengil atletika (musobaqa qoidalari). O'quv qo'llanma. – T: «Lider Press» nashriyoti, 2007 y. - 355 b.

27. Kerimov F.A. Sport kurashi nazariyasi va uslubiyati. T. 2005. yil

28. Kerimov F.A. Sport kurashi nazariyasi va uslubiyati. T. 2009. yil

29. Tastanov N.A. Kurash turlari nazariyasi va uslubiyati. - T: Iqtisod moliya 2015 y.

30. Tastanov N.A. Yunon-rim kurashi nazariyasi va uslubiyati. - T.: 2014 y.

31. Toshmurodov O.E. Milliy kurashning nazariy asoslari. (O'quv-uslubiy qo'llanma). – Samarqand, 2017 y.

32. Mirzaqulov Sh.A. Belbog'li kurash nazariyasi va uslubiyati. (O'quv qo'llanma). – Toshkent. 2013 yil.

33. Arslonov Sh.A., A.J.Tangriyev Kurash turlarining musobaqa qoidalari O'quv-uslubiy qo'llanma Toshkent 2016 yil

34. Davronov N.I. Sport turlari bo'yicha musobaqalar o'tkazish va hakamlilik qilish. O'quv qo'llanma. – Buxoro: Durdona nashriyoti, 2020. – 240 b.

Chet el adabiyotlari:

1. Официальные правила баскетбола ФИБА 2010. Утверждены ЦБ ФИБА 2010.

2. Судейский комитет РФБ. Официальные Правила Баскетбола 2006. // Руководство для судей. ЗАО «ИнфоБаскет». – 78с.

3. Глейзер М.М. Волейбол теория и практика. Учебник для высших учебных заведений физической культуры и спорта // Учебник. «Спорт» Москва 2016 год.

4. В. А.Кунянский Волейбол. Судейство в ответах и вопросах // учеб.пособие. М.: Физкультура и спорт, 2011. – 124 с.

5. А.В.Дукальская, Методика организации, проведения и судейства соревнований по волейболу: учеб.пособие [Текст] / А.В. Дукальская, А.В.Зенович. Народное образование. 1995. №5 – С. 4 – 7.

6. Губа В.П., Пустошило П.В., Булыкина Л.В. Волейбол. Основы подготовки, тренировки, судейства учебном пособии ИЗДАТЕЛЬСТВО МАСКИВА СПОРТ, 2019 Г.

7. International Handball Federation These Rules of the Game will take effect on 1 July 2016 –y

8. Allan Lund (DEN), Developed by the IHF working group „Handball at school“: 2011-y

MUNDARIJA

KIRISH	3
1-bo‘lim. SPORT O‘YINLARI BO‘YICHA MUSOBAQALAR TASHKIL ETISH VA HAKAMLIK QILISH NAZARIYASI	
1.1. FUTBOL MUSOBAQALARNI TASHKIL ETISH VA HAKAMLIK QILISH NAZARIYASI	5
1.1.1. Futbol o‘yini qoidalarining kelib chiqishi	5
1.1.2. Futbol bo‘yicha jahon miqyosidagi musobaqalarni o‘tkazilishi	7
1.1.3. Futbol bo‘yicha hakamlik qilish qoidalari, vazifalari	23
1.1.4. Musobaqa o‘tkazish nizomini tuzish	32
1.1.5. Musobaqa o‘tkazish tizimlari	35
1.2. VOLEYBOL MUSOBAQALARNI TASHKIL ETISH VA HAKAMLIK QILISH NAZARIYASI	47
1.2.1. Voleybol o‘yin qoidalarini kelib chiqishi	47
1.2.2. Musobaqa haqida tushuncha	48
1.2.3. Musobaqani ochilish va yopilish marosimlari	49
1.2.4. Musobaqa nizomi	50
1.2.5. Musobaqa o‘tkazish tizimlari	51
1.2.6. Musobaqa o‘tkazish hujjatlari	56
1.2.7. Uskuna va jihozlarga qo‘yiladigan talablar	65
1.2.8. Musobaqa ishitirokchilari	68
1.2.9. Tanaffuslar va to‘xtalishlar	81
1.2.10. “Libero” o‘yinchisi	84
1.2.11. Hakamlar, ularning vazifalari va rasmiy ishoralari	86
1.3. BASKETBOL MUSOBAQALARNI TASHKIL ETISH VA HAKAMLIK QILISH NAZARIYASI	96
1.3.1. Basketbol o‘yin qoidalarining kelib chiqishi	96
1.3.2. Musobaqalarning ahamiyati	97
1.3.3. Musobaqalarga tayyorgarlik, uning nizomi hamda smetasi	98
1.3.4. Musobaqa o‘tkazish tizimlari	101
1.3.5. Basketbolning zamonaviy qoidalari	111
1.3.6. Hakamlar tarkibi va hakamlik qilish asoslari	118
1.4. GANDBOL MUSOBAQALARNI TASHKIL ETISH VA HAKAMLIK QILISH NAZARIYASI	130
1.4.1. Gandbol o‘yin qoidalarini kelib chiqishi	130
1.4.2. Musobaqa turlari	133
1.4.3. Musobaqa Nizomi	134
1.4.4. Musobaqa o‘tkazish tizimlari	135
1.4.5. Musobaqa o‘tkazish hujjatlari	140
1.4.6. Gandbol o‘yin maydoni	144
1.4.7. O‘yin vaqti. Final “sirena”si va taym-aut	146
1.4.8. To‘p	149

1.4.9. Jamoa. O'yinchilarni almashtirish	149
1.4.10. Darvozabon	152
1.4.11. Gandbol hakamining tarbiyaviy faoliyati va vazifalari	154
1.4.12. Gandbol hakamining bilishi lozim bo'lgan qoidalar	159
1.4.13. Hakamlar imo-ishoralari (Jestlar ko'rinishi)	169
2-bo'lim. YAKKA KURASH SPORT TURLARI BO'YICHA MUSOBAQALAR O'TKAZISH VA HAKAMLIK QILISH NAZARIYASI	
2.1. Gimnastika musobaqalarni o'tkazish va hakamlik qilish nazariyasi	173
2.1.1. Xalqaro gimnastika federatsiyasi	173
2.1.2. Musobaqaning ahamiyati	173
2.1.3. Gimnastika jihozlariga qo'yiladigan talablar	177
2.1.4. Musobaqalarda hakamlar hay'atining tarkibi va vazifalari	177
2.1.5. Apellyatsiya hakamlar hay'ati	184
2.1.6. Noroziliklar	184
2.1.7. Musobaqalarga tayyorgarlik ko'rish va o'tkazish	185
2.2. YENGIL ATLETIKA MUSOBAQALARINI O'TKAZISH VA HAKAMLIK QILISH NAZARIYASI	188
2.2.1. Yengil atletika turlarida musobaqa qoidalarining kelib chiqishi	188
2.2.2. Olimpiada o'yinlarini o'tkazilishi, hakamlik qilish qoidalar va vazifalari	192
2.2.3. Musobaqalar o'tkazish nizomini tuzish	216
2.2.4. Musobaqa o'tkazish hujjatlarni rasmiylashtirish tartibi	219
2.2.5. Musobaqalarni o'tkazish	233
2.3. KURASH MUSOBAQALARNI TASHKIL ETISH VA HAKAMLIK QILISH NAZARIYASI	236
2.3.1. Musobaqa nizomi	236
2.3.2. Musobaqa turlari	237
2.3.3. Hakamlar hay'ati tarkibi va ularning vazifalari	237
2.3.4. Kurash musobaqalarida ishlatiladigan iboralar va ishoralar	249
Sport turlari bo'yicha musobaqalar tashkil etish va hakamlik nazariyasi fanidan test savollari	255
Sport turlari bo'yicha musobaqalar tashkil etish va hakamlik nazariyasi faniga oid atamalarning izohli lug'ati	273
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI	276

QAYDLAR UCHUN

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

QURBONOVA MUNISA MAMARAJABOVNA
SPORT TURLARI BO'YICHA MUSOBAQALAR TASHKIL
ETISH VA HAKAMLIK NAZARIYASI

(O'QUV QO'LLANMA)

Mas'ul muharrir: I. Ayniddinov

Texnik muharrir: M. Nusratov

“KITOB NASHR” nashriyoti.
Termiz shahri, Zilo ko'chasi 4/23 uy

Tasdiqnoma № 5300 (10.05.2021)

Terishga 27.09.2024-yilda berildi.
Bosishga 04.10.2024-yilda ruxsat etildi.
Bichimi 84x54 1/16. Ofset qog'ozi. 80-grm
19,1 bosma taboq.

Times New Roman garniturasida. Ofset
usulida chop etildi. 300 nusxa. 306-bet.

“ILM-21 MCHJ” bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Termiz shahri, Nodira ko'chasi, 4- uy.